મુંબઈ ઇલાકાના કેળવણીખાતાએ ને પશ્ચિમ હિંદ એજન્સીએ
ટેક્સ્ટ-બુક તરીકે ચલાવવા મંજુર કરેલું

ક્રમિક

કુમાર-ગણિત

ભાગ બીજો

અનડા અને ભોળાણી

રૂ. ૦-૮-૦

મુંબઈ ઇલાકાના કેળવણીખાતાએ ને પશ્ચિમ હિંદ એજન્સિએ
<u>ટેક્સ્ટ-બુક તરીકે ચલાવવા મંજુર કરેલું</u>

ક્રમિક

કુમાર-ગણિત

ભાગ બીજો

ચોથા અને પાંચમા ધોરણ માટે

લેખક અને પ્રકાશક

ડાહ્યાભાઈ તુળસીદાસ ભોજાણી

માજી હેડ માસ્તર આઈ. પી. ટ્રેનિંગ કોલેજ ફોર મેન, અમદાવાદ.

અને

રતનશી પુરુષોત્તમ અનડા

હેડ માસ્તર મેરી બ્રાઉન મેમોરિઅલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, બોરસદ.

આવૃત્તિ ત્રીજી) ૧૯૨૯ (પ્રત ૩૦૦૦

કીંમત રૂ. ૦-૮-૦

આદિત્ય મુદ્રણાલયમાં ગજાનન વિશ્વનાથ પાઠકે છાપ્યું.
રાયખડ, અમદાવાદ.

બાળવર્ગથી ત્રીજા ધોરણને માટે

જુઓ

ક્રમિક

કુમાર - ગણિત

ભાગ પહેલો

રૂ. ૦—૬—૦

અભિપ્રાય

પ્રાથમિક શાળાઓનાં નીચલાં ધોરણોને માટે ઉપયોગી થઈ પડે એવી એની રચના જણાય છે.

સાહિત્ય.

પ્રસ્તાવના

ટ્રેનિંગ કોલેજના લાંબા અનુભવે અમોને બતાવેલું કે ગણિતનું શિક્ષણ રસિક, સરલ અને સંગીન બનાવવું હોય તો તે ક્રમિક અને પગથીએ પગથીએ થવું જોઇએ. આ ઉપરથી પ્રથમ અમે તે શૈલી મુજબ કન્યાશાળાઓનાં ધોરણો પ્રમાણે કન્યા-ગણિતો તૈયાર કરીને શિક્ષકોની સેવામાં રજુ કર્યાં. અમારાં એ ગણિતોને મુંબઈ ઇલાકાના નામદાર ડિરેકટર સાહેબે ટેકસ્ટ-બૂક તરીકે મંજુર કર્યાં અને કન્યાશાળાઓમાં કામ કરનારાંને તે એટલાં બધાં અનુકૂળ થયાં, કે તેવી જ શૈલી પ્રમાણે છોકરાઓની શાળાઓનાં ધોરણો મુજબ ગણિતો તૈયાર કરવાની ઘણા શિક્ષક બંધુઓ તરફથી માગણી થઈ. એ ઉપરથી ઉત્તેજિત થઈ અમે આ ક્રમિક કુમાર-ગણિતો તૈયાર કરી શિક્ષકોની સેવામાં રજુ કર્યાં છે. આ ગણિતોના પહેલા ભાગમાં ત્રણ ધોરણ સુધી ચલાવવાના ગણિતનો સમાસ કર્યો છે અને ચોથા તથા પાંચમા ધોરણને માટે આ બીજો ભાગ તૈયાર કર્યો છે.

બંને ભાગને ક્રમિક કરવા ઉપરાંત તેનાં ઉદાહરણો પસંદ કરવામાં પણ અમે ખૂબ કાળજી રાખેલી છે. બાળકોની શક્તિ બહારનાં કે અપરિચિત ઉદાહરણો ભાગ્યે જ આવવા દીધાં છે. દરેક પ્રકરણના વિષયને બાળકોની શક્તિ પ્રમાણે ચર્ચતાં તે અઘરો કે તદ્દન સહેલો થઈ ન જાય તે માટે પણ અમોએ ઘણી ચીવટ રાખેલી છે. કેટલીક વિશેષ રીતો જે સામાન્ય બાળકોને અઘરી પડે તે ઉચ્ચ કોટિના વિદ્યાર્થી માટે કે જિજ્ઞાસુ માટે એવા મથાળા નીચે આપેલી છે. એનો ઉપયોગ એવી બાબતો જાણવાને ઇંતેજાર હોય તેમને માટે છે.

છોકરાઓની શાળાઓ માટે તેમ જ છોકરીઓની શાળાઓ માટે એમ જુદાં જુદાં પુસ્તકો તૈયાર કરવામાં અમને બમણો શ્રમ પડયો છે. તેમ જ અમારે બમણું સાહસ કરવું પડયું છે. પરંતુ બંનેનાં ધોરણો જુદાં જુદાં હોવાથી બંનેને વાસ્તે જુદા જુદા પુસ્તકની આવ-

સ્યકતા હતી; એટલે જુદાં જુદાં તૈયાર કર્યાં છે. જો કે આમ કરવામાં અમારો શ્રમ વધ્યો છે, પણ ભણનારાંને તો ઘણી જ અનુકૂળતા થઈ છે.

એક વાત તો ખૂબ સર્વમાન્ય થઈ છે, કે ખાતાએ ઠરાવેલાં ધોરણો પ્રમાણે જે પુસ્તકો તૈયાર કરવામાં આવ્યાં હોય તે બાળકોને વાસ્તે વધારે ઉપયોગી છે. આમ હોવાથી જુદા જુદા લેખકો જુદા જુદા વિષયોને માટે પ્રયાસ કરી રહ્યા છે. અમે ગણિતનો વિષય લઈ તેને માટે ધોરણો પ્રમાણે પુસ્તકો તૈયાર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, અને અમારી ખાતરી છે, કે અમારો પ્રયત્ન શિક્ષકો તેમ જ બાળકોની અનુકૂળતા જરૂર વધારશે જ. ખાતાના માનવંતા અધિકારી સાહેબોએ અમારાં કન્યાગણિતો મંજુર કરીને અમારા ઉત્સાહમાં વૃદ્ધિ કરી છે તે માટે આ સ્થળે તેમનો આભાર માનવાની તક અમે ગુમાવી શકતા નથી. તેમ જ જે જે શિક્ષકોએ અમારા આગલા પ્રયાસને ઉત્તેજન આપ્યું છે તથા આ નવું સાહસ કરવાની અમને પ્રેરણા કરી છે તેમનો પણ આભાર માનીએ છીએ. તા. ૧૧–૧૨–૨૫

બીજી આવૃત્તિ–તા. ૧–૧–૨૭

ત્રીજી આવૃત્તિ

આ ગણિતને મુંબઈ ઇલાકાના કેળવણીખાતાના નામદાર ડિરેક્ટર સાહેબે તેમ જ પશ્ચિમ હિંદ સ્ટેટ્સ્ એજન્સિના મે. એજંટ ટુ ધી ગવર્નર જનરલ સાહેબે ટેક્સ્ટ–બૂક તરીકે ચલાવવા મંજુર કર્યું તેથી અને શિક્ષક ભાઇઓએ આનો ઉપયોગ શરૂ કર્યો તેથી, ટુંક મુદતમાં ત્રીજી આવૃત્તિ કાઢવા અમે શક્તિમાન થયા છીએ. અમારા પ્રયાસની કદર કરનારાનો અંતઃકરણપૂર્વક ઉપકાર માનીએ છીએ.

અમદાવાદ, તા. ૧૫–૨–૨૯ લેખકો

શિક્ષકોને

જે ધોરણને જે જાતના હિસાબ ચલાવવા હોય તે જાતના હિસાબ અનુક્રમણિકા જોઈ શોધી કાઢવા. તેનું પહેલું પગથીઉં ધ્યાનપૂર્વક વાંચી જવું અને વર્ગને તે પગથીઆની રીતનું શિક્ષણ આપવું. શિક્ષણ આપ્યા પછી તે પગથીઆમાં આપેલાં ઉદાહરણોનો મહાવરો કરાવવો. એક પગથીઆનાં ઉદાહરણોની રીત બાળકોને બરાબર આવડે ત્યારપછી બીજું પગથીઉં શરૂ કરવું. દરેક પગથી-આમાં પાંચેક ઉદાહરણો હોય છે તેટલાંથી ઘણુંકરીને તે પગથી-આની રીત બાળકોના મનમાં બરાબર ઠસી જવાનો સંભવ છે. તેમ છતાં વધારે ઉદાહરણોની જરૂર પડે તો પગથીઆની હદ લક્ષમાં રાખી તે જાતનાં બીજાં ઉદાહરણો પોતે જાતે ઉપજાવીને લખાવવાં. આમ પગથીએ પગથીએ આગળ વધવું. કોઈ પણ વચ્ચેના પગથી-આને સમજાવ્યા સિવાય આગલું પગથીઉં શરૂ કરવું નહિ.

ગણિતનું સારૂં જ્ઞાન કરાવવા નીચેની સૂચનાઓ લક્ષમાં રાખવી.

૧. એક પગથીઆની રીત બધા છોકરાને બરાબર આવડ્યા સિવાય બીજું પગથીઉં શરૂ કરવું નહિ.
૨. રીતની ઝીણામાં ઝીણી બાબત પર પણ બાળકોનું લક્ષ ખેંચવું.
૩. રીતમાં સ્વચ્છતા અને સુંદરતા પર ખાસ ધ્યાન દેવું.
૪. જેમ બને તેમ ટુંકી રીતે કરાવવું.
૫. કોઈ પણ પગથીઆની રીત સમજાવ્યા સિવાય મનોયત્ન આપવાં નહિ.
૬. પહેલું ઉદાહરણ અને પછી નિયમ, એ ગણિતશિક્ષણનો સિદ્ધાંત કદી ભૂલવો નહિ.
૭. ઉદાહરણને જેમ બને તેમ વ્યાવહારિક બનાવવાં.
૮. કોઈ પણ પારિભાષિક શબ્દ સમજાવ્યા સિવાય વાપરવો નહિ.

એક ધોરણની બધી બાબતો રીતસર શિખવાઈ ગયા પછી તે ધોરણને માટે આપેલાં પરચુરણ ઉદાહરણો લખાવવાં. પરચુરણ ઉદાહરણો, ધોરણમાં ચાલેલી બધી રીતોનું પુનરાવર્તન છે. બાળકો જો સમજાવ્યા વગર પોતાની મેળે એ ઉદાહરણો કરી શકે તો સમજવું, કે ધોરણનું ગણિતનું શિક્ષણ બરાબર થઈ ગયું છે; પણ જો ભૂલો કરે તો જાણવું, કે કંઇક કચાશ રહી ગઈ છે. પરચુરણમાં પણ કોઈ કોઈ ઉદાહરણો ખાસ વિચારશક્તિને કેળવે એવાં છે. તેમાં સહેજ માર્ગદર્શક થવું.

શિક્ષકોને અમારી નમ્ર વિનતિ છે, કે જે જે ભાઇઓ આ પુસ્તક વાંચે અગર તેનો ઉપયોગ કરે, તેમણે પોતાના વિચાર અને થએલો અનુભવ અમને જણાવવા મહેરબાની કરવી, એટલે નવી આવૃત્તિમાં અમને તે તે જાતના સુધારા કરવાની તક મળે.

અનુક્રમણિકા

ચોથું ધોરણ—પૃષ્ઠ ૧ થી ૧૧૦

પાંચમું ધોરણ–પૃષ્ઠ ૧૧૧ થી ૧૬૦

વધારો—પૃષ્ઠ ૧૬૦ થી ૧૬૪

જવાબ—પૃષ્ઠ ૧૬૫ થી ૧૯૬

ક્રમિક

કુમાર-ગણિત

ભાગ બીજો

ચોથા ધોરણનો અભ્યાસક્રમ

તોલ, નાણું, માપ, મહત્ત્વ અને વખતનાં અંગ્રેજી કોઠક.
વ્યાવહારિક અપૂર્ણાંક.

ત્રિરાશિના વધારે અઘરા દાખલા અને બહુરાશિના સહેલા દાખલા.
સાદું વ્યાજ. (ફક્ત વ્યાજ ગણતાં જ શિખવવું.)

પ્રકરણ પહેલું–પરિમાણવિભાગ

(પાછલાનું પુનરાવર્તન)

(૧)

૨॥ પાઇનો અધેલો
૨ અધેલાનો પૈસો
૪ પૈસાનો આનો
૨ આનાની બેઆની
૨ બેઆનીનું પાવલું
૨ પાવલાંનો અર્ધો
૨ અર્ધાનો રૂપીઓ

(૨)

૧૨ પાઇનો આનો
૧૬ આનાનો રૂપીઓ
૧૫ રૂપીઆની મહોર

(3)

૧૬ વીસવાસીની બદામ
૧૬ બદામનો દોકડો
૧૦૦ દોકડાનો રૂપીઓ

(૪)

૨॥	રૂપીઆભારનું અધોળ
૨	અધોળનું નવટાંક
૨	નવટાંકનો પાશેર
૨	પાશેરનો અચ્છેર
૨	અચ્છેરનો શેર
૪૦	શેરનો મણ

(૫)

૫	મણનો કોથળો
૭	મણનો નાનો હારો
૧૨	મણની માણી
૧૬	મણની કળશી
૨૦	મણની ખાંડી
૨૧	મણનો મોટો હારો
૨૪	મણનો ભાર
૩૦	મણની ગાલ્લી
૩૨	મણનું બેડીઉં
૧૦૦	મણનો મુડો

(૬)

૬	ચોખાભારની રતી
૩	રતીનો વાલ
૧૬	વાલનો ગદિઆણો
૨	ગદિઆણાનો તાલો

(૭)

૮	આડાજવનો આંગળ
૪	આંગળની મુઠી
૩	મુઠીની વેંત
૨	વેંતનો હાથ
૪	હાથનો દંડ
૨૦૦૦	દંડનો ગાઉ
૪	ગાઉનો જોજન

(૮)

૧૨	ઇંચનો ફૂટ
૩	ફૂટનો વાર
૧૭૬૦	વારનો માઇલ

(૯)

૬૦	વિપળની પળ
૬૦	પળની ઘડી
૬૦	ઘડીનો દિવસ
૩૦	દિવસનો માસ
૧૨	માસનું વર્ષ

(૧૦)

૬૦	સેકંડની મિનિટ
૬૦	મિનિટનો કલાક
૨૪	કલાકનો દિવસ
૨૮,૨૯,૩૦કે૩૧	દિવસનો માસ
૧૨	માસ કે ૩૬૫ દિવસનું વર્ષ

(૧૧)

૨૪	કાગળનો ઘા
૨૦	ઘાનું રીમ
૧૦	રીમની ગાંસડી

(૧૨)

૨૦	નંગની કોડી

(૧૩)

૧૨	નંગનો ડઝન
૧૨	ડઝનનો ગ્રોસ

(નવાં શિખવવાનાં)

અંગ્રેજી કોષ્ટકો

(૧) નાણાંનું

૪ ફાર્ધિંગની પેની	
૧૨ પેન્સનો શિલિંગ	
૫ શિલિંગનો ક્રાઉન	
૨૦ શિલિંગનો પૌંડ	
૨૧ શિલિંગની ગિની	

ટીપ–ફાર્ધિંગ ને પેની તાંબાના, શિલિંગ ને ક્રાઉન રૂપાના અને પૌંડ ને ગિની સોનાના સિક્કા છે. ફાર્ધિંગ લગભગ અધેલા જેવો, પેની ઢબુ જેવો અને શિલિંગ અર્ધા જેવો હોય છે. પૌંડને આપણે મહોર કહીએ છીએ. ગિની અને પૌંડમાં સહેજ ફેર હોય છે. પેન્સ એ પેનીનું બહુવચન છે.

(૨) સામાન્ય તોલનું

૧૬ ડ્રામનો ઔંસ	
૧૬ ઔંસનો પાઉંડ (રતલ)	
૧૪ પાઉંડનો સ્ટોન	
૨૮ પાઉંડનો ક્વાર્ટર	
૪ ક્વાર્ટરનો હંડ્રવેટ	
૨૦ હંડ્રવેટનો ટન	

ટીપ–ડ્રામ બેઆની (રૂપાની) થી સહેજ વધારે વજનનો, ઔંસ લગભગ અધોળ જેવડો ને પાઉંડ લગભગ શેર જેવડો હોય છે. આ તોલ એવર્ડુપોઇસ વજન કહેવાય છે. પાઉંડ (એવ.) = ૭૦૦૦ ગ્રેઇન

(૩) સોનુંરૂપું તોળવાનું

૨૪ ગ્રેઇનનો પેનીવેટ	
૨૦ પેનીવેટનો ઔંસ	
૧૨ ઔંસનો પાઉંડ	
૫૭૬૦ ગ્રેઇનનો પાઉંડ	

ટીપ–ગ્રેઇન એટલે દાણો. તેનું વજન ઘઉંના દાણા જેટલું હોય છે. પેનીવેટનું વજન બેઆનીથી સહેજ વધારે, ઔંસ અધોળથી સહેજ મોટો અને પાઉંડ ૩૨ રૂપીઆભારનો હોય છે. આ તોલ ટ્રોય વજન કહેવાય છે.

(૪) દવા તોળવાનું

૨૦ ગ્રેઇનનો સ્ક્રુપલ
૩ સ્ક્રુપલનો ડ્રામ
૮ ડ્રામનો ઔંસ
૧૨ ઔંસનો પાઉંડ

ટીપ—આ તોલના ગ્રેઇન, ઔંસ અને પાઉંડ, ટ્રૉય વજનના જેવડા જ છે. આ તોલ એપાથાકરી વજન કહેવાય છે.

(૫) લંબાઇનું

૧૨ ઇંચનો ફૂટ
૩ ફૂટનો વાર (યાર્ડ)
પાા વારનો પોલ
૪૦ પોલનો ફર્લાગ
૮ ફર્લાગનો માઇલ

૨૨ વાર કે ૧૦૦ લીંક } =સાંકળ
૨૨૦ વાર કે ૧૦ સાંકળ } =ફર્લાગ

+(૬) અનાજ માપવાનું

૨ પીંટનો ક્વાર્ટ
૪ ક્વાર્ટનો ગેલન
૨ ગેલનનો પેક
૪ પેકનો બુશલ
૮ બુશલનો ક્વાર્ટર
૫ ક્વાર્ટરનો લોડ, વેહ કે ટન

+(૭) પ્રવાહી માપવાનું

૪ જીલનો પીંટ
૨ પીંટનો ક્વાર્ટ
૪ ક્વાર્ટનો ગેલન
૩૬ ગેલનનો બેરલ
૬૩ ગેલનનો હોગ્ઝેડ
૨ હોગ્ઝેડનો પાઇપ
૨ પાઇપનો ટન

ટીપ—શુદ્ધ પાણીનો ૧ ગેલન વજનમાં ૧૦ પાઉંડ (એવ.) થાય છે. બંને માપના ગેલન સરખા હોય છે.

પ્રકરણ બીજું-દેશી અને વિદેશી પરિમાણોનો સંબંધ

વિદેશીનાં દેશી	દેશીનાં વિદેશી
પૌંડ = ૧૫ રૂપીઆ	મહોર = ૧ પૌંડ
શિલિંગ = ૧૨ આના	રૂપીઓ = ૧૬ પેન્સ
પેની = ૧ આનો	આનો = ૧ પેની
ફાર્ધિંગ = ૧ પૈસો	પૈસો = ૧ ફાર્ધિંગ

ટીપ—આ સંબંધ વારંવાર બદલાય છે. પણ સામાન્ય રીતે આવો હોય છે.

+ ખાસ ઇચ્છા હોય તેને જ માટે છે. બધાને ચલાવવાની જરૂર નથી.

પાઉંડ (એ.)=૭૦ પૈસાભાર(જુના)	પૈસાભાર (જુના)= ૧૦૦ ગ્રેઇન
પાઉંડ (ટ્રો.)= ૩૨ રૂ. ભા.	પૈસાભાર (નવા)= ૭૫ ગ્રેઇન
કલાક = ૨॥ ઘડી	રૂપીઆભાર = ૧૮૦ ગ્રેઇન
મિનિટ = ૨॥ પળ	શેર =૭૨૦૦ ગ્રેઇન
સેકંડ = ૨॥ વિપળ	ઘડી = ૨૪ મિનિટ
માઇલ =૩૨૦૦ હાથ	પળ = ૨૪ સેકંડ
	ગાઉ = ૨॥ માઇલ
ફૂટ = ૧૪$\frac{૬}{૧૧}$ આંગળ	હાથ = ૧૯$\frac{૪}{૫}$ ઇંચ

પગથીઉં પહેલું—(વિદેશીનાં દેશી)

ઉ૦ ૨ ક્વા. ૭ પાઉંડ ખાંડ દેશી તોલમાં કેટલી થાય ?

```
  ૨ ક્વા.        ૬૩ પા.          ૭૨|૪૪૧૦ પૈસાભાર         ૭૨)૪૪૧૦(૬૧
×૨૮            ×૭૦              ૪૦| ૬૧ શે. ૧૮ પૈ. ભા.        ૪૩૨
 ૫૬ પા.       ૪૪૧૦ પૈ. ભા.          ૧ મ. ૨૧ શે.              ૯૦
 +૭                                                          ૭૨
 ૬૩ પા.        ૧ મ. ૨૧ શે. ૧૮ પૈસાભાર જવાબ                   ૧૮
```

(૧) ૧ હં. ૩ ક્વા. ૧૫ પાઉંડ ઘઉં દેશી તોલમાં કેટલા થાય ?

(૨) ૭ પૌં. ૫ શિ. ૩ પેન્સનું દેશી નાણું કેટલું આવે ?

(૩) ૧૦ ક. ૧૨ મિ. ૧૪ સેકંડને દેશી વખતમાં બોલો.

(૪) ૫૫૮૦ ગ્રેઇન સોનું દેશી તોલમાં કેટલું કહેવાય ?

(૫) ૧૦૦૮૦ સેકંડની ઘડી કેટલી ?

પગથીઉં બીજું -(દેશીનાં વિદેશી)

(૬) ૫૮૦ રૂપીઆનું વિલાયતી નાણું કેટલું આવે ?

(૭) ૯૯૨ રૂપીઆભારના ટ્રોય પાઉંડ કેટલા થાય ?

(૮) ૯૨૬ ઘડીના કલાક કરો.

(૯) ૫૮૧૦ (જુના) પૈસાભારના ક્વાર્ટર કરો.

(૧૦) ૭૬૮૦૦ મુદ્દીના માઇલ્સ કરો.

પ્રકરણ ત્રીજું—અવયવ

પગથીઉં પહેલું—(અવયવની સમજ અને બે અવયવો)

૫ અને ૭ નો ગુણાકાર કરવાથી ૩૫ આવે છે. બીજી રીતે બોલીએ તો ૫ અને ૭ વડે, ૩૫ ને શેષ ન વધે એવી રીતે ભાગી શકાય છે. આમ હોવાથી ૫ અને ૭ તે, ૩૫ ના અવયવ કે નિઃશેષ ભાજક કહેવાય છે. (નિઃ—નહિ + શેષ)

અવયવ કે નિઃશેષ ભાજક—જે સંખ્યાઓનો ગુણાકાર કરવામાં આવે છે તે સંખ્યાઓ આવેલા ગુણાકારના અવયવ* કે નિઃશેષ ભાજક કહેવાય.

નીચેની સંખ્યાઓના અવયવો લખો.

(૧) ૧૦ (૨) ૨૧ (૩) ૨૫ (૪) ૩૯ (૫) ૭૭

પગથીઉં બીજું—(બે અવયવો પણ જુદી જુદી રીતે)

૨૧ ના અવયવ ૭ અને ૩ થાય, પરંતુ ૧૨ ના અવયવ પાડતાં એક રીતે ૪ અને ૩, પણ બીજી રીતે ૬ અને ૨ થાય. આમ હોવાથી સાફ જણાય છે, કે કોઈ સંખ્યાના એક જ રીતે અને કોઈના વધારે રીતે અવયવ પડે છે.

* કોઈ પણ સંખ્યાના ૧ અને તે સંખ્યા પોતે એમ બે અવયવ તો પડે જ. જેમકે ૭ ના ૧ અને ૭; ૧૧ ના ૧ અને ૧૧; પણ નકામું લંબાણ અટકાવવા તે રીતે ન પાડવા.

નીચેની સંખ્યાઓના બની શકે તેટલી રીતે બબ્બે અવયવો લખો.

(૬) ૧૮ (૭) ૩૦ (૮) ૨૪ (૯) ૪૦ (૧૦) ૩૬

પગથીઉં ત્રીજું–(વિભાજ્ય અવયવો)

૧૬ ના એક રીતે ૮ અને ૨ અવયવ થાય. ૨ અને ૮ ની સ્થિતિ તપાસતાં જણાય છે કે ૮ ના પાછા અવયવ પડી શકે છે, પણ ૨ ના પડી શકતા નથી; તેથી ૮ વિભાજ્ય* અને ૨ અવિભાજ્ય અવયવ છે. હવે બીજી રીતે ૪ અને ૪ એમ પાડીએ તો તે બંને વિભાજ્ય છે. તેમ ૩૬ ના ૧૮×૨, ૧૨×૩, ૯×૪ અને ૬×૬ એમ ચાર રીતે અવયવો પડે; તેમાં છેલ્લી બે રીતમાં બંને વિભાજ્ય અવયવો છે.

નીચેની સંખ્યાઓના બની શકે તેટલી રીતે એવા બબ્બે અવયવો પાડો કે બંને વિભાજ્ય હોય.

(૧૧) ૨૪ (૧૨) ૩૨ (૧૩) ૪૦ (૧૪) ૪૮ (૧૫) ૬૦

પગથીઉં ચોથું–(અવિભાજ્ય અવયવો)

૨૪ ના વિભાજ્ય અવયવો પાડતાં ૬×૪ થાય. એ અવયવોના પાછા અવયવ પાડતાં ૬ ના ૩×૨ અને ૪ ના ૨×૨ પડે, એટલે ૨૪ ના ૩ × ૨ × ૨ × ૨ એમ ચાર અવયવ પડે. એ ચારે અવિભાજ્ય અવયવો છે.

* કેટલીક સંખ્યાના અવયવ પડી શકે છે અને કેટલીકના પડતા નથી. જેના અવયવ પડી શકે છે તે વિભાજ્ય અને જેના નથી પડતા તે અવિભાજ્ય સંખ્યા કહેવાય છે. ૮ અને ૪ એ વિભાજ્ય. પણ ૨ અને ૩. એ અવિભાજ્ય સંખ્યા છે.

૧ થી ૧૦૦ સુધીની અવિભાજ્ય સંખ્યાઓ:—૧, ૨. ૩, ૫. ૭, ૧૧, ૧૩. ૧૭. ૧૯, ૨૩, ૨૯. ૩૧, ૩૭, ૪૧, ૪૩, ૪૭, ૫૩. ૫૯. ૬૧, ૬૭, ૭૧. ૭૩, ૭૯, ૮૩. ૮૯. ૯૭.

૧૮ ના અવિભાજ્ય અવયવો માગ્યા હોય તો બાજુ પર

૨|૧૮ દર્શાવેલી રીતે નીકળે; એટલે પ્રથમ ૧૮ ને બે વડે ભાગ્યા
૩| ૯ તો ૯ આવ્યા; તે ૯ ને પાછા ૩ વડે ભાગ્યા તો ૩ આવ્યા;
૩| ૩ તે ૩ ને ફરી ત્રણે ભાગ્યા તો ૧ આવ્યો. ભાગનાર સંખ્યા
| ૧ ૨, ૩ અને ૩, તે ૧૮ ના અવિભાજ્ય અવયવ.

જવાબ ૨×૩×૩

રીત—કહેલી સંખ્યાને જે કોઈ અવિભાજ્ય સંખ્યાએ નિઃશેષ ભગાતા હોય તેણે ભાગવા. જે ભાગાકાર આવે તેને પાછા ભાગવા. એમ છેવટ ૧ આવે ત્યાંસુધી કરવું. જેટલા ભાજકે ભગાય તે બધા અવયવો સમજવા.

ટીપ—આપેલી સંખ્યાનો અવયવ અમુક આંકડો થશે તે જાણવાના નિયમો—

૧. જેને છેડે ૦ કે બેકી અંક હોય તેનો અવયવ ૨ થાય જ.*
૨. જેને છેડે ૦ કે ૫ હોય તેનો અવયવ ૫ થાય જ.*
૩. જેના બધા અંકોના સરવાળાનો અવયવ ૩ હોય તેનો અવયવ ૩ થાય જ.+
૪. જેના એકીએકી સ્થાનના અને બેકીબેકી સ્થાનના અંકોના સરવાળાની બાદબાકી ૦ હોય× કે બાદબાકીનો અવયવ ૧૧ હોય તેનો અવયવ ૧૧ થાય જ.‡

* છેલ્લે ૦ એટલે એકમની ગેરહાજરી. એટલે બાકીના દશક છે; અને ૧૦ ના અવયવ ૨ ને ૫ હોય જ.

* છેલ્લા સિવાયના બીજા દશક છે. અને ૧૦ ના અવયવ ૨ ને ૫ હોય જ.

+ ગમે તે સ્થાનના અંકની કીંમતને ત્રણે ભાગતા તે આંકડા જેટલા જ શેષ વધે છે. જેમકે ૨ દશકને એટલે ૨૦ ને ૩ વડે ભાગતાં ૨ વધે. ૨ શતકને એટલે ૨૦૦ ને ૩ વડે ભાગતાં ૨ વધે; માટે અંકોનો સરવાળો તે એક રીતે જોતાં શેષનો સરવાળો છે.

× ૧૧ ના બે અંકો પૈકી દશકનો ૧, બેકી સ્થાનમાં અને એકમનો ૧, એકી સ્થાનમાં છે. તે બન્નેની બાદબાકી ૦ છે.

‡ ૯૯ સુધી તો ૧૧ ના ભાજ્ય સમાનપણે ચાલ્યા જાય, પરંતુ

નીચેની સંખ્યાઓના અવિભાજ્ય અવયવો શોધો.

(૧૬) ૩૦	(૧૭) ૧૫૦	(૧૮) ૪૨૯	(૧૯) ૪૯૫
(૨૦) ૫૧૨	(૨૧) ૩૧૨૫	(૨૨) ૪૮૦૦	
(૨૩) ૧૭૫૯૦	(૨૪) ૯૦૦૯	(૨૫) ૧૦૦૦૦	

પ્રકરણ ચોથું–ગુરુતમ સાધારણ અવયવ

પગથીઉં પહેલું–(સાધારણ અવયવો)

૧૫ ના અવયવ ૫ ને ૩ અને ૨૧ ના ૭ ને ૩ છે. આમાં ૩, બંનેમાં આવે છે. તે ૩, એ બંનેનો સામાન્ય કે સાધારણ અવયવ કહેવાય.

૨૦ અને ૨૪ ના સાધારણ અવયવ શોધવા હોય તો પ્રથમ ૨૦ ના બની શકે તેટલી રીતે બબ્બે અવયવ પાડતાં ૧૦ × ૨ કે ૫×૪ એમ થાય; તેમ ૨૪ ના પાડતાં ૧૨×૨, ૮×૩ કે ૬×૪ થાય. આમાં ૨ અને ૪ બંનેમાં આવે છે, તે બંનેના સાધારણ અવયવો છે.

રીત—પ્રથમ દરેક સંખ્યાના જેટલી રીતે બબ્બે અવયવ પડતા હોય તેટલી રીતે પાડવા. તેમાંના જે અવયવો, બધી રકમોના અવયવ હોય, તે સાધારણ અવયવ.

જ્યારે ત્રણ આંકડા આવે ત્યારે શતક અને એકમના અંકોનો સરવાળો દશકના અંકો બરાબર થાય; પણ જ્યારે રકમ બે શતક ઉપર જાય ત્યારે પરિસ્થિતિ બદલાય છે. જેમકે ૨૦૦ ને ૧૧ વડે ભાગતાં ૨ વધે એટલે જો **૨૦૯** હોય તો તે વધેલા ૨ અને ૯ નો સરવાળો ૧૧ થતાં તેને ૧૧ વડે નિઃશેષ ભગાય છે. આમાં ૨ અને ૯, એકી સ્થાનના અંકો છે, તેનો સરવાળો **૧૧ થાય છે. તેમાંથી બેકી સ્થાનનો ૦ બાદ** કરતાં બાદબાકી ૧૧ છે. ૩૦૮, ૩૧૯ અને ૪૨૯ આવી સ્થિતિની સંખ્યાઓ છે.

નીચેની રકમોના સાધારણ અવયવો શોધો.

(૧) ૨૧ અને ૩૫ (૨) ૩૬ અને ૪૨ (૩) ૪૫ અને ૫૪
(૪) ૭૫ અને ૧૨૦ (૫) ૩૦, ૪૦ અને ૨૨

પગથીઉં બીજું-(ગુરુતમ સાધારણ અવયવ)

૩૬ અને ૪૮ ના સાધારણ અવયવ પહેલા પગથીઆ પ્રમાણે ૨, ૩, ૪, ૬ અને ૧૨ થાય. આમાં ૧૨, તે બધામાં મોટામાં મોટો છે, તેને ગુરુતમ સાધારણ અવયવ (ગુરુતમ=ગુરુ-મોટો+તમ-શ્રેષ્ઠતા-દર્શક પ્રત્યય=મોટામાં મોટો; સૌથી મોટો), ગુરુતમ સાધારણ નિઃશેષ ભાજક કે દૃઢભાજક કહે છે. અવયવ પાડીને ૩૬ અને ૪૮ નો ગુ૦ સા૦ અવયવ ૧૨, નીચે પ્રમાણે શોધી કઢાય.

૩૬ ના અવિભાજ્ય અવયવો—૨ × ૨ × ૩ × ૩
૪૮ ના ,, ,, —૨ × ૨ × ૨ × ૨ × ૩
બંનેના સામાન્ય ,, —૨ × ૨ × ૩

સામાન્ય અવયવોનો ગુણાકાર-૧૨, તે ગુ૦ સા૦ અવયવ.

રીત—(અવયવ પાડીને)—પ્રથમ દરેક સંખ્યાના અવિભાજ્ય અવયવો પાડવા. તેમાંથી સામાન્ય અવયવો જુદા કાઢવા. જુદા કાઢેલા અવયવોનો ગુણાકાર તે ગુ૦ સા૦ અવયવ.

ટીપ—જ્યારે કોઈ પણ સામાન્ય અવયવ ન હોય ત્યારે ૧ તો સામાન્ય અવયવ છે જ, તેથી તેવે વખતે ગુ૦ સા૦ અવયવ ૧ થાય.

નીચેની રકમોના અવયવ પાડીને ગુ૦ સા૦ અવયવ શોધો.

(૬) ૩૦ અને ૪૦ (૭) ૩૫ અને ૪૯ (૮) ૭૨ અને ૧૦૮
(૯) ૧૬૮ અને ૧૯૬ (૧૦) ૨૨૨ અને ૨૩૪ (૧૧) ૧૩૨, ૨૩૧ અને ૩૯૬
(૧૨) ૮૪ અને ૧૩૫ નો મોટામાં મોટો સાધારણ અવયવ કયો ?
(૧૩) ૪૦૦ અને ૨૮૦ નો દૃઢભાજક શો ?
(૧૪) ૧૦૨ અને ૧૫૩ ને ભાગતાં ઓછામાં ઓછા ભાગાકાર* આવે એવો નિઃશેષ ભાજક કયો ?

* ઓછામાં ઓછા ભાગાકાર લાવવાને મોટામાં મોટો ભાજક શોધવો પડે.

(૧૫) એક ટોપલામાં ૮૪ અને બીજામાં ૧૮૯ દાડમ છે. તે દરેકના કેટકેટલા દાડમના મોટામાં મોટા ઢગલા કરીએ, તો પુરા ઢગલા થતાં કંઈ ન વધે ?

પગથીઉં ત્રીજું—(ભાગાકાર કરીને ગુ૦ સા૦ અવયવ)

૩૯ અને ૬૫ નો ગુ૦ સા૦ અવયવ ૧૩, અવયવની રીતે શોધતાં આવશે. તે જ ગુ૦ સા૦ અવયવ બાજુ પર દર્શાવેલી રીતે પણ શોધી શકાય. જ્યારે રકમો મોટી હોય કે સહેલાઇથી અવયવો ન નીકળે તેવી હોય ત્યારે આ રીત સરલ પડે છે.

```
     ૩૯ ) ૬૫ ( ૧
          ૩૯
૧૩ ) ૨૬ ( ૨   ૨૬ ) ૩૯ ( ૧
     ૨૬            ૨૬
     ૦૦            ૧૩
     જવાબ ૧૩
```

*રીત—મોટી સંખ્યાને નાની સંખ્યાએ ભાગવા. જો શેષ વધે તો તે શેષ વડે ભાજક થએલી નાની સંખ્યાને ભાગવા. એમ છેવટ શેષ ન વધે ત્યાંસુધી કરવું. છેલ્લો ભાજક તે ગુ૦ સા૦ અવયવ. રકમો બે કરતાં વધારે હોય તો પહેલાં બેનો શોધવો. પછી જે આવે તેનો અને ત્રીજી રકમનો શોધવો. એમ જેટલી રકમો હોય તેટલીનું કરવું. છેલ્લો ભાજક તે બધીનો ગુ૦ સા૦ અવયવ.

* આ રીત નીચેના નિયમો ઉપરથી ઉત્પન્ન થઈ છે.

૧. કોઈ રકમનો નિઃશેષ ભાજક, તેના હરકોઈ નિઃશેષ ભાજ્યનો નિઃશેષ ભાજક થાય. જેમકે ૧૫ નો નિઃશેષ ભાજક ૫. તે ૧૫ના અવયવી ૩૦, ૪૫ ને ૬૦ ના પણ નિઃશેષ ભાજક છે.

૨. કોઈ બે રકમના સાધારણ નિઃશેષ ભાજક, તે બે રકમના સરવાળા તેમ જ બાદબાકીનો પણ સાધારણ નિઃશેષ ભાજક છે. જેમકે ૧૫ ને ૨૫ નો સા૦ અવયવ ૫, તે ૧૫+૨૫=૪૦ નો, તેમ જ ૨૫−૧૫=૧૦ નો, પણ સા૦ અવયવ છે. રીતમાં ભાગાકાર કરવામાં આવે છે. ભાગાકાર તે બાદબાકીનું જ સ્વરૂપ છે. મતલબ કે રકમો બાદ કરવામાં આવે છે. એમ ક્રમેક્રમે ઉતરતાં છેવટનો ભાજક બને, તે મૂળ રકમોનો પણ ગુરુતમ સાધારણ અવયવ હોય તે ખુલ્લું છે.

ભાગાકાર કરીને શોધો.

(૧૬) ૪૦૫ અને ૫૧૩ નો ગુરુતમ સાધારણ અવયવ શોધો.

(૧૭) ૫૭૨ અને ૯૨૪ નો મોટામાં મોટો સાધારણ નિઃશેષ ભાજક શો ?

(૧૮) ૧૦૦૮, ૧૭૩૬ અને ૨૨૯૬ એ ત્રણેનો મોટામાં મોટો શેષ ન વધે તેવો ભાજક શોધો.

(૧૯) કઈ મોટામાં મોટી સંખ્યાએ ૯૩૬ અને ૧૯૭૬ ને શેષ વધ્યા વગર ભાગી શકાય ?

(૨૦) ૮૫૫ ફૂટ અને ૧૧૨૫ ફૂટ દોરી છે. તે દરેકમાંથી ઓછામાં ઓછા, સરખી લંબાઇના કેવડા ટુકડા કરીએ કે કકડા થતાં કંઈ ન વધે ? (ઓછામાં ઓછા ટુકડા કરવા લંબાઈ મોટામાં મોટી જોઇએ.)

(ઉચ્ચ કોટિના વિદ્યાર્થીઓ માટે)*

પગથીઉં ચોથું-(શેષ વધતા હોય તેવા)

ઉ૦ એવી મોટામાં મોટી સંખ્યા શોધો કે જે વડે ૨૫ અને ૪૨ ને ભાગતાં અનુક્રમે ૧ અને ૨ શેષ વધે. સહેજ વિચાર કરતાં માલમ પડશે કે એવી સંખ્યા તો ૪ અને ૮ છે, પણ તેમાં મોટામાં મોટી ૮ છે; માટે જવાબ ૮

૨૫	૪૨
બા—	બા—
૧	૨
૨૪	૪૦

આ જવાબ મેળવવા પ્રથમ દરેક શેષ બાદ કર્યા એટલે ૨૪ અને ૪૦ રહ્યા. પછી તેનો ગુ૦ સા૦ અવયવ શોધતાં ૮ આવ્યા. તે માગેલી સંખ્યા.

રીત—પ્રથમ શેષ બાદ કરવા. પછી જે રકમો રહે તેનો ગુ૦ સા૦ અવયવ શોધી કાઢવો. એ ગુ૦ સા૦ અવયવ, તે માગેલી સંખ્યા.

(૨૧) એવી મોટામાં મોટી કઈ સંખ્યા છે કે જે વડે ૧૨૮ અને ૨૭૯ ને ભાગતાં અનુક્રમે ૩ અને ૪ શેષ વધે ?

---

* આ ભાગ ચલાવવાની ફરજ નથી.

(૨૨) કઈ મોટામાં મોટી સંખ્યા વડે ૩૦૦ અને ૮૦૪ ને ભાગતાં બંનેમાં ૬ શેષ વધે ?

(૨૩) એવો મોટામાં મોટો ભાજક શોધી કાઢો કે જે વડે ૧૬૭ ને ભાગતાં ૨, ૨૭૫ ને ભાગતાં કંઈ નહિ અને ૬૦૯ ને ભાગતાં ૪ શેષ વધે.

(૨૪) દીવાસળીના બે ઢગલા છે. એકમાં ૯૨૦ અને બીજામાં ૮૨૦ સળીઓ છે. તેમાંથી વધારેમાં વધારે કેટકેટલી સળીઓ એકેક પેટીમાં ભરીએ તો પેટીઓ ભરાતાં અનુક્રમે ૨ અને ૪ સળી વધે ?

પગથીઉં પાંચમું–(વિવિધ અને આણુપાણુના દશ્યવાળા)

૬ રૂ. ૯ આ. અને ૧૦ રૂ. ૧૫ આ. નો ગુ૦ સા૦ અવયવ શોધવો હોય તો બંનેનું એક જાતનું ઉતરતું પરિમાણુ આના બનાવતાં ૧૦૫ આ. અને ૧૭૫ આ. થાય. પછી ૧૦૫ આ. અને ૧૭૫ આ. નો ગુ૦ સા૦ અવયવ શોધતાં ૩૫ આ. આવે. ૩૫ આ. = ૨ રૂ. ૩ આ. જવાબ.

આણુપાણવાળી રકમો હોય તો બંનેની પાણો અગર આના બનાવવા. પછી નિયમસર કરવું.

નીચેની રકમોનો ગુ૦ સા૦ અવયવ શોધો.

(૨૫) ૩૨ ફૂટ ૬ ઈંચ અને ૫૭ ફૂટ ૬ ઈંચ

(૨૬) રૂ. ૧૦॥≈ અને રૂ. ૧૭)≈

(૨૭) ૮ કલાક અને ૧૨॥ કલાક ૧૦ મિનિટ

(૨૮) મોટામાં મોટી કેટકેટલા વાલની વીંટીઓ કરાવીએ કે ૧૪ તો. ૭ વા. અને ૧૭ તો. ૧૫ વા. સોનાની લગડીઓમાંથી પુરી વીંટીઓ થતાં કંઈ ન વધે ?

પગથીઉં છઠ્ઠું-(દઢભાજકે ભાગવાના)

(૨૯) ૩૦૦ અને ૪૨૦ નો દઢભાજક શોધો. પછી બંને સંખ્યાને તે દઢભાજકે ભાગી ભાગાકાર આવે તે લખો.

(૩૦) એક શાળામાં ૧૫૦, બીજીમાં ૨૧૦ અને ત્રીજીમાં ૨૪૦ છોકરાઓ છે. દરેક શાળામાં કોઈ પણ છોકરો બાકી રહી ન જાય તેવી રીતે, વધારેમાં વધારે સરખા છોકરાઓના, કેટ-કેટલા વર્ગ થાય ?

પ્રકરણ પાંચમું–લઘુતમ સાધારણ અવયવી

પગથીઉં પહેલું -(અવયવી)

૩ અને ૭ નો ગુણાકાર ૨૧ થાય. આમાં ૨૧, તે ૩ નો તેમ જ ૭ નો અવયવી કે નિશેષ ભાજ્ય કહેવાય છે. (અવયવી=અવયવ+ ઈ—વાળો=અવયવવાળો=જેના અવયવ પડી શકે તે સંખ્યા) ૩, ૬, ૯, ૧૨, ૧૫...એ ૩ ના અવયવી છે.

અવયવી શોધવાની રીત—જેના અવયવી શોધવા હોય તેને અનુક્રમે ૧, ૨, ૩, ૪, ૫......વડે ગુણતાં જવું.

(૧) નીચેની સંખ્યાઓના અનુક્રમે પાંચ પાંચ અવયવી બોલો.
૪, ૧૧, ૧૩, ૧૫, અને ૨૫

(૨) ૭ ના, ૨૦ અને ૩૦ વચ્ચેના અવયવી બોલો.

(૩) ૯૦૦ અને ૧૦૦૦ વચ્ચેની કઈ રકમો, ૭૧ ના નિઃશેષ ભાજ્ય થાય ?

(૪) ૫૦૦ અને ૭૦૦ વચ્ચેની કઈ કઈ સંખ્યાઓનો અવયવ, ૮૦ થાય ?

પગથીઉં બીજું–(સાધારણ અવયવી)

૩ ના અવયવી ૩, ૬, ૯, ૧૨, ૧૫, ૧૮, ૨૧, ૨૪, ૨૭...થશે.
૪ ના અવયવી ૪, ૮, ૧૨, ૧૬, ૨૦, ૨૪, ૨૮...થશે.

આ અવયવીને તપાસતાં ૧૨ અને ૨૪ બંનેમાં માલમ પડે છે. આવા, બે કે વધારે સંખ્યાના અવયવી, તે તેના સાધારણ અવયવી કહેવાય.

રીત--બધીના અવયવી લખવા. તેમાંથી સા૦ અવયવી જુદા કાઢવા.

ટીપ–સાધારણ અવયવી વધારે જોઇતા હોય તો શોધેલા સા૦ અવયવીને અનુક્રમે ૧, ૨, ૩, ૪...વડે ગુણવા. આવેલા ગુણાકારો સા૦ અવયવી થશે. ઉપરના હિસાબમાં ૧૨, ૨૪. ૩૬, ૪૮, ૬૦...એ ૩ અને ૪ ના સા૦ અવયવી છે.

(૫) નીચેની રકમોના અનુક્રમે ચચ્ચાર સાધારણ અવયવી લખો.

૨ અને ૩ ૪ અને ૬ ૬ અને ૮

૫, ૧૦ અને ૧૨ ૪, ૮ અને ૧૨

(૬) ૯ અને ૧૫ ના, ૩૦૦ અને ૪૦૦ વચ્ચેના સા૦ અવયવી લખો.

(૭) ૨૦, ૩૦ અને ૪૦ નો, કયો સા૦ અવયવી, ૧૬૪૦ અને ૧૭૦૦ વચ્ચેનો છે ?

પગથીઉં ત્રીજું–(લઘુતમ સા૦ અવયવી)

૪ અને ૬ ના સા૦ અવયવી ૧૨, ૨૪, ૩૬, ૪૮ વગેરે થાય. આમાં ૧૨, સૌથી નાનામાં નાનો છે. તેને લઘુતમ સા૦ અવયવી (લઘુતમ=લઘુ–નાનો + તમ–શ્રેષ્ટતાદર્શક પ્રત્યય = નાનામાં નાનો) કે લઘુતમ સા૦ નિઃશેષ ભાજ્ય કહે છે.

લઘુતમ સા૦ અવયવી શોધવાની રીત–(૧) અવયવી લખીને—પ્રથમ દરેકના અવયવી લખવા. તેમાંથી નાનામાં નાનો સા૦ અવયવી શોધી કાઢવો. તે લ૦ સા૦ અવયવી.

(૨) અવયવ પાડીને—પ્રથમ દરેકના અવિભાજ્ય અવયવો પાડવા. (૪ અને ૬ ના પાડ્યા.) પછી નીચેની રકમોના જે અવયવ ઉપરની રકમોના અવયવમાં સમાઈ જતા હોય તે કાપી નાખવા. (૬ નો અવયવ ૨ કાપી નાખ્યો.) પછી કપાયા સિવાયના અવયવોનો ગુણાકાર કરવો. (૨, ૨ અને ૩ નો કર્યો.) ગુણાકાર તે લ૦ સા૦ અવયવી.

૪ ના અવયવ = ૨ × ૨
૬ ના ,, = ~~૨~~ × ૩
૨ × ૨ × ૩ = ૧૨
૧૨ લ૦ સા૦ અવયવી.

ઉ૦ ૧૨, ૧૫ અને ૨૦ નો લ૦ સા૦ અવયવી.

૧૨ ના અવયવ = ૨ × ૨ × ૩
૧૫ ,, = ~~૩~~ × ૫
૨૦ ,, = ~~૨~~ × ~~૨~~ × ~~૫~~

કપાયા સિવાયના અવયવોનો ગુણાકાર કર્યો તો
૨×૨×૩ × ૫ = ૬૦ જવાબ

ઉ૦ ૧૨, ૧૮, ૩૦ ને ૪૫ નો લ૦ સા૦ અવયવી.

૧૨ ના અવયવ = ૨ × ૨ × ૩
૧૮ ,, = ~~૨~~ × ~~૩~~ × ૩
૩૦ ,, = ~~૨~~ × ~~૩~~ × ૫
૪૫ ,, = ~~૩~~ × ~~૩~~ × ~~૫~~

૨ × ૨ × ૩ × ૩ × ૫ = ૧૮૦ લ૦ સા૦ અવયવી.

નીચેની રકમોના લ૦ સા૦ અવયવી અવયવ પાડીને શોધો.

(૮) ૧૫ અને ૨૫
(૯) ૨૦ અને ૨૪
(૧૦) ૪, ૬ અને ૯
(૧૧) ૨૦, ૩૦ અને ૫૦
(૧૨) ૩૦, ૪૫, ૫૦ અને ૭૫
(૧૩) ૧૨, ૧૪, ૧૫, ૧૮ અને ૨૧
(૧૪) એવી નાનામાં નાની સંખ્યા શોધી કાઢો કે જે ૮, ૧૨ અને ૨૦ નો નિઃશેષ ભાજ્ય થાય.
(૧૫) ઓછામાં ઓછી કેટલી કેરીનો ઢગલો હોય કે જેમાંથી નેવુંનેવું કે સોસો કેરીના ટોપલા ભરીએ તો છેવટે કંઈ ન વધે?

પગથીઉં ચોથું—(લ૦ સા૦ અવયવી શોધવાની ટુંકી રીત)

અવયવ પાડીને ૧૨ અને ૨૦ નો લ૦ સા૦ અવયવી શોધતાં ૬૦ આવશે. એ જવાબ બાજુ પરની રીતે પણ કાઢી શકાય છે. પ્રથમ ૧૨ અને ૨૦ લખ્યા. પછી બંનેને સામાન્ય અવિભાજ્ય અવયવ ૨ વડે ભાગ્યા. ૬ અને ૧૦ આવ્યા. પછી બીજા સા૦ અવિભાજ્ય અવયવ ૨ વડે ભાગ્યા. ૩ અને ૫ આવ્યા. હવે સા૦ અવયવ નથી, તેથી ભાગવાનું બંધ કર્યું, પછી સામાન્ય અવયવ ૨ અને ૨, તથા વધેલા અવયવ ૩ અને ૫, એ બધાનો ગુણાકાર કર્યો. આવેલો ગુણાકાર ૬૦, તે લ૦ સા૦ અવયવી.

૨ | ૧૨ , ૨૦
૨ | ૬ , ૧૦
  | ૩ , ૫

૨ × ૨ × ૩ × ૫ = ૬૦ લ૦ સા૦ અવયવી.

ઉ૦ ૪, ૬, ૮, ૧૦, ૧૨ અને ૧૫ નો લ૦ સા૦ અવયવી શો?

૨ | ~~૪~~ , ~~૬~~ , ૮ , ૧૦ , ૧૨ , ૧૫
૨ | ૪ , ~~૫~~ , ૬ , ૧૫
  | ૨ , ~~૩~~ , ૧૫

૨ × ૨ × ૨ × ૧૫=૧૨૦ જ.

પ્રથમ ૪ અને ૬, જે ૧૨ માં સમાઈ જાય છે તેને કાપી નાખ્યા. પછી સામાન્ય અવિભાજ્ય અવયવ ૨ વડે ભાગ્યા. વળી ૧૫ માં સમાઈ જતો ૫ કાપી નાખ્યો અને ફરીને ૨ વડે ભાગ્યા. પછી ૧૫ માં સમાઈ જતો ૩ કાપી નાખતાં વધેલા ૨ અને ૧૫ પરસ્પર અવિભાજ્ય* છે, એટલે ભાગવાનું બંધ કરી ગુણાકાર કર્યો.

રીત—આપેલી સંખ્યાઓમાંની જે સંખ્યાઓ બીજી સંખ્યામાં સમાઈ જતી હોય એટલે કે તેનો અવયવ હોય, તેને કાપી નાખવી. પછી બાકી રહેલી સંખ્યા પૈકીની કોઈ પણ બે કે તેથી વધારે સંખ્યાનો જે સામાન્ય અવિભાજ્ય અવયવ હોય તે વડે×

* જેનો સામાન્ય અવયવ ૧ સિવાય બીજી સંખ્યા ન હોય.

× નીચેને પ્રસંગે ભાજ્ય અવયવે પણ ભાગી શકાય.

૧. જો ભાજ્ય અવયવ, આપેલી બધી સંખ્યાનો સામાન્ય અવયવ હોય તો–જેમકે ૨૦૦, ૫૦૦, અને ૬૦૦ ને ૨, ૨, ૫, અને ૫ ને બદલે એક-સામટા ૧૦૦ વડે ભાગી શકાય.

જેને જેને નિઃશેષ ભગાય તેને ભાગવી, ને ભાગાકાર નીચે નોંધવા. જેને ન ભગાય તેને એમનેએમ નોંધવી. એ નોંધેલી સંખ્યાઓનું પણ ઉપર પ્રમાણે જ છેવટ અરસ્પરસ અવિભાજ્ય સંખ્યાઓ રહે ત્યાંસુધી કરવું. પછી સામાન્ય અવયવો અને વધેલી સંખ્યાઓનો ગુણાકાર કરવો. ગુણાકાર તે લ૦ સા૦ અવયવી.

ટીપ—૧. જો બધી રકમો અરસ્પરસ અવિભાજ્ય હોય, તો તેમનો ગુણાકાર તે લ૦ સા૦ અવયવી થાય.

૨. જો આપેલી રકમો પૈકી કોઈ પણ એકમાં બીજી બધી સમાઈ જતી હોય, તો તે રકમ જ લ૦ સા૦ અવયવી થાય.

નીચેની રકમોનો લ૦ સા૦ અવયવી શોધો.

(૧૬) ૧૫, ૪૫ અને ૭૫ **(૧૭)** ૨૪, ૩૦, ૮૦ અને ૯૬
(૧૮) ૧૨૫, ૨૪૦ અને ૭૫૦ **(૧૯)** ૧૧૨, ૧૯૨ અને ૨૬૮૮
(૨૦) ૨૧, ૩૦ અને ૪૫ જેના નિઃશેષ ભાજક થાય એવી નાનામાં નાની રકમ શોધી કાઢો.

(ઉચ્ચ કોટિના વિદ્યાર્થીઓ માટે)*

પગથીઉં પાંચમું—(વિવિધ અને આણુપાણુનાદશ્યવાળા)

ઉ૦ ૪ રૂ. ૮ આ., ૫ રૂ. ૪ આ. અને ૭ રૂ. ૮ આ. નો લ૦ સા૦ અવયવી શો ? ત્રણેના આના કરતાં ૭૨, ૮૪ અને ૧૨૦ થાય. તેનો લ૦ સા૦ અવયવી શોધતાં ૨૫૨૦ આના = ૧૫૭ રૂ. ૮ આ. આવે.

(૨૧) ૨ રૂ. ૪ આ., ૩ રૂ. ૬ આ. અને ૪ રૂ. ૮ આ. નો લ૦ સા૦ અવયવી શો ?

---

૨. જો ભાજ્ય અવયવનો કોઈ અવયવ, નહિ ભગાતી સંખ્યાનો અવયવ ન હોય તો—જેમકે ૧૦૦, ૧૫૦ અને ૯૧ માં ૨, ૫, અને ૫ ને બદલે એક સામટા ૫૦ વડે ભાગ ચલાવી શકાય; કેમકે ૫૦ નો કોઈ અવયવ ૯૧ માં નથી; પણ ૧૦૦, ૧૫૦ અને ૯૨ માં ૫૦ વડે ચલાવી ન શકાય; કેમકે ૫૦ નો અવયવ ૨ તે ૯૨ માં પણ છે.

* આ ભાગ ચલાવવાની ફરજ નથી.

(૨૨) ૧ મ. ૮ શે., ૨ મ. ૪ શે. અને ૩ મ. નો લ૦ સા૦ નિઃશેષ ભાજ્ય શોધી કાઢો.

(૨૩) રૂ. ૪ાા≈, રૂ. ૬ા અને રૂ. ૭ાા– નો લ૦ સા૦ અવયવી શો ?

પગથીઉં છઠ્ઠું—(શેષ વધે તેવા સાધારણ ભાજ્ય)

૨૪, એ ૪, ૬ અને ૮ નો સા૦ નિઃશેષ ભાજ્ય છે; પણ ૨૫, એ ત્રણેનો ૧ શેષ વધે તેવો; ૨૬, ૨ શેષ વધે તેવો અને ૨૭, ૩ શેષ વધે તેવો સા૦ ભાજ્ય છે.

ઉ૦ ૧૦, ૧૨ અને ૧૫ નો એવો નાનામાં નાનો સા૦ ભાજ્ય શોધો કે એ દરેકે તેને ભાગતાં ૭ શેષ વધે.

પ્રથમ તેમનો લ૦ સા૦ નિઃશેષ ભાજ્ય શોધતાં ૬૦ આવ્યો. તેમાં ૭ શેષ ઉમેર્યા એટલે ૬૭ થયા. તે માગેલો જવાબ.

રીત—આપેલી રકમોનો લ૦ સા૦ અવયવી શોધીને તેમાં શેષની રકમ ઉમેરવી. સરવાળો તે માગેલો જવાબ.

ટીપ—૧. જ્યારે એવી વધારે રકમો માગી હોય ત્યારે લ૦ સા૦ અવયવી શોધ્યા પછી તે પરથી બીજા સામાન્ય અવયવી શોધવા અને તે બધામાં શેષની રકમ ઉમેરવી.

૨. કોઈ વાર એવું આપવામાં આવે છે કે અમુકે ભાગતાં શેષ વધે પણ અમુકે ભાગતાં ન વધે. આવે વખતે જેણે જેણે ભાગતાં શેષ વધતો હોય તેટલીનો લ૦ સા૦ અવયવી શોધવો. અને તેમાં શેષ ઉમેરવો. ઉમેર્યા પછી બનેલી રકમને જેનાથી શેષ ન વધતા હોય તે રકમે ભાગી જોવું. જો નિઃશેષ ન ભગાય તો લ૦ સા૦ અવયવી પરથી બીજા સા૦ અવયવી શોધવા અને તેમાં શેષ ઉમેરી ભાગી જોવું. એમાંની જે રકમને નિઃશેષ ભગાય તે માગેલો જવાબ.

ઉ૦ એવી નાનામાં નાની સંખ્યા શોધી કાઢો કે જેને ૪,૬ અને ૧૬ વડે ભાગતાં ૧ શેષ વધે; પણ ૫ વડે ભાગતાં કંઈ ન વધે.

નિયમ પ્રમાણે ૪, ૬ અને ૧૬ નો લ૦ સા૦ અ૦ શોધતાં ૪૮ થાય. તેમાં ૧ ઉમેરતાં બનતા ૪૯ ને ૫ વડે નિ:શેષ ભગાતા નથી; એટલે ૪૮ ને ૨ વડે ગુણી ૧ ઉમેર્યો તો ૯૭ થયા. તેને પણ ૫ વડે નિ:શેષ ભગાતા નથી, માટે બીજો શોધવો. પછીનો ૧૪૪ થાય તેમાં ૧ ઉમેરતાં ૧૪૫ થાય. તેને ૫ વડે નિ:શેષ ભગાય છે; માટે ૧૪૫ માગેલો જવાબ.

(૨૪) એવી નાનામાં નાની સંખ્યા શોધી કાઢો કે જેને ૪૦, ૫૦ અને ૬૦ વડે ભાગતાં દરેક વખત ૭ શેષ વધે.

(૨૫) ૨૦૦ અને ૨૫૦ વચ્ચે એવી કઈ સંખ્યા છે કે જેને ૩,૪ અને ૫ વડે ભાગતાં ૧ શેષ વધે ?

(૨૬) એવી નાનામાં નાની ચાર સંખ્યા શોધી કાઢો કે જેમને ૧૨, ૧૫ અને ૨૦ વડે ભાગતાં ૧૧ શેષ વધે.

(૨૭) એવી નાનામાં નાની કઈ સંખ્યા છે કે જેને ૪, ૬ અને ૯ વડે ભાગતાં ૩ શેષ વધે; પણ ૫ વડે ભાગતાં કંઈ ન વધે ?

પગથીઉં ૭ મું—(જુદા શેષ વધે તેવા)

ઉ૦ એવી નાનામાં નાની સંખ્યા કઈ છે કે જેને ૬ અને ૮ વડે ભાગતાં અનુક્રમે ૫ અને ૭ વધે ? સહેજ પ્રયત્ન કરી જોવાથી માલમ પડશે કે એવી સંખ્યા ૨૩ છે. ૨૩, ૬ અને ૮ ના લ૦ સા૦ અવયવી ૨૪ થી ૧ જેટલો ઓછો છે. આનું કારણ સ્પષ્ટ છે. શેષ જુદા જુદા દેખાય છે પણ બારીક રીતે જોતાં તેમાં મળતાપણું છે. બંને શેષ, તેના ભાજક કરતાં ૧ જેટલા ઓછા છે. (૫ તે ૬ થી અને ૭ તે ૮ થી). આથી જવાબ ૨૪–૧ = ૨૩ આવ્યો.

રીત—પ્રથમ આપેલી રકમોનો લ૦ સા૦ અવયવી શોધી કાઢવો. પછી જુદા જુદા શેષ, તેના ભાજકોથી જેટલા ઓછા હોય તે આંકડો લ૦ સા૦ અવયવીમાંથી બાદ કરવો. બાદબાકી તે માગેલો જવાબ.

(૨૮) એવી નાનામાં નાની કઈ સંખ્યા છે કે જેને ૮ અને ૧૦ વડે ભાગતાં અનુક્રમે ૪ અને ૬ શેષ વધે?

(૨૯) ઓછામાં ઓછું કેટલા મણ અનાજ હોય કે જેમાંથી ત્રણ-ત્રણ, ચચ્ચાર, પાંચપાંચ અને છછ મણના કોથળા ભરતાં દરેક વખતે અનુક્રમે ૧, ૨, ૩ અને ૪ મણ અનાજ વધે ?

(૩૦) ઓછામાં ઓછું કેટલા વાર કપડું હોય કે જેમાંથી ૧૦ વાર, ૧૫ વાર કે ૨૫ વારના કકડા કરતાં દરેક વખતે છેલ્લો કકડો ૧ વાર જેટલો ઓછો હોય ?

(૩૧) ૨૦, ૨૫, ૩૦ અને ૪૦ વડે ભાગતાં શેષ અનુક્રમે ૧૩, ૧૮, ૨૩ અને ૩૩ વધે એવી, ૨૦૦૦ અને ૪૦૦૦ વચ્ચેની કઈ કઈ સંખ્યાઓ છે ?

પગથીઉં ૮ મું—(ગુ૦ સા૦ અવયવની મદદથી લ૦ સા૦ અવયવી શોધવાના)

કોઈ વાર એવી બે રકમોનો લ૦ સા૦ અવયવી માગવામાં આવે છે કે જે અરસ્પરસ અવિભાજ્ય છે કે કેમ તેની ખાતરી ન થાય. તે ઉપરાંત તેમાં કયો સામાન્ય અવયવ છે તે સહેજ પ્રયત્ને માલમ પણ ન પડે. આવે વખતે પ્રથમ તેનો ગુ૦ સા૦ અવયવ શોધી કાઢવો. પછી બંને રકમોના ગુણાકારને ગુ૦ સા૦ અવયવે ભાગવા. ભાગાકાર આવે તે લ૦ સા૦ અવયવી.

ઉ૦ ૨૮૮૧ અને ૪૭૫૭ નો લ૦ સા૦ અવયવી શોધો. આ બેનો સામાન્ય અવયવ સહેજ પ્રયત્ન કરવાથી મળતો નથી; માટે પ્રથમ તેનો ગુ૦ સા૦ અવયવ શોધ્યો. ૬૭ આવ્યો. પછી ૨૮૮૧ ને ૪૭૫૭ થી ગુણી ૬૭ વડે ભાગતાં ૨૦૪૫૫૧ આવ્યા, તે જવાબ.

ટીપ—બે રકમોના લ૦ સા૦ અવયવી અને ગુ૦ સા૦ અવયવનો ગુણાકાર, તે બે રકમોના ગુણાકાર બરાબર છે.

(૩૨) ૫૫૧ અને ૮૪૧ નો લ૦ સા૦ અવયવી શો ?

(૩૩) ૧૭૬૩ અને ૧૯૨૭ નો લ૦ સા૦ નિઃશેષ ભાજ્ય શો ?

(૩૪) બે સંખ્યાનો ગુણાકાર ૮૫૬૨૧૯ છે, અને તે જ બે સંખ્યાનો દૃઢભાજક ૯૭ છે; તો તે જ બે સંખ્યાનો લ૦ સા૦ અવયવી શો ?

પગથીઉં ૯ મું—(બે સંખ્યાના લ૦ સા૦ અવયવી અને ગુણાકાર પરથી ગુ૦ સા૦ અવયવ શોધવાના)

ઉપર જોયું કે ગુણાકારને ગુ૦ સા૦ અવયવે ભાગવાથી લ૦ સા૦ અવયવી આવે છે; તો ગુણાકારને લ૦ સા૦ અવયવીએ ભાગવાથી ગુ૦ સા૦ અવયવ આવે એ સ્પષ્ટ છે.

ઉ૦ બે સંખ્યાનો ગુણાકાર ૨૬૨૫ અને લ૦ સા૦ અવયવી ૫૨૫ છે, તો તેનો ગુ૦ સા૦ અવયવ શો ?

ગુણાકાર ÷ લ૦ સા૦ અવયવી = ગુ૦ સા૦ અવયવ.

૨૬૨૫ ÷ ૫૨૫ = ૫ ગુ૦ સા૦ અવયવ.

	ગુણાકાર	લ૦ સા૦ અવયવી	ગુ૦ સા૦ અવયવ
(૩૫)	૪૦૪૨૫	૧૧૫૫	?
(૩૬)	૬૪૫૧૨	૨૦૧૬	?
(૩૭)	૧૪૭૦	૨૧૦	?

પગથીઉં ૧૦ મું—(લ૦ સા૦ અવયવી, ગુ૦ સા૦ અવયવ અને એક સંખ્યા પરથી બીજી સંખ્યા શોધવાના)

ઉપર જોયું કે લ૦ સા૦ અવયવી × ગુ૦ સા૦ અવયવ = બે સંખ્યાનો ગુણાકાર છે, અને ગુણાકારને એક રકમે ભાગવાથી બીજી રકમ આવે એ ખુલ્લું છે; તેથી લ૦ સા૦ અવયવી અને ગુ૦ સા૦ અવયવના ગુણાકારને પણ એક રકમે ભાગવાથી બીજી રકમ આવે.

	લ૦સા૦અ૦	ગુ૦સા૦અ૦	એક રકમ.	બીજી રકમ.
(૩૮)	૧૪૪	૨૪	૪૮	?
(૩૯)	૮૬૪	૩૬	?	૨૮૮
(૪૦)	૧૮૭૫	૧૨૫	૬૨૫	?

*(જિજ્ઞાસુ માટે)

પ્રકરણ છઠ્ઠું— અવયવ વડે ગુણવા—ભાગવા.

પગથીઉં પહેલું—(ગુણવાના)

ઉ૦ ૫૪૭ ને ૫૫ વડે ગુણો. (અવયવ પાડીને ગુણવા)

૫૪૭ ×૧૧ ૬૦૧૭ આ ૧૧ ગણા ×૫ ૩૦૦૮૫ આ ૫૫ ગણા	૫૫ = ૧૧ × ૫. પ્રથમ ૫૫ ના અવયવ પાડયા તો ૧૧ ને ૫ આવ્યા. પછી ૫૪૭ ના અગિઆર ગણા કરી જે આવ્યા તેના પાંચ ગણા કર્યાં. ૫૫ વડે બારોબાર ગુણતાં પણ આ જવાબ આવે.

રીત—જેણે ગુણવાના હોય તેના અવયવ પાડવા. પછી પ્રથમ એક અવયવે ગુણવા. જે આવે તેને બીજા અવયવે ગુણવા. એમ જેટલા અવયવ હોય તેટલાએ કરવું. જે છેલ્લો ગુણાકાર તે જવાબ.

નીચેના ગુણાકાર અવયવ પાડીને કરો.

(૧) ૮૦૯ × ૩૫
(૨) ૪૨૪૭ × ૬૩
(૩) ૯૦૫૭ × ૯૧
(૪) ૯ શે. ૪ અ. × ૬૩
(૫) ૧૮ રૂ. ૭ આ. ૯ પા. × ૪૨
(૬) ૧૫ ખાં. ૩ મ. ૧૩ શે. × ૪૦૦

પગથીઉં બીજું—(ભાગવાના-શેષ ન વધે.)

ઉ૦ ૨૪૮૨૫ ÷ ૭૫ (અવયવ પાડીને ભાગવા.)

૩	૨૪૮૨૫	૭૫ = ૩ × ૫ × ૫
૫	૮૨૭૫	પ્રથમ ૭૫ ના અવયવ પાડયા. ૩, ૫ ને ૫
૫	૧૬૫૫	આવ્યા. પ્રથમ ત્રણે, પછી પાંચે ને ત્યારપછી પાંચે ભાગ્યા.
	૩૩૧	છેલ્લો ભાગાકાર ૩૩૧ તે જવાબ.

રીત—જેણે ભાગવાના હોય તેના અવયવ પાડવા. પછી એક અવયવે ભાગવા. જે આવે તેને બીજા અવયવે ભાગવા. એમ જેટલા અવયવ હોય તેટલાએ કરવું. જે છેલ્લો ભાગાકાર તે જવાબ.

નીચેના ભાગાકાર અવયવ પાડીને કરો.

(૭) ૨૫૫૭૮ ÷ ૪૨
(૮) ૬૩૪૪૧ ÷ ૬૩
(૯) ૪૨૦૦૦ ÷ ૭૫
(૧૦) ૨૦૩ રૂ. ૭ આ. ÷ ૩૫
(૧૧) ૬૫૬ ખાં. ૧૨ મ. ÷ ૪૯
(૧૨) ૮૮૩ તો. ૨ રતી ÷ ૯૮

* આ ભાગ ચલાવવાની ફરજ નથી.

પગથીઉં ત્રીજું—(ભાગવાના-શેષ વધે.)

ઉ૦ ૫૪૯૨૭ ÷ ૪૨ ૪૨ = ૨ × ૩ × ૭

```
૨ |૫૪૯૨૭
  |———————
૩ |૨૭૪૬૩—૧
  |———————
૭ |૯૧૫૪—૧ તે ૨ નું જૂથ = ૨
  |———————
   ૧૩૦૭—૫ તે ૨×૩ નાં જૂથ =૩૦
 જવાબ ૧૩૦૭, શેષ ૧+૨+૩૦=૩૩
```

પ્રથમ ૨ વડે ભાગ્યા. ૧ શેષ વધ્યો. પછી જે આવ્યા તેને ૩ વડે ભાગ્યા ત્યારે ૧ શેષ વધ્યો, તે બેએ ભાગવાથી આવેલા ભાગાકારનો શેષ છે એટલે બાજુ પર લખ્યું કે ૨નું જૂથ. પછી ૭ વડે ભાગ્યા. તે વખતે ૫ વધ્યા. તે ૨×૩ ના ભાગાકારનું જૂથ છે, માટે બાજુ પર ૨×૩ નાં જૂથ એમ લખ્યું. પછી જેનાં જેનાં જૂથ તેણે તેણે ગુણી બધા શેષનો સરવાળો કર્યો.

રીત—શેષ વધે ત્યારે, પ્રથમ સિવાયના ભાગાકારોમાં બાજુ પર જેનાં જૂથ હોય તે જૂથનું નામ લખવું. તેને તે જૂથે ગુણવા. એ ગુણાકાર તે શેષ. બધા શેષનો સરવાળો તે એકંદર શેષ.

ટીપ—જે ભાજકે ભાગતા હોઇએ તેનો શેષ તે, તેના અગાઉના બધા ભાજકના ગુણાકારનું જૂથ કહેવાય.

(૧૩) ૪૫૬૭ ÷ ૭૭

(૧૪) ૨૮૫૭ ÷ ૧૦૫

(૧૫) ૩૫૬૦૯ ÷ ૧૩૦

(૧૬) ૨૦૦ રૂ. ૧૩ આ. ÷ ૬૦

(૧૭) ૯૨૫ ગ. ૧૭ ત. ÷ ૭૬

(૧૮) ૮૫૬ વા. ૧ ઇ. ÷ ૧૫૩

(૧૯) ૮૫ મજુર વચ્ચે ૨૦૮ રૂ. ૧૪ આ. ૯ પાઈ વહેંચી આપતાં દરેકને શું મળે ને શું વધે ?

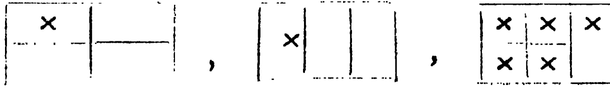
(૨૦) ૭૮૨૩ કેરીના ૯૫ સરખા ભાગ કરતાં દરેક ભાગમાં કેટલી આવે ને કેટલી વધે ?

તાળો મેળવવાની રીત—જો ખાતરી કરવી હોય તો અવયવ પાડીને ગુણ્યા–ભાગ્યા પછી અવયવ પાડયા વગર ગુણી–ભાગી જોવા. એ જ જવાબ આવે તો હિસાબ ખરો સમજવો.

પ્રકરણ ૭ મું—સામાન્ય અપૂર્ણાંક*

પગથીઉં પહેલું—(વસ્તુના ભાગ લખી બતાવવા.)

પહેલા ભાગમાં આવી ગયું કે વસ્તુના ભાગ દર્શાવવા જે અંકો વપરાય છે તે અપૂર્ણાંક કહેવાય છે. કોઈ વસ્તુના ચોથા, સોળમા કે ચોસઠમા ભાગ કેવી રીતે દર્શાવવા તે ત્યાં બતાવ્યું છે. એવા અપૂર્ણાંક આણુપાણના અપૂર્ણાંક કહેવાય છે. પણ કોઈ વાર ત્રીજો, પાંચમો, નવમો, એવા ભાગ દર્શાવવાના હોય છે. આવા ગમે તે ભાગ દર્શાવવાની યોજના છે, તે સામાન્ય અપૂર્ણાંક કહેવાય છે.

આણુપાણુમાં —ા દર્શાવાય નહિ..............
સામાન્યમાં— ૧/૪ ૧/૩ ૫/૬

રીત—એક વસ્તુના અમુક સરખા ભાગ કરીને તેવા જેટલા ભાગ લીધા હોય તે આંકડો લખવો. પછી તેની નીચે લીટી દોરી જેટલા ભાગ કર્યા હોય તે આંકડો લખવો.× જો સાથે આખી વસ્તુ (પૂર્ણાંક) હોય તો તેનો આંકડો ડાબી તરફ મધ્યમાં લખવો.

સામાન્ય અપુર્ણાંકમાં દર્શાવો.

(૧) એક વસ્તુનો ચોથો, નવમો, સોળમો અને વીસમો ભાગ.
(૨) એક વસ્તુના ૩ આઠમા, ૭ નવમા અને ૫ ચોથા ભાગ.
(૩) ૭ આખી વસ્તુ સાથે ૯ સોળમા ભાગ.
(૪) [×] + [× | × |] ચોકડીવાળા ભાગ.

---

* કોઈ વ્યાવહારિક અપૂર્ણાંક પણ કહે છે.
× લીટી એ ભાગ્યાના ચિહ્નનું ટૂંકું રૂપ છે.

(૫) એક તરબુચ છે. તેની ૯ સરખી ચીરો કરીને તેમાંની ૪ મનુને આપી, તો મનુને કેટલું તરબુચ મળ્યું ?

પગથીઉં બીજું-(**અપૂર્ણાંક પરથી વસ્તુના ભાગ બોલવા.**)

$\frac{૨}{૫} = \frac{૧}{૫} + \frac{૧}{૫}$

×	×				=	×					+	×				

ઉપરના ભાગ તરફ નજર કરીએ તો ડાબી તરફના ચિત્રમાં એક વસ્તુના પાંચ સરખા ભાગ કરી ૨ લીધા છે અને જમણી તરફ ૨ વસ્તુ લઈ દરેકનો પાંચમો ભાગ લીધો છે. આમાં કશો ફેર નથી તેથી $\frac{૨}{૫}$ એ રીતે બોલાય. ૧. એક વસ્તુના ૫ સરખા ભાગ કરી તેવા ૨ લીધા. ૨. બે વસ્તુનો પાંચમો ભાગ.

(૬) $\frac{૧}{૩}$, $\frac{૧}{૯}$, $\frac{૧૫}{૭}$ અને ૨$\frac{૧}{૩}$ નો અર્થ શો ? (પહેલી રીતે)

(૭) $\frac{૨}{૫}$, $\frac{૧૩}{૭}$, $\frac{૫}{૧૨}$ અને ૩$\frac{૩}{૪}$ નો અર્થ શો ? (બીજી રીતે)

(૮) જુદા જુદા કાગળમાંથી $\frac{૧}{૨}$, $\frac{૩}{૮}$ અને $\frac{૫}{૬}$ કાપી આપો.

(૯) $\frac{૨}{૩}$ દર્શાવાય તેવી આકૃતિ દોરો.

પગથીઉં ત્રીજું-(**સામાન્ય અપૂર્ણાંકના આંકડાનાં નામ**)

સામાન્ય અપૂર્ણાંક બે સંખ્યાથી બતાવવામાં આવે છે. તેમાંની એક, લીટીની ઉપર અને બીજી, લીટીની નીચે લખાય છે. ઉપરનીને **અંશ** અને નીચેનીને **છેદ** કહે છે. $\frac{૫}{૭}$ માં ૫ અંશ અને ૭ છેદ કહેવાય. અંશ અને છેદનો શબ્દાર્થ, ભાગ છે.

(૧૦) $\frac{૨}{૩}$, $\frac{૫}{૯}$, $\frac{૭૧}{૧૬}$, $\frac{૮૧}{૨૦}$ અને ૩$\frac{૯}{૧૪}$ ના અંશ બોલો.

(૧૧) $\frac{૭}{૧૬}$, $\frac{૮}{૧૫}$, $\frac{૧૯}{૧૭}$, $\frac{૨૮}{૧૫}$ અને ૨$\frac{૭}{૧૨}$ ના છેદ બોલો.

(૧૨) $\frac{૧}{૨}$, $\frac{૯}{૫}$, $\frac{૮}{૨૧}$, ને $\frac{૩}{૪}$ માં ૨, ૯, ૮ અને ૪ શું છે ?

(૧૩) નીચેની સ્થિતિના અપૂર્ણાંકો લખો.

અંશ ૯ અને છેદ ૧૭; છેદ ૮ અને અંશ ૧૫;

પૂર્ણાંક ૪, અંશ ૮ અને છેદ ૧૩

પગથીઉં ચોથું–(અપૂર્ણાંકનું વાચન)

$\frac{૭}{૧૩}$ નો અર્થ બે રીતે બોલાય. પહેલી રીતે એક વસ્તુના ૧૩ સરખા ભાગ કરી તેમાંથી ૭ લીધા. બીજી રીતે ૭ વસ્તુનો ૧૩ મો ભાગ. આ બીજી રીતને ટુંકામાં બોલવાની યોજના છે. તે પ્રમાણે **સાત તેરાંશ** બોલાય. આમાં ૭ વસ્તુને બદલે સાત અને તેરમા ભાગને બદલે તેરાંશ બોલાય છે. તેરાંશનો અર્થ તેરમો ભાગ (તેર + અંશ) છે. ૨$\frac{૧}{૨૩}$ તે બે પૂર્ણાંક એક ત્રેવીસાંશ બોલાય.

રીત—પ્રથમ અંશનો આંકડો બોલી પછી છેદના આંકડા સાથે અંશ શબ્દ લગાડવાથી થતો શબ્દ બોલવો. સાથે પૂર્ણાંક હોય તો પૂર્ણાંક પ્રથમ બોલવા.

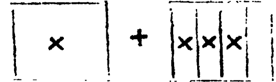
ટીપ—બીજાથી નવમા સુધીના ભાગ બોલવામાં દ્વિતીય, તૃતીય, ચતુર્થ, પંચમ, ષષ્ઠ, સપ્તમ, અષ્ટમ, નવમ, એ સંસ્કૃત રૂપ વપરાય છે; તેથી છેદમાં જ્યારે ૨ થી ૯ સુધીના આંકડા હોય ત્યારે એ રૂપ વાપરવાં. જેમકે $\frac{૫}{૭}$ તે પાંચ સપ્તમાંશ અને $\frac{૧}{૨}$ તે એક દ્વિતીયાંશ.

(૧૪) વાંચો. $\frac{૯}{૧૭}$, $\frac{૫}{૮}$, ૯$\frac{૧૩}{૧૫}$, ૭$\frac{૧}{૨}$

(૧૫) વાંચો. $\frac{૨}{૫}$, $\frac{૩}{૭}$, $\frac{૯}{૧૯}$, ૩$\frac{૭}{૧૧}$

(૧૬) આંકડાથી દર્શાવો. પાંચ બારાંશ, ત્રેવીસ પંચમાંશ, બે પૂર્ણાંક એક ચતુર્થાંશ, ૭ પૂર્ણાંક બાર પાસઠાંશ, સાત નવમાંશ.

(૧૭) ચોકડી કરેલી આકૃતિ વાંચો.

પગથીઉં પાંચમું–(અપૂર્ણાંકના પ્રકાર)

નીચેના અપૂર્ણાંકોનું અવલોકન કરતાં માલમ પડે છે કે $\frac{૨}{૫}$, $\frac{૭}{૧૬}$ અને $\frac{૯}{૧૩}$ માં અંશ કરતાં છેદ વધારે છે. આ **શુદ્ધ અપૂર્ણાંક** કહેવાય. $\frac{૫}{૨}$, $\frac{૧૧}{૮}$ અને $\frac{૧૭}{૧૬}$ માં અંશ કરતાં છેદ વધારે નથી. આ

અશુદ્ધ અપૂર્ણાંક કહેવાય. ૧$\frac{૩}{૫}$, ૨$\frac{૭}{૯}$ અને ૪$\frac{૧}{૬}$ માં પૂર્ણાંક સાથે અપૂર્ણાંક છે. આ **મિશ્રસંખ્યા*** કહેવાય.×

નીચેના અપૂર્ણાંકના પ્રકાર બોલો.

(૧૮) $\frac{૭}{૯}$, $\frac{૯}{૫}$, ૧$\frac{૪}{૫}$, $\frac{૭}{૭}$

(૧૯) ૨$\frac{૧}{૩}$, $\frac{૮}{૧૧}$, $\frac{૯}{૭}$, $\frac{૧૧}{૩}$, $\frac{૫}{૧૨}$

(૨૦) ત્રણ દ્વિતીયાંશ, પાંચ સપ્તમાંશ, બે પૂર્ણાંક ત્રણ દશાંશ.

પ્રકરણ ૮ મું – અપૂર્ણાંકનું રૂપાન્તર

પગથીઉં પહેલું—(અશુદ્ધમાંથી મિશ્રસંખ્યા)

×	×	×	+	×	×		=	×	+	×	×	

$\frac{૫}{૩}$ = ૧$\frac{૨}{૩}$

ઉપરની આકૃતિઓ પરથી માલમ પડે છે કે $\frac{૫}{૩}$ અને ૧$\frac{૨}{૩}$ રૂપમાં જુદા છે પણ કીંમતમાં બરાબર છે. માટે $\frac{૫}{૩}$ માંથી ૧$\frac{૨}{૩}$ એવું રૂપ કરી શકાય. $\frac{૫}{૩}$ અશુદ્ધ અપૂર્ણાંક અને ૧$\frac{૨}{૩}$ મિશ્રસંખ્યા છે. તેથી અશુદ્ધ અપૂર્ણાંક પરથી મિશ્રસંખ્યા બની શકે.

રીત—અંશને છેદ વડે ભાગવા. ભાગાકાર આવે તે પૂર્ણાંક, શેષ વધે તે અંશ અને મૂળનો છેદ તે છેદ. જેમકે $\frac{૨૫}{૬}$ ને મિશ્ર-સંખ્યાનું રૂપ આપવું હોય તો ૨૫ ÷ ૬ એટલે ભાગાકાર ૪ તે પૂર્ણાંક, શેષ ૧ વધે તે અંશ અને મૂળનો છેદ ૬ તે છેદ; એટલે જવાબ ૪$\frac{૧}{૬}$

ટીપ—જ્યારે અંશને છેદ વડે ભાગતાં નીચે કંઈ ન વધે ત્યારે પૂર્ણાંક સાથે અપૂર્ણાંક ન આવે. આવે વખતે મિશ્રસંખ્યા ન કહેવાય, પણ માત્ર પૂર્ણાંક કહેવાય. જેમકે $\frac{૭૭}{૧૧}$ = ૭. $\frac{૯૯}{૯}$ = ૧૧.

---

* કોઈ શુદ્ધને સમ, અશુદ્ધને વિષમ અને મિશ્રસંખ્યાને ભાગાનુબંધ કહે છે.

× બીજા પ્રકાર આગળ આપ્યા છે.

મિશ્રસંખ્યાનું રૂપ આપો.

(૧) $\frac{૧૫}{૭}$ (૨) $\frac{૪૫}{૧૩}$ (૩) $\frac{૬૧૦}{૧૯}$

(૪) $\frac{૯૨૦૦}{૯૧}$ (૫) $\frac{૭૮૦૭}{૧૧૭}$ (૬) $\frac{૬૩}{૭}$

(૭) $\frac{૮૪}{૨૧}$ (૮) $\frac{૨૩૧}{૩૩}$ (૯) $\frac{૩૦૧૦}{૪૩}$

પગથીઉં બીજું—(* મિશ્રસંખ્યાને અશુદ્ધનું રૂપ)

ઉપર જોયું કે $\frac{૫}{૩}$ માંથી ૧$\frac{૨}{૩}$ બની શકે છે, તો ૧$\frac{૨}{૩}$ માંથી પણ $\frac{૫}{૩}$ બની શકે. એટલે કે મિશ્રસંખ્યામાંથી અશુદ્ધ અપૂર્ણાંક બને.

રીત—પૂર્ણાંકને છેદ વડે ગુણીને ગુણાકારમાં અંશ ઉમેરવો. સરવાળો આવે તે નવા રૂપના અંશમાં લખી, છેદમાં મૂળનો છેદ લખવો. જેમકે ૧$\frac{૨}{૩}$ = ૧ × ૩ = ૩ + ૨ = $\frac{૫}{૩}$

અશુદ્ધ અપૂર્ણાંકનું રૂપ આપો.

(૧૦) ૨$\frac{૧}{૩}$ (૧૧) ૪$\frac{૩}{૭}$ (૧૨) ૩$\frac{૯}{૧૧}$

(૧૩) ૭૭$\frac{૫}{૧૨}$ (૧૪) ૯૮$\frac{૯૭}{૧૩૫}$ (૧૫) ૫૯$\frac{૨૦૯}{૩૨૦}$

પગથીઉં ત્રીજું—(પૂર્ણાંકને અપૂર્ણાંકનું રૂપ)

ઉપર જોયું કે $\frac{૭૭}{૭}$ = ૧૧ થાય છે; તો ૧૧ નું $\frac{૭૭}{૭}$ એવું રૂપ બની શકે એ ખુલ્લું છે. ૧૧ ના $\frac{૨૨}{૨}$, $\frac{૩૩}{૩}$, $\frac{૪૪}{૪}$ એવાં બીજાં રૂપ પણ બની શકે. આમ હોવાથી આવે વખતે છેદમાં કે અંશમાં શું લાવવું તે કહેવું પડે. જેમકે ૭ ને એવું રૂપ આપો કે છેદમાં ૩ થાય. આવું રૂપ $\frac{૨૧}{૩}$ છે. આમાં ૭ ને ૩ વડે ગુણતાં ૨૧ આવે તે અંશમાં લખી છેદમાં ૩ લખ્યા છે.

રીત—જેટલો છેદ કરવો હોય તેટલાએ પૂર્ણાંકને ગુણી ગુણાકાર અંશમાં લખવો અને કરવા ધારેલો છેદ, છેદમાં લખવો. જેમકે ૯ ને એવું રૂપ આપો કે છેદમાં ૨ થાય. ૯ × ૨ = ૧૮; તેથી જવાબ $\frac{૧૮}{૨}$

---

* શુદ્ધની કીંમત ૧ કરતાં ઓછી છે. માટે તેનું રૂપાન્તર બીજા પ્રકારોમાં થઈ શકે નહિ.

(૧૬) નીચેના પૂર્ણાંકોને એવું રૂપ આપો કે છેદમાં ૯ થાય.

૧૯, ૨૫, ૧૪૭, ૧

(૧૭) નીચેના પૂર્ણાંકોને એવું રૂપ આપો કે છેદમાં ૨૫ થાય.

૨૪, ૭૧, ૧૦૦, ૧

કોઈ વાર છેદને બદલે અંશમાં અમુક આંકડા લાવવાનું કહેવામાં આવે છે. જેમકે ૫ ને એવું રૂપ આપો કે અંશમાં ૧૫ થાય. આવું રૂપ તે $\frac{૧૫}{૩}$ છે. આમાં અંશ ૧૫, તે પૂર્ણાંક ૫ થી ત્રણ ગણા છે; માટે નવા રૂપમાં ૧૫ ના છેદમાં ૩ લખવા.

રીત—કરવાનો અંશ, મૂળ પૂર્ણાંક કરતાં જેટલા ગણો હોય તે આંકડો, કરવાના અંશના છેદમાં લખવો.

ઉ૦ ૨૩ ને એવું રૂપ આપો કે અંશમાં ૪૮૩ થાય. આમાં ૪૮૩ તે ૨૩ થી કેટલા ગણા છે તે જાણવાને, ૪૮૩ ને ૨૩ વડે ભાગ્યા તો ૨૧ આવ્યા; તેથી અંશમાં ૪૮૩ લખી છેદમાં ૨૧ લખવા.

(૧૮) નીચેના પૂર્ણાંકોને એવું રૂપ આપો કે અંશમાં ૪૮ થાય.

૧૨, ૧૬, ૨૪, ૪૮

(૧૯) નીચેના પૂર્ણાંકોને એવું રૂપ આપો કે અંશમાં ૬૦૦ થાય.

૧૦, ૨૫, ૭૫, ૬૦૦

પગથીઉં ચોથું—(અપૂર્ણાંકનું મહદ્ રૂપ)

$$\frac{૧}{૩} = \frac{૨}{૬} = \frac{૩}{૯}$$

ઉપરની આકૃતિઓ પરથી સમજાય છે કે $\frac{૧}{૩}$, $\frac{૨}{૬}$ અને $\frac{૩}{૯}$ કીંમતમાં સરખા પરંતુ રૂપમાં જુદા જુદા છે. બીજા અને ત્રીજાના આંકડા, પહેલાના આકડા કરતાં મોટા છે; માટે તે બંને, પહેલાનાં મોટાં રૂપ (મહદ્ રૂપ) કહેવાય. કોઈ પણ અપૂર્ણાંક પરથી આવાં મહદ્ રૂપ બનાવી શકાય. ઉપરનાં ઉદાહરણોનું અવલોકન કરતાં

માલમ પડે છે કે બીજામાં અંશ ૧ ને બદલે ૨, તો છેદ ૩ ને બદલે ૬ અને ત્રીજામાં અંશ ૧ ને બદલે ૩, તો છેદ ૩ ને બદલે ૯ છે. મતલબ કે જેટલા ગણો અંશ થાય તેટલા ગણો છેદ થાય.

રીત—જેટલા ગણો અંશ કરવો તેટલા ગણો છેદ કરવો, અથવા તો જેટલા ગણો છેદ કરવો તેટલા ગણો અંશ કરવો.

ઉ૦ $\frac{૩}{૫}$ ને એવું રૂપ આપો કે અંશમાં ૧૨ થાય. આમાં મૂળ રકમનો અંશ ૩ છે. નવો અંશ તેનાથી (૧૨ ÷ ૩ = ૪) ચાર ગણો કરવાનો છે. એટલે બંનેને ૪ વડે ગુણતાં $\frac{૩}{૫}=\frac{૩\times૪}{૫\times૪}=\frac{૧૨}{૨૦}$ જ.

ટીપ—મિશ્રસંખ્યા હોય તો પૂર્ણાંકને કાયમ રહેવા દેવા અને નવા રૂપ સાથે લખવા. ઉ૦ $૪\frac{૩}{૫}$ ને એવું રૂપ આપો કે છેદમાં ૨૦ થાય. $૪\frac{૩}{૫}=૪\frac{૩}{૫}\times\frac{૪}{૪}=૪\frac{૧૨}{૨૦}$ જવાબ.

(૨૦) $\frac{૩}{૫}$, $\frac{૮}{૯}$ અને $\frac{૧૨}{૧૭}$ ને એવું રૂપ આપો કે અંશમાં ૨૪ થાય.
(૨૧) $\frac{૨૦}{૧૩}$, $\frac{૨૮}{૫}$ અને $૧\frac{૪}{૭}$ ને એવું રૂપ આપો કે અંશમાં ૧૪૦ થાય.
(૨૨) $\frac{૩}{૧૫}$, $\frac{૫}{૬}$ અને $૧\frac{૧}{૨}$ ને એવું રૂપ આપો કે છેદમાં ૩૦ થાય.
(૨૩) $\frac{૧૨૯}{૧૦૦}$, $\frac{૯}{૨૫}$ અને $૬\frac{૭}{૧૬}$ ને એવું રૂપ આપો કે છેદમાં ૪૦૦ થાય.
(૨૪) $\frac{૩}{૪}=\frac{૯}{?}$; $\frac{૭}{૧૧}=\frac{?}{૮૮}$ આમાં ખાલી જગાએ શું જોઇએ ?

પગથીઉં પાંચમું–(અતિસંક્ષેપ રૂપ)

ઉપર આપણે જોયું કે $\frac{૧}{૪}$ તે, $\frac{૩}{૧૨}$ અને $\frac{૬}{૨૪}$ ની બરાબર છે. એમાં $\frac{૩}{૧૨}$ અને $\frac{૬}{૨૪}$ એ $\frac{૧}{૪}$ નાં મહદ્ રૂપ છે. તેમ $\frac{૩}{૧૨}$ અને $\frac{૧}{૪}$ તે $\frac{૬}{૨૪}$ નાં સંક્ષેપ (ટુંકાં) રૂપ છે. તેમાં પણ $\frac{૧}{૪}$ ટુંકામાં ટુંકું રૂપ છે; તેથી તે અતિસંક્ષેપ (તદ્દન ટુંકું) રૂપ કહેવાય છે. ઉપરના પગથીઆમાં $\frac{૧}{૪}$ પરથી $\frac{૩}{૧૨}$ જેવું રૂપ થઈ શકે છે; તો $\frac{૩}{૧૨}$ પરથી $\frac{૧}{૪}$ જેવું રૂપ બને એ ખુલ્લું છે. $\frac{૩}{૧૨}$ પરથી $\frac{૧}{૪}$ બનાવવા હોય તો ઉલટી ક્રિયા કરવી પડે એટલે કે ભાગવા પડે.

રીત—સંક્ષેપ રૂપ કરવાને અંશ તથા છેદ બંનેને એક જ આંકડે ભાગવા. આવેલા ભાગાકારોથી બનતું અપૂર્ણાંક તે સંક્ષેપ

રૂપ. જેમ કે $\frac{૨૪}{૩૦}$ ને સંક્ષેપ રૂપ આપવું હોય તો તેના અંશ તથા છેદ બંનેને ૨, ૩ કે ૬ વડે ભાગવા. ૨ વડે ભાગતાં $\frac{૧૨}{૧૫}$, ૩ વડે ભાગતાં $\frac{૮}{૧૦}$ અને ૬ વડે ભાગતાં $\frac{૪}{૫}$ આવે. આ બધાં સંક્ષેપ રૂપ છે.

અતિસંક્ષેપ રૂપ આપવાની રીત—અંશ તથા છેદ અરસ્પરસ અવિભાજ્ય થાય ત્યાંસુધી બંનેને સામાન્ય અવયવે ભાગવા. ભાગાકાર નવા રૂપના અંશ અને છેદમાં લખવા.

ઉ૦ $\frac{૨૪}{૩૦}$ ને અતિસંક્ષેપ રૂપ આપો. આમાં પ્રથમ બંનેને ૨ વડે ભાગી આવેલા ભાગાકારોને ૩ વડે ભાગ્યા તો $\frac{૪}{૫}$ આવ્યા. બંનેને પ્રથમથી જમણી બાજુએ દર્શાવ્યા પ્રમાણે ૬ વડે ભાગ્યા હોત તોપણ $\frac{૪}{૫}$ જ આવત.

$\frac{૨૪}{૩૦} = \frac{૪}{૫}$ $\qquad$ $\frac{૨૪}{૩૦} = \frac{૪}{૫}$

ટીપ—૧. આમાં કોણે ભાગવામાં આવે છે તે આંકડા લખાતા નથી. માત્ર ભાગાકાર જ નોંધાય છે.

૨. અશુદ્ધ અપૂર્ણાંકનું સંક્ષેપ રૂપ કરતાં પ્રથમ મિશ્રસંખ્યા બનાવવાથી વધારે સરલ થાય છે.

૩. જ્યારે સામાન્ય અવયવ દૃશ્ય થતો ન હોય ત્યારે દૃઢભાજકની રીતે શોધવો. જેમકે $\frac{૨૦૧}{૪૬૯}$ ને અતિસંક્ષેપ રૂપ આપવું છે. આમાં ૨૦૧ અને ૪૬૯ નો દૃઢભાજક કરી સા૦ અ૦ ૬૭ શોધી કાઢવો.

(૨૫) $\frac{૧૬}{૧૮}$, $\frac{૨૪}{૩૩}$, $\frac{૫૬}{૩૫}$, $\frac{૭૨}{૨૭}$ અને $\frac{૧૬૮}{૨૧૦}$ ને એવું રૂપ આપો કે અંશમાં ૮ થાય.

(૨૬) $\frac{૧૪}{૧૦}$, $\frac{૨૪}{૧૫}$, $\frac{૨૧}{૩૫}$, $\frac{૧૫૩}{૪૫}$ અને $\frac{૯૬૦}{૪૦૦}$ ને એવું રૂપ આપો કે છેદમાં ૫ થાય.

(૨૭) નીચેના અપૂર્ણાંકોને અતિસંક્ષેપ રૂપ આપો.

$\frac{૪}{૧૬}$, $\frac{૧૫}{૨૫}$, $\frac{૪૦}{૩૬}$, $૩\frac{૪૫}{૬૩}$, $\frac{૯૬}{૮૦}$

$\frac{૧૨૫}{૧૫૦}$, $૨\frac{૧૬૧}{૨૦૭}$, $\frac{૮૦૩}{૧૬૭૯}$, $\frac{૧૪૮}{૯૯૯}$, $\frac{૪૧૨૫}{૬૦૦૦}$

પગથીઉં છઠ્ઠું—(સમ અંશ અને સમચ્છેદ)

$\frac{૧}{૩}$, $\frac{૨}{૫}$ અને $\frac{૧૧}{૧૩}$ માં અંશ અને છેદ જુદા જુદા છે. $\frac{૧૭}{૨૩}$, $\frac{૧૭}{૨૩}$ અને $\frac{૧૭}{૨૩}$ માં અંશ અને છેદ બંને સરખા છે. $\frac{૯}{૪}$, $\frac{૯}{૧૪}$ અને $\frac{૯}{૧૭}$ માં માત્ર અંશ સરખા છે. $\frac{૧}{૧૫}$; $\frac{૭}{૧૫}$ અને $\frac{૮}{૧૫}$ માં માત્ર છેદ સરખા છે. સરખા છેદને ટુંકામાં **સમચ્છેદ** અને સરખા અંશને **સમ અંશ** કહે છે.

$\frac{૧૧}{૧૨}$, $\frac{૫}{૮}$ અને $\frac{૭}{૪}$ એ ત્રણેના છેદમાં ૨૪ લાવવા હોય તો ઉપરના ચોથા પગથીઆની રીતે $\frac{૨૨}{૨૪}$, $\frac{૧૫}{૨૪}$ અને $\frac{૪૨}{૨૪}$ થાય. એ જ હિસાબમાં ૪૮ લાવવા હોય તો $\frac{૪૪}{૪૮}$, $\frac{૩૦}{૪૮}$ અને $\frac{૮૪}{૪૮}$ થાય. આમાં બધાનો સમચ્છેદ બની જાય છે. આમ હોવાથી અમુક છેદ લાવો એમ કહેવાને બદલે સમચ્છેદ કરો એમ કહેવામા આવે તોપણ કરી શકાય; પરંતુ એવા જવાબ અનેક આવે એટલે કે ઉપરના હિસાબમાં છેદમાં ૨૪, ૪૮, ૭૨, ૯૬, ૧૨૦ વગેરે ઘણી સંખ્યા લાવી શકાય; માટે સમચ્છેદ માગતાં નાનામાં નાનો–લઘુતમ–સમચ્છેદ માગવામાં આવે છે. ઉપરના છેદમાં ૨૪ તે લઘુતમ છે.

ઉ૦ $\frac{૫}{૬}$, $\frac{૧૧}{૯}$ અને $\frac{૧}{૨}$ નો લઘુતમ સમચ્છેદ કરો.

$\frac{૫}{૬}$, $\frac{૧૧}{૯}$, $\frac{૧}{૨}$ આમાં નાનામાં નાનો સમચ્છેદ માગ્યો છે; તેથી

(૩) (૨) (૯) છેદ ૬, ૯ અને ૨ નો લ૦ સા૦ અવયવી જે

$\frac{૧૫}{૧૮}$, $\frac{૨૨}{૧૮}$, $\frac{૯}{૧૮}$ ૧૮ તે છેદમાં લાવવામાં આવે તો માગેલું સ્વરૂપ થાય. આમ હોવાથી પાછળ આવેલી રીત પ્રમાણે બધાનો છેદ ૧૮ થાય એવું રૂપાન્તર કર્યું.

(મહાવરો થયા પછી કૌંસમાંના આંકડા તજી દેવા.)

રીત—જેનો લઘુતમ સમચ્છેદ કરવો હોય તેમાંના કોઇને અતિસંક્ષેપ રૂપ અપાતું હોય તો આપવું. પછી છેદના આંકડાનો લ૦ સા૦ અવયવી શોધવો. તે બધાનો લ૦ સમચ્છેદ થશે. તે છેદ, રક-

મોના દરેક મૂળ છેદ કરતાં જેટલા ગણો થતો હોય તેટલા ગણો દરેક મૂળ અંશને કરવો ને તેમ કરી નવા અપૂર્ણાંક લખવા. (બધાનો છેદ એક જ રકમ છે. તેથી વધારે વાર લખવાને બદલે એક લીટી બધાની નીચે દોરી એક વાર લખીને પતાવવામાં આવે છે.)

ટીપ—લઘુતમ સમ અંશ કરવો હોય તો ઉપરની ક્રિયામાં છેદને સ્થાને અંશ અને અંશને સ્થાને છેદ વાંચીને કરાય.

લઘુતમ સમચ્છેદનું રૂપ આપો.

(૨૮) $\frac{૧}{૩}$, $\frac{૧}{૬}$ અને $\frac{૧}{૧૨}$ ને

(૨૯) $\frac{૫}{૧૨}$, $\frac{૭}{૧૬}$ અને $\frac{૧૧}{૨૪}$ ને

(૩૦) $\frac{૭}{૧૦}$, $\frac{૧૭}{૩૦}$ અને $\frac{૨૧}{૫૦}$ ને

(૩૧) $\frac{૨૬}{૬૫}$, $\frac{૪૫}{૭૫}$ અને $\frac{૭૨}{૮૪}$ ને

(૩૨) $\frac{૧૨૦}{૨૧૦}$, $\frac{૧૨૬}{૨૫૨}$ અને $\frac{૧૩૫}{૧૬૨}$ ને

(૩૩) $\frac{૧}{૨}$, $\frac{૧}{૩}$, $\frac{૧}{૪}$, $\frac{૧}{૫}$ અને $\frac{૧}{૬}$ ને

લઘુતમ સમ અંશનું રૂપ આપો.

(૩૪) $\frac{૨}{૩}$, $\frac{૪}{૫}$ અને $\frac{૬}{૭}$ ને

(૩૫) $\frac{૨૦}{૧૧}$, $\frac{૩૦}{૨૩}$ અને $\frac{૧૫}{૧૩}$ ને

પ્રકરણ ૯ મું—અપૂર્ણાંકોનું મહત્વ

પગથીઉં પહેલું—(અંશ સરખા પરથી)

$\frac{૧}{૩}$ અને $\frac{૧}{૪}$ ની કીંમત તરફ નજર કરીએ તો $\frac{૧}{૩}$ નો અર્થ કોઈ વસ્તુનો ત્રીજો ભાગ અને $\frac{૧}{૪}$ નો અર્થ કોઈ વસ્તુનો ચોથો ભાગ છે. એ તો ખુલ્લું જ છે કે ચોથા ભાગ કરતાં ત્રીજો ભાગ મોટો હોય છે. આથી $\frac{૧}{૩}$ અને $\frac{૧}{૪}$ માં $\frac{૧}{૩}$ ની કીંમત વધારે છે. મતલબ કે $\frac{૧}{૪}$ કરતાં $\frac{૧}{૩}$ નું મહત્ત્વ (મોટાઈ—કીંમત) વધારે છે.

$\frac{૧}{૩}$ અને $\frac{૧}{૪}$ ના અંશ સરખા છે પણ પહેલા કરતાં બીજાનો છેદ મોટો છે. આ પરથી નિયમ નીકળે છે કે અંશ સરખા હોય ત્યારે જેનો છેદ ઓછો તેની કીંમત વધારે.

ટીપ—મિશ્રસંખ્યાને અશુદ્ધનું રૂપ આપીને નોંધવી.

(૧) $\frac{૧}{૬}$, $\frac{૧}{૯}$, $\frac{૧}{૧૭}$, $\frac{૧}{૨}$ અને $\frac{૧}{૫}$ માં મોટામાં મોટી કઈ ?

(૨) $\frac{૩}{૭}$, $\frac{૩}{૪}$, $\frac{૩}{૧૯}$, $\frac{૩}{૫}$ અને $\frac{૩}{૭૧}$ માં નાનામાં નાની કઈ ?

(૩) $\frac{૧}{૯}$, $\frac{૧}{૩}$, $\frac{૧}{૭}$, $\frac{૧}{૧૨}$ અને $\frac{૧}{૪}$ ને ઉતરતા ક્રમમાં ગોઠવો.*
(૪) $\frac{૧૭}{૨}$, ૧$\frac{૬}{૧૧}$, $\frac{૧૭}{૬૩}$, $\frac{૧૭}{૩૨}$ અને ૩$\frac{૬}{૫}$ ને ચઢતા ક્રમમાં ગોઠવો.x

પગથીઉં બીજું-(છેદ સરખા પરથી)

$\frac{૩}{૪}$ અને $\frac{૧}{૪}$ માં $\frac{૩}{૪}$ નો અર્થ એક વસ્તુના ૪ સરખા ભાગ કરી તેમાંથી ૩ લીધેલા અને $\frac{૧}{૪}$ માં ૪ કરી ૧ લીધેલો. આ પરથી સ્પષ્ટ છે કે $\frac{૧}{૪}$ કરતાં $\frac{૩}{૪}$ ની કીંમત વધારે છે. હવે તેના સ્વરૂપ તરફ નજર કરીએ તો જણાય છે કે બંનેના છેદ સરખા છે, પણ પહેલીનો અંશ વધારે છે. આ પરથી નિયમ નીકળે છે કે છેદ સરખા હોય ત્યારે જેનો અંશ વધારે તેની કીંમત વધારે.

(૫) $\frac{૭}{૧૨}$, $\frac{૧૧}{૧૨}$, $\frac{૯}{૧૨}$ અને $\frac{૩}{૧૨}$ માં મોટામાં મોટી કઈ ?
(૬) $\frac{૧૩}{૩૦}$, $\frac{૯}{૩૦}$, $\frac{૭}{૩૦}$ અને $\frac{૧૧}{૩૦}$ માં નાનામાં નાની કઈ ?
(૭) $\frac{૧૭}{૧૮}$, $\frac{૧૩}{૧૮}$, ૨$\frac{૧}{૧૮}$ અને $\frac{૩૫}{૧૮}$ ને ચઢતા ક્રમમાં ગોઠવો.
(૮) $\frac{૧૫}{૩૭}$, $\frac{૯}{૩૭}$, $\frac{૧૩}{૩૭}$ અને ૧$\frac{૯}{૩૭}$ ને ઉતરતા ક્રમમાં ગોઠવો.

પગથીઉં ત્રીજું—(અંશ અને છેદ અસમાન હોય.)

$\frac{૨}{૩}$ અને $\frac{૫}{૬}$ માં અંશ કે છેદ કોઈ સરખા નથી. આવે વખતે તેનું મહત્ત્વ તેને જોતાં જ કહી શકાય નહિ; પણ અંશ કે છેદને સરખા કર્યા પછી કહી શકાય. તેમાં પણ જેમ બને તેમ ટૂંકું કરવા તેનો લઘુતમ સમચ્છેદ કે લઘુતમ સમ અંશ કરવો પડે. કેટલાક હિસાબમાં લઘુતમ સમચ્છેદથી અને કેટલાકમાં લઘુતમ સમ અંશથી સહેલું પડે છે. ઉપરના ઉદાહરણમાં ગમે તે રીતે સરલ પડશે. તેનો સમચ્છેદ કરીએ તો $\frac{૪,૫}{૬}$ થશે અને સમ અંશ કરીએ તો $\frac{૧૦}{૧૫,૧૨}$ થશે. પછી ઉપરનાં પગથીઆંની રીતે મહત્ત્વ કહી શકાશે.

(સમચ્છેદથી સરલ પડતા)

(૯) $\frac{૫}{૮}$, $\frac{૧૧}{૧૨}$, $\frac{૭}{૬}$ અને $\frac{૨૫}{૨૪}$ માં મોટામાં મોટી કઈ?

* ઉતરતો ક્રમ –પ્રથમ સૌથી મોટી; પછી તેથી નાની, એમ.
× ચઢતો ક્રમ–પ્રથમ સૌથી નાની; પછી તેથી મોટી, એમ.

(૧૦) $\frac{૫૧}{૨૦}$, $\frac{૩}{૪}$, ૨$\frac{૧}{૫}$ અને $\frac{૭}{૧૦}$ માં નાનામાં નાની કઈ ?
(૧૧) $\frac{૨૦}{૧૧}$, $\frac{૭}{૨૨}$, $\frac{૧૫}{૩૩}$ અને ૧$\frac{૧}{૪૪}$ ને ઉતરતા ક્રમમાં ગોઠવો.
(૧૨) $\frac{૫}{૧૨}$ અને $\frac{૯}{૨૪}$ માં કઈ રકમ ઓછી છે ?

(સમ અંશથી સરલ પડતા)

(૧૩) $\frac{૧૦}{૭}$, $\frac{૧૫}{૨૧}$, $\frac{૨૦}{૨૩}$ અને ૧$\frac{૧}{૨૯}$ માં મોટામાં મોટી કઈ ?
(૧૪) $\frac{૬}{૧૩}$, $\frac{૧૨}{૨૫}$, $\frac{૯}{૩૮}$ અને $\frac{૩૦}{૩૧}$ માં નાનામાં નાની કઈ ?
(૧૫) $\frac{૧૦૦}{૯૧}$, $\frac{૨૫}{૩૩}$, $\frac{૫૦}{૫૧}$ અને $\frac{૭૫}{૮૯}$ ને ચઢતા ક્રમમાં ગોઠવો.
(૧૬) કનુને કપડાના એક તાકાનો $\frac{૭}{૧૯}$ અને મથુરને તે જ તાકાનો $\frac{૧૪}{૩૭}$ ભાગ મળ્યો, તો કોને વધારે મળ્યો ?

પ્રકરણ ૧૦ મું–અપૂર્ણાંક સરવાળા

પગથીઉં પહેલું–(છેદ સરખા હોય.)

$$\frac{૫}{૧૨} + \frac{૬}{૧૨} = \frac{૧૧}{૧૨}$$

ઉપરની આકૃતિઓ પરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે $\frac{૫}{૧૨}$માં $\frac{૬}{૧૨}$ ઉમેરીએ તો $\frac{૧૧}{૧૨}$ થાય છે. આ બંને રકમોની સ્થિતિ તપાસતાં માલમ પડે છે કે તેમના છેદ સરખા છે. આનો સરવાળો થતાં અંશનો સરવાળો થાય છે અને તેની નીચે મૂળનો છેદ કાયમ રહે છે.

રીત—અંશનો સરવાળો અંશમાં લખી નીચે સમચ્છેદ લખવો. સરવાળો કર્યા પછી સંક્ષેપ રૂપ થતું હોય તો કરવું. તેમ જ અશુદ્ધ રૂપ આવતું હોય, તો મિશ્રસંખ્યા બનાવવી.

ઉ૦ $\frac{૫}{૧૪}$ માં $\frac{૩}{૧૪}$ ઉમેરતાં કેટલા થાય ?

$$\frac{૫}{૧૪} + \frac{૩}{૧૪} = \frac{૮}{૧૪} = \frac{૪}{૭} \text{ જવાબ}$$

(૧) $\frac{૭}{૧૫}$ અને $\frac{૨}{૧૫}$ નો સરવાળો કરો.

(૨) $\frac{૫}{૧૭} + \frac{૯}{૧૭} + \frac{૧૧}{૧૭} + \frac{૧}{૧૭}$

(૩) $\frac{૮}{૫૭} + \frac{૩૧}{૫૭} + \frac{૪૭}{૫૭} + \frac{૪૯}{૫૭}$

*(૪) $\frac{૧૦}{૨૪} + \frac{૩૫}{૬૦} + \frac{૧}{૧૨} + \frac{૨૧}{૩૬} + \frac{૨૮}{૪૮}$

*(૫) $\frac{૩૯}{૪૮} + \frac{૧૦}{૩૨} + \frac{૪૪}{૬૪} + \frac{૭}{૧૬} + \frac{૯}{૧૬} + \frac{૧૫}{૪૮}$

પગથીઉં બીજું– (છેદ જુદા જુદા હોય.)

$\frac{૨}{૩}$ અને $\frac{૬}{૮}$ નો સરવાળો કરવો છે. આમાં છેદ સરખા નથી. સંક્ષેપ રૂપ આપતાં $\frac{૨}{૩}$ અને $\frac{૩}{૪}$ થાય છે, તેમ છતાં પણ છેદ સરખા થતા નથી. આવે વખતે છેદ સરખા બનાવવા પડે, તેમાં પણ ઓછામાં ઓછા છેદ બનાવતાં કામ સરલ થાય: માટે તેનો લઘુતમ સમચ્છેદ કરી નાખવો. તેમ કરતાં $\frac{૮}{૧૨}$ અને $\frac{૯}{૧૨}$ થાય. તેનો સરવાળો કરતાં $\frac{૧૭}{૧૨} = ૧\frac{૫}{૧૨}$ જવાબ આવે.

રીત—પ્રથમ બધી રકમોનો લઘુતમ સમચ્છેદ કરવો. પછી પહેલા પગથીઆ પ્રમાણે કરવું.

ઉ૦ $\frac{૨}{૫} + \frac{૨૧}{૩૦} + \frac{૧૧}{૧૫} + \frac{૩૪}{૪૦}$

$= \frac{૨}{૫} + \frac{૭}{૧૦} + \frac{૧૧}{૧૫} + \frac{૧૭}{૨૦}$ $\frac{૨૧}{૩૦} = \frac{૭}{૧૦}$ $\frac{૩૪}{૪૦} = \frac{૧૭}{૨૦}$

$= \frac{૨૪ + ૪૨ + ૪૪ + ૫૧}{૬૦}$ ૫ | ૫, ૧૦, ૧૫, ૨૦ નો લ૦સા૦અ૦

$= \frac{૧૬૧}{૬૦} = ૨\frac{૪૧}{૬૦}$ જવાબ ૩, ૪=૫×૩×૪=૬૦

(૬) $\frac{૨}{૫}$, $\frac{૯}{૧૦}$ અને $\frac{૭}{૧૫}$નો સરવાળો કરો.

(૭) $\frac{૩}{૪}$, $\frac{૭}{૧૨}$, $\frac{૫}{૮}$ અને $\frac{૧}{૧૬}$નો સરવાળો કરો.

(૮) $\frac{૧}{૨}$ માં $\frac{૧}{૩}$, $\frac{૧}{૪}$ અને $\frac{૧}{૬}$ ઉમેરો.

(૯) $\frac{૭}{૧૦} + \frac{૩૩}{૬૦} + \frac{૨૮}{૩૦} + \frac{૧૯}{૧૨}$

---

*આમાં છેદ સરખા જણાતા નથી. પરંતુ અતિસંક્ષેપ રૂપ આપતાં બધાના છેદ સરખા થઈ જાય છે.

*(૧૦) $\frac{૫}{૮}$ રૂ. + $\frac{૧૯}{૩૨}$ રૂ. + $\frac{૧૧}{૧૬}$ રૂ. + $\frac{૧}{૨}$ રૂ.

*(૧૧) $\frac{૫}{૯}$ મણ + $\frac{૧૩}{૨૭}$ મ. + $\frac{૧૭}{૮૧}$ મ. + $\frac{૨૦૦}{૨૪૩}$ મ.

(૧૨) એક છોકરા પાસે $\frac{૧}{૩}$ કાગળ હતો. તેને તેના બાપે બીજો $\frac{૨}{૫}$ કાગળ આપ્યો તો તેની પાસે કેટલો થયો ?

(૧૩) એક માણસે પોતાના ત્રણ છોકરાને અનુક્રમે એક તાકાનો $\frac{૧}{૭}$, $\frac{૧}{૪}$ અને $\frac{૫}{૧૪}$ આપ્યો, તો કૂલ કેટલો તાકો વપરાયો ?

(૧૪) ચમન પાસે ત્રણ સરખાં તરબુચ હતાં. તેમાંથી પહેલાનો $\frac{૫}{૮}$, બીજાનો $\frac{૧૦}{૧૨}$ અને ત્રીજાનો $\frac{૭}{૧૮}$ લીધો, તો કૂલ કેટલું તરબુચ લેવાયું ?

(૧૫) એક રકમના $\frac{૩}{૮}$ ભાગનાં કપડાં, $\frac{૧}{૬}$ ભાગનાં પુસ્તકો અને $\frac{૧}{૧૨}$ ભાગની પેન્સિલો લીધા, તો કૂલ કેટલો ભાગ ખરચાયો ?

પગથીઉં ત્રીજું—(મિશ્રસંખ્યા હોય.)

૨ અને ૩$\frac{૧}{૭}$ નો સરવાળો કરવો હોય તો પ્રથમ પૂર્ણાંક રકમો ૨ અને ૩ નો સરવાળો કરવો, એટલે ૫ થશે. પછી તેની સાથે અપૂર્ણાંક $\frac{૧}{૭}$ ઉમેરી દેવા એટલે ૫$\frac{૧}{૭}$ જવાબ થશે.

કોઈ વાર ૨$\frac{૧}{૭}$ + ૩$\frac{૧}{૭}$ આમ હોય એટલે વધારે મિશ્રસંખ્યા હોય. આવે વખતે પ્રથમ પૂર્ણાંકોનો સરવાળો કરી લેવો તેથી ૨ + ૩ = ૫ અને પછી અપૂર્ણાંકોનો સરવાળો કરવો. એટલે $\frac{૧}{૭} + \frac{૧}{૭} = \frac{૨}{૭}$ તેથી જ. ૫$\frac{૨}{૭}$. કોઈ વાર ૩$\frac{૧}{૩}$ + ૨$\frac{૧}{૫}$ + $\frac{૭}{૧૦}$ આમ આપેલ હોય. તેવે વખતે આમ કરવું. ૩ + ૨ + $\frac{૧}{૩} + \frac{૧}{૫} + \frac{૭}{૧૦}$ = ૫ + $\frac{૧૦+૬+૨૧}{૩૦}$ = ૫$\frac{૩૭}{૩૦}$ = ૬$\frac{૭}{૩૦}$ જ.

(૧૬) ૪ + ૩$\frac{૨}{૫}$ + ૭$\frac{૧}{૫}$ + ૬ + ૨$\frac{૨}{૫}$

(૧૭) ૨$\frac{૨}{૩}$ + $\frac{૧૧}{૧૪}$ + ૧$\frac{૭}{૯}$ + ૨$\frac{૧}{૨}$ + ૩$\frac{૩}{૪}$

(૧૮) એક વેપારમાં એક માણસનો ૧$\frac{૧}{૩}$, બીજાનો ૨$\frac{૨}{૫}$ અને ત્રીજાનો $\frac{૧}{૬}$ ભાગ છે; તો ત્રણેના ભાગનો સરવાળો શો ?

---

* જે રકમોની બાજુમાં જે નામ લખેલું હોય તેના સરવાળો કર્યા પછી તે નામ લખવું જોઇએ. જેમકે જવાબ આટલા રૂ. કે મણ.

પગથીઉં ચોથું—(અશુદ્ધ રૂપ હોય.)

ઉ૦ $\frac{૨૮}{૨૭}+\frac{૧૪૫}{૩૬}$ બીજા પગથીઆ પ્રમાણે કરતાં $\frac{૧૧૨+૪૩૫}{૧૦૮}=\frac{૫૪૭}{૧૦૮}=૫\frac{૭}{૧૦૮}$ જવાબ આવે, પણ $\frac{૨૮}{૨૭}=૧\frac{૧}{૨૭}$ અને $\frac{૧૪૫}{૩૬}=૪\frac{૧}{૩૬}$ છે. તેથી આવાં રૂપ કરી $૧\frac{૧}{૨૭}+૪\frac{૧}{૩૬}$ આમ ત્રીજા પગથીઆ પ્રમાણે કરવામાં આવે તો $૧+૪+\frac{૧}{૨૭}+\frac{૧}{૩૬}=૫+\frac{૧}{૨૭}+\frac{૧}{૩૬}=૫+\frac{૪+૩}{૧૦૮}=૫\frac{૭}{૧૦૮}$ જવાબ આવે. આમાં જવાબમાં ફેર પડતો નથી પરંતુ આંકડા નાના આવે છે એટલે કામ સરલ થાય છે.

રીત—રકમોમાં જે અશુદ્ધ અપૂર્ણાંક હોય તેને પ્રથમ મિશ્ર-સંખ્યાનું રૂપ આપવું. પછી નિયમ પ્રમાણે કરવું.

(૧૯) $\frac{૧૯}{૧૨}+\frac{૨૫}{૨૪}+\frac{૬૧}{૧૫}+\frac{૫૧}{૩૦}+\frac{૯૧}{૪}$

(૨૦) $\frac{૨૧}{૧૬}+\frac{૯૫}{૬૪}+\frac{૧૭}{૮}+૩\frac{૧૧}{૩૨}+૯\frac{૧}{૪}$

(૨૧) $\frac{૪૨}{૧૨૦}+\frac{૧૩}{૬}+\frac{૨૧}{૧૮}+\frac{૧૭૮}{૯૦}+\frac{૧૧}{૧૫}+\frac{૩૫}{૯}$

પગથીઉં પાંચમું—(વિવિધનું દૃશ્ય)

ઉ૦ ૩ રૂ. $૭\frac{૧}{૩}$ આ. + ૪ રૂ. $૫\frac{૧}{૪}$ આ. + ૩ રૂ. $૯\frac{૫}{૬}$ આ.

રૂ. આ. આમાં પ્રથમ ઉતરતા પરિમાણ આનાના અપૂર્ણાંક
૩ — $૭\frac{૧}{૩}$ અંકોનો સરવાળો કરી લેતાં $\frac{૧}{૩}+\frac{૧}{૪}+\frac{૫}{૬}=\frac{૪+૩+૧૦}{૧૨}$
૪ — $૫\frac{૧}{૪}$ $=\frac{૧૭}{૧૨}=૧\frac{૫}{૧૨}$ આ. થયો. તેમાંથી $\frac{૫}{૧૨}$ નોંધવા અને
૩ — $૯\frac{૫}{૬}$ ૧ પૂર્ણાંક આનામાં ઉમેરી દેવો. પછી આના અને
૧૧ — $૬\frac{૫}{૧૨}$ રૂપીઆનો સરવાળો વિવિધ સરવાળાની પેઠે કરવો.

સરવાળો કરો.

(૨૨)

રૂ.	આ.
૯ —	$૪\frac{૨}{૩}$
૮ —	$૬\frac{૧}{૨}$
૪ —	$૭\frac{૭}{૮}$
૨ —	$૫\frac{૧}{૪}$

(૨૩)

મણ	શેર
૧૪ —	$૭\frac{૨}{૫}$
૧૮ —	$૩\frac{૧}{૪}$
૨૦૫ —	$૩૭\frac{૩}{૪}$

	તો.	ગ.	વા.
(૨૪)	૨૬	૦	૭ $\frac{૧}{૩}$
	૫	૧	૨ $\frac{૫}{૬}$
	૯	૦	૧૩ $\frac{૧}{૪}$
	૭	૧	$\frac{૭}{૮}$

	પાંડ	શિ.	પે.
(૨૫)	૭	૧૧	૨ $\frac{૧}{૨}$
	૧૨	૧૯	૯ $\frac{૧}{૩}$
	૨૦૮	૦	૧૧ $\frac{૨}{૫}$

પ્રકરણ ૧૧ મું–અપૂર્ણાંક બાદબાકી

પગથીઉં પહેલું—(સરખા છેદ હોય.)

$\frac{૭}{૯}$ માં $\frac{૫}{૯}$ ઉમેરીએ તો $\frac{૧૨}{૯}$ થાય. તેથી ઉલટું જો $\frac{૧૨}{૯}$ માંથી $\frac{૫}{૯}$ બાદ કરીએ તો $\frac{૭}{૯}$ રહે. આમાં અંશ ૧૨ માંથી અંશ ૫ બાદ થાય છે અને બાદબાકી ૭ ની નીચે, મૂળનો છેદ ૯ લખાય છે.

રીત—અંશમાંથી અંશ બાદ કરી તેના છેદમાં મૂળનો છેદ લખવો. પછી સંક્ષેપ રૂપ થતું હોય તો બનાવવું.

(૧) $\frac{૭}{૧૧}$ માંથી $\frac{૫}{૧૧}$ બાદ કરો. (૨) $\frac{૧૦૧}{૧૩૦} - \frac{૭૩}{૧૩૦}$

(૩) $\frac{૧૩૨}{૧૪૦}$ તેમાંથી બાદ $\frac{૨૧}{૧૪૦}$ *(૪) $\frac{૩૯}{૬૦} - \frac{૭}{૨૦}$

(૫) $\frac{૫}{૬}$ કાગળમાંથી $\frac{૧૨}{૨૧}$ કાગળ વાપરીએ તો કેટલો વધે ?

પગથીઉં બીજું—(સમચ્છેદ ન હોય.)

રીત—લઘુતમ સમચ્છેદ કરીને પછી બાદબાકી કરવી.

ટીપ—મિશ્રસંખ્યા હોય તો પ્રથમ તેનું અશુદ્ધ રૂપ બનાવવું. જવાબમાં અશુદ્ધ રૂપ હોય તો તેની મિશ્રસંખ્યા બનાવવી.

ઉ૦ $૧\frac{૮}{૧૫} - \frac{૭}{૨૦} = \frac{૨૩}{૧૫} - \frac{૭}{૨૦} = \frac{૯૨-૨૧}{૬૦} = \frac{૭૧}{૬૦} = ૧\frac{૧૧}{૬૦}$ જ.

(૬) $\frac{૨}{૩} - \frac{૫}{૧૨}$ (૭) $\frac{૧૧}{૧૫} - \frac{૭}{૧૦}$ (૮) $૧\frac{૧}{૪}$ બાદ $\frac{૫}{૬}$

(૯) $\frac{૭}{૧૨}$ અને $\frac{૭૯}{૯૬}$ એમાંની મોટીમાંથી નાની બાદ કરો.

(૧૦) મોટી રકમ $૨\frac{૧૯}{૬૦}$ અને નાની $૧\frac{૩૫}{૩૬}$ છે, તો બાદબાકી શી ?

---

* સંક્ષેપ રૂપ આપતાં છેદ સરખા બની જાય છે.

પગથીઉં ત્રીજું— (વધારે રકમો બાદ કરવાની)

ઉ૦ $\frac{૧૪}{૧૫} - \frac{૩}{૨૫} - \frac{૭}{૧૦}$ સમચ્છેદ કર્યાં પછી ૧૪૦ માંથી $= \frac{૧૪૦-૧૮-૧૦૫}{૧૫૦} = \frac{૧૭}{૧૫૦}$ જ. ૧૮ અને ૧૦૫ બાદ કર્યાં.

રીત—સમચ્છેદ કરી બાદ કરવાની બધી રકમો બાદ કરવી.

(૧૧) $\frac{૫}{૬} - \frac{૭}{૧૮} - \frac{૫}{૨૭}$ (૧૨) $૧\frac{૧}{૩} - \frac{૧}{૧૫} - \frac{૪}{૫} - \frac{૩}{૨૦}$

(૧૩) $\frac{૧૯}{૩૫} - \frac{૧}{૫} - \frac{૩}{૧૪}$ (૧૪) $૭\frac{૪૭}{૫૬} - ૨\frac{૧}{૩} - ૧\frac{૧}{૪} - \frac{૧}{૧૨}$

(૧૫) $\frac{૪}{૫}$ જમરૂખમાંથી $\frac{૧}{૨}$ નાના ભાઇને અને $\frac{૧}{૪}$ નાની બેનને આપતાં બાકી કેટલું વધે ?

(બાદબાકી ઝડપથી થઇ શકે તે માટેની વિશેષ રીતો)

પગથીઉં ચોથું—(ન્યૂનાંકમાં પૂર્ણાંક સંખ્યા હોય.)

ઉ૦ $૯\frac{૩}{૫}$ માંથી ૬ બાદ કરીએ તો શું વધે ?

$૯\frac{૩}{૫} - ૬ = ૩\frac{૩}{૫}$ જ. આમાં ન્યૂનાંકમાં માત્ર પૂર્ણાંક છે. એટલે બીજું કાંઈ કરવાનું રહેતું નથી. ૯ માંથી ૬ બાદ કરી ૩ રહે તેની સાથે $\frac{૩}{૫}$ લખી દેવા. એટલે જવાબ $૩\frac{૩}{૫}$

(૧૬) $૧૯\frac{૩}{૫} - ૧૨$ (૧૭) $૪૫\frac{૧૦૧}{૩૦૭} - ૨૯$

(૧૮) ન્યૂનાંક ૪ અને અધિકાંક $૪૧\frac{૧૩}{૧૯}$ છે, તો બાદબાકી શી ?

પગથીઉં પાંચમું —(મિશ્રસંખ્યાઓ હોય.)

ઉ૦ $૨\frac{૩}{૫} - ૧\frac{૭}{૧૫}$

$= \begin{cases} ૨ - ૧ = ૧ \\ \frac{૩}{૫} - \frac{૭}{૧૫} = \frac{૯-૭}{૧૫} = \frac{૨}{૧૫} \end{cases}$

જવાબ $૧\frac{૨}{૧૫}$

આમાં પ્રથમ ૨ પૂર્ણાંકમાંથી ૧ પૂર્ણાંક બાદ કરતાં ૧ પૂર્ણાંક રહે. પછી $\frac{૩}{૫}$ માંથી $\frac{૭}{૧૫}$ બાદ કરતાં $\frac{૨}{૧૫}$ રહે. એટલે જ. $૧\frac{૨}{૧૫}$

રીત—પૂર્ણાંકમાંથી પૂર્ણાંક અને અપૂર્ણાંકમાંથી અપૂર્ણાંક બાદ કરવા.

ટીપ–(૧) પૂર્ણાંક બાદ કરતાં કંઈ વધતું ન હોય તો જવાબમાં એકલા અપૂર્ણાંક નોંધવા. (૨) પૂર્ણાંક બાદ કરવાના ન હોય તો અધિકાંકના પૂર્ણાંક જવાબમાં કાયમ રાખવા.

(૧૯) $૮\frac{૭}{૮} - ૫\frac{૨}{૩}$ (૨૦) $૩૨\frac{૪}{૯} - ૩૨\frac{૫}{૧૨}$

(૨૧) $૪૩\frac{૬૭}{૭૨}$ માંથી $\frac{૩૧}{૫૪}$ બાદ કરીએ, તો બાકી શું વધે ?

પગથીઉં છઠ્ઠું—(અધિકાંકમાં માત્ર પૂર્ણાંક હોય.)

ઉ૦ $૧ - \frac{૧૭}{૨૫}$ આમાં ૧ માંથી $\frac{૧૭}{૨૫}$ બાદ કરવાના છે. ૧ એટલે $= \frac{૨૫-૧૭}{૨૫}$ ૧ કે તેનો સમચ્છેદ કરતાં $\frac{૨૫}{૨૫}$ થાય. તેમાંથી $\frac{૧૭}{૨૫} = \frac{૮}{૨૫}$ જ. બાદ કરતાં $\frac{૮}{૨૫}$ રહે.

રીત—અધિકાંકના પૂર્ણાંકમાંથી ન્યૂનાંકના પૂર્ણાંક બાદ કરવા. પછી વધેલા પૂર્ણાંકમાંથી ૧ લઈ ન્યૂનાંકના અપૂર્ણાંક બાદ કરવા..

(૨૨) $૪ - \frac{૧૫}{૩૭}$ (૨૩) $૨૮ - ૨૫\frac{૯}{૭૩}$

(૨૪) $૩૨ - ૯\frac{૧૯}{૨૫}$ (૨૫) $૧૯૦ - ૧૩૨\frac{૫૭}{૭૧}$

પગથીઉં સાતમું—(ન્યૂનાંકનો અપૂર્ણાંક ભાગ મોટો હોય.)

ઉ૦ $૧૯\frac{૪}{૨૫} - ૧૪\frac{૩}{૫}$ ૧૯ માંથી ૧૪ બાદ કરતાં ૫ રહેશે.

$$=\begin{cases} ૧૯-૧૪=૫ \\ ૫-૧=૪ \\ ૧\frac{૪}{૨૫}-\frac{૩}{૫}=\frac{૨૯-૧૫}{૨૫}=\frac{૧૪}{૨૫} \end{cases}$$

$\frac{૪}{૨૫}$ માંથી $\frac{૩}{૫}$ બાદ જશે નહિ, માટે પાંચમાંથી ૧ લઈ તેને $\frac{૪}{૨૫}$ સાથે મેળવી $૧\frac{૪}{૨૫}$ માંથી $\frac{૩}{૫}$ બાદ કર્યા.

* ∴ જવાબ $૪\frac{૧૪}{૨૫}$

રીત—વધેલા પૂર્ણાંકમાંથી ૧ લઈ તેને અધિકાંકના અપૂર્ણાંક ભાગ સાથે મેળવી પછી ન્યૂનાંકનો અપૂર્ણાંક બાદ કરવો.

ટીપ—વધારે બાદ કરવાના હોય અને ૧ પૂર્ણાંક લેવાથી બાદ જતા ન હોય તો વધારે લેવાને હરકત નથી.

(૨૬) $૧૭\frac{૯}{૧૧} - ૧૩\frac{૨૧}{૨૨}$ (૨૭) $૬૫\frac{૭}{૨૪} - ૪૧\frac{૧૧}{૧૫}$

(૨૮) $૪૨\frac{૩}{૫} - \frac{૩૧}{૫૦} - ૭\frac{૯૯}{૧૦૦}$ (૨૯) $૧૫\frac{૨}{૯} - ૭\frac{૧૧}{૩૬} - ૩\frac{૫}{૮}$

પગથીઉં આઠમું—(અશુદ્ધ રકમો હોય.)

રીત—અશુદ્ધને મિશ્રસંખ્યાનું રૂપ આપી ઉપરની રીતે કરવી.

ટીપ—અશુદ્ધને કાયમ રાખી કરવામાં આવે તો જવાબમાં ફેર ન પડે, પણ આંકડા લાંબા આવે.

(૩૦) $\frac{૨૫}{૩} - \frac{૨૫}{૪}$ (૩૧) $\frac{૧૪૭}{૧૬} - \frac{૭૧}{૧૨}$

(૩૨) $\frac{૨૦૯}{૪૦} - ૩\frac{૭}{૩૨} - \frac{૬૭}{૮૦}$ (૩૩) $\frac{૧૭૧}{૧૪} - \frac{૫૯}{૨૧} - \frac{૭}{૨}$

---

* ∴ ‘ માટે ’નું ચિહ્ન.

પગથીઉં ૯ મું — (વિવિધનું દશ્ય)

રીત—પ્રથમ અપૂર્ણાંક અંકોની બાદબાકી કરી લેવી. પછી બાકીનું વિવિધની રીતે કરવું.

બાદબાકી કરો.

(૩૪) રૂ. આ. પા.
૭ — ૫ — ૨$\frac{૨}{૫}$
૫ — ૧૨ — ૩$\frac{૩}{૧૦}$

(૩૫) પૈં. શિ. પે.
૧૧ — ૭ — ૮
૩ — ૯ — ૧૧$\frac{૧}{૩}$

પ્રકરણ ૧૨ મું—અપૂર્ણાંક સરવાળા—બાદબાકી

પગથીઉં પહેલું—(સાદા)

ઉ૦ $\frac{૫}{૬} + \frac{૧}{૩} - \frac{૧}{૪}$ પ્રથમ ત્રણેનો સમચ્છેદ કર્યો તો $\frac{૧૦}{૧૨}+\frac{૬}{૧૨}-\frac{૩}{૧૨}$
$=\frac{૧૦+૬-૩}{૧૨}$ આવી રકમો થઈ. પછી + ૬, તે ૧૦ માં
$=\frac{૧૩}{૧૨}=૧\frac{૧}{૧૨}$ જ. ઉમેર્યાં અને થએલા ૧૬ માંથી ૩ બાદ કર્યાં,
તો જવાબ $\frac{૧૩}{૧૨}=૧\frac{૧}{૧૨}$ આવ્યો.

રીત—વત્તાનાં ચિહ્નવાળી રકમો પહેલી રકમમાં ઉમેરી તેમાંથી ઓછાનાં ચિહ્નવાળી રકમો બાદ કરવી.

(૧) $\frac{૧૧}{૨૦} + \frac{૩}{૮} - \frac{૧૩}{૧૫}$ (૨) $\frac{૭}{૯} - ૧\frac{૫}{૧૨} + ૧\frac{૭}{૯}$
(૩) $૪\frac{૨}{૧૩} - ૩\frac{૫}{૨૬} + \frac{૭}{૩૯}$ (૪) $૩\frac{૧}{૪} - \frac{૨૫}{૧૮} + \frac{૫}{૯} - ૨\frac{૫}{૧૨}$
(૫) $૮\frac{૩}{૧૪} - ૨\frac{૯}{૨૮} - ૫\frac{૧}{૭} + \frac{૧}{૪} + \frac{૩}{૨}$

પગથીઉં બીજું—(કૌંસવાળા)

ઉ૦ $\frac{૭}{૮} - \frac{૩}{૮} - \frac{૧}{૮}$ આમાં પ્રથમ $\frac{૭}{૮}$માંથી $\frac{૩}{૮}$ કાઢતાં $\frac{૪}{૮}$ વધે. તેમાંથી $\frac{૧}{૮}$ કાઢતાં $\frac{૩}{૮}$ રહે. આમાં સમચ્છેદ છે એટલે ૭ માંથી ૩ કાઢી, પછી રહેતા ૪ માંથી ૧ કાઢવામાં આવે છે. પણ બીજી રીતે, ૩ અને ૧ બાદ કરવાના છે એટલે ૩ અને ૧ નો સરવાળો કરી તે સરવાળો ૭ માંથી બાદ કરવામાં આવે, તો પણ જવાબ $\frac{૩}{૮}$ આવે. આમ

હોવાથી એમ કરવું હોય, તો નીચેની રીતે એ રકમો લખાય. $\frac{૭}{૮} - (\frac{૩}{૮} + \frac{૧}{૮})$ આનો અર્થ એવો છે કે $\frac{૭}{૮}$ માંથી ( ) માં આવેલો જથ્થો બાદ કરવાનો છે. ( ) આ ચિહ્નોને કૌંસ કહે છે. ઉપરની રકમને બોલાવી હોય તો એમ બોલાય, કે સાત અષ્ટમાંશ, ઓછા, કૌંસમાં ત્રણ અષ્ટમાંશ વત્તા એક અષ્ટમાંશ, કૌંસ પુરો.

આવું હોય ત્યારે પ્રથમ કૌંસની રકમોનું કરી લેવું. તેથી જે રકમ થાય તે ઓછા હોય તો ઓછા, અને વત્તા હોય તો વત્તા કરવી.

ઉ૦ $૧\frac{૫}{૧૨} - (\frac{૭}{૧૮} + \frac{૨}{૩} - \frac{૧૧}{૧૨})$

$= ૧\frac{૫}{૧૨} - \frac{૫}{૩૬}$

$= ૧\frac{૧૫ - ૫}{૩૬} = ૧\frac{\not{૧૦}^{૫}}{\not{૩૬}_{૧૮}} = ૧\frac{૫}{૧૮}$ જ.

$\frac{૭}{૧૮} + \frac{૨}{૩} - \frac{૧૧}{૧૨}$

$\frac{૧૪ + ૨૪ - ૩૩}{૩૬} = \frac{૫}{૩૬}$

(૬) $\frac{૮}{૧૫} - (\frac{૧}{૨૪} + \frac{૨}{૫})$

(૭) $\frac{૩}{૪} - (\frac{૨}{૩} - \frac{૨}{૯})$

(૮) $(\frac{૪}{૯} - \frac{૨}{૧૫}) + (\frac{૯}{૨૦} - \frac{૭}{૩૬})$

(૯) $(\frac{૪}{૯} - \frac{૨}{૧૫}) - (\frac{૯}{૨૦} - \frac{૭}{૩૬})$

(૧૦) $(૩\frac{૧}{૨} + \frac{૧}{૩} + \frac{૧}{૪}) - (\frac{૧}{૩} + \frac{૧}{૪} + ૨\frac{૧}{૫}) + \frac{૧}{૩}$

પ્રકરણ ૧૩ મું– અપૂર્ણાંક ગુણાકાર

પગથીઉં પહેલું-(પૂર્ણાંકે ગુણવાના)

$\frac{૨}{૧૫} + \frac{૨}{૧૫} + \frac{૨}{૧૫} + \frac{૨}{૧૫} = \frac{૮}{૧૫}$ આમાં $\frac{૨}{૧૫}$ ને ૪ ગણા કરવામાં આવે છે. આ હિસાબ બીજી રીતે $\frac{૨}{૧૫} \times ૪$ એમ પણ બોલાય. $\frac{૨}{૧૫} \times ૪ = \frac{૮}{૧૫}$ છે. આ જવાબ નીચેની રીતે પણ આવે.

ઉ૦ $\frac{૨}{૧૫} \times ૪$ **રીત**—પ્રથમ ગુણ્યની રકમ લખી તેની પાસે $= \frac{૨}{૧૫} \times \frac{૪}{૧} = \frac{૮}{૧૫}$ ગુણ્યાનું ચિહ્ન કરી ગુણકની રકમ લખવી. ગુણક પૂર્ણાંક હોય તો તેટલા એકાંશ કરવા. પછી અંશનો ગુણાકાર અંશમાં

અને છેદનો ગુણાકાર છેદમાં લખવો. અશુદ્ધ અપૂર્ણાંક આવે તો મિશ્રસંખ્યાનું રૂપ આપવું.

(૧) $\frac{૪}{૨૭}$ × ૫ (૨) $\frac{૮}{૩૫}$ × ૩ (૩) $\frac{૯}{૨૫}$ × ૭

(૪) $\frac{૧૧}{૭૨}$ × ૧૩ (૫) $\frac{૧૭}{૧૯}$ × ૨૩

પગથીઉં બીજું—(છેદ ઉડતા હોય.)

ઉ૦ $\frac{૨}{૯}$ × ૩ $\frac{૨}{૯} \times \frac{૩}{૧} = \frac{૬}{૯}$ થાય. તેને સંક્ષેપ રૂપ આપતાં $\frac{૨}{૩}$ $= \frac{૨}{૯_{૩}} \times \frac{૩}{૧} = \frac{૨}{૩}$ જવાબ આવે. આવું સંક્ષેપ રૂપ બાજુ પરની રીતે બારોબાર અપાય છે. તેમ કરતાં સરલ થાય.

રીત—અંશના અને છેદના આંકડા પૈકી કોઇમાં સામાન્ય અવયવો હોય તો તે અવયવે તે આંકડાને ભાગી નાખવા અને ભાગાકાર ઉપર ને નીચે નોંધવા. ગુણાકાર કરવામાં મૂળના અંકોને બદલે એ ભાગાકારોનો ઉપયોગ થાય.

ટીપ—મિશ્રસંખ્યા હોય તો તેનું અશુદ્ધ રૂપ બનાવવું.

(૬) $\frac{૮}{૨૧}$ × ૭ (૭) $\frac{૬}{૩૫}$ × ૫

(૮) $\frac{૧૩}{૩૩}$ × ૪૪ (૯) ૪$\frac{૭}{૮}$ × ૧૨

(૧૦) ગુણ્ય ૨$\frac{૧૧}{૩૫}$ અને ગુણક ૨૮ છે, તો ગુણાકાર શો ?

પગથીઉં ત્રીજું—(ગુણકમાં પણ અપૂર્ણાંક હોય તેવા)

$\frac{૩}{૪}$, $\frac{૩}{૪} \times \frac{૧}{૨}$ = $\frac{૩}{૮}$

રીત—અંશનો ગુણાકાર અંશમાં અને છેદનો છેદમાં નોંધવો.

ઉ૦ $૧\frac{૨}{૩} \times \frac{૭}{૧૦} \times \frac{૩}{૧૪} = \frac{૫}{૩} \times \frac{૭}{૧૦_{૨}} \times \frac{૩}{૧૪_{૨}} = \frac{૧}{૪}$ જવાબ

(૧૧) $\frac{૭}{૮} \times \frac{૫}{૬}$ (૧૨) ૩ × $\frac{૯}{૧૪} \times \frac{૨૮}{૩૩}$

(૧૩) $\frac{૧૮}{૩૫} \times \frac{૫૬}{૮૧} \times \frac{૫}{૮}$ (૧૪) ૨ × $\frac{૪}{૫} \times \frac{૭}{૮} \times \frac{૧૫}{૨૬} \times \frac{૩૯}{૪૯}$

(૧૫) ૪$\frac{૪}{૫} \times \frac{૫}{૬} \times \frac{૧૧}{૪૮} \times \frac{૧૬}{૩૩} \times \frac{૩}{૭}$

પગથીઉં ચોથું—(કૌંસનો ઉપયોગ)

ઉ૦ $\frac{૧૨}{૫૫} \times \left(\frac{૭}{૮} - \frac{૫}{૧૨} \right)$

$\frac{૧૨}{૫૫} \times \frac{૧૧}{૨૪} = \frac{૧}{૧૦}$ જ. | $\frac{૭}{૮} - \frac{૫}{૧૨} = \frac{૨૧ - ૧૦}{૨૪} = \frac{૧૧}{૨૪}$

રીત—પ્રથમ કૌંસની એક રકમ કરવી. પછી નિયમસર.

(૧૬) $\frac{૩}{૧૪} \times \frac{૧}{૨} \times \left(\frac{૨૫}{૩૬} - \frac{૧}{૯} \right)$

*(૧૭) $૧\frac{૯}{૧૬} \times ૨\frac{૨}{૩} \left(\frac{૧}{૫} + \frac{૧}{૧૫} \right)$

(૧૮) $\left(૪\frac{૩}{૮} - ૨\frac{૧૧}{૧૨} \right) \times ૧\frac{૫}{૭} \times \frac{૩}{૪} \times ૧\frac{૧}{૪}$

(૧૯) $\left(\frac{૧}{૨} + \frac{૧}{૩} \right) \times \left(\frac{૧}{૨} - \frac{૧}{૩} \right) \times ૧\frac{૧}{૪} \times \frac{૨}{૫}$

(૨૦) $\left(૨\frac{૭}{૯} - ૧\frac{૪}{૫} \right) \left(\frac{૧}{૨} + \frac{૭}{૧૨} \right) \left(\frac{૩}{૪} + \frac{૧}{૪} \right) \times \frac{૧૫}{૧૭}$

પ્રકરણ ૧૪ મું— અપૂર્ણાંક ભાગાકાર

પગથીઉં પહેલું—(પૂર્ણાંકને પૂર્ણાંકે ભાગવાના અને અપૂર્ણાંકમાં દર્શાવવાના)

પાછળ આવી ગયું કે આ આકૃતિનો ચોકડીવાળો ભાગ $\frac{૧}{૫}$ આમ લખાય. આખી આકૃતિ ૧ છે અને તેના ૫ સરખા ભાગ કરી ૧ લેવામાં આવ્યો છે તેથી બીજી રીતે તે જ આકૃતિ ૧÷૫ આમ પણ લખાય. આમ હોવાથી ૧÷૫ નો અર્થ $\frac{૧}{૫}$ છે. આ પરથી સ્પષ્ટ છે કે જેને ભાગવાના હોય તે અંશમાં અને જેણે ભાગવાના હોય તે છેદમાં લખાય.

ઉ૦ ૭ ÷ ૯ આને અપૂર્ણાંકમાં દર્શાવવા હોય તો ૭ અંશમાં અને ૯ છેદમાં. એટલે જવાબ $\frac{૭}{૯}$

ટીપ—જવાબની રકમનું સંક્ષેપ રૂપ થતું હોય તો કરવું. તેમ જ અશુદ્ધ અપૂર્ણાંક થાય, તો મિશ્રસંખ્યા બનાવવી.

---

* રકમ અને કૌંસ વચ્ચે કાંઈ ચિહ્ન કરેલું ન હોય તો ગુણ્યાનું ચિહ્ન સમજવું.

અપૂર્ણાંકમાં દર્શાવો.

(૧) ૩ ÷ ૫ (૨) ૫ ÷ ૭ (૩) ૯ ÷ ૫૪ (૪) ૧૨ ÷ ૪૦

(૫) ભાજ્ય ૧૪૩ અને ભાજક ૭૭ છે, તો ભાગાકાર શો?

પગથીઉં બીજું—(ભાજકમાં માત્ર પૂર્ણાંક હોય.)

× , ×

$\frac{૧}{૨}$ $\frac{૧}{૨} ÷ ૩ = \frac{૧}{૬}$

આ આકૃતિ પરથી સમજાય છે કે $\frac{૧}{૨} ÷ ૩ = \frac{૧}{૬}$ છે. આ આકૃતિને બીજી રીતે નોંધીએ, તો $\frac{૧}{૨} × \frac{૧}{૩}$ એમ પણ લખાય. આ પરથી $\frac{૧}{૨} ÷ ૩ = \frac{૧}{૨} × \frac{૧}{૩}$ છે. આમાં ÷ ને બદલે ગુણ્યા કર્યા અને ૩ને બદલે $\frac{૧}{૩}$ કર્યા. આ પરથી એવી રીત નીકળે છે, કે ભાગ્યાને બદલે ગુણ્યા કરી ભાજકની રકમને ઉલટાવી નાખવી. પછી ગુણાકારની માફક કરવું. મિશ્રસંખ્યા હોય તો અશુદ્ધ રૂપ બનાવવું.

ઉ૦ $\frac{૫}{૯}$ ને ૭ વડે ભાગો. $\frac{૫}{૯} ÷ ૭ = \frac{૫}{૯} × \frac{૧}{૭} = \frac{૫}{૬૩}$ જ.

(૬) $\frac{૨}{૯} ÷ ૧૧$

(૭) $\frac{૪}{૫} ÷ ૮$

(૮) $\frac{૯}{૧૧} ÷ ૯$

(૯) $૩\frac{૬}{૧૩} ÷ ૨૫$

(૧૦) $\frac{૨૧૬}{૩૭}$ નો ૨૪ મો ભાગ શું થાય?

પગથીઉં ત્રીજું—(ભાજક અપૂર્ણાંક હોય.)

× ÷ × = ૩ ભાગ

$૧ ÷ \frac{૧}{૩} = ૩$

આ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ૧ માંથી $\frac{૧}{૩}$ જેવડા ૩ ભાગ થાય છે. એટલે $૧ ÷ \frac{૧}{૩} = ૩$ છે. આ જવાબ મૂળ ભાજ્ય કરતાં ૩ ગણો છે એટલે $÷ \frac{૧}{૩}$ તે $× \frac{૩}{૧}$ની બરાબર છે. તેથી $\frac{૧}{૧} × \frac{૩}{૧} = \frac{૩}{૧} = ૩$

ટીપ—કોઈ પણ પૂર્ણાંકને અપૂર્ણાંકના રૂપમાં લખતાં છેદમાં ૧ લખીએ છીએ. તેમ જ કોઈપણ અપૂર્ણાંક સ્વરૂપના છેદમાં એક-વાળા આંકડાને પૂર્ણાંક સ્વરૂપમાં લખાય.

(૧૧) $૯ \div \frac{૩}{૫}$ (૧૨) $\frac{૧}{૩} \div \frac{૧}{૨}$

(૧૩) $\frac{૨૭}{૩૨} \div \frac{૪૫}{૬૪}$ (૧૪) $\frac{૪૩}{૪૫} \div ૧૭\frac{૧}{૫}$

(૧૫) $૪\frac{૧}{૫}$ ગજ કપડામાંથી $\frac{૭}{૧૦}$ ગજ જેવડા કેટલા કકડા થાય ?

પગથીઉં ચોથું—(એક કરતાં વધારે ભાજક)

ઉ૦ $\frac{૧૨}{૩૫} \div \frac{૪}{૫} \div \frac{૫}{૭}$ આનો અર્થ એવો છે કે $\frac{૧૨}{૩૫}$ ને $\frac{૪}{૫}$ વડે ભાગી જે આવે તેને $\frac{૫}{૭}$ વડે ભાગવા. આવી રીતે કરતાં બે ક્રિયા કરવી પડે. તેને બદલે જો આમ $\frac{૧૨}{૩૫} \times \frac{૫}{૪} \times \frac{૭}{૫} = \frac{૩}{૫}$ કરવામાં આવે તો જવાબ ઝટ આવે.

(૧૬) $\frac{૨૦}{૬૩} \div \frac{૪}{૯} \div \frac{૧૫}{૨૮}$ (૧૭) $૪\frac{૪}{૧૧} \div \frac{૨૩}{૨૫} \div ૧\frac{૧૭}{૨૩}$

(૧૮) $૨\frac{૧}{૭} \div ૨\frac{૧૯}{૨૮} \div ૩\frac{૨}{૩}$ (૧૯) $૧\frac{૧}{૧૫} \div \frac{૩}{૫} \div ૮ \div \frac{૪}{૯}$

(૨૦) $\frac{૨}{૩} \div ૧\frac{૭}{૯} \div \frac{૨૦}{૨૧} \div \frac{૯}{૨૮} \div ૨\frac{૧}{૨૪}$

પગથીઉં પાંચમું—(કૌંસનો ઉપયોગ)

ઉ૦ $\frac{૨૫}{૬૮} \div \left(\frac{૧}{૩} \times \frac{૫}{૧૭} \right)$ **રીત**—પ્રથમ કૌંસનું કરી લેવું.

$\frac{૨૫}{૬૮} \div \frac{૫}{૩૪} = \frac{૨૫}{૬૮} \times \frac{૩૪}{૫} = \frac{૫}{૨} = ૨\frac{૧}{૨}$ જ. $\frac{૧}{૨} \times \frac{૫}{૧૭} = \frac{૫}{૩૪}$

(૨૧) $\left(\frac{૭}{૯} \times \frac{૩}{૧૪} \right) \div \left(\frac{૨}{૩} \times \frac{૧}{૪} \right) \div \frac{૩}{૪}$

(૨૨) $\frac{૩૫}{૪૮} \div \left(\frac{૧}{૩} + ૧\frac{૧}{૨} \right) \div \frac{૧}{૨}$

(૨૩) $\frac{૨૫}{૪૨} \div \left(\frac{૯}{૧૪} - \frac{૧}{૭} \right) \div ૨\frac{૧}{૩} \div \frac{૫}{૧૪}$

(૨૪) $\frac{૨૩}{૪૫} \div \left(\frac{૩}{૪} + \frac{૧}{૨} - \frac{૪}{૫} \right) \div \frac{૧}{૩} \div \frac{૫}{૨}$

(૨૫) $૩\frac{૩}{૪} \div \frac{૨}{૫} \div ૧\frac{૧}{૨} \div \left(\frac{૧}{૨} - \frac{૨}{૫} + \frac{૭}{૧૦} \right)$

પ્રકરણ ૧૫ મું—અપૂર્ણાંક ગુણાકાર-ભાગાકાર

ઉ૦ $૧\frac{૫}{૨૨} \div ૩\frac{૩}{૧૧} \times \frac{૮}{૯}$ આ હિસાબનો અર્થ એવો છે કે $૧\frac{૫}{૨૨}$ ને $૩\frac{૩}{૧૧}$ વડે ભાગવા. પછી જે આવે તેને $\frac{૮}{૯}$ વડે ગુણવા.

$\frac{૨૭}{૨૨} \times \frac{૧૧}{૩૬} \times \frac{૮}{૯} = \frac{૧}{૩}$ એમ બે ક્રિયા કરવાને બદલે એક જ ક્રિયા કરવામાં આવે તો એ જ જવાબ આવે છે.

રીત—ગુણ્યાભાગ્યા સાથે આવે ત્યારે ભાગ્યાની રકમને બદલે ઉલટાવીને ગુણવા, પણ ગુણ્યાની રકમ એમનેએમ કાયમ રાખવી.

(૧) ૧$\frac{૨૬}{૪૯}$ ÷ ૧$\frac{૧}{૧૪}$ × ૧$\frac{૩}{૪}$ ÷ ૪$\frac{૩}{૮}$

(૨) $\frac{૭૫}{૮}$ × $\frac{૪}{૨૫}$ ÷ ૩$\frac{૩}{૮}$ × $\frac{૩}{૧૬}$ ÷ $\frac{૧}{૨}$ ÷ $\frac{૩}{૪}$ × ૨$\frac{૧}{૪}$

(૩) $\frac{૧}{૨}$ ÷ ૧$\frac{૧}{૨}$ × $\frac{૩}{૫}$ ÷ ૧$\frac{૧}{૧૦}$ × ૪$\frac{૧}{૮}$ ÷ $\frac{૧}{૫}$

(૪) ૮$\frac{૮}{૧૧}$ ÷ $\frac{૯}{૧૦}$ × $\frac{૧૫}{૧૬}$ ÷ $\frac{૫}{૨૨}$ × $\frac{૧}{૪}$ ÷ ૨$\frac{૧}{૩}$ × $\frac{૧}{૩}$

(૫) $\frac{૧૫}{૧૬}$ ÷ ($\frac{૭}{૧૦}$ + $\frac{૧}{૫}$) × ($\frac{૩}{૫}$ — $\frac{૧}{૩}$) ÷ ૨$\frac{૧}{૨}$

પ્રકરણ ૧૬ મું— અપૂર્ણાંકની ચારે રીતોનું મિશ્રણ

પગથીઉં પ્હેલું—(ગુણ્યા સાથે વત્તાઓછા)

૪ બોર હોય અને પૈસાનાં ૩ લેખે ૫ પૈસાનાં લાવવામાં આવે તો ૧૯ થાય. આ હિસાબ ચિહ્નોથી નીચે પ્રમાણે લખાય.

૪ બોર + ૩ બોર × ૫   ટુંકામાં ૪ + ૩ × ૫

હવે આમાં ક્રમસર ચિહ્નોનો ઉપયોગ કરીએ તો ૪ + ૩ = ૭. પછી ૭ × ૫ = ૩૫ થાય; પણ મૂળ જવાબ તો ૧૯ છે. આવો તફાવત પડવાનું કારણ એ કે ૫ તો ફક્ત ૩ને જ ગુણે છે. પણ સરવાળો કર્યા પછી ગુણવામાં આવે તો ૪ને પણ ગુણાઈ જાય. આમ હોવાથી પ્રથમ ૩ને ૫ વડે ગુણી લેવામાં આવે છે અને પછી તેને ૪ માં ઉમેરવામાં આવે છે. આ હિસાબ નીચે પ્રમાણે ગણાય.

૪ + ૩ × ૫ = ૪ + ૧૫ = ૧૯ જ. | ૩ × ૫ = ૧૫

રીત—ગુણ્યાનાં ચિહ્નોનો ઉપયોગ કર્યા પછી જે રકમો થાય તેને ફરી નોંધવી. ત્યારબાદ વત્તાઓછાનાં ચિહ્નોનો ઉપયોગ કરવો.

ઉ૦ $\frac{૧}{૨}$ × $\frac{૨}{૫}$ — $\frac{૭}{૧૫}$ × $\frac{૫}{૨૮}$

= $\frac{૧}{૫}$ — $\frac{૧}{૧૨}$ = $\frac{૧૨-૫}{૬૦}$ = $\frac{૭}{૬૦}$ જ. | $\frac{૧}{૨}$×$\frac{૨}{૫}$=$\frac{૧}{૫}$ $\frac{૭}{૧૫}$×$\frac{૫}{૨૮}$=$\frac{૧}{૧૨}$

(૧) $\frac{૩}{૮} + \frac{૨}{૯} \times \frac{૩}{૪}$ (૨) $\frac{૫}{૮} — \frac{૨}{૩} \times \frac{૪}{૫} \times \frac{૧૫}{૩૨}$

(૩) $\frac{૧૫}{૭૭} \times \frac{૪૪}{૭૫} — \frac{૩}{૭૦}$ (૪) $૧\frac{૩}{૪} \times \frac{૨}{૭} + \frac{૭}{૧૦} \times \frac{૫}{૨૧}$

(૫) $(૨\frac{૨}{૩} — \frac{૫}{૬}) \times \frac{૩}{૪૪} + \frac{૨}{૫} \times \frac{૧૫}{૪} — \frac{૧૩}{૨૪} \times \frac{૯}{૬૫}$

પગથીઉં બીજું—(ભાગ્યા સાથે વત્તાઓછા)

ઉ૦ $૧\frac{૨}{૫} \div ૧\frac{૨}{૩} + \frac{૨}{૯} \div \frac{૫}{૧૮}$

$= \frac{૭}{૫} \div \frac{૫}{૩} + \frac{૨}{૯} \div \frac{૫}{૧૮}$

$= \frac{૨૧}{૨૫} + \frac{૪}{૫} = \frac{૨૧+૨૦}{૨૫} = \frac{૪૧}{૨૫} = ૧\frac{૧૬}{૨૫}$ જ. | $\frac{૭}{૫} \times \frac{૩}{૫} = \frac{૨૧}{૨૫}$ $\frac{૨}{૯} \times \frac{૧૮}{૫} = \frac{૪}{૫}$

રીત—પ્રથમ ભાગ્યાનાં ચિહ્નોનો ઉપયોગ કર્યા પછી રકમો ફરીને લખવી. ત્યારબાદ વત્તાઓછાનાં ચિહ્નોનો ઉપયોગ કરવો.

(૬) $\frac{૭}{૧૦} — \frac{૧}{૩} \div \frac{૧૧}{૧૨} + \frac{૬}{૧૧} \div \frac{૧૫}{૨૨}$

(૭) $૪\frac{૫}{૬} \div ૧\frac{૭}{૮} — \frac{૫}{૧૨} \div ૩\frac{૩}{૪}$

(૮) $૨\frac{૧૧}{૩૦} \div \frac{૧૭}{૨૫} + \frac{૭}{૧૫} \div ૧\frac{૪}{૪૫}$

પગથીઉં ત્રીજું—(ચારે ચિહ્નો હોય.)

રીત—ગુણ્યાભાગ્યાનાં ચિહ્નોનો ઉપયોગ પ્રથમ કર્યા પછી વત્તાઓછાનાં ચિહ્નોનો ઉપયોગ કરવો.

(૯) $\frac{૩}{૪} \div \frac{૫}{૧૨} \times \frac{૭}{૨૪} \div ૨\frac{૧}{૧૦} + \frac{૧}{૫} — \frac{૩}{૪૦} \times \frac{૨}{૩}$

(૧૦) $\frac{૫}{૮} \div (\frac{૧}{૩} \times ૨\frac{૧}{૭}) + \frac{૩}{૪} \div \frac{૫}{૮} \times (\frac{૨}{૩} — \frac{૧}{૯}) — \frac{૧}{૨} \div \frac{૬}{૭}$

પ્રકરણ ૧૭ મું— અપૂર્ણાંકોની કીંમત

પગથીઉં પહેલું—(માત્ર એક જ ઉતરતું પરિમાણ કરવું પડે.)

૦॥ રૂ. તે સામાન્ય અપૂર્ણાંકમાં $\frac{૧}{૨}$ રૂ. કહેવાય. ૦॥ રૂ. એટલે ૮ આ., તેથી $\frac{૧}{૨}$ રૂ. = ૮ આ., તે $\frac{૧}{૨}$ ને ૧૬ વડે ગુણવાથી આવે.

રીત—જેની કીંમત કાઢવી હોય તે અપૂર્ણાંકને તેના એકમ-માંથી થતા ઉતરતા પરિમાણની સંખ્યા વડે ગુણવા.

ઉ૦ $\frac{૫}{૮}$ રૂ. ની કીંમત શી? $\frac{૫}{૮} \times \frac{૧૬}{૧} = \frac{૧૦}{૧} = ૧૦$ આ. જવાબ.

ટીપ—જો મિશ્રસંખ્યા હોય તો માત્ર અપૂર્ણાંકને જ ઉતરતા પરિમાણમાં લાવવા. જવાબ માંડતાં પૂર્ણાંક નોંધવાનું ભૂલવું નહિ. જેમકે $૩\frac{૧}{૪}$ રૂ. ની કીંમત શી? $\frac{૧}{૪} \times \frac{૧૬}{૧} = \frac{૪}{૧} = ૪$ આ. જ. ૩ રૂ. ૪ આ.

(૨) જો રકમ અશુદ્ધ અપૂર્ણાંક હોય તો મિશ્રસંખ્યાનું રૂપ આપ્યા પછી કીંમત કાઢવી. જેમકે $\frac{૧૩}{૪}$ રૂ. $= ૩\frac{૧}{૪}$ રૂ. $=$ ૩ રૂ. ૪ આ.

કીંમત કાઢો.

(૧) $\frac{૩}{૮}$ રૂપીઆ (૨) $\frac{૭}{૨૦}$ મણ (૩) $\frac{૫}{૬}$ આના

(૪) $\frac{૨૫}{૩}$ શિલિંગ (૫) $૨\frac{૭}{૧૫}$ કલાક

પગથીઉં બીજું—(વધારે ઉતરતાં પરિમાણ બનાવવાં પડે.)

ઉ० $\frac{૧}{૬}$ રૂ. ની કીંમત પાઇમાં માગતાં ઉપરના પગથીઆની રીતે ૩૨ પાઈ આવશે. ૩૨ પા. એટલે ૨ આ. ૮ પા.; આ કીંમત નીચેની રીતે પણ લાવી શકાય. $\frac{૧}{૬}$ રૂ. $= \frac{૧}{૬} \times \frac{૧૬}{૧} = \frac{૮}{૩} = ૨\frac{૨}{૩}$ આ. $\frac{૨}{૩} \times \frac{૧૨}{૧} = \frac{૮}{૧} =$ ૮ પા. જ. ૨ આ. ૮ પા.

રીત—પ્રથમ નજીકનું ઉતરતું પરિમાણ બનાવવું. તેમાં પાછા અપૂર્ણાંક હોય તો તે અપૂર્ણાંકનું પાછું ઉતરતું પરિમાણ બનાવવું.

કીંમત કાઢો.

(૬) $\frac{૫}{૨૪}$ રૂપીઆ (૭) $\frac{૧૭}{૨૪}$ ગદિ. (૮) $૪\frac{૨૫}{૩૬}$ વાર

(૯) $\frac{૫૩}{૪૦}$ ટન (૧૦) $\frac{૩૭}{૧૬૦}$ માઇલ (૧૧) $\frac{૪૧}{૯૬}$ મહોર

(૧૨) $\frac{૨૧}{૬૪}$ પૌંડ (૧૩) $૨\frac{૧૯}{૩૦}$ ગાઉ (૧૪) $\frac{૧૦૧}{૯૬૦}$ પાઉંડ (ટ્રો.)

(૧૫) $\frac{૫૦}{૨૭}$ દિવસની કીંમત મિનિટ સેકંડમાં કાઢો.

પગથીઉં ત્રીજું—(છેવટના પરિમાણમાં અપૂર્ણાંક રહે.)

ઉ० $\frac{૫}{૭}$ રૂ. ની કીંમત કાઢો. $\frac{૫}{૭} \times \frac{૧૬}{૧} = \frac{૮૦}{૭} = ૧૧\frac{૩}{૭}$ આ. $\frac{૩}{૭} \times \frac{૧૨}{૧} = \frac{૩૬}{૭} = ૫\frac{૧}{૭}$ પા. જ. ૧૧ આ. $૫\frac{૧}{૭}$ પા. પાઇથી ઉતરતું પરિમાણ નથી, માટે પાઇમાં અપૂર્ણાંક નોંધાય છે.

કીંમત કાઢો.

(૧૬) $\frac{૭}{૨૩}$ પૌંડ (૧૭) $\frac{૨}{૧૧}$ ટન (૧૮) $\frac{૧}{૧૨૦}$ મણ

(૧૯) $\frac{૨૩}{૬૪}$ માઇલ (૨૦) $૨\frac{૪}{૫}$ તોલા

પ્રકરણ ૧૮ મું – ચઢતા પરિમાણના અપૂર્ણાંકનું રૂપ

પગથીઉં પહેલું—(નજીકનું પરિમાણ બનાવવું હોય.)

૪ આ., તે સામાન્ય અપૂર્ણાંકમાં $\frac{૧}{૪}$ રૂ. કહેવાય. $\frac{૧}{૪}$ રૂ., તે ૪ આનાનું ચઢતા પરિમાણનું રૂપ છે. ૪ આનામાંથી $\frac{૧}{૪}$ રૂ. બનાવવા તેને ૧૬ વડે ભાગવા પડે. તેથી ૪ આ. ÷ ૧૬ એવું સ્વરૂપ થાય. તેને અપૂર્ણાંક રીતે કરતાં $\frac{૪}{૧} \times \frac{૧}{૧૬} = \frac{૧}{૪}$ રૂ. આવે.

રીત—ઉતરતા પરિમાણની જે સંખ્યાથી ભારે પરિમાણનો એકમ બનતો હોય તેણે ભાગવા. મિશ્રસંખ્યા હોય તો અશુદ્ધનું રૂપ આપ્યા પછી ભાગવા. જેમકે ૯$\frac{૧}{૩}$ હોય તો $\frac{૨૮}{૩}$ કરીને ભાગવા.

અપૂર્ણાંકમાં લખો.

(૧) ૭ પાઇને આનાના
(૨) ૧૩ શેરને મણના
(૩) ૫$\frac{૧}{૩}$ પેન્સને શિલિંગના
(૪) ૨$\frac{૬}{૧૩}$ યાર્ડને પોલના
(૫) ૪$\frac{૧૨}{૧૭}$ રૂ. ભારને શેરના
(૬) ૬$\frac{૨}{૭}$ પાઉંડને ક્વાર્ટરના

પગથીઉં બીજું— (દૂરનું પરિમાણ બનાવવું હોય.)

ઉપરની રીતે ૫ પાઇના રૂપીઆ કરતાં $\frac{૫}{૧૯૨}$ રૂ. આવે. આ જવાબ બીજી રીતે પણ કાઢી શકાય છે અને જ્યારે પરબારો અપૂર્ણાંક પડતો હોય ત્યારે આ રીતે સરલ પડે છે. ૫ પા. $= \frac{૫}{૧} \times \frac{૧}{૧૨} \times \frac{૧}{૧૬} = \frac{૫}{૧૯૨}$ રૂ. ૧૨ પાઇનો આનો અને ૧૬ આનાનો રૂપીઓ થાય. માટે ૫ પાઇને ૧૨ અને ૧૬ વડે ભાગ્યા.

રીત—અનુક્રમે ચઢતાં પરિમાણ બનાવવાને ભાગવી પડતી દરેક સંખ્યાએ ભાગવા.

અપૂર્ણાંકમાં લાવો.

(૭) ૩૬ પાઇને રૂપીઆના
(૮) ૩૪$\frac{૨}{૩}$ પેન્સને પૌંડના.
(૯) ૧૫ રતીને તોલાના
(૧૦) ૩૭$\frac{૧}{૩}$ પાઉંડને ટનના.

પગથીઉં ત્રીજું— (વચ્ચે પૂર્ણાંક ઉમેરવા પડે.)

૬૪ પાઇને રૂપીઆનું રૂપ આપવું હોય તો ઉપરની રીતે $\frac{૬૪}{૧}\times\frac{૧}{૧૨}\times\frac{૧}{૧૬}=\frac{૧}{૩}$ રૂ. આવે. ૬૪ પાઈ = ૫ આ. ૪ પા. છે; તેથી ૫ આ. ૪ પા. ને પણ રૂપીઆનું રૂપ આપતાં $\frac{૧}{૩}$ રૂ. આવે.

૪ પા. $=\frac{૪}{૧}\times\frac{૧}{૧૨}=\frac{૧}{૩}$ આ. | $\frac{૧}{૩}+૫=૫\frac{૧}{૩}=\frac{૧૬}{૩}\times\frac{૧}{૧૬}=\frac{૧}{૩}$ રૂ.

પાઇના આના કરી તેમાં આના ઉમેર્યા પછી આનાના રૂપીઆ કર્યા.

રીત—પ્રથમ ઉતરતાને ચઢતાનું રૂપ આપી તેમાં ચઢતું ઉમેરવું. તેને પાછું ચઢતાનું રૂપ આપવું. જેનું રૂપ આપવું હોય તેના પૂર્ણાંક જો મૂળ રકમમાં હોય તો જવાબ મિશ્રસંખ્યા બને.

રૂપ આપો.

(૧૧) ૬ આ. ૮ પા.ને રૂપીઆનું. (૧૨) ૮ શિ. ૪ પે.ને પોંડનું

(૧૩) ૩ શે. ૩૦ રૂ. ભા.ને મણનું (૧૪) ૯ વાલ ૧ રતીને તોલાનું

(૧૫) ૧ હં. ૨ ક્વા. ૧૮$\frac{૨}{૩}$ પા.ને ટનનું

પગથીઉં ચોથું—(અમુક પરિણામનો કયો અપૂર્ણાંક છે તે)

૨ પાઈ, તે ૬ પાઇનો કયો ભાગ કે અપૂર્ણાંક છે એમ પૂછવામાં આવે, તો તેનો જવાબ $\frac{૧}{૩}$ થાય. કેમકે ૨, તે ૬ નો ત્રીજો ભાગ છે.

રીત—જેનો ભાગ માગવામાં આવે તે રકમે ભાગવા. ભાગાકાર સાદી સંખ્યા આવે.

ઉ૦ ૯$\frac{૧}{૩}$ આના, તે ૧૪ આનાનો કયો અપૂર્ણાંક છે ?

૯$\frac{૧}{૩}$ આ. ÷ ૧૪ આ. $=\frac{૨૮}{૩}\times\frac{૧}{૧૪}=\frac{૨}{૩}$ જ.

૩ મ. ૮ શે., એ ૮ મણનો કયો ભાગ છે એમ પૂછવામાં આવે તો બંનેના મણ કરવા અને પછી ભાગવા.

(૧૬) ૭$\frac{૧}{૩}$ આના, તે ૪$\frac{૬}{૭}$ આનાનો કયો અપૂર્ણાંક છે ?

(૧૭) ૭$\frac{૯}{૧૩}$ શેર, તે ૧ મણનો ,, ,, ?

(૧૮) ૩ ગદિ. ૪$\frac{૧}{૨}$ વાલ, તે ૧૬$\frac{૧}{૨}$ ગદિ. નો ,, ?

(૧૯) ૧ રૂ. ૭ આ. ૪ પા., તે ૪ રૂ. નો ,, ?

(૨૦) ૨ પોં. ૬ શિ. ૮ પે., તે ૪ પોં. ૧૩ શિ. ૪ પે. નો ,, ?

પ્રકરણ ૧૯ મું—સંયુક્ત અપૂર્ણાંક

પગથીઉં પહેલું—(સમજ)

વસ્તુના અમુક ભાગ અપૂર્ણાંકથી કેવી રીતે દર્શાવાય તે આપણે આગળ જોયું. કોઈ વાર ભાગના પણ ભાગ કરવામાં આવે છે. આમાં પ્રથમ મૂળ વસ્તુના ૫ સરખા ભાગ કરી તેમાંથી ૩ લીધેલા છે, તે $\frac{૩}{૫}$ કહેવાય. હવે પાછા $\frac{૩}{૫}$ ના ૯ સરખા ભાગ કરી તેમાંથી ૪ લીધા. તે $\frac{૩}{૫}$ ના $\frac{૪}{૯}$ કહેવાય. તેનો અર્થ $\frac{૩}{૫}$ નો પાછો $\frac{૪}{૯}$ ભાગ. આવા અપૂર્ણાંકને સંયુક્ત અપૂર્ણાંક કહે છે.*

(૧) આકૃતિઓને લખો.

(૨) એક કાગળના ૫ સરખા ભાગ કરી ૧ લીધો. એ ૧ ના પાછા ૩ સરખા ભાગ કરી ૧ લીધો; તે કેમ લખાય ?

(૩) વાંચો. $\frac{૩}{૪}$ ના $\frac{૧}{૫}$ ના $\frac{૭}{૧૬}$

(૪) અર્થ કહો. $\frac{૨}{૩}$ ના $\frac{૪}{૫}$ ના $\frac{૭}{૧૨}$

(૫) આખો કાગળ લઈ $\frac{૧}{૪}$ ના $\frac{૧}{૨}$ ના $\frac{૨}{૩}$ આપો.

(૬) આકૃતિ પાડો. $\frac{૧}{૩}$ ના $\frac{૧}{૫}$

પગથીઉં બીજું—(સાદું રૂપ આપવું.)

બાજુ પરની આકૃતિઓથી સ્પષ્ટ છે કે પહેલી આકૃતિનો ચોકડીવાળો ભાગ

$\frac{૧}{૩}$ ના $\frac{૧}{૨}$ = $\frac{૧}{૬}$ $\frac{૧}{૩}$ ના $\frac{૧}{૨}$ છે અને બીજીનો ચોકડીવાળો ભાગ $\frac{૧}{૬}$ છે. એ બંને ભાગ બરાબર છે. તેથી $\frac{૧}{૩}$ ના $\frac{૧}{૨}$ = $\frac{૧}{૬}$ છે. $\frac{૧}{૬}$ તે

* કોઈ પ્રભાગજાતિ પણ કહે છે.

$\frac{૧}{૩}$ ના $\frac{૧}{૨}$ નું સાદું રૂપ છે. સંયુક્ત અપૂર્ણાંકમાં વચ્ચે 'ના' નું ચિહ્ન આવે છે. એ 'ના' નો અર્થ ગુણ્યા જેવો જ છે. ફેર માત્ર એટલો જ છે કે 'ના' એટલે જે રકમની પછી તે મૂકવામાં આવેલ હોય તેને જ ગુણવાના, અને × એટલે જે રકમોમાં તે મૂકવામાં આવેલ હોય તેની મૂળ રકમને ગુણવાના. જેમકે $\frac{૧}{૬} \div \frac{૧}{૩}$ ના $\frac{૧}{૪}$ આમાં ના $\frac{૧}{૪}$ તે $\frac{૧}{૩}$ ને ગુણે છે; પરંતુ $\frac{૧}{૬} \div \frac{૧}{૩} \times \frac{૧}{૪}$ આમાં $\times \frac{૧}{૪}$ તે $\frac{૧}{૬}$ ને ગુણે છે.

રીત—સંયુક્ત અપૂર્ણાંકને સાદું રૂપ આપતાં 'ના' ને બદલે × નું ચિહ્ન મૂકી ગુણાકારની માફક સાદું રૂપ આપવું. ગમે તેટલા 'ના' હોય તે બધાનું એ પ્રમાણે કરવું. મિશ્રસંખ્યા હોય તો તેને અશુદ્ધનું રૂપ આપવું.

ઉ૦ $\frac{૫}{૭}$ ના $\frac{૧}{૧૨}$ ના $\frac{૭}{૧૬}$ ના $\frac{૪૦}{૪૯}$ ના $૧\frac{૩}{૨૫}$ ને સાદું રૂપ આપો.

$\frac{૫}{૭} \times \frac{૧}{૧૨} \times \frac{૭}{૧૬} \times \frac{૪૦}{૪૯} \times \frac{૨૮}{૨૫} = \frac{૧}{૪૨}$ જવાબ $\frac{૧}{૪૨}$

સાદું રૂપ આપો.

(૭) $\frac{૫}{૮}$ ના $\frac{૨}{૩}$ ના $૧\frac{૧}{૧૫}$ ના $\frac{૩}{૭}$

(૮) $૧\frac{૨}{૩}$ ના $\frac{૨}{૭}$ ના $૧\frac{૧૩}{૧૫}$ ના $\frac{૯}{૩૨}$ ના $\frac{૫}{૬}$

(૯) $૧\frac{૧}{૨૫}$ ના $\frac{૧૧}{૩૬}$ ના $\frac{૪}{૫}$ ના $\frac{૯}{૨૨}$ ના $\frac{૧૫}{૯૧}$ ના ૩૫

(૧૦) $\frac{૪}{૧૩}$ ના $૫\frac{૨}{૩}$ ના $૫\frac{૪}{૭}$ ના $\frac{૧૬}{૫૧}$ ના $\frac{૨૧}{૩૨}$ ના $\frac{૧}{૨}$

પગથીઉં ત્રીજું—(ગુણ્યાભાગ્યામાં ઉપયોગ)

ઉ૦ $\frac{૫}{૭} \times \frac{૧}{૨}$ ના $\frac{૭}{૧૦}$ ને સાદું રૂપ આપો. આ હિસાબ બે રીતે કરી શકાય. પ્રથમ $\frac{૧}{૨}$ ના $\frac{૭}{૧૦}$ ને સાદું રૂપ આપતાં $\frac{૭}{૨૦}$ થાય. પછી $\frac{૫}{૭} \times \frac{૭}{૨૦}$ એમ કરતાં $\frac{૧}{૪}$ જવાબ આવે. ખરી રીત આ જ છે. પણ 'ના' નો અર્થ ગુણ્યા જેટલો જ છે. તેથી જ્યાં ગુણ્યા અને 'ના' જ હોય ત્યાં 'ના' ને ગુણ્યા સમજી સાથે કરવાથી જવાબમાં ફેર પડતો નથી ને કામ ઝટ થાય છે. એ રીતે ઉપરનો હિસાબ નીચે પ્રમાણે થાય. $\frac{૫}{૭} \times \frac{૧}{૨} \times \frac{૭}{૧૦} = \frac{૧}{૪}$ જવાબ

ટીપ— જ્યારે ‘ના’ નો સંબંધ ગુણ્યાનાં ચિહ્નોવાળી રકમો સાથે હોય ત્યારે જ તેનું એક સાથે સાદું રૂપ થાય; પણ બીજાં કોઈ ચિહ્નોવાળી રકમો સાથે હોય ત્યારે તો ‘ના’ નો ઉપયોગ પ્રથમ જ કરવો જોઇએ. ઉ૦ $\frac{૭}{૮} \div \frac{૩}{૪}$ ના $\frac{૭}{૨૬}$ ને સાદું રૂપ આપો.

આમાં $\frac{૩}{૪}$ ના $\frac{૭}{૧૬}$ ને સાદું રૂપ પ્રથમ આપવું પડે. તે આપતાં $\frac{૩}{૪}$ ના $\frac{૭}{૧૬} = \frac{૨૧}{૬૪}$ આવે. પછી $\frac{૭}{૮}$ ને $\frac{૨૧}{૬૪}$ વડે ભાગવા.

$= \frac{૭}{૮} \div \frac{૨૧}{૬૪}$

$= \frac{૭}{૮} \times \frac{૬૪}{૨૧} = \frac{૮}{૩} = ૨\frac{૨}{૩}$ જવાબ.

સાદું રૂપ આપો.

(૧૧) $૧\frac{૫}{૧૬} \times \frac{૧૫}{૧૯}$ ના $\frac{૪૮}{૧૪૭}$

(૧૨) $૧\frac{૪}{૭}$ ના $૧\frac{૩}{૧૩}$ ના $૧\frac{૭}{૩૨} \times \frac{૭}{૨૩}$ ના $\frac{૫}{૬}$

(૧૩) $\frac{૧૭}{૧૮} \div \frac{૫}{૯}$ ના $૪\frac{૬}{૭}$ ના $\frac{૨૧}{૪૦}$

(૧૪) $\frac{૨૧}{૩૨}$ ના $\frac{૮}{૧૫} \div \frac{૧૪}{૧૭}$ ના $\frac{૩૪}{૪૫}$ ના $\frac{૩}{૪}$

(૧૫) $૪\frac{૪}{૫} \div ૨\frac{૫}{૧૧}$ ના $૨\frac{૪}{૯} \times \frac{૫}{૮}$ ના $\frac{૪}{૧૫} \div \frac{૨}{૫}$

પગથીઉં ચોથું—(સરવાળા અને બાદબાકીમાં ઉપયોગ)

ઉ૦ $\frac{૭}{૮} + \frac{૫}{૬}$ ના $\frac{૨૪}{૩૫} - \frac{૩}{૮}$ ના $\frac{૫}{૭}$ ને સાદું રૂપ આપો.

આમાં ‘ના’ વાળાં પદોને એકત્ર કરતાં $\frac{૪}{૭}$ ને $\frac{૧૫}{૫૬}$ આવ્યા. પછી સંયુક્ત અપૂર્ણાંકને બદલે તેનાં સાદાં રૂપ લખતાં સાદા સરવાળાબાદબાકી જેવો હિસાબ થયો.

$\frac{૫}{૬} \times \frac{૨૪}{૩૫} = \frac{૪}{૭} \quad \frac{૩}{૮} \times \frac{૫}{૭} = \frac{૧૫}{૫૬}$

$= \frac{૭}{૮} + \frac{૪}{૭} — \frac{૧૫}{૫૬}$

$= \frac{૪૯ + ૩૨ - ૧૫}{૫૬} = \frac{૬૬}{૫૬} = \frac{૩૩}{૨૮}$

$= ૧\frac{૫}{૨૮}$ જ.

સાદું રૂપ આપો.

(૧૬) $૨\frac{૧}{૩}$ ના $\frac{૩}{૧૪} + \frac{૫}{૮}$ ના $\frac{૯}{૧૦} — \frac{૩}{૧૬}$

(૧૭) $૨\frac{૧}{૭} — ૨\frac{૨}{૫}$ ના $\frac{૧૦}{૨૧} + ૨\frac{૨}{૯}$ ના $\frac{૩}{૧૦}$

(૧૮) $૧ + \frac{૪}{૯}$ ના $\frac{૧૫}{૧૬}$ ના $૧\frac{૫}{૭} — \frac{૧૭}{૨૮}$

(૧૯) $\frac{૩}{૭} — \frac{૪}{૧૧}$ ના $૧\frac{૨૩}{૩૨}$ ના $૧\frac{૧}{૧૫}$ ના $\frac{૧}{૨}$

પગથીઉં પાંચમું — (ચારે રીતોની સેળભેળમાં ઉપયોગ)

ઉ૦ $\frac{૧}{૩} + \frac{૩}{૮}$ ના $\frac{૮}{૧૫} \div ૧\frac{૫}{૨૭}$ ના $\frac{૩}{૮}$ ને સાદું રૂપ આપો.

$\frac{૩}{૮} \times \frac{૮}{૧૫} = \frac{૧}{૫}$ | $\frac{૩૨}{૨૭} \times \frac{૩}{૮} = \frac{૪}{૯}$ | $\frac{૧}{૫} \times \frac{૯}{૪} = \frac{૯}{૨૦}$

$= \frac{૧}{૩} + \frac{૧}{૫} \div \frac{૪}{૯} = \frac{૧}{૩} + \frac{૯}{૨૦} = \frac{૨૦+૨૭}{૬૦} = \frac{૪૭}{૬૦}$ જવાબ

રીત— + − ની સાથે × ÷ હોય, ત્યારે × ÷ નો ઉપયોગ પ્રથમ કરવો.

સાદું રૂપ આપો.

(૨૦) $૧\frac{૧}{૮} - \frac{૫}{૮}$ ના $\left(\frac{૨}{૧૫} \div \frac{૩}{૮}\right) \times ૧\frac{૭}{૨૦} + \frac{૧૭}{૨૦}$ ના $\frac{૧}{૨}$

(૨૧) $\frac{૪}{૧૫}$ ના $૩\frac{૧}{૮} \times \frac{૯}{૧૦} + \frac{૧૨}{૧૭}$ ના $૧\frac{૧}{૧૨} \div \frac{૫}{૮}$ ના $\frac{૩}{૪}$

(૨૨) $૧\frac{૧}{૨} - \frac{૫}{૭} \times \frac{૧૬}{૨૫}$ ના $\left(\frac{૧૫}{૧૬} + ૧\frac{૧}{૮}\right) \div \frac{૧૫}{૧૬}$ ના $૧\frac{૪}{૩૫}$

પગથીઉં છઠ્ઠું — (એક કરતાં વધારે કૌંસનો ઉપયોગ)

ઉ૦ $૧\frac{૧}{૯}$ ના $\frac{૫}{૭}$ ના $\left[\frac{૨}{૩} \div \left(\frac{૭}{૮} \times ૧\frac{૧}{૩} - \frac{૧}{૨}\right)\right]$

$= \frac{૧૦}{૯}$ ના $\frac{૫}{૭}$ ના $\left[\frac{૨}{૩} \div \frac{૨}{૩}\right]$ $\frac{૭}{૮} \times \frac{૪}{૩} = \frac{૭}{૬}$ $\frac{૭}{૬} - \frac{૧}{૨} = \frac{૨}{૩}$

$= \frac{૧૦}{૯}$ ના $\frac{૫}{૭}$ ના $૧ = \frac{૧૦}{૯} \times \frac{૫}{૭} \times \frac{૧}{૧} = \frac{૫૦}{૬૩}$ જવાબ.

પ્રથમ સૌથી અંદરના ( ) આ કૌંસમાંની રકમોનું એક રૂપ કરતાં $\frac{૨}{૩}$ આવ્યું, તેટલો ફેરફાર કરી બધી રકમો પાછી લખી. પછી [ ]* આ કૌંસમાંની રકમોનું એક રૂપ કરી તે કૌંસને કાઢી નાખી બધી રકમો લખી નાખી. કૌંસ નીકળી જતાં સંયુક્ત અપૂર્ણાંક બની ગયું. તેને સાદું રૂપ આપ્યું.

(૨૩) $\frac{૨૪}{૨૫} \div \left[\frac{૭}{૧૦૦} \div \frac{૨}{૨૫} \div \left(\frac{૪}{૧૫} \div \frac{૬૪}{૭૫}\right)\right]$ ના $\frac{૩}{૭}$

(૨૪) $\left[૧\frac{૨}{૫} - \frac{૧}{૨}\right.$ ના $\left(\frac{૪}{૫} \div \frac{૩}{૪} - \frac{૧}{૨}\right)$ ના $\frac{૨}{૩}$ ના $\left.૧\frac{૧}{૫}\right]$ ના $\frac{૫}{૬}$

(૨૫) $૧૮\frac{૩}{૪}$ ના $\left[\frac{૯}{૨૫} -{}^{*} \left\{\frac{૧૩}{૨૧} - \left(\frac{૨}{૫} - \frac{૪}{૩૫}\right)\right\}\right]$ ના $\frac{૪}{૫} - \frac{૧}{૧૦}$

---

*[ ] આ કૌંસને કાટખુણુ કૌંસ કહે છે.

* { } આ કૌંસને કોઈ મોટો કૌંસ અને કોઈ છગડિયા કૌંસ કહે છે. રકમ બોલતાં મોટા કૌંસમાં કે છગડિયા કૌંસમાં એમ બોલાય.

પગથીઉં ૭ મું—(કીંમત કાઢવાના)

ઉ૦ $\frac{૭}{૯}$ રૂ. ના $\frac{૩}{૫}$ ના $\frac{૨}{૭}$ ની કીંમત કાઢો.

$= \frac{૭}{૯} \times \frac{૩}{૫} \times \frac{૨}{૭} = \frac{૨}{૧૫}$ રૂ. | $\frac{૨}{૧૫} \times \frac{૧૬}{૧} = \frac{૩૨}{૧૫} = ૨\frac{૨}{૧૫}$ આ. $\frac{૨}{૧૫} \times \frac{૧૨}{૧}$ $= \frac{૮}{૫} = ૧\frac{૩}{૫}$ પા. | ૨ આ. $૧\frac{૩}{૫}$ પાઈ જવાબ.

પ્રથમ $\frac{૭}{૯}$ રૂ. ના $\frac{૩}{૫}$ ના $\frac{૨}{૭}$ નું સાદું રૂપ કરતાં $\frac{૨}{૧૫}$ રૂ. થયા. પછી તેની, પાછળ આવી ગયા પ્રમાણે કીંમત કાઢી.

ઉ૦ ૫ રૂ. ૫ આના ૪ પા. ના $\frac{૭}{૮}$ ના $\frac{૧}{૨}$ ની કીંમત કાઢો.

$\frac{૪}{૧} \times \frac{૧}{૧૨} = \frac{૧}{૩}$ આ. $\frac{૧}{૩} + ૫ = ૫\frac{૧}{૩}$ આ. $૫\frac{૧}{૩} = \frac{૧૬}{૩}$ માટે $\frac{૧૬}{૩} \times \frac{૧}{૧૬} =$ $\frac{૧}{૩}$ રૂ. | $\frac{૧}{૩} + ૫ = ૫\frac{૧}{૩}$ રૂ.

૫ રૂ. ૫ આ. ૪ પા. $= ૫\frac{૧}{૩}$ રૂ. થયા; તેથી $૫\frac{૧}{૩}$ રૂ. ના $\frac{૭}{૮}$ ના $\frac{૧}{૨}$ નું સાદું રૂપ કરી કીંમત કાઢતાં ૨ રૂ. ૫ આ. ૪ પા. જ.

કીંમત કાઢો.

(૨૬) ૫ રૂ. ૧૩ આ. ૪ પા. ના $\frac{૧}{૭}$ ના $\frac{૧}{૫}$

(૨૭) $૩\frac{૧}{૫}$ ખાં. ના $\frac{૧૫}{૬૪}$ ના $\frac{૮}{૯}$

(૨૮) ૨ વા. ૧ ફૂ. ૬ ઇં. ના $\frac{૪}{૨૫}$ ના $\frac{૧}{૨}$

(૨૯) $૫\frac{૩}{૫}$ પોં. ના $\frac{૧}{૨}$ ના $\frac{૧}{૧૬}$

(૩૦) $\frac{૩}{૭}$ ટન ના $\frac{૩}{૮}$ ના $૪\frac{૪}{૫}$

પ્રકરણ ૨૦ મું–મિશ્ર અપૂર્ણાંક

પગથીઉં પહેલું—(વાંચવા લખવાના)

૩ ÷ ૮ ને બીજી રીતે લખતાં અંશમાં ૩ અને છેદમાં ૮ એટલે $\frac{૩}{૮}$ લખાય છે. આમ હોવાથી ૩ ÷ ૮ અને $\frac{૩}{૮}$ નો અર્થ એક જ છે. જેમ ૩ ÷ ૮ ને બીજી રીતે લખા શકાય છે તેમ $\frac{૨}{૫} \div \frac{૧}{૨}$ ને પણ બીજી રીતે લખતાં અંશમાં $\frac{૨}{૫}$ અને છેદમાં $\frac{૧}{૨}$ એટલે $\frac{\frac{૨}{૫}}{\frac{૧}{૨}}$ આમ લખાય.

આને અંશમાં બે પંચમાંશ, છેદમાં એક દ્વિતીયાંશ એમ બોલાય. આવા અપૂર્ણાંકો મિશ્ર અપૂર્ણાંક કહેવાય છે. સાદા અપૂર્ણાંકના અંશ અને છેદમાં પૂર્ણાંક આંકડા હોય છે; પરંતુ આમાં અંશ અને છેદ બંનેમાં, અગર તે બે પૈકી એકમાં, અપૂર્ણાંક હોય એ મુખ્ય ભેદ છે.

$\frac{\frac{૨}{૩}}{\frac{૪}{૭}}, \frac{૪}{\frac{૫}{૯}}, \frac{\frac{૫}{૯}}{૭}$ આમાંના પહેલામાં અંશ અને છેદ બંનેમાં, બીજામાં છેદમાં, અને ત્રીજામાં અંશમાં અપૂર્ણાંક છે.

મિશ્ર અપૂર્ણાંક — જેના અંશ યા છેદમાં કે બંનેમાં, અપૂર્ણાક હોય છે, તેવા અપૂર્ણાંકને મિશ્ર અપૂર્ણાંક કહે છે.

(૧) $\frac{૪}{૭} \div \frac{૩}{૪}$ અને $૨\frac{૨}{૩} \div ૭$ ને મિશ્ર અપૂર્ણાંકમાં લખો.

(૨) $૩ \div ૯\frac{૧}{૨}$ અને $૧\frac{૨}{૩}$ ના $\frac{૧}{૪} \div \frac{૫}{૬}$ ને મિશ્ર અપૂર્ણાંકમાં લખો.

(૩) $\frac{\frac{૪}{૫}}{૯}$; $\frac{૩}{૨\frac{૧}{૩}}$ અને $\frac{\frac{૪}{૭}}{\frac{૧}{૯}}$ ને સાદા અપૂર્ણાંકમાં લખો.

(૪) વાંચો $\frac{\frac{૩}{૭}}{૨\frac{૧}{૩}}$; $\frac{૫}{૧\frac{૩}{૮}}$; $\frac{૨\frac{૧}{૫}}{૯}$; $\frac{\frac{૩}{૫} \text{ ના } \frac{૭}{૮}}{\frac{૫}{૭}}$

પગથીઉં બીજું

(અંશમાં કે છેદમાં યા બંનેમાં એકેક રકમ હોય.)

ઉ૦ $\frac{\frac{૨}{૫}}{\frac{૧}{૨}}$ ને સાદું રૂપ આપો. $\frac{\frac{૨}{૫}}{\frac{૧}{૨}}$ નો અર્થ $\frac{૨}{૫} \div \frac{૧}{૨}$ છે, તેથી $\frac{૨}{૫} \times \frac{૨}{૧} = \frac{૪}{૫}$ જવાબ

રીત—મિશ્ર અપૂર્ણાકનું સાદું રૂપ કરવા, અંશને છેદે ભાગવા.

સાદું રૂપ આપો.

(૫) $\frac{\frac{૮}{૧૧}}{\frac{૫}{૨૨}}$ (૬) $\frac{૩\frac{૧}{૩}}{૧\frac{૩}{૭}}$ (૭) $\frac{૧૫}{૩\frac{૧}{૮}}$ (૮) $\frac{\frac{૨૧}{૩૨}}{૧\frac{૫}{૧૬}}$

પગથીઉં ત્રીજું

(અંશ કે છેદનું યા બંનેનું પ્રથમ સાદું રૂપ કરવું પડે.)

ઉ૦ $\dfrac{\frac{૭}{૮} \text{ ના } ૧\frac{૩}{૫}}{\frac{૪}{૫} + \frac{૨}{૧૫}}$ ને સાદું રૂપ આપો.

$$= \dfrac{\frac{૭}{૫}}{\frac{૪}{૫} + \frac{૨}{૧૫}} = \dfrac{\frac{૭}{૫}}{\frac{૧૪}{૧૫}} = \frac{૭}{૫} \times \frac{૧૫}{૧૪} = \frac{૩}{૨} = ૧\frac{૧}{૨} \text{ જ.}$$

આમાં અંશ તથા છેદમાં એકેક રકમ નથી માટે પ્રથમ બંનેની એકેક રકમ બનાવવી પડે. પ્રથમ અંશની એક રકમ કરતાં $\frac{૭}{૮}$ ના $\frac{૮}{૫} = \frac{૭}{૮} \times \frac{૮}{૫} = \frac{૭}{૫}$ થાય. પછી તે જ પ્રમાણે છેદની એક રકમ બનાવતાં $\frac{૪}{૫} + \frac{૨}{૧૫} = \frac{૧૨+૨}{૧૫} = \frac{૧૪}{૧૫}$ થાય. પછી પહેલા પગથીઆ પ્રમાણે સાદું રૂપ અપાય.

સાદું રૂપ આપો.

(૯) $\dfrac{૩\frac{૧}{૨} \text{ ના } \frac{૨}{૫}}{\frac{૧}{૪}}$ (૧૦) $\dfrac{૨\frac{૧}{૫}}{૧\frac{૩}{૮} \text{ ના } ૫}$ (૧૧) $\dfrac{\frac{૪}{૫} \text{ ના } ૧\frac{૧}{૨}}{૩\frac{૨}{૩} \text{ ના } \frac{૨૪}{૨૫}}$

(૧૨) $\dfrac{\frac{૧}{૨} \times \frac{૧}{૩}}{\frac{૧}{૨} \div \frac{૨}{૩}}$ (૧૩) $\dfrac{\frac{૧}{૨} - \frac{૧}{૩}}{\frac{૧}{૨} + \frac{૧}{૩}}$ (૧૪) $\dfrac{\frac{૧}{૨} + \frac{૧}{૩} + \frac{૧}{૪}}{\frac{૧}{૩} + \frac{૧}{૪} + \frac{૧}{૫}}$

પગથીઉં ચોથું—(સાદું રૂપ કરતાં વધારે ક્રિયા કરવી પડે.)

ઉ૦ $\dfrac{\frac{૧}{૨} + \frac{૧}{૩} \text{ ના } \frac{૧}{૪} \times \frac{૨}{૫}}{\frac{૧}{૩} \div \frac{૧}{૪} - \frac{૫}{૬}}$ ને સાદું રૂપ આપો.

$$= \dfrac{\frac{૮}{૧૫}}{\frac{૧}{૩} \div \frac{૧}{૪} - \frac{૫}{૬}}$$

$$= \dfrac{\frac{૮}{૧૫}}{\frac{૧}{૨}}$$

$$= \frac{૮}{૧૫} \times \frac{૨}{૧} = \frac{૧૬}{૧૫} = ૧\frac{૧}{૧૫} \text{ જ.}$$

$\frac{૧}{૨} + \frac{૧}{૩}$ ના $\frac{૧}{૪} \times \frac{૨}{૫}$ | $\frac{૧}{૩}$ ના $\frac{૧}{૪} = \frac{૧}{૧૨}$ | $\frac{૧}{૧૨} \times \frac{૨}{૫} = \frac{૧}{૩૦}$

$= \frac{૧}{૨} + \frac{૧}{૧૨} \times \frac{૨}{૫} = \frac{૧}{૨} + \frac{૧}{૩૦} = \frac{૧૫+૧}{૩૦} = \frac{૧૬}{૩૦} = \frac{૮}{૧૫}$ અંશ

$\frac{૧}{૩} \div \frac{૧}{૪} - \frac{૫}{૬}$ | $\frac{૧}{૩} \times \frac{૪}{૧} = \frac{૪}{૩}$

$\frac{૪}{૩} - \frac{૫}{૬} = \frac{૮-૫}{૬} = \frac{૩}{૬} = \frac{૧}{૨}$ છેદ

સાદું રૂપ આપો.

(૧૫) $\dfrac{\frac{૧}{૫} \div \frac{૧}{૪} \text{ ના } ૧\frac{૧}{૫}}{\frac{૧}{૫} \div \frac{૧}{૪} \times ૧\frac{૧}{૫}}$ (૧૬) $\dfrac{\frac{૪}{૫} + \frac{૫}{૬} \text{ ના } \frac{૧૨}{૨૫} - \frac{૧}{૩}}{\frac{૪}{૫} - \frac{૫}{૬} \text{ ના } \frac{૧૨}{૨૫} + \frac{૧}{૩}}$

(૧૭) $\dfrac{\frac{૪}{૯} - \frac{૧}{૩} \times \frac{૩}{૫} \div ૧\frac{૧}{૫}}{\frac{૨}{૩} \text{ ના } \frac{૩}{૪} \text{ ના } \frac{૧}{૨} + \frac{૧}{૮}}$ (૧૮) $\dfrac{\frac{૩}{૮} \text{ ના } \frac{૪}{૫} - ૨\frac{૨}{૩} \times \frac{૧}{૨૦}}{૧\frac{૧}{૨} \div ૧\frac{૧}{૫} + \frac{૧}{૮} \div (\frac{૧}{૩} - \frac{૧}{૪})}$

પગથીઉં પાંચમું—(મિશ્ર અપૂર્ણાંકોનો ચારે રીતમાં ઉપયોગ)

ઉ૦ $\dfrac{\frac{૨}{૫}}{૧\frac{૧}{૫}} + \dfrac{૧\frac{૨}{૩}}{૨} \text{ ના } \frac{૪}{૫} - \frac{૧}{૩} \times \dfrac{\frac{૫}{૯} \text{ ના } ૧\frac{૧}{૬}}{૧\frac{૮}{૨૭}}$ ને સાદું રૂપ આપો.

$= \dfrac{\frac{૨}{૫}}{\frac{૬}{૫}} + \dfrac{\frac{૫}{૩}}{૨} \text{ ના } \frac{૪}{૫} - \frac{૧}{૩} \times \dfrac{\frac{૩૫}{૫૪}}{\frac{૩૫}{૨૭}}$ $\frac{૫}{૯} \text{ ના } \frac{૭}{૬} = \frac{૩૫}{૫૪}$

$= \frac{૧}{૩} + \frac{૫}{૬} \text{ ના } \frac{૪}{૫} - \frac{૧}{૩} \times \frac{૧}{૨}$ $\frac{૨}{૫} \times \frac{૫}{૬} = \frac{૧}{૩}$ | $\frac{૫}{૩} \times \frac{૧}{૨} = \frac{૫}{૬}$ | $\frac{૩૫}{૫૪} \times \frac{૨૭}{૩૫} = \frac{૧}{૨}$

$= \frac{૧}{૩} + \frac{૨}{૩} - \frac{૧}{૩} \times \frac{૧}{૨}$

$= \frac{૧}{૩} + \frac{૨}{૩} - \frac{૧}{૬} = \frac{૨+૪-૧}{૬} = \frac{૫}{૬}$ જ. $\frac{૫}{૬} \text{ ના } \frac{૪}{૫} = \frac{૫}{૬} \times \frac{૪}{૫} = \frac{૨}{૩}$ | $\frac{૧}{૩} \times \frac{૧}{૨} = \frac{૧}{૬}$

સાદું રૂપ આપો.

(૧૯) $\dfrac{\frac{૨}{૩}}{\frac{૫}{૬}} + \frac{૪}{૫} \text{ ના } \dfrac{૨\frac{૨}{૩}}{૮}$ (૨૦) $\dfrac{૧\frac{૧}{૭}}{૪} \text{ ના } \frac{૭}{૮} - \dfrac{૩}{૧૩\frac{૧}{૨}}$

(૨૧) $\frac{૩}{૮} \text{ ના } \left(\dfrac{૨\frac{૧}{૩}}{૧૪} \div \dfrac{૩\frac{૧}{૨}}{૪\frac{૨}{૩}}\right)$ (૨૨) $\dfrac{\frac{૧}{૨} + \frac{૧}{૩}}{\frac{૧}{૩} - \frac{૧}{૪}} \times \dfrac{\frac{૧}{૨} - \frac{૧}{૩}}{\frac{૧}{૩} + \frac{૧}{૪}}$

(૨૩) $\frac{૪}{૫} - ૧\frac{૧૧}{૬૦} \times \dfrac{\frac{૫}{૬} \text{ ના } \frac{૬}{૭}}{\frac{૫}{૬} + \frac{૬}{૭}}$ (૨૪) $\dfrac{૨\frac{૫}{૬}}{૨\frac{૧}{૮}} \times \dfrac{૧\frac{૧}{૩}}{૮} \div \frac{૧}{૫} - \dfrac{\frac{૧}{૨}}{૩}$

(૨૫) $\dfrac{\frac{૧૧}{૧૪} - \frac{૧}{૭}}{\frac{૪}{૭}} - \left(\frac{૧}{૪} \div \dfrac{\frac{૫}{૮}}{૨} - \frac{૨}{૧૫}\right) \times \dfrac{૧}{\frac{૨}{૩} + \frac{૨}{૯}}$

(૨૬) $\frac{૩}{૪} \div \left[\dfrac{૨}{\frac{૩}{૫}} \times \frac{૧}{૪} - \dfrac{\frac{૧}{૪}}{૩} - \frac{૧}{૮}\right]$

(ઉચ્ચ કોટિના વિદ્યાર્થીઓ માટે)

પગથીઉં છઠ્ઠું—(છેડેથી શરુ કરવા પડે.)

ઉ૦ $\frac{૧}{૫} \div [૨\frac{૩}{૪} - \frac{૧}{૪} \div (\frac{૪}{૫} - \frac{૨}{૩})]$ આ હિસાબને મિશ્ર અપૂર્ણાંકની રીતે આમ લખાય. આથી આમ લખ્યા પછી સાદું રૂપ આપવું હોય તો તેમાં કૌંસનો નિયમ જળવાય છે. જેમ ઘણા કૌંસ હોય ત્યારે પ્રથમ છેક અંદરના કૌંસનું; પછી તેથી વધારે સત્તાવાળાનું અને છેક છેલ્લે સૌથી વિશેષ સત્તાવાળાનું એકરૂપ કરવું. આમાં સૌથી અંદરના કૌંસની રકમો સૌથી છેલ્લા છેદમાં આવે છે. તો આને સાદું રૂપ આપતાં છેક છેડેથી શરુ કરવું અને એક કરેલું રૂપ નોંધતાં-નોંધતાં ઉપર જવું. ઉપરનો હિસાબ એ રીતે કરી બતાવ્યો છે.

$$= \cfrac{\frac{૧}{૫}}{૨\frac{૩}{૪} - \cfrac{\frac{૧}{૪}}{\frac{૪}{૫} - \frac{૨}{૩}}}$$

$$= \cfrac{\frac{૧}{૫}}{૨\frac{૩}{૪} - \cfrac{\frac{૧}{૪}}{\frac{૨}{૧૫}}}$$

$$= \cfrac{\frac{૧}{૫}}{૨\frac{૩}{૪} - \frac{૧૫}{૮}}$$

$$= \cfrac{\frac{૧}{૫}}{\frac{૭}{૮}} = \frac{૧}{૫} \times \frac{૮}{૭} = \frac{૮}{૩૫} \text{ જ.} \qquad \frac{૪}{૫} - \frac{૨}{૩} = \frac{૧૨ - ૧૦}{૧૫} = \frac{૨}{૧૫} \quad \cfrac{\frac{૧}{૪}}{\frac{૨}{૧૫}} = \frac{૧}{૪} \times \frac{૧૫}{૨} = \frac{૧૫}{૮}$$

$$\frac{૧૧}{૪} - \frac{૧૫}{૮} = \frac{૨૨ - ૧૫}{૮} = \frac{૭}{૮}$$

(૨૭) $$\cfrac{૧\frac{૨}{૫}}{\frac{૪}{૫} - \cfrac{\frac{૧૯}{૪૫}}{\frac{૧}{૩} + \cfrac{\frac{૧}{૪}}{\frac{૧}{૨} + \frac{૧}{૩}}}}$$

(૨૮) $$\cfrac{૧\frac{૭}{૮}}{૧\frac{૧}{૩} \div \cfrac{\frac{૨}{૩}}{૧ - \frac{૧}{૬}}}$$

(૨૯) $$\frac{૧}{૩} + \cfrac{\frac{૧}{૩}}{\frac{૧}{૩} + \cfrac{\frac{૧}{૩}}{\frac{૧}{૩} + \frac{૧}{૩}}}$$

(૩૦) $$\frac{\frac{૫}{૭} \text{ ના } \frac{૩}{૨૦}}{૧\frac{૧}{૧૪} \div ૫} + \cfrac{૩\frac{૨}{૫}}{\frac{૧}{૩} + \cfrac{\frac{૧}{૨}}{\frac{૧}{૪} \text{ ના } \frac{૪}{૫}}}$$

* આ ભાગ ચલાવવાની ફરજ નથી.

(૩૧) $\dfrac{\frac{૪}{૫}}{૨+\dfrac{\frac{૧}{૨}}{\frac{૩}{૪}}} - \dfrac{૫ - \dfrac{\frac{૧}{૪}}{\frac{૨}{૩}}}{૨\frac{૩}{૮}}$ ના $\frac{૫૭}{૭૪} \div \dfrac{\frac{૮}{૧૫}}{\frac{૨}{૩} - \dfrac{૨}{૩+\frac{૧}{૩}}}$

પ્રકરણ ૨૧ મું – અપૂર્ણાંક વિશેષ વિચાર

પગથીઉં પહેલું— (ઉમેરેલી રકમ શોધવાના)

ઉ૦ ૭ માં કેટલા ઉમેરીએ તો ૯ થાય? બાળકો તરત જવાબ દેશે કે ૨. એ ૨ લાવવા માટે ૯ માંથી ૭ બાદ કરવા પડે.

રીત—પરિણામ રૂપે આવેલી રકમ – મૂળ રકમ = ઉમેરેલી રકમ.

ઉ૦ $\frac{૩}{૫}$ માં કેટલા ઉમેરીએ તો $\frac{૩}{૪}$ આવે? $\frac{૩}{૪} - \frac{૩}{૫} = \frac{૩}{૨૦}$ જ.

(૧) $\frac{૮}{૧૫}$ માં કેટલા ઉમેરીએ તો $\frac{૩}{૪}$ આવે?

(૨) $\frac{૩}{૪}$ ના $\frac{૨}{૯}$ માં શું ઉમેરવાથી $\frac{૨}{૫} - \frac{૧}{૧૫}$ થાય?

(૩) એક છોકરા પાસે ૩$\frac{૨}{૩}$ વાર કપડું હતું. તેણે બીજું કેટલું લીધું હોય, તો ૫$\frac{૧}{૪}$ વાર થાય?

પગથીઉં બીજું—(ન્યૂનાંક શોધવાના)

ઉ૦ ૧૧ માંથી શું કમી કરીએ તો ૭ રહે? તરત જવાબ મળશે કે ૪. એ ૪ લાવવા માટે ૧૧ માંથી ૭ બાદ કરવા પડે.

રીત—અધિકાંક – બાદબાકી = ન્યૂનાંક

ઉ૦ $\frac{૫}{૯}$ માંથી શું કમી કરીએ તો $\frac{૫}{૧૬}$ રહે? $\frac{૫}{૯} - \frac{૫}{૧૬} = \frac{૩૫}{૧૪૪}$ જ.

(૪) ૧$\frac{૪}{૫}$ માંથી શું કમી કરીએ તો $\frac{૨}{૩}$ રહે?

(૫) કઈ રકમને $\frac{૮}{૧૬}$ માંથી બાદ કરતાં $\frac{૭}{૨૨}$ રહે?

(૬) ૭$\frac{૩}{૪}$ શેર ઘીમાંથી કેટલું વાપરીએ તો ૨$\frac{૧}{૨}$ શેર રહે?

પગથીઉં ત્રીજું—(અધિકાંક શોધવાના)

ઉ૦ કઈ રકમમાંથી ૩ બાદ કરીએ તો ૭ રહે ? તરત જવાબ મળશે કે ૧૦ માંથી. એ ૧૦ લાવવા માટે ૭ માં ૩ ઉમેરવા પડે.

રીત—બાદબાકી + ન્યૂનાંક = અધિકાંક

ઉ૦ કઈ રકમમાંથી $\frac{૨}{૯}$ બાદ કરીએ તો $\frac{૧}{૩}$ રહે ? $\frac{૧}{૩}+\frac{૨}{૯}=\frac{૫}{૯}$ જ.

(૭) કઈ રકમમાંથી $\frac{૭}{૧૨}$ બાદ કરીએ તો $\frac{૫}{૧૬}$ રહે ?

(૮) ? − ૩$\frac{૧}{૫}$ ના $\frac{૭}{૮}$ = $\frac{\frac{૧}{૩}}{\frac{૫}{૯}}$

(૯) કોઠીમાં કેટલું અનાજ હોય કે તેમાંથી ૧$\frac{૩}{૪}$ મણ વાપર્યાં પછી ૨$\frac{૨}{૫}$ મ. ના ૩$\frac{૧}{૬}$ રહે ?

પગથીઉં ચોથું—(ગુણ્ય શોધવાના)

ઉ૦ કઈ રકમને ૭ વડે ગુણવાથી ૪૨ આવે ? જ. ૬ ને. આ ૬ લાવવા માટે ૪૨ ને ૭ વડે ભાગવા પડે. **રીત**–ગુણકાર ÷ ગુણક = ગુણ્ય

ઉ૦ કોને $\frac{૨}{૫}$ વડે ગુણતાં $\frac{૧૪}{૧૫}$ આવે ? $\frac{૧૪}{૧૫}\div\frac{૨}{૫}=\frac{૭}{૩}=૨\frac{૧}{૩}$ જ.

(૧૦) કઈ રકમને $\frac{૭}{૯}$ વડે ગુણતાં $\frac{૨}{૧૧}$ આવે ?

(૧૧) ? × ($\frac{૫}{૩}$ ના $\frac{૩}{૪}$ − $\frac{૭}{૧૨}$) = $\frac{૨}{૩}$ ના $\frac{૪}{૫}$

(૧૨) એક રેલવે સડકનો $\frac{૩}{૫}$ ભાગ સખત વરસાદથી ધોવાઈ ગયો. એ ધોવાઈ ગએલો ભાગ માપતાં ૬૮$\frac{૩}{૫}$ માઇલ થયો; તો તે સડકની કુલ લંબાઈ કેટલી ?

પગથીઉં પાંચમું—(ગુણક શોધવાના)

ઉ૦ ૯ ને કેટલાએ ગુણવાથી ૩૬ આવે ? જ. ૪ થી. આ ૪ લાવવા માટે ૩૬ ને ૯ વડે ભાગવા પડે. **રીત**–ગુણાકાર ÷ ગુણ્ય = ગુણક

ઉ૦ $\frac{૩}{૪}$ ને કેટલાએ ગુણવાથી $\frac{૩}{૭}$ આવે ? $\frac{૩}{૭}\div\frac{૩}{૪}=\frac{૪}{૭}$ જ.

(૧૩) $\frac{૫}{૭}$ ને કેટલાએ ગુણવાથી ૩૦ આવે ?

(૧૪) ગુણ્ય ૨$\frac{૧}{૫}$ અને ગુણાકાર ૭$\frac{૨}{૫}$ છે, તો ગુણક કેટલો ?

(૧૫) ૩$\frac{૧}{૩}$ રૂ. ના ભાવનું કેટલા વાર કપડું લઇએ, તો ૩૫ રૂ. બેસે ?

પગથીઉં છઠ્ઠું–(ભાજક કે ભાજ્ય શોધવાના)

ઉ૦ ૧૦૫ ને કેટલાએ ભાગવાથી ૧૫ આવે ? જ. ૭ વડે. આ ૭ લાવવા ૧૦૫ ને ૧૫ વડે ભાગવા પડે.

રીત—ભાજ્ય ÷ ભાગાકાર = ભાજક

ઉ૦ કેટલાને ૭ વડે ભાગવાથી ૧૫ આવે ? જ. ૧૦૫ ને. આ ૧૦૫ લાવવા ૭ ને ૧૫ વડે ગુણવા પડે.

રીત—ભાજક × ભાગાકાર = ભાજ્ય

ઉ૦ $\frac{૩}{૪}$ ને કેટલાએ ભાગવાથી $\frac{૧}{૭}$ આવે ? $\frac{૩}{૪} \div \frac{૧}{૭} = ૫\frac{૧}{૪}$ વડે. જ.

(૧૬) કઈ રકમને $\frac{૩}{૪}$ વડે ભાગવાથી $\frac{૨}{૫}$ આવે ?

(૧૭) ૫$\frac{૧}{૭}$ ને કઈ રકમે ભાગવાથી ૨$\frac{૩}{૭}$ આવે ?

(૧૮) ભાગાકાર $\frac{૬}{૭}$ અને ભાજક ૧$\frac{૩}{૪}$ છે તો ભાજ્ય કેટલો ?

પગથીઉં ૭ મું·(બે ક્રિયા કરવાના)

ઉ૦ કઈ રકમને ૫ વડે ગુણીને ગુણાકારમાં ૪ ઉમેરીએ તો ૧૯ આવે ? જ. ૩ ને. આ ૩ જવાબ કાઢવા પ્રથમ ઉમેરેલા ૪ ને ૧૯માંથી બાદ કરવા. તેમ કરતાં ૧૫ રહે, તે પાંચે ગુણવાથી આવેલા છે માટે ૧૫ ને પાંચે ભાગવા.

રીત—પરિણામથી શરૂ કરવું ને ઉલટી ક્રિયા કરી મૂળ પર આવવું.

ઉ૦ કઈ રકમને ૫$\frac{૧}{૭}$ વડે ગુણીને તેમાં $\frac{૬}{૭}$ ઉમેરીએ તો ૩ આવે ? ૩ − $\frac{૬}{૭} = \frac{૧૫}{૭}$ તે ૫$\frac{૧}{૭}$ વડે ગુણવાથી થયા છે માટે $\frac{૧૫}{૭} \div \frac{૩૬}{૭} = \frac{૫}{૧૨}$ જ.

(૧૯) કઈ રકમને $\frac{૮}{૧૫}$ વડે ગુણી તેમાં ૧$\frac{૧}{૨}$ ઉમેરીએ તો ૪$\frac{૨}{૩}$ આવે ?

(૨૦) કઈ રકમમાંથી $\frac{૩}{૪}$ બાદ કરી તેને ૧$\frac{૧}{૪}$ વડે ભાગતાં ૧$\frac{૨}{૫}$ આવે ?

(૨૧) એક કોથળીમાં કેટલા રૂપીઆ હોય કે તેમાંથી ૨$\frac{૧}{૩}$ રૂ. વાપર્યા પછી તેમાં ૧$\frac{૧}{૪}$ રૂ. ઉમેરવામાં આવે તો ૯$\frac{૧}{૧૨}$ રૂ. થાય ?

પગથીઉં ૮ મું–(સરવાળા ને બાદબાકી પરથી રકમો શોધવાના)

ઉ૦ બે હાથની મુઠીમાં મળીને ૧૦ પૈસા છે. એક હાથની મુઠીમાં, બીજા હાથની મુઠીમાં છે તે કરતાં ૨ વધારે છે તો દરેક મુઠીમાં કેટલા ?

છોકરાઓ પાસે જવાબ માગતાં કંઈ કંઈ જવાબ દેશે. તે જવાબ ખોટા હોય તો ઉપરની શરત પળાતી નથી તે પર ધ્યાન ખેંચવું. એમ કરતાં કરતાં ૬ અને ૪ એવા જવાબ મળશે. પછી રીત શિખવવી.

આમાં બે મુઠીના પૈસા એકઠા દસ આપેલ છે, તે બે રકમનો સરવાળો છે અને એક મુઠીમાં બીજી કરતાં બે વધારે છે, તે બે રકમની બાદબાકી છે.

રીત—સરવાળામા બાદબાકીની રકમ ઉમેરી બે વડે ભાગીએ તો મોટી સંખ્યા આવે અને સરવાળામાંથી બાદબાકીની રકમ બાદ કરી બે વડે ભાગીએ તો નાની સંખ્યા આવે.

ઉ૦ બે સંખ્યાનો સરવાળો $૮\frac{૨}{૫}$ અને બાદબાકી $૧\frac{૧}{૫}$ છે તો દરેક સંખ્યા કઈ ?

$૮\frac{૨}{૫} + ૧\frac{૧}{૫} = ૯\frac{૩}{૫} \div ૨ = ૪\frac{૪}{૫}$ $૮\frac{૨}{૫} - ૧\frac{૧}{૫} = ૭\frac{૧}{૫} \div ૨ = ૩\frac{૩}{૫}$

જવાબ–મોટી સંખ્યા $૪\frac{૪}{૫}$ અને નાની સંખ્યા $૩\frac{૩}{૫}$

(૨૨) બે રકમનો સરવાળો $\frac{૧}{૧૨}$ અને બાદબાકી $\frac{૧}{૧૫}$ છે તો દરેક રકમ કઈ ?

(૨૩) બે ચોપડીઓની કીંમત રૂ. ૮–૧૦–૮ થાય છે. તેમાં નાની કરતાં મોટી ચોપડીની કીંમત ૪ રૂ. વધારે છે તો દરેકની કીંમત શી ?

(૨૪) બે રકમનો સરવાળો $૮\frac{૧}{૩}$ પૈં. ના $૧\frac{૧}{૫}$ છે અને બાદબાકી $૧\frac{૫}{૬}$ પૈં. ના $૪\frac{૧}{૨}$ છે તો દરેક રકમ કઈ ?

પગથીઉં ૯ મું—(ભાગ શોધી કીંમત જાણવાના)

ઉ૦ એક માણુસ પોતાની ઉપજનો $\frac{૧}{૫}$ ભાગ ઘરખર્ચમાં વાપરે છે. બાકી વધે તેના $\frac{૧}{૩}$ ભાગના દાગીના કરે છે. પછી જે વધે તે

એંકમાં જમે મૂકે છે. આમ કરતાં તે દર વરસ બેંકમાં ૨૦૦ રૂ. જમા કરાવી શકે છે; તો તેની મૂળ ઉપજ કેટલી?

મૂળ ઉપજ ૧ ધારી તો $\frac{૨}{૫}$ ભાગ ખર્ચમાં ગયો. એટલે ૧ − $\frac{૨}{૫}$ = $\frac{૩}{૫}$ બાકી રહી. તેનો $\frac{૧}{૩}$ એટલે $\frac{૩}{૫}$ × $\frac{૧}{૩}$ = $\frac{૧}{૫}$ ભાગ દાગીનામાં વાપર્યો. તેથી $\frac{૩}{૫}$ − $\frac{૧}{૫}$ = $\frac{૨}{૫}$ બાકી રહી. તે ભાગ બેંકમાં મૂકે છે. પણ બેંકમાં તો ૨૦૦ રૂ. મૂકે છે એટલે $\frac{૨}{૫}$ ભાગ બરાબર ૨૦૦ રૂ. છે. માટે મૂળ ઉપજ જે ૧ ભાગ તે બરાબર ૨૦૦ ÷ $\frac{૨}{૫}$ = $\frac{૨૦૦}{૧}$ × $\frac{૫}{૨}$ = ૫૦૦ રૂ. જવાબ

(૨૫) એક માણસને પોતાના ખેતરની ઉપજનો $\frac{૧}{૩}$ ભાગ મહેસુલમાં ભરવો પડે છે. બાકી વધે તેનો $\frac{૧}{૪}$ ભાગ બીજા ખર્ચમાં દેવો પડે છે. આમ થયા પછી તેની પાસે ૧૮૦ રૂપીઆ વધે છે તો તેની મૂળ ઉપજ કેટલી?

(૨૬) એક માણસે પોતાની મિલ્કતનો $\frac{૧}{૩}$ પોતાની સ્ત્રીને આપી બાકી વધ્યું તેમાંથી બે છોકરાને દરેકને તેનો $\frac{૧}{૨}$ ભાગ આપ્યો. અને બાકીનો ભાગ બે છોકરીને સરખે ભાગે આપ્યો. આમ કરતાં દરેક છોકરીને ૧૦૦ પૌંડ મળ્યા; તો તે માણસની કુલ મિલ્કત કેટલી?

(૨૭) એક મેવાવાળાએ પોતાની પાસેનાં દાડમમાંથી $\frac{૭}{૧૦૦}$ ભાગનાં દાડમ ખરાબ હોવાથી ફેંકી દીધા પછી ૩૯૫ વેચ્યાં. ત્યારબાદ તેની પાસે જે દાડમ રહ્યાં તે મૂળ દાડમનો $\frac{૩}{૫}$ ભાગ હતો; તો કુલ દાડમ કેટલાં હશે?

(૨૮) એક દોરડું ૧૦૦ વાર લાંબું હતું. તેનો $\frac{૧}{૪}$ ભાગ વેચી નાખ્યા પછી બાકી રહ્યું તેનો $\frac{૧}{૫}$ ના $\frac{૧}{૩}$ ભાગ ખરાબ હોવાથી કાપી નાખ્યો, તો કાપી નાખ્યા પછી કેટલું દોરડું રહ્યું?

(૨૯) એક મકાન બંધાવતાં ૫૦૦૦ પૌંડ ખર્ચ થયો. તેમાં $\frac{૧}{૨}$ ભાગ ઈંટ, લાકડાં, વગેરે સાહિત્યનો; સાહિત્યનો $\frac{૨}{૫}$ ભાગ મજુરીનો; મજુરીનો $\frac{૧}{૪}$ ભાગ બીજા ખર્ચનો અને બાકીનો ભોંયતળીઆની કીંમતનો હતો, તો દરેક પ્રકારના ખર્ચનો આંકડો શો?

(૩૦) એક માણસે ઘોડો, ગાય અને બળદ લીધાં. ગાય કરતાં ઘોડાની કીંમત $૧\frac{૨}{૫}$ ગણી બેઠી અને ઘોડા કરતાં બળદની કીંમત $\frac{૧}{૨}$ ના $૧\frac{૧}{૬}$ ગણી બેઠી. હવે જો બળદના ૮૦ રૂપીઆ બેઠા હોય તો ગાય અને ઘોડાના કેટકેટલા બેઠા હશે?

(જિજ્ઞાસુ માટે)+

પ્રકરણ ૨૨ મું—અપૂર્ણાંકોના ગુ૰સા૰અ૰ને લ૰સા૰અ૰

પગથીઉં પહેલું—(ગુ૰ સા૰ અવયવ)

બાળકોને પૂછવું, કે છેદમાં ૧૧ હોય* એવા કયા કયા અપૂર્ણાંકે $\frac{૬}{૧૧}$ ને ભાગીએ તો ભાગમાં પૂર્ણાંક આવે? તરત જવાબ મળશે કે $\frac{૧}{૧૧}$, $\frac{૨}{૧૧}$, $\frac{૩}{૧૧}$ અને $\frac{૬}{૧૧}$ વડે. પછી $\frac{૯}{૧૧}$ ના તેવા જ ભાજક માગતાં $\frac{૧}{૧૧}$, $\frac{૩}{૧૧}$ અને $\frac{૯}{૧૧}$ કહેશે. આ પરથી લક્ષ ખેંચવું કે $\frac{૧}{૧૧}$ અને $\frac{૩}{૧૧}$ એ $\frac{૬}{૧૧}$ અને $\frac{૯}{૧૧}$ ના સા. નિઃશેષ ભાજકો છે. તેમાં $\frac{૩}{૧૧}$ મોટામાં મોટો છે તે ગુ૰ સા૰ અ૰ કહેવાય. આની સ્થિતિ તપાસતાં માલમ પડે છે કે $\frac{૬}{૧૧}$ અને $\frac{૯}{૧૧}$ નો સરખો છેદ ૧૧, તે ગુ૰સા૰અ૰ નો પણ છેદ બને છે અને અંશ જે ૬ અને ૯ છે તેનો ગુ૰ સા૰ અ૰ ૩, તે અંશ બને છે.

રીત—પ્રથમ રકમોનો લ૰ સમચ્છેદ કરવો. પછી સમચ્છેદવાળા અંશનો ગુ૰ સા૰ અ૰ શોધી નવા અંશમાં લખી છેદમાં સમચ્છેદ લખવો.

ઉ૰ $૧\frac{૧}{૨}$, $\frac{૪}{૬}$ અને $\frac{૧}{૪}$નો ગુ૰ સા૰ અ૰ શો? $૧\frac{૧}{૨} = \frac{૩}{૨}$; $\frac{૪}{૬} = \frac{૨}{૩}$ $\frac{૩}{૨}$, $\frac{૨}{૩}$ અને $\frac{૧}{૪}$ નો લ૰ સમચ્છેદ $\frac{૧૮,૮,૩}{૧૨}$ કર્યા પછી ૧૮, ૮, અને ૩ નો ગુ૰ સા૰ અ૰ શોધતાં ૧ આવ્યો. માટે $\frac{૧}{૧૨}$ જવાબ

+ આ ભાગ ચલાવવાની જરૂર નથી.

* આવી હદ આપવામાં ન આવે તો $\frac{૧}{૨૨}$, $\frac{૧}{૩૩}$, $\frac{૧}{૪૪}$ એવા અનંત જવાબ આવે.

(૧) $\frac{૩}{૪}$ અને $\frac{૭}{૧૨}$ નો (૨) $\frac{૮}{૨૫}$ અને $\frac{૧૨}{૭૫}$ નો
(૩) $\frac{૨૧}{૩૫}$ અને $\frac{૨૭}{૬૫}$ નો (૪) $૭\frac{૧}{૬}$ અને $૧૧\frac{૧}{૯}$ નો
(૫) $૨\frac{૪}{૭}$, $૨\frac{૧}{૪}$, $\frac{૯}{૧૪}$, $\frac{૨૭}{૨૮}$ અને $૪\frac{૨}{૭}$ નો

પગથીઉં બીજું—(લ૦ સા૦ અવયવી)

રીત—ઉપરની રીતે રકમોનો લ૦ સમચ્છેદ કર્યા પછી સમચ્છેદ વાળા અંશનો લ૦ સા૦ અ૦ શોધી નવા અંશમાં લખી છેદમાં સમચ્છેદ લખવો.

ઉ૦ $૬\frac{૧}{૪}$, $\frac{૧૫}{૮}$ અને $\frac{૫}{૧૨}$ નો લ૦ સા૦ અ૦ શો? $૬\frac{૧}{૪} = \frac{૨૫}{૪}$
$\frac{૨૫}{૪}$, $\frac{૧૫}{૮}$ અને $\frac{૫}{૧૨}$ નો લ૦ સમચ્છેદ કરતાં $\frac{૧૫૦, ૪૫, ૧૦}{૨૪}$ થાય. પછી ૧૫૦, ૪૫ અને ૧૦ નો લ૦ સા૦ અ૦ શોધતાં ૪૫૦ આવે. તેથી $\frac{૪૫૦}{૨૪} = \frac{૭૫}{૪} = ૧૮\frac{૩}{૪}$ જવાબ

લ૦ સા૦ અ૦ શોધો.

(૬) $૨\frac{૨}{૩}$, $૪\frac{૪}{૫}$ અને $\frac{૧}{૬}$ નો (૭) $\frac{૩}{૧૦}$, $\frac{૬}{૨૫}$ અને $\frac{૨૧}{૩૦}$ નો
(૮) $\frac{૪}{૫}$, $\frac{૮}{૧૫}$ અને $\frac{૩૬}{૨૫}$ નો (૯) $૧\frac{૨}{૩}$, $૧\frac{૫}{૯}$ અને $\frac{૩૫}{૫૪}$ નો
(૧૦) $\frac{૪૮}{૬૫}$, $૨\frac{૬}{૭}$, $૨\frac{૪}{૫}$, $\frac{૨૮}{૨૫}$ અને $\frac{૨૧}{૨૫}$ નો

પગથીઉં ત્રીજું—(ટુંકી રીત)

ઉપરની રીતે $\frac{૮}{૨૫}$ અને $\frac{૧૨}{૭૫}$ નો ગુ૦ સા૦ અ૦ $\frac{૪}{૭૫}$ અને લ૦ સા૦ અ૦ $\frac{૨૪}{૨૫}$ આવે, પણ એક બીજી ટુંકી રીત છે. તેમાં લ૦ સમચ્છેદ કર્યા સિવાય બારોબાર ગુ૦ સા૦ અ૦ અને લ૦ સા૦ અ૦ શોધી શકાય છે.

રીત—ગુ૦ સા૦ અ૦ શોધવો હોય તો અંશનો ગુ૦ સા૦ અ૦ શોધી નવા અંશમાં લખી, તેના છેદમાં છેદનો લ૦ સા૦ અ૦ નોંધવો. જેમકે $\frac{૮}{૨૫}$ અને $\frac{૧૨}{૭૫}$ નો ગુ૦ સા૦ અ૦ શોધવો છે તો સમચ્છેદ કર્યા સિવાય ૮ અને ૧૨ નો ગુ૦ સા૦ અ૦ શોધતાં ૪ આવ્યો તે અંશમાં, અને છેદ ૨૫ અને ૨૫ નો લ૦ સા૦ અ૦ કરતાં ૭૫ આવ્યો તે છેદમાં નોંધતાં $\frac{૪}{૭૫}$ જવાબ

એથી ઉલટું લ૦ સા૦ અ૦ શોધવો હોય તો અંશનો લ૦ સા૦ અ૦ શોધી નવા અંશમાં લખી, તેના છેદમા છેદનો ગુ૦સા૦અ૦ નોંધવો. જેમકે $\frac{૮}{૧૫}$ અને $\frac{૧૨}{૨૫}$ નો લ૦ સા૦ અ૦ શોધવો છે તો સમચ્છેદ કર્યા સિવાય ૮ અને ૧૨ નો લ૦ સા૦ અ૦ શોધતાં ૨૪ આવ્યો તે અંશમાં અને છેદ ૧૫ અને ૨૫ નો ગુ૦ સા૦ અ૦ શોધતાં ૫ આવ્યો તે છેદમાં નોંધતાં $\frac{૨૪}{૫} = ૪\frac{૪}{૫}$ જવાબ

ટીપ—ટુંકી રીત વાપરતાં સંક્ષેપ રૂપ થતું હોય તો કરી જ લેવું જોઇએ, નહિ તો જવાબ ખોટો આવે.

ગુ૦ સા૦ અ૦ શોધો.

(૧૧) $\frac{૧૦}{૪૯}$ અને $\frac{૪૫}{૯૧}$ નો (૧૨) $\frac{૫૧}{૨૫૬}$, $\frac{૧૧૯}{૧૨૮}$ અને $\frac{૧૫૩}{૧૯૨}$ નો
(૧૩) $\frac{૫}{૧૨}$ ના $૪\frac{૧}{૬}$, $\frac{૩૫}{૧૨}$ ના $\frac{૫}{૪}$ અને $\frac{૨૨૫}{૯૬}$ નો

લ૦ સા૦ અ૦ શોધો.

(૧૪) $\frac{૪}{૭}$ ના $૩\frac{૩}{૫}$; $\frac{૫}{૧૪}$ ના $\frac{૨}{૩}$ અને $\frac{૮}{૧૫}$ નો

(૧૫) $\frac{૨૦}{૬૩}$; $\frac{\frac{૮}{૯}}{\frac{૭}{૧૦}}$, $\frac{૨\frac{૩}{૧૧}}{૧\frac{૩}{૪}}$ અને $\frac{૪૦}{૪૨}$ નો

પ્રકરણ ૨૩ મું—ગુણોત્તર

પગથીઉં પહેલું-(ગુણોત્તરની સમજ)

૧૮ તે ૬ થી ૩ ગણા છે. ૭૦ તે ૧૦ થી ૭ ગણા છે અને ૨ તે ૮ થી $\frac{૧}{૪}$ ગણા છે. આમાં ૩ તે ૧૮ અને ૬ નું, ૭ તે ૭૦ અને ૧૦ નું અને $\frac{૧}{૪}$ તે ૨ અને ૮ નું ગુણોત્તર કહેવાય. ગુણોત્તર જાણવા માટે બે પદ આપેલાં હોય છે. તેમાંનું પહેલું પૂર્વપદ*

---

* પૂર્વપદને કોઈ અગ્રસર (અગ્ર—આગળ + સર—જનાર = આગળ રહેનાર) અને ઉત્તરપદને ઉપાગ્રસર (ઉપ—પાસે – અગ્રસર = અગ્રસરની પાસેનું) કહે છે. અગ્રસર અને ઉપાગ્રસર સાથે જ રહે. તેથી તેનું એકઠું નામ યુગ્મ (જોડકું) છે.

(પૂર્વ = પહેલું + પદ) અને બીજું ઉત્તરપદ (ઉત્તર = પછીનું + પદ) કહેવાય. આમાં પૂર્વપદ, ઉત્તરપદથી કેટલા ગણું છે તે જણાય છે. તેથી ગુણોત્તર એટલે (ગુણ = ગણી + ઉત્તર = પછીની) પહેલી રકમ બીજીથી કેટલા ગણી છે તે બતાવનારી સંખ્યા.

રીત—પૂર્વપદને ઉત્તરપદે ભાગવા. ભાગાકાર આવે તે ગુણોત્તર

ઉ૦ ૧૮ અને ૩ નું ગુણોત્તર શું ? ૧૮ ÷ ૩ = ૬ જવાબ

ઉ૦ ૭$\frac{૭}{૮}$ અને ૧$\frac{૨}{૭}$ નું ગુણોત્તર શું ? $\frac{૬૩}{૮} \div \frac{૯}{૭} = $ ૬$\frac{૧}{૮}$ જ.

સૂચના–अ. ગુણોત્તર શોધવાનાં બંને પદ એક જ જાતનાં જોઇએ. એટલે બંને સાદાં કે બંને વિશેષ. વિશેષ હોય તો એક જ નામનાં.

ब. ગુણોત્તર હંમેશાં સાદી સંખ્યા હોય.

ગુણોત્તર શોધો.

(૧) ૪૨ અને ૭ નું
(૨) ૧૧૯ રૂ. અને ૭ રૂ. નું
(૩) ૭૫ અને ૧૫ નું
(૪) ૮ મણ અને ૨૪ મણનું
(૫) ૪૬૮ અને ૪ નું
(૬) ૩ શેર અને ૧$\frac{૧}{૨}$ મણનું
(૭) ૨$\frac{૮}{૧૭}$ અને ૮$\frac{૨}{૫}$ નું
(૮) ૧૩૩૧ ગજ અને ૧૧ ગજનું
(૯) પૂર્વપદ ૨$\frac{૫}{૩૨}$ પૈં. અને ઉત્તરપદ ૧$\frac{૫}{૧૮}$ પૈં. છે તેનું
(૧૦) ઉત્તરપદ $\frac{૪}{૫}$ ના $\frac{૭}{૮}$ અને પૂર્વપદ $\frac{૩}{૪}$ + $\frac{૧}{૮}$ છે તેનું

પગથીઉં બીજું–(વિવિધ પરિમાણોનું)

ઉ૦ ૭ રૂ. ૮ આ. અને ૫ રૂ. ૪ આ. નું ગુણોત્તર શું ?

૭ રૂ. ૮ આ. = ૧૨૦ આ. અને ૫ રૂ. ૪ આ. = ૮૪ આ. થાય. તેથી ૧૨૦ આ. અને ૮૪ આ. નું ગુણોત્તર કાઢતાં ૧$\frac{૩}{૭}$ આવે. આ હિસાબ અપૂર્ણાંક રીતે કરવો હોય તો બંનેના રૂ. કરતાં ૭ રૂ. ૮ આ. = ૭$\frac{૧}{૨}$ રૂ. અને ૫ રૂ. ૪ આ. = ૫$\frac{૧}{૪}$ રૂ. થાય. તેનું ગુણોત્તર પણ ૧$\frac{૩}{૭}$ આવે.

ગુણોત્તર શોધો.

(૧૧) ૮ રૂ. ૧૨ આ. અને ૧ રૂ. ૪ આનાનું
(૧૨) ૭ મ. ૨૦ શે. અને ૩ મ. ૫ શેરનું

(૧૩) ૨૪ તોલા ૭ વાલ અને ૩૧ વાલનું
(૧૪) ૨૫ મિનિટ અને ૬ કલાક ૧૫ મિનિટનું
(૧૫) ઉત્તરપદ ૬ પૈ. ૧૦$\frac{3}{5}$ પે. અને પૂર્વપદ ૨૧$\frac{1}{5}$ પૈ. છે તેનું

ટીપ–૧૪ અને ૭ નું ગુણોત્તર શોધતાં ૧૪ ને ૭ વડે ભાગવા પડે. એટલે ૧૪ ÷ ૭ આવું રૂપ થાય. આથી "નું ગુણોત્તર શોધો" એવું લાંબુ લખવાને બદલે કોઈ વાર ૧૪ : ૭ આમ લખવામાં આવે છે. આમાં જે : આવાં ટપકાં મૂકાય છે તે ÷ નું ટુંકું રૂપ છે.

પ્રકરણ ૨૪ મું–પ્રમાણ

૧૫ અને ૩ નું ગુણોત્તર ૫ છે. તેમ ૨૦ અને ૪ નું ગુણોત્તર પણ ૫ છે. આ પરથી સ્પષ્ટ છે કે ૧૫ અને ૩ નું તેમ જ ૨૦ અને ૪ નું ગુણોત્તર સરખું છે. તેને જો ટુંકામાં લખીએ તો ૧૫ : ૩ = ૨૦ : ૪ આમ લખાય. આવી ગોઠવણનું નામ પ્રમાણ છે. પ્રમાણ એટલે બરાબરપણું. બે ગુણોત્તરનું બરાબરપણું તે પ્રમાણ.

પ્રમાણના = આ ચિહ્નને ટુંકામાં : : આમ લખવામાં આવે છે. એટલે ઉપરના પ્રમાણને ૧૫ : ૩ : : ૨૦ : ૪ આમ લખાય. આમાં ચાર ટપકાં તે = આ ચિહ્નના ચાર છેડા છે. ઉપરના પ્રમાણને એમ બોલાય કે ૧૫, જેમ ૩ ને છે; તેમ ૨૦, ૪ ને છે.

આમાં બે યુગ્મ આવે છે. પહેલા યુગ્મનું અગ્રસર ૧૫ અને ઉપાગ્રસર ૩ છે. બીજા યુગ્મનું અગ્રસર ૨૦ અને ઉપાગ્રસર ૪ છે. આ ચારેનાં બીજાં નામ પણ છે. ચારેમાં પહેલા અને છેલ્લાને અંત્યપદ અને બીજા તથા ત્રીજાને મધ્યપદ કહે છે. પહેલા પદને કોઈ આદિપદ પણ કહે છે.

પગથીઉં પહેલું–(પ્રમાણ ગોઠવવાના)

નીચેનાં પદો પરથી પ્રમાણ ગોઠવો.

(૧) પહેલું યુગ્મ ૪ અને ૭, બીજું યુગ્મ ૨૪ અને ૪૨

(૨) બીજું યુગ્મ ૯ : ૬, પહેલું યુગ્મ ૮૧ : ૫૪
(૩) પહેલા યુગ્મનું ઉપાગ્રસર ૧૦ અને અગ્રસર ૧૬, બીજા યુગ્મનું અગ્રસર ૨૪ અને ઉપાગ્રસર ૧૫
(૪) પહેલું ૯, ચોથું ૭૭, બીજું ૧૧ અને ત્રીજું ૬૩
(૫) મધ્યપદો ૩$\frac{1}{2}$ અને ૭, અંત્યપદો ૧૬ અને ૧$\frac{1}{2}$

પગથીઉં બીજું–(પ્રમાણનાં પદોનો સંબંધ)

૪ : ૧૨ : : ૧૬ : ૪૮ આ પ્રમાણનાં પદોનું અવલોકન કરીએ તો માલમ પડે છે કે પહેલાથી બીજું ત્રણ ગણું છે તો ત્રીજાથી ચોથું પણ ત્રણ ગણું છે અને પહેલાથી ત્રીજું ચાર ગણું છે તો બીજાથી ચોથું પણ ચાર ગણું છે.

નિયમ–अ. પહેલા કરતાં બીજું જેટલા ગણું હોય તેટલા ગણું ત્રીજાથી ચોથું હોવું જ જોઇએ.

ब. પહેલા કરતાં ત્રીજું જેટલા ગણું હોય તેટલા ગણું બીજાથી ચોથું હોવું જ જોઇએ.

૫ : ૧૫ : : ૭ : (?) આમાં ચોથું પદ શું હોવું જોઇએ.

આમાં પહેલા કરતાં બીજું ત્રણ ગણું છે તો ત્રીજા કરતાં ચોથું પણ ત્રણ ગણું હોવું જોઇએ એટલે ૭ × ૩ = ૨૧ ચોથું પદ જવાબ

ખાલી પદ શોધો.

(૬) ૬ : ૩૦ : : ૧૧ : (?) (૭) ૭ : ૨૧ : : ૧૪ : (?)
(૮) (?) : ૩૫ : : ૯ : ૬૩ (૯) ૮ : (?) : : ૪૪ : ૧૧
(૧૦) ૧૫ : ૧૭ : : (?) : ૫૧

પગથીઉં ત્રીજું—(ગુણાકાર કરીને શોધવાના)

૮ : ૧૦ : : ૧૨ : ૧૫ આ પદોનો સંબંધ તપાસીએ તો માલમ પડે છે કે ૧૦ × ૧૨ = ૧૨૦ તેમ જ ૮ × ૧૫ = ૧૨૦ થાય છે. આ પરથી **નિયમ** નીકળે છે, કે મધ્યપદોનો ગુણાકાર, અંત્યપદોના ગુણાકારની બરાબર છે.

ઉ૦ ૧૦ : ૭ : : ૩૦ : (?) આમાં બીજા પગથીઆના નિયમ પ્રમાણે ચોથું પદ ૨૧ આવે. હવે ઉપરના નિયમ પ્રમાણે મધ્યપદોનો ગુણાકાર ૨૧૦ (૭ × ૩૦) થાય છે તો બે અંત્યપદોનો ગુણાકાર પણ ૨૧૦ થવો જોઇએ. અંત્યપદોમાંનું એક ૧૦ છે તો બીજું ૨૧ હોવું જોઇએ. એ ૨૧ લાવવા મધ્યપદોના ગુણાકાર ૨૧૦ ને ૧૦ વડે ભાગવા પડે.

રીત—મધ્યપદોના ગુણાકારને કોઇ પણ એક અંત્યપદે ભાગવાથી બીજું અંત્યપદ આવે. તેમ જ અંત્યપદોના ગુણાકારને કોઇ પણ એક મધ્યપદે ભાગવાથી બીજું મધ્યપદ આવે.

ઉ૦ ૧૪ : ૮ : : (?) : ૧૨ આમાં ત્રીજું પદ માગ્યું છે. તેથી બે અંત્યપદ ૧૪ અને ૧૨ ના ગુણાકાર ૧૬૮ ને એક મધ્ય પદ ૮ વડે ભાગતાં ૨૧ આવે, તે બીજું મધ્યપદ

ખાલી પદ શોધો

(૧૧) ૮ : ૧૫ : : ૯ : (?)
(૧૨) ૧૫ : ૭ : : (?) : ૧૧
(૧૩) (?) : $૩\frac{૧}{૩}$: : $૮\frac{૨}{૫}$: ૭
(૧૪) $૧૬\frac{૧}{૪}$ રૂ. : (?) : : $૧૫\frac{૧}{૬}$ મ. : ૧૮ મ.*
(૧૫) ૪ રૂ. ૨ આ : ૩ રૂ. ૭ આ. : : ૨ ગદિ. ૧૦ વા. : (?)

પ્રકરણ ૨૫ મું—ત્રિરાશિ અ

માત્ર સમ પ્રમાણ

ત્રિ – ત્રણ + રાશિ – પદ. ત્રણ પદ આપ્યાં હોય તે પરથી ચોથું શોધી કાઢવાનું હોય, એવા હિસાબને ત્રિરાશિના હિસાબ કહે છે.

પગથીઉં પહેલું—(મોઢામાં તૈયાર રકમો)

ઉ૦ ૭ રૂ. નાં ૪૨ દાડમ મળે તો ૧૭ રૂ. નાં કેટલાં મળે ?

આવા હિસાબનો જવાબ પ્રથમ બાળકો પાસે એકમરીતિએ

---

* શોધેલું પદ. પોતાના યુગ્મનું સજાતીય થાય.

કઢાવવો. ૧૦૨ દાડમ જવાબ આવશે. પછી સમજાવવું કે આવા હિસાબ પ્રમાણથી નીચે પ્રમાણે થાય છે.

૭ રૂ.	૪૨ દા.	૭ રૂ. : ૧૭ રૂ. : : ૪૨ દા. : (૧૦૨ દા.)
૧૭ રૂ.	? દા.	$૪૨×૧૭÷૭ = \frac{૪૨}{૧} × \frac{૧૭}{૧}×\frac{૧}{૭} = ૧૦૨$ દા. જ.

ઉપર પ્રમાણે રકમોને જુદી કાઢી બાજુમાં દર્શાવ્યા મુજબ પ્રમાણ ગોઠવ્યું; એટલે કે દાડમનો જવાબ માગ્યો છે માટે દાડમનું પદ ત્રીજું મૂકયું. ૪૨ દાડમના ૭ રૂ. બેઠા છે તેથી ૭ રૂ. નું પદ પહેલું મૂકયું અને ૧૭ રૂ., જેના પરથી જવાબ શોધવાનો છે તે બીજું મૂકયું. આમ પદો ગોઠવાઈ ગયા પછી પ્રમાણના નિયમ પ્રમાણે બીજા અને ત્રીજા પદના ગુણાકારને પહેલા પદે ભાગ્યા એટલે ચોથું પદ આવ્યું.

રીત—પ્રમાણ ગોઠવવા રકમો જુદી કાઢવી. પછી જે જાતનો જવાબ માગ્યો હોય તે જાતનું પદ ત્રીજું મૂકી ત્રીજાનું સંબંધી પદ પહેલું મૂકવું અને બાકી રહેલું જેનો જવાબ માગ્યો છે તે પદ બીજું મૂકવું. પછી પ્રમાણની રીતે ચોથું પદ શોધી કાઢવું. શોધેલું ચોથું પદ તે જવાબ

(૧) ૧૯ ખુરસીના ૯૫ રૂ. બેસે તો ૪૭ ખુરસીના કેટલા રૂ. બેસે ?

(૨) ૨૭ મણ કેરીના ૩૩ રૂ. બેસે તો ૮૫ મણ કેરીના કેટલા ?

(૩) ૨૨$\frac{૧}{૨}$ શે. તજના ૯ રૂ. બેસે તો ૨૪ રૂ. ની કેટલી તજ આવે ?

(૪) ૧૬ રૂપીઆનું ૨૮ ગજ કાપડ આવે તો ૪૯ ગજ કાપડના કેટલા રૂપીઆ બેસે ?

(૫) ૨૬$\frac{૧}{૪}$ માઇલ ચાલતા ૧૫$\frac{૩}{૪}$ કલાક લાગે તો ૫૦ માઇલ ચાલતાં કેટલા કલાક લાગે ?

પગથીઉં બીજું–(પદોમાં વિવિધ રકમો)

ઉ૦ ૧૫ ધા ૮ કાગળની ૯૨ નોટ થાય તો ૭ ધા ૮ કાગળની કેટલી નોટ થશે ?

૧૫$\frac{૧}{૩}$ ધા	૯૨ નોટ	૧૫ ધા ૮ કા. $=\frac{૮}{૧}×\frac{૧}{૨૪}=\frac{૧}{૩}+૧૫=૧૫\frac{૧}{૩}$ ધા
૭$\frac{૧}{૩}$ ધા	? નોટ	૭ ધા ૮ કા. $=\frac{૮}{૧}×\frac{૧}{૨૪}=\frac{૧}{૩}+૭ = ૭\frac{૧}{૩}$ ધા

૧૫$\frac{૧}{૩}$ ધા : ૭$\frac{૧}{૩}$ ધા : : ૯૨ નોટ : (૪૪ નોટ) જ.

(૬) ૫ ખાં. ૮ મ. અનાજના ૧૩૨ ડબા ભરાય તો ૧ ખાં. ૧૬ મ. અનાજના કેટલા ડબા ભરાય ?

(૭) ૪ શે. ૨૦ રૂ. ભા. પિત્તળની ૪ થાળી થાય તો ૧૬ શે. ૩૫ રૂ. ભા. પિત્તળની કેટલી થાળી થાય ?

(૮) રૂ. ૦ાનાની ૪૨ પેન આવે તો ૩ રૂપીઆની કેટલી આવે ?

(૯) ૪ ક. ૫૦ મિ. માં ૩૩$\frac{૧}{૩}$ માઇલ જવાય તો ૧૪ ક. ૩૦ મિ. માં કેટલા માઇલ જવાય ?

(૧૦) ૨૫ સુથારને રોજના ૫૩ રૂ. ૨ આ. મળે તો ૪૦ સુથારને રોજનું શું મળશે ?

પગથીઉં ત્રીજું—(જવાબમાં અપૂર્ણાંક)

ઉ૦ ૫ રૂ. નાં ૨૮ દાડમ આવતાં હોય તો ૭ રૂ. નાં કેટલાં ?

૫ રૂ.	૨૮ દા.	૫ રૂ. : ૭ રૂ. : : ૨૮ દા. : (૩૯$\frac{૧}{૫}$ દા.)
૭ રૂ.	? દા.	$\frac{૨૮}{૧}\times\frac{૭}{૧}\times\frac{૧}{૫}=\frac{૧૯૬}{૫}=$ ૩૯$\frac{૧}{૫}$ દા. જવાબ

(૧૧) ૧૭ રૂ. ની ૮૪ કેરી આવતી હોય તો ૧૩ રૂ. ની કેટલી આવે ?

(૧૨) ૧૪ સુથાર રોજ ૫ થાંભલી કોતરે તો ૧૦ સુથાર કેટલી કોતરે ?

(૧૩) એક કુટુંબને ૫ મ. ૧૦ શે. અનાજ ૩૦ દિવસ ચાલે છે તો તેને ૧૦ મ. અનાજ કેટલા દિવસ પહોંચે ?

(૧૪) ૩ ક. ૨૦ મિ. માં ૧૦ પૃષ્ઠ લખાય તો ૧૭ ક. ૫ મિ. માં કેટલાં પૃષ્ઠ લખાય ?

(૧૫) ૪ મ. ૮ શે. લોઢાની ૨૧ સાંકળ બને તો ૨ મ. ૩ શે. લોઢાની કેટલી સાંકળ બને ?

પગથીઉં ચોથું—(કીંમત કાઢવી પડે.)

ઉ૦ ૮ ચોપડીના ૨૧ રૂ. ૨ આ. બેસે તો ૧૭ ચોપડીનું શું બેસે ?

૨૧ રૂ. ૨ આ. = $૨૧\frac{૧}{૮}$ રૂ.

૮ ચો. $૨૧\frac{૧}{૮}$ રૂ. | ૮ ચો. : ૧૭ ચો. : : $૨૧\frac{૧}{૮}$ રૂ. : ($૪૪\frac{૫૭}{૬૪}$ રૂ.)

૧૭ ચો. ? રૂ. | $\frac{૧૬૯}{૮} \times \frac{૧૭}{૧} \times \frac{૧}{૮} = \frac{૨૮૭૩}{૬૪} = ૪૪\frac{૫૭}{૬૪}$ રૂપીઆ

$\frac{૫૭}{૬૪} \times \frac{૧૬}{૧} = \frac{૫૭}{૪} =$ આ. $૧૪\frac{૧}{૪} \times \frac{૧૨}{૧} =$ ૩ પા.

જવાબ ૪૪ રૂ. ૧૪ આ. ૩ પા.

(૧૬) એક વસ્તુના $\frac{૩}{૮}$ ભાગની કીંમત ૧૦ રૂ. બેસે તો તે વસ્તુના $\frac{૫}{૮}$ ભાગની કીંમત શી બેસે ?

(૧૭) ૫ મણ અનાજ ૧ માસ ૨૦ દિવસ ચાલે તો ૭ મ. ૮ શે. અનાજ કેટલો સમય ચાલે ?

(૧૮) ૧૫ રૂપીઆના ૧૨ મ. ૧૫ શે. ચણા આવે તો ૨૭ રૂપીઆના કેટલા આવે ?

(૧૯) ૧૪ પાંડની ૧૨ હંડ્રેવેટ ખાંડ મળે તો ૬ પાં. ૧૩ શિ. ૪ પે. ની કેટલી ખાંડ મળે ?

(૨૦) ૫ રૂ. ૫ આ. ૪ પા. નું ૧૮ વાર કાપડ મળે તો ૬ રૂ. ૧૦ આ. ૮ પા. નું કેટલું કાપડ મળે ?

પગથીઉં પાંચમું—(કર વગેરેના)

अ

સરકાર પ્રજાનું રક્ષણ કરે છે તે બદલ પ્રજા પાસેથી જુદી જુદી રીતના કર લે છે. જમીન પર લેવાતો કર તે જમીનમહેસુલ, માલ પર લેવાતો કર તે જકાત અને પેદાશ પર લેવાતો કર તે ઉપજવેરો (ઇન્કિમ–ટેક્સ) કહેવાય છે. જમીનમહેસુલનો દર જમીનની જાત અને માપ પર, ઉપજવેરો દર રૂપીઆ પર અને જકાત ઘણું કરીને સેંકડા પર ઠરે છે. સેંકડે ઠરેલો ભાવ ટકા કહેવાય છે.

ઉ૦ દર રૂપીએ ૫ પાઈ પ્રમાણે ૪૦૦૦ રૂપીઆની પેદાશ પર કેટલો કર આપવો પડે ?

પેદાશ   પેદાશ   કર   કર

૧ રૂ. : ૪૦૦૦ રૂ. :: $\frac{૫}{૧૯૨}$ રૂ. : (૧૦૪$\frac{૧}{૬}$ રૂ.) $\frac{૪૦૦૦}{૧}$ × $\frac{૫}{૧૯૨}$ =
૧૦૪ રૂ. ૨ આ. ૮ પા. જવાબ

ટીપ—કર ભર્યાં પહેલાંની પેદાશને મૂળ પેદાશ અને કર ભર્યાં પછીની પેદાશને ચોકખી પેદાશ કહે છે.

(૨૧) દર રૂપીએ ૪ પાઈ પ્રમાણે ૮૦૦૦ રૂપીઆની પેદાશ પર કેટલો કર આપવો પડે ?

*(**૨૨**) દર સેંકડે ૩૦ ટકા પ્રમાણે ૫૪૭૦ રૂપીઆના માલ પર કેટલી જકાત આપવી પડે ?

(૨૩) દર રૂપીએ ૫ પાઈ પ્રમાણે એક માણસે ૨૫ રૂપીઆ કર ભર્યો તો તેની મૂળ પેદાશ કેટલી ?

(૨૪) દર રૂપીએ ૬ પાઈ પ્રમાણે કર આપ્યા પછી એક માણસ પાસે ૯૩૦૦ રૂપીઆ રહ્યા તો મૂળ પેદાશ કેટલી ?

(૨૫) ૫૦૦૦ રૂપીઆની પેદાશ થઈ હોય તો દર રૂપીએ ૫ પાઈ પ્રમાણે કર ભર્યા પછી બાકી શું રહે ?

ब

વેપારીઓને માલની લેવડદેવડમાં ઘણું નાણું રોકવું પડે છે, તેથી ઘણી વાર તેમને બીજા પાસેથી અમુક મુદતે પાછા આપવાની શરતે પૈસા લાવવા પડે છે. હવે કોઈ વાર એવું બને છે કે તેના માલમાં ભારે ખોટ જાય છે ત્યારે તે પૈસા આપવાને અશક્ત બને છે. આવો માણસ દેવાળિઓ કહેવાય છે અને તેણે દેવાળું કાઢ્યું એમ કહેવાય છે. દેવાળિઓ પોતાના માગનારને પુરા પૈસા આપી શકતો નથી, એવે વખતે તેની પાસે જે કાંઈ હોય તે માગનારને લેણાના પ્રમાણમાં આપવામાં આવે છે. એટલે કે જો તેને ૪૦૦૦ રૂ. નું દેવું હોય અને તેની પાસે ફક્ત ૧૦૦૦ રૂ. નો માલ હોય તો ૪૦૦૦ રૂ.

---

* દર સો રૂપીએ ૩૦ રૂ., દર ૧૦૦ પૌંડે ૩૦ પૌંડ એમ.

ના માગનારને ૧૦૦૦ રૂ. મળે. દેવાળિઆ પાસેના પૈસા તે તેની પુંજી કહેવાય છે.

ઉ૦ એક દેવાળિઆને ૩૫૦૦ રૂપીઆનું દેવું છે અને તેની પુંજી ૧૭૫૦ રૂપીઆ છે તો તે પોતાના માગનારને દર રૂપીએ શા પ્રમાણે ચૂકવે ?

દેવું	દેવું	ચૂકવે	ચૂકવે
૩૫૦૦ રૂ. :	૧ રૂ. ::	૧૭૫૦ રૂ. :	($\frac{1}{2}$ રૂ.) જ. ૮ આના

(૨૬) એક દેવાળિઆને ૮૦૦૦ રૂ. નું દેવું છે અને તેની પુંજી ૩૦૦૦ રૂ. છે તો તે પોતાના માગનારાને દર રૂપીએ શા પ્રમાણે ચૂકવશે ?

(૨૭) એક દેવાળિઆ પાસે ૪૦૦ રૂ. રોકડા અને ૫ રૂ. ના ભાવની ૨૦૦ મણ ખાંડ છે. હવે જો તેને ૪૮૦૦ રૂ. નું દેવું હોય તો તેના માગનારાને દર રૂપીએ કેટલી ખોટ જાય ? (ઓછું મળે તે ખોટ)

(૨૮) એક દેવાળિઆને ૬૦૦૦ રૂ. નું દેવું છે. તે પોતાના માગનારાને દર રૂપીએ ૫ આ. ૪ પા. પ્રમાણે ચૂકવે છે તો તેની પુંજી કેટલી હોવી જોઇએ ?

(૨૯) એક દેવાળિએ પોતાના માગનારાને દર રૂપીએ ૧૦ આના પ્રમાણે ચૂકવ્યા તો તેને ૧૪૩૫ રૂ. આપવા પડયા ત્યારે તેનું દેવું કેટલું હોવું જોઇએ ?

(૩૦) એક દેવાળિઆને ૪૦૦૦ રૂ. નું દેવું હતું. પ્રથમ તેણે પોતાના માગનારાને ૭ આના પ્રમાણે ચૂકવ્યું. પછી જે બાકી રહ્યું તેના પર પાછું ૪ આના પ્રમાણે ચૂકવ્યું. તો તેણે કૂલ કેટલા રૂપીઆ ચૂકવ્યા હશે ?

પ્રકરણ ૨૬ મું–ત્રિરાશિ બ

સમ અને વ્યસ્તની સમજ

અ. ૩ ચોપડીના ૧૨ રૂપીઆ બેસે તો ૧ ચોપડીનું શું બેસે ?

ब. એક ડબ્બામાં ભરેલું અનાજ ૩ માણસો ૧૨ દિવસમાં ખાઈ શકે તો તે અનાજ ૧ માણસ કેટલા દિવસમાં ખાઈ શકે ?

ઉપરના બે હિસાબ કાળા પાટીઆ પર લખવા. પહેલાનો જવાબ માગતાં બાળકો તરત જ કહેશે કે ૪ રૂપીઆ. પછી બીજા ઉદાહરણનો જવાબ માગવો. કોઈ ૪ દિવસ બોલી જશે. પછી બધાનું ધ્યાન ખેંચવું કે તમારે ત્યાં અનાજનો એક ડબો ભર્યો છે. તે અનાજ ૩ માણસો ખાતાં હોય તો ૧૨ દિવસ સુધી ચાલે પણ તેને બદલે ૧ માણસ ખાતું હોય તો ૪ જ દિવસ ચાલે ? બધા વિચારમાં પડશે. હવે તેમને પ્રશ્ન પૂછવો કે ૩ માણસો રોજ ખાય તેટલું ૧ માણસને કેટલા દિવસ ચાલે ? તરત કહેશે કે ૩ દિવસ. પછી ધ્યાન ખેંચવું કે ૩ માણસનું ૧ દિવસનું અનાજ ૧ માણસને ૩ દિવસ ચાલે તો ૩ માણસને ૧૨ દિવસ ચાલે તેટલું ૧ માણસને કેટલા દિવસ ચાલશે ? બધા તરત કહેશે કે ૩૬ દિવસ.

ફરીને બધાનું લક્ષ બંને હિસાબ તરફ ખેંચવું. પહેલામા ત્રણ ચોપડીની કીંમત આપી છે અને ૧ ની કાઢવાની છે. જવાબ ૪ રૂ. આવે છે. આમાં લેવાની ચોપડીની સંખ્યા (સજાતીય પદ) ઘટે છે, તેમ તેની કીંમતના રૂપીઆ પણ ત્રીજા પદ કરતાં ઘટે છે.

બીજા હિસાબમાં ૩ માણસો ખાનારાં હતાં ત્યારે જેટલા દિવસ લાગતા તેને બદલે ખાનાર ૧ થયું ત્યારે વધારે દિવસ જવાબ આવ્યો. મતલબ કે માણસની સંખ્યા (સજાતીય પદ) ઘટે છે, તેમ જવાબનું પદ, ત્રીજા પદ કરતાં વધે છે.

આમ ત્રિરાશિના હિસાબોના બે પ્રકાર પડે છે.

अ. સજાતીય રકમોમાં પહેલી કરતાં બીજી વધે કે ઘટે તે પ્રમાણમાં જવાબનું પદ પણ ત્રીજા પદ કરતાં વધે કે ઘટે. આવા હિસાબોને સમ (સરખી) ત્રિરાશિ કહે છે.

ब. સજાતીય રકમોમાં પહેલી કરતાં બીજી વધે કે ઘટે તે પ્રમાણમાં જવાબનું પદ ત્રીજા પદ કરતાં ઘટે કે વધે. આવા હિસાબોને વ્યસ્ત (ઉલટી) ત્રિરાશિ કહે છે.

વ્યસ્ત ત્રિરાશિ

પગથીઉં પહેલું—(એકની કીંમત શોધવાના)

ઉ૦ ૫ માણસો જે કામ ૧૦ દિવસમાં કરે તે જ કામ ૧ માણસ કેટલા દિવસમાં કરે ? આમાં માણસો ઘટે છે તેથી કામ રોજ થોડું થાય, એટલે ૧ માણસને વધારે દિવસ લાગે. ૫ માણસને લાગે તેના કરતાં પાંચ ગણા. તેથી ૧૦ × ૫ = ૫૦ દિ.

૫ માણસને ૧૦ દિવસ લાગે
તો ૧ ,, ૫૦ ,, ,, |૧૦ × ૫ = ૫૦ દિવસ જવાબ

(૧) જે કામ ૭ માણસો ૧૨ દિવસમાં કરે તે જ કામ ૧ માણસ કેટલા દિવસમાં કરે ?

(૨) રોજ ૭ કલાક કામ કરતાં જે કામ ૮ દિવસમાં થાય તે જ કામ રોજ ૧ કલાક કરતાં કેટલા દિવસમાં થાય ?

(૩) એક કોઠારનું અનાજ ૪૯ માણસને ૩૭ દિવસ ચાલતું હોય, તો ૧ માણસને તે કેટલા દિવસ ચાલે ?

(૪) જે દોરડામાંથી પચાસપચાસ હાથના ૭૧ કકડા થાય તે જ દોરડામાંથી એકેક હાથના કેટલા કકડા થાય ?

(૫) દરેકને ૨૦ પૈસા આપીએ તો ૮૦ ભિખારીને અપાય તેટલા પૈસા; દરેકને એકેક આપતાં કેટલા ભિખારીને અપાય ?

પગથીઉં બીજું—(એકની કીંમત આપી હોય.)

ઉ૦ જે તાકામાંથી એકેક વારના ૧૫ કકડા થાય તે જ તાકામાંથી ત્રણત્રણ વારના કેટલા કકડા થાય ?

બાળકો પાસેથી જવાબ માગતાં કોઈ ગુણાકાર કરી ૪૫ કહેવાની ભૂલ કરે તો તેમનું ધ્યાન ખેંચવું કે એકેક વારના ૧૫ કકડા થાય તે તાકામાં કુલ કપડું કેટલું હશે ? તરત કહેશે કે ૧૫ વાર. પછી તેમને પૂછવું કે તે ૧૫ વારમાંથી ત્રણત્રણ વારના કકડા કેટલા

થાય ? જ. પ. પછી તેમને રીત બતાવવી, કે દરેક કકડાની લંબાઈ વધે છે, તેમ તેની સંખ્યા ઘટે છે: માટે ત્રણ ગણી લંબાઇના કકડા કરીએ તો મૂળના ત્રીજા ભાગ જેટલા થાય.

૧ વારના ૧૫ કકડા થાય.		જવાબ
તો ૩ ,, ૫ ,, ,,	૧૫ ÷ ૩ = ૫	૫ કકડા

(૬) દરેક બાળકને એકેક આપીએ તો ૧૦૦ બાળકને અપાય તેટલાં જાંબુ એક ટોપલીમાં છે. તે જાંબુ દરેકને પાંચપાંચ આપીએ તો કેટલાંને અપાય ?

(૭) જે કામ ૧ માણસ ૮૦ દિવસમાં કરે, તે કામ ૧૬ માણસ કેટલા દિવસમાં કરી શકે ?

(૮) જે કામ ૨ દિવસમાં કરવું હોય તો ૧૨૦ માણસો કામે લગાડવાં જોઇએ, તે કામ ૬ દિવસમાં કામ કરવું હોય તો કેટલાં માણસો કામે લગાડવાં જોઇએ ?

(૯) રોજ ૧ કલાક કરવાથી જે કામ ૬૨½ દિવસમાં પુરું થાય, તે કામ રોજ ૮⅓ કલાક કરવાથી કેટલા દિવસમાં થાય ?

(૧૦) જે ગંજીનું ઘાસ ૧ ગાય ૧૮૦ દિવસમાં ખાય, તે જ ગંજીનું ઘાસ ૨૫ ગાયો કેટલા દિવસમાં ખાઈ શકે ?

પગથીઉં ત્રીજું—(બે ક્રિયા-ગુણાકાર અને ભાગાકાર-થી થતા)

ઉ૦ ૫ માણસો જે કામ ૧૨ દિવસમાં કરે, તે કામ ૩ માણસ કેટલા દિવસમાં કરે ? બાળકોને પૂછવું કે એક માણસને કેટલા દિવસ લાગે ? પહેલા પગથીઆ પરથી કહેશે કે ૬૦ દિવસ. પછી કહેવું કે ૧ માણસને ૬૦ દિવસ લાગે તો ૩ માણસને કેટલા દિવસ લાગે ? બીજા પગથીઆ પરથી કહેશે કે ૨૦ દિવસ

૫ માણસ ૧૨ દિવસમાં કરે.	
તો ૧ ,, ૬૦ ,, ,,	૧૨ × ૫ = ૬૦
∴ ૩ ,, ૨૦ ,, ,,	૬૦ ÷ ૩ = ૨૦

આમાં પહેલા અને બીજા પગથીઆનું મિશ્રણ છે. એટલે પ્રથમ ગુણાકાર અને પછી ભાગાકાર થશે. આ હિસાબ પ્રમાણથી નીચે પ્રમાણે થાય.

૫ મા.	૧૨ દિ.	૩ મા. : ૫ મા. : : ૧૨ દિ. : (?)
૩ મા.	? દિ.	$\frac{\overset{૪}{\cancel{૧૨}}}{૧} \times \frac{૫}{૧} \times \frac{૧}{\cancel{૩}}$ = ૨૦ દિ. જ.

આમ પદો ગોઠવ્યા પછી પ્રમાણનાં પદો એક લાઇનમાં ગોઠવવાં. દિવસનો જવાબ માગ્યો છે તો ૧૨ દિવસનું પદ ત્રીજું મૂકવું. હવે ૧૨ દિવસ સાથે સંબંધ ધરાવતું ૫ માણસનું પદ પ્રથમ મૂકવું જોઇએ, પણ આવા હિસાબમાં માણસ ઘટે તેમ દિવસની સંખ્યા વધે છે; તેથી ૫ માણસ અને ૩ માણસનાં પદો ઉલટાવવાં જોઇએ, એટલે ત્રીજા પદ સાથે સંબંધ ધરાવતું પદ ૫ માણસ, પહેલું ન મૂકતાં બીજું મૂકવું અને ૩ માણસનું પદ પહેલું મૂકવું. આમ પહેલાં બે પદોને ન ઉલટાવીએ તો જવાબનું પદ, ૧૨ દિવસ કરતાં ઓછું આવે એટલે ખોટું આવે. આમ ત્રણે પદો ગોઠવ્યા પછી નિયમ પ્રમાણે કરતાં ૨૦ દિવસ જવાબ આવશે.

(૧૧) જે કામ ૧૨ માણસો ૯ દિવસમાં કરે, તે કામ ૧૮ માણસો કેટલા દિવસમાં કરે ?

(૧૨) જે કામ ૨૦ દિવસમાં પુરૂં કરવું હોય તો ૧૦ માણસોને રાખવાં જોઇએ, તે જ કામ ૨૫ દિવસમાં પુરૂં કરવાને કેટલાં માણસો રાખવાં જોઇએ ?

(૧૩) જેટલા રૂપીઆમાંથી ૨ રૂપીએ મણના ભાવની ૫૦ મણ બાજરી આવે, તેટલા જ રૂપીઆમાંથી ૬ રૂપીએ મણના ભાવના ચોખા કેટલા મણ આવે ?

(૧૪) જે તાકામાંથી ૨ વાર ૧ ફૂટ લંબાઇના ૨૪ કકડા થાય તે જ તાકામાંથી ૧ વાર ૧ ફૂટ લંબાઇના કેટલા કકડા થાય ?

(૧૫) એક આગગાડી દર કલાકે ૩૦ માઇલ ચાલે તો એક શહેરથી બીજે શહેર ૧૨ કલાકમાં પહોંચે, પણ જો ૩૫ માઇલ ચાલે તો કેટલા કલાકે પહોંચે ?

(૧૬) જેટલા રૂપીઆમાંથી ૪૫ રૂપીઆનો એક એવા ૮૦ કબાટ આવે,

તેટલા રૂપીઆમાંથી ૩૦ રૂપીઆનો એક એવા કેટલા કબાટ આવે ?

(૧૭) જે સડક બાંધતાં ૯૬ મજુરને ૬૫ દિવસ લાગે તે જ સડક બાંધતાં ૮૦ મજુરને કેટલા દિવસ લાગે ?

(૧૮) ૮ાા રૂપીઆના ભાવની ૨૪ મણ ખાંડ આવે તેટલા રૂપીઆમાં ૩ાા રૂપીઆના ભાવના ઘઉં કેટલા મણ આવે ?

(૧૯) રોજ ૧$\frac{3}{4}$ શેર વપરાય તો ૩૫ દિવસ ચાલે તેટલો લોટ, રોજ ૨ાા શેર વાપરતાં કેટલા દિવસ ચાલે ?

(૨૦) એક કિલ્લામાં ૫૦૦ માણસોને ૬ માસ ચાલે તેટલો ખોરાક છે. હવે જો તે કિલ્લામાં ૩૦૦ માણસો હોય તો તેમને તે ખોરાક કેટલા માસ ચાલે ?

પગથીઉં ચોથું—(સમ અને વ્યસ્તનું મિશ્રણ)

(૨૧) એક ઘડિઆળ દર કલાકે ૧૦ સેકંડ મોડું જતું હોય તો ૪ દિવસમાં તે કેટલું મોડું થશે ?

(૨૨) ઘીનો ભાવ ૪૦ રૂપીએ મણ હોય તો એક કુટુંબને વરસે ૩૦૦ રૂપીઆનું ઘી જોઇએ છે. પણ જો ભાવ ૩૨ રૂપીઆ હોય તો કેટલા રૂપીઆનું ઘી જોઇએ ?

(૨૩) અએ બના ૪૦૦ રૂપીઆ ૬ માસ રાખ્યા. તેનો બદલો વાળવા બએ અના ૯૦૦ રૂપીઆ કેટલા માસ રાખવા ?

(૨૪) આગગાડીનું દર માઇલનું ત્રીજા વર્ગનું ભાડું ૩$\frac{1}{2}$ પાઈ હોય, તો ૪૦૦ માઇલની મુસાફરીનું ભાડું કેટલું થાય ?

(૨૫) ૩ ડગલાં ભરતાં ૫ ફૂટ અંતર કપાતું હોય, તો ૪ માઇલની મુસાફરીમાં કેટલાં ડગલાં થાય ?

(૨૬) એક આગગાડી ૪૦ મિનિટમાં ૧૬ માઇલ દોડી, તો ૫ ક. ૮ મિ. માં તે કેટલા માઇલ દોડી શકે ?

(૨૭) ચોખાનો ભાવ ૬ રૂપીઆ હતો ત્યારે જેટલા રૂપીઆમાં

૫૦ મણ ચોખા આવતા તેટલા જ રૂપીઆમાં હમણા ૪૦ મણ ચોખા આવ્યા, ત્યારે હાલ ભાવ શો હશે ?

(૨૮) એક હંડ્રવેટ ખાંડનો ભાવ ૧૬ રૂ. ૫ આ. હોય તો એ લેખે ૯ ટન ખાંડનું શું બેસે ?

(૨૯) એક કામ ૫ માણસો ૨૪ દિવસમાં કરી શકે છે. તો તે કામનો ૩/૮ ભાગ તેટલાં જ માણસો કેટલા દિવસમાં કરી શકે ?*

(૩૦) ૧૦૦ રૂપીઆના પોસ્ટલ કેશસર્ટિફિકેટનો ભાવ ૭૭૧/૨ રૂપીઆ હોય છે: તો ૧૫૦૦ રૂપીઆનાં કેશસર્ટિફિકેટો લેતાં કેટલા રૂપીઆ આપવા પડે ? અને જો આપણી પાસે ૯૩૦ રૂપીઆ હોય તો કેટલાનાં કેશસર્ટિફિકેટો આવે ?

પગથીઉં પાંચમું—(મુદતની વચ્ચે થતો ફેરફાર)

ઉ૦ એક કામ ૨૦ માણસો ૩૦ દિવસમાં કરી શકે છે પણ તેમણે ૧૨ દિવસ કર્યાં પછી તેમાંથી ૫ માણસ જતાં રહ્યાં તો બાકીનાં માણસો બાકીનું કામ કેટલા દિવસમાં કરી શકે ?

આમાં ૨૦ માણસોએ ૧૨ દિવસ કર્યું એટલે હવે તેને ૩૦–૧૨ = ૧૮ દિવસમાં કરવાનું રહ્યું. તે ૨૦ – ૫ = ૧૫ માણસોને કરવાનું છે. તેથી હિસાબનું સ્વરૂપ એવું થાય છે કે જે કામ ૨૦ માણસો ૧૮ દિવસમાં કરી શકે તે કામ ૧૫ માણસો કેટલા દિવસમાં કરે ?

૨૦ મા. ૧૮ દિ. | ૧૫ મા. : ૨૦ મા. : : ૧૮ દિ. : (૨૪ દિ.)જ.
૧૫ મા. ? દિ. |

(૩૧) એક કામ ૨૫ માણસો ૧૮ દિવસમાં કરી શકે છે. તેમણે ૧૨ દિવસ કર્યાં પછી તેમાંનાં ૧૦ માણસો ચાલ્યાં ગયાં તો બાકીનું કામ બાકીનાં માણસો કેટલે દિવસે કરી શકે ?

(૩૨) એક કામ ૧૪ માણસો ૨૦ દિવસમાં કરી શકે છે. પણ તેમણે ૫ દિવસ કર્યાં પછી ૭ માણસો મદદમાં આવ્યાં તો ત્યારપછી બાકીનું કામ કેટલે દિવસે પુરૂં થશે ?

---

* આ [illegible] છે

(૩૩) એક કિલ્લામાં ૨૦૦ માણસને ૩૦૦ દિવસ ચાલે તેટલું અનાજ હતું, પણ ૧૦૦ દિવસ પછી કેટલાંક માણસો વધ્યાં તેથી તે ખોરાક ત્યારપછી ૧૬૦ દિવસે પુરો થયો તો કેટલાં માણસો વધેલાં?

(૩૪) એક કામ ૪૦ માણસો ૨૭ દિવસમાં કરી શકે છે. પણ ૧૨ દિવસ પછી ૧૦ માણસો ચાલ્યાં ગયાં તો ત્યારપછી તે કામ કેટલે દિવસે પુરૂં થશે?

(૩૫) એક કિલ્લામાં ૫૦૦ માણસોને ૧૦૦ દિવસ ચાલે તેટલું અનાજ હતું, પરંતુ ૮૦ દિવસ પછી તેમાં ૩૦૦ માણસોનો વધારો થયો તો તે અનાજ ત્યારપછી કેટલા દિવસ ચાલ્યું હશે?

પગથીઉં છઠ્ઠું—(કામ કરનાર જુદી જુદી વ્યક્તિઓ)

ઉ૦ જે કામ ૨૪ પુરુષો ૧૦ દિવસમાં કરી શકે, તે કામ ૨૦ બૈરી કેટલા દિવસમાં કરી શકે? ૩ બૈરી ૨ પુરુષોના જેટલું કામ કરી શકે છે.

પ્રમાણમાં સજાતીય પદો જોઇએ માટે બંને સ્થળે બૈરી અગર પુરુષ જોઇએ. તેથી ૨૦ બૈરી બરાબર કેટલા પુરુષો થાય તે પ્રથમ શોધી કાઢવું. ૩ બૈ. : ૨૦ બૈ. : : ૨ પુ. : ($13\frac{1}{3}$ પુ.)

૨૪ પુ. ૧૦ દિ. | $13\frac{1}{3}$ પુ. : ૨૪ પુ. : : ૧૦ દિ. : (૧૮ દિ.)
$13\frac{1}{3}$ પુ. ? દિ. | જવાબ ૧૮ દિ.

(૩૬) જે કામ ૪ પુરુષ ૧૫ દિવસમાં કરી શકે તે કામ ૯ સ્ત્રી કેટલા દિવસમાં કરી શકે? ૨ પુ = ૩ સ્ત્રી

(૩૭) જે કામ ૧૨ પુ. ૨૦ દિવસમાં કરે તે કામ ૪ પુ., ૬ સ્ત્રી અને ૧૦ છોકરાં કેટલા દિવસમાં કરી શકે? ૨ પુ. = ૩ સ્ત્રી = ૪ છો.

(૩૮) ૩ ઘોડા અથવા ૫ ગાય જે ઘાસ ૩૨ દિવસમાં ખાઈ શકે તે ૭ ઘોડા અને ૧૫ ગાય કેટલા દિવસમાં ખાઈ શકે?

(૩૯) એક કામ ૨૮ પુરુષો ૩૦ દિવસમાં કરી શકે છે પણ ૨૦ દિવસ પછી કેટલાંક છોકરાં મદદમાં આવ્યાં તેથી કામ

૨ દિવસ વહેલું પુરૂં થયું તો કેટલાં છોકરાં મદદમાં આવ્યાં હશે ?
૩ છોકરાં = ૧ પુરુષ

(૪૦) ૧૫ બળદ અથવા ૨૭ ગાય એક ગંજીનું ઘાસ ૫૦ દિવસમાં ખાઈ શકે છે, તો તે ઘાસ ૩૦ દિવસમાં પુરૂં કરાવવા ૨૭ ગાયો સાથે કેટલા બળદ મૂકવા જોઇએ ?

પ્રકરણ ૨૭ મું–બહુરાશિ

ત્રણ પદ આપ્યાં હોય તો ત્રિરાશિ કહેવાય, પરંતુ વધારે આપ્યાં હોય તો બહુરાશિ કહેવાય. તેમાં પણ જો પાંચ આપ્યાં હોય તો પંચરાશિ કહેવાય.

પંચરાશિ

પગથીઉં પહેલું—(માત્ર સમ પ્રમાણ)

ઉ૦ એક માણસને ૭ દિવસનો પગાર ૧૪ રૂ. મળે તો ૧૭ દિવસનો કેટલો મળે ? આવા હિસાબો પાછળ આવી ગયા છે તે પરથી બાળકો કહેશે કે ૩૪ રૂ. મળે. હવે એ જ હિસાબ નીચેના સ્વરૂપમાં લખવો.

ઉ૦ ૩ માણસને ૭ દિવસનો પગાર ૪૨ રૂપીઆ મળે તો ૫ માણસને ૧૭ દિવસનો કેટલો મળે ?

પહેલા હિસાબમાં અને આમાં દિવસોની બાબતમાં મળતાપણું છે પણ માણસોની બાબતમાં જુદાપણું છે. એટલે પહેલામાં એક માણસની વાત હતી. પણ આમાં ૩ અને ૫ માણસની વાત છે. આમાં પાંચ રકમ કે રાશિ આવે છે માટે આ પંચરાશિનો હિસાબ ગણાય. આ હિસાબ એકમપદ્ધતિથી નીચે પ્રમાણે થાય.

	૩ માણસને	૭ દિવસના	૪૨ રૂ.	મળે.		૪૨ ÷ ૩ = ૧૪
તો	૧ ,,	૭ ,,	૧૪ રૂ.	,,		૧૪ ÷ ૭ = ૨
∴	૧ ,,	૧ ,,	૨ રૂ.	,,		૨ × ૧૭ = ૩૪
∴	૧ ,,	૧૭ ,,	૩૪ રૂ.	,,		૩૪ × ૫ = ૧૭૦
∴	૫ ,,	૧૭ ,,	૧૭૦ રૂ.	,,		૧૭૦ રૂ. જવાબ

ટીપ—એક જાતનાં પદોને વિચારતાં બીજી જાતનાં પદોને લક્ષમા લેવાં નહિ. ઉપરના હિસાબમાં માણસનાં પદનો વિચાર કરતી વખતે દિવસનાં પદ, સાથે બોલવાં નહિ. જેમકે ૩ માણસને ૪૨ રૂ. મળે તો ૧ માણસને કેટલા ? તેવી જ રીતે દિવસનાં પદ વિચારતાં માણસનાં પદ, સાથે બોલવાં નહિ જેમકે ૭ દિવસના ૧૪ રૂપીઆ મળે તો ૧ દિવસના કેટલા ?

આ હિસાબ પ્રમાણથી નીચે પ્રમાણે થાય.

૩ મા. ૭ દિ. ૪૨ રૂ.	૩ મા. : ૫ મા. } : : ૪૨ રૂ. : (૧૭૦રૂ.)
૫ મા. ૧૭ દિ. ?	૭ દિ. : ૧૭ દિ. }

$$\frac{૫ \times ૧૭ \times \cancel{૪૨}^{\cancel{૬}^{૨}}}{\cancel{૩} \times \cancel{૭}} = ૧૭૦ \text{ રૂ. જવાબ}$$

હિસાબ પ્રમાણથી કરવો હોય ત્યારે પ્રથમ રકમમાંથી ડાબી તરફ બતાવ્યા પ્રમાણે પદો જુદાં તારવી કાઢવાં. પછી જમણી તરફ બતાવ્યા પ્રમાણે પ્રમાણ ગોઠવવાં. જે જાતનો જવાબ માગ્યો હોય તે જાતનું પદ ત્રીજું મૂકવું. તેની ડાબી તરફ : : આમ ચાર ટપકાં કરવાં અને એક કોંસ કરવો. પછી તેની સાથે સંબંધ ધરાવતાં પદો પહેલાં અને જવાબ સાથે સંબંધ ધરાવતાં પદો બીજાં મૂકવાં. પછી મધ્યપદોના ગુણાકારને આદિપદોએ ભાગવા એટલે જવાબનું પદ આવશે. જે આવે તે કોંસમાં પ્રમાણના ચોથા પદની જગાએ નોંધવું. આ પગથીઆમાં સમ પ્રમાણના જ હિસાબ છે. એટલે પદો ફરશે કે નહિ તેનો વિચાર કરવો નહિ પડે.

(૧) ૧૫ માણસ ૩ દિવસમાં ૧૩૫ રૂપીઆ કમાય તો ૨૦ માણસ ૧૦ દિવસમાં શું કમાય ?

૨) એક બીડમાં ૧૭ બળદને ૧૯ દિવસ ચરાવવાનો ખર્ચ ૩૨૩ રૂપીઆ થાય તો ૧૩ બળદને ૨૫ દિવસ ચરાવવાનો ખર્ચ કેટલો થાય ?

(૩) ૬ માણસનો ૩ માસની ખોરાકીનો ખર્ચ ૧૮૦ રૂપીઆ થાય

તો ૧૧ માણસનો ૭ માસની ખોરાકીનો ખર્ચ કેટલો થશે ?

(૪) ૧૩ બકરાં ૫ દિવસમાં ૨૬૦ પુળા ઘાસ ખાય તો ૧૧ બકરાં ૩ દિવસમાં કેટલા પુળા ખાય ?

(૫) ૩ માણસ ૭ દિવસમાં ૮૪૦ પતંગ બનાવે તો ૪ માણસ ૯ દિવસમાં કેટલા પતંગ બનાવે ?

(૬) ૬ મજુર ૫ દિવસમાં ૨૧૦ ફૂટ લાંબી દિવાલ ચણે તો ૭ મજુર ૯ દિવસમાં કેટલા ફૂટ લાંબી દિવાલ ચણે ?

(૭) ૪ ખાંડી ભાર ૭ ગાઉ લઈ જવાના ૪૨ રૂપીઆ બેસે તો ૭ ખાંડી ભાર ૧૯ ગાઉ લઈ જવાના કેટલા રૂપીઆ બેસે ?

(૮) ૩ નળથી ૭ કલાકમાં ૧૬૨ મણ પાણી નીકળે તો ૧૪ નળથી ૪$\frac{૧}{૨}$ કલાકમાં કેટલા મણ પાણી નીકળે ?

(૯) ૭ દરજી ૬$\frac{૩}{૪}$ કલાકમાં ૨૮ પહેરણ સીવે ત્યારે ૨૫ દરજી ૮$\frac{૧}{૨}$ કલાકમાં કેટલાં પહેરણ સીવે ?

(૧૦) ૧૩ માણસનું ૨૧ માઇલનું રેલવે ભાડું ૫ રૂ. ૧૧ આ. બેસે તો ૧૯ માણસનું ૨૪ માઇલનું કેટલું બેસે ?

પગથીઉં બીજું—(માત્ર વ્યસ્ત પ્રમાણ)

ઉ૦ એક કામ ૯ માણસ ૭ દિવસમાં કરે તો ૨૧ માણસ કેટલા દિવસમાં કરે ? આનો જવાબ ૩ દિવસ આવે. આ હિસાબમાં કલાકનાં બીજાં બે પદો ઉમેરતાં એવું સ્વરૂપ થાય, કે ૯ માણસ રોજ ૬ કલાક કામ કરે તો જે કામ ૭ દિવસમાં થાય તે જ કામ ૨૧ માણસ રોજ ૯ કલાક કરે તો કેટલા દિવસમાં થાય ?

૯ માણસ રોજ ૬ કલાક કરે તો ૭ દિ. લાગે.

તો	૧	,,	૬	,,	,,	૬૩	,,	૭×૯ = ૬૩
∴	૧	,,	૧	,,	,,	૩૭૮	,,	૬૩×૬ =૩૭૮
∴	૨૧	,,	૧	,,	,,	૧૮	,,	૩૭૮÷૨૧= ૧૮
∴	૨૧	,,	૯	,,	,,	૨	,,	૧૮÷ ૯ = ૨

જવાબ ૨ દિવસ. આ હિસાબ પ્રમાણથી નીચે પ્રમાણે થાય.

૯ મા.	૬ ક.	૭ દિ.	૨૧ મા. : ૯ મા.	} ::૭ દિ.:(૨ દિ.)
૨૧ મા.	૯ ક.	?	૯ ક. : ૬ ક.	

$\frac{૭}{૧} \times \frac{૯}{૧} \times \frac{૬}{૧} \times \frac{૧}{૯} \times \frac{૧}{૨૧} = \frac{૨}{૧}$ = ૨ દિ. જ.

આમાં પદોને પ્રમાણમાં ગોઠવતાં જવાબને મળતું ૭ દિવસનું પદ ત્રીજું માંડયું. પછી પદ ગોઠવવા માટે પ્રથમ માણસનાં પદો લીધાં. ૯ માણસને ૭ દિવસ લાગે છે તો ૨૧ માણસને કેટલા લાગે–વધારે કે ઓછા ? તેનો વિચાર કરતાં ઓછા લાગે. ઓછો જવાબ લાવવો હોય તો પહેલું પદ મોટું જોઇએ; પરંતુ નાનું છે. તેથી પદો ગોઠવતાં પદ બદલાવવાં પડે. એટલે ૨૧ માણસ પ્રથમ અને ૯ માણસ પછી. તેવી જ રીતે કલાકનાં પદો વિચારતાં ૬ કલાક કામ કરતાં ૭ દિવસ લાગે તો ૯ કલાક કરતાં ઓછા દિવસ લાગે. ઓછો જવાબ લાવવા મોટું પદ પહેલું જોઇએ. તે નથી; માટે પદ બદલાવવાં પડે. એટલે ૯ કલાક પ્રથમ અને ૬ કલાક પછી.

(૧૧) જે કામ ૮ માણસ રોજ ૫ કલાક કરે તો ૧૨ દિવસમાં થાય તે જ કામ ૧૦ માણસ રોજ ૬ કલાક કરે તો કેટલા દિવસમાં થાય?

(૧૨) એક ઘાસની ગંજી, ૮ ગાય રોજ ૧૦ કલાક ખાય તો ૩૦ દિવસ ચાલે ત્યારે ૧૫ ગાય રોજ ૮ કલાક ખાય તો કેટલા દિવસ ચાલે ?

(૧૩) એક કોઠીમાંનું અનાજ, દરેકને ૨ શેર આપતાં ૨૦ માણસને ૪ માસ ચાલે તો દરેકને ૩ શેર આપતાં ૨૫ માણસને કેટલા માસ ચાલે ?

(૧૪) ૪ નળ રોજ ૬ કલાક ઉઘાડીએ તો એક ટાંકામાંનું પાણી ૨૫ દિવસ ચાલે છે, ત્યારે ૩ નળ રોજ ૫ કલાક ઉઘાડતાં તેનું પાણી કેટલા દિવસ ચાલે ?

(૧૫) દર માઇલે રેલવે ભાડું ૪ પાઈ હોય તો જેટલા રૂપીઆમાં ૯ માણસ ૨૦૦ માઇલની મુસાફરી કરી શકે તેટલા જ રૂપીઆમાં દર માઇલે ૩ પાઈ ભાડું હોય તો ૨૫ માણસ કેટલા માઇલની મુસાફરી કરી શકે ?

(૧૬) જે કામ રોજ ૭ કલાક કરતાં ૧૪ પુરુષ ૮ દિવસમાં કરે તે જ કામ રોજ ૮ કલાક કરતાં ૨૦ સ્ત્રીઓ કેટલા દિવસમાં કરે ? (૧ પુરુષ = ૨ સ્ત્રી)

(૧૭) ઘઉંનો ભાવ ૩ રૂપીએ મણ હોય ત્યારે જેટલા રૂપીઆના ઘઉં ૨૫ માણસને ૮ માસ ચાલે તેટલા જ રૂપીઆના ઘઉં. ઘઉંનો ભાવ ૪ રૂપીએ મણ હોય ત્યારે ૨૦ માણસને કેટલા માસ ચાલે ?

(૧૮) એક પૃષ્ઠમાં ૨૦ લીટી અને દરેક લીટીમાં ૨૫ અક્ષર લખતાં જે વિષય ૭ પૃષ્ઠમાં સમાય તે જ વિષય દરેક પૃષ્ઠમાં ૧૪ લીટી અને દરેક લીટીમાં ૨૦ અક્ષર લખતાં કેટલાં પૃષ્ઠમાં સમાય ?

(૧૯) જેટલી ઇંટોમાં ૭ ફૂટ ઉંચી અને ૩ ફૂટ પહોળી એવી ભીંત ૧૦ ફૂટ લાંબી થાય તેટલી જ ઇંટોમાં ૧૨ ફૂટ ઉંચી અને ૨ ફૂટ પહોળી એવી ભીંત કેટલા ફૂટ લાંબી થાય ?

(૨૦) એક લખનારો દર કલાકે ૭૫ લીટી પ્રમાણે રોજ ૬ કલાક લખે તો એક ચોપડી ૨૦ દિવસમાં લખી રહે છે. ત્યારે તે દર કલાકે ૯૦ લીટી લખે અને રોજ ૪ કલાક કામ કરે તો તે જ ચોપડી કેટલા દિવસમાં લખી રહે ?

પગથીઉં ત્રીજું—(સમ અને વ્યસ્ત પ્રમાણ)

ઉ૦ ૮ રૂ. ૪ આનાની બાજરી ૭ માણસોને ૩૩ દિવસ ચાલે તો ૧૦ રૂ. ૮ આનાની બાજરી ૪૨ માણસને કેટલા દિવસ ચાલે ?

	$૮\frac{૧}{૪}$ રૂ. ની બાજરી		૭	માણસને	૩૩	દિવસ	ચાલે.
તો	૧	,,	૭	,,	૪	,,	
∴	૧	,,	૧	,,	૨૮	,,	
∴	$૧૦\frac{૧}{૨}$	,,	૧	,,	૨૯૪	,,	
∴	$૧૦\frac{૧}{૨}$	,,	૪૨	,,	૭	,,	

$૩૩ \div ૮\frac{૧}{૪} = ૪$	૮ રૂ. ૪ આ. = $૮\frac{૧}{૪}$ રૂ.
$૪ \times ૭ = ૨૮$	૧૦ રૂ. ૮ આ. = $૧૦\frac{૧}{૨}$ રૂ.
$૨૮ \times ૧૦\frac{૧}{૨} = ૨૯૪$	$\frac{\cancel{૩૩}}{૧} \times \frac{૪}{\cancel{૩૩}} = ૪$
$૨૯૪ \div ૪૨ = ૭$	$\frac{\overset{૧૪}{\cancel{૨૮}}}{૧} \times \frac{૨૧}{\cancel{૨}} = ૨૯૪$

(૨૧) ૧૬ રૂપીઆમાં ૧૦ ખાંડી ભાર ૨૮ માઇલ લઈ જવાય તો ૫૪ રૂપીઆમાં ૧૫ ખાંડી ભાર કેટલા માઇલ લઈ જવાય ?

(૨૨) ૨૦ ફૂટ લાંબી ભીંત એક દિવસમાં ચણવા માટે રોજ ૮ કલાક કામ કરે તેવાં ૧૫ માણસ જોઇએ, તો ૧૮ ફૂટ લાંબી ભીંત ચણવા માટે રોજ ૯ કલાક કામ કરે તેવાં કેટલાં માણસ જોઇએ ?

(૨૩) ૪૦ મણ અનાજ ૬૦ માણસને ૪ અઠ. ૨ દિ. (૩૦ દિ.)ચાલે તો ૨ કળશી અનાજ ૧૦૦ માણસને કેટલા દિવસ ચાલે ?

(૨૪) દર રોજ ૧૦ રૂ. ભાર ગ્યાસતેલ બળતું હોય તો ૫ રૂ. નું ગ્યાસતેલ ૬ માસ ચાલે, ત્યારે દર રોજ ૧૫ રૂ, ભાર બળતું હોય તો ૧૭ રૂ. ૮ આનાનું ગ્યાસતેલ કેટલા માસ ચાલે ?

(૨૫) ૧૫ વણકર ૩$\frac{૩}{૪}$ ફૂટ પહોળો એવો ૪૦ વારનો તાકો રોજ વણે તો ૧૨ વણકર ૪ ફૂટ પહોળો એવો કેટલો લાંબો તાકો રોજ વણી શકે ?

(૨૬) ૧૮૦૦ રૂ. કમાતાં ૧૨ માણસને ૩ માસ લાગે તો ૪૫૦૦ રૂ. કમાતાં ૨૦ માણસને કેટલા માસ લાગે ?

(૨૭) દરેક સિપાઇને રોજ ૧$\frac{૧}{૪}$ શેર ખોરાક આપતાં ૧૦૦ મણ ખોરાક ૮૦ દિવસ ચાલે તો દરેકને રોજ ૧$\frac{૧}{૨}$ શેર આપતાં ૯૬ મણ ખોરાક તેટલા જ સિપાઇને કેટલા દિવસ ચાલે ?

(૨૮) ૧ વા. ૪ ઇં. પાનાની ૯૦ વાર ખાદીના ૬૦ રૂ. બેસે તો એ લેખે ૧ વા. ૯ ઇં. પનાની કેટલા વાર ખાદીના ૫૦ રૂ. બેસે ?

(૨૯) ૭ ફૂટ ઘેરાવાવાળા પૈડાના ૨ કલાકમાં ૪૦૦૦ આંટા થાય તો તે જ ગતિથી જતા ૫ ફૂટ ઘેરાવાવાળા પૈડાના ૩ કલાક ૧૨ મિનિટમાં કેટલા આંટા થાય ?

(૩૦) એક બીડમાં ૮૦ રૂપીઆમાં ૨૫ બળદ ૪૦ દિવસ ચરાવી શકાય તો તે જ બીડમાં ૭૨ રૂપીઆમાં ૯૦ ગાય કેટલા દિવસ ચરાવી શકાય ? (૨ બળદ = ૩ ગાય)

પગથીઉં ચોથું—(પાંચ કરતાં વધારે રાશિ)

આવા હિસાબો પંચરાશિની રીતે જ સિદ્ધ થાય છે. ફેર ફક્ત એટલો જ છે કે આમાં વધારે પદો હોય છે. આને સિદ્ધ કરતાં પંચરાશિની રીત વાપરવી; પરંતુ જેટલાં પદો આપ્યાં હોય તે બધાંનો ઉપયોગ કરવો.

(૩૧) દર રોજ ૭ કલાક પ્રમાણે કામ કરતાં એક કામનો ૨/૫ ભાગ ૨૪ માણસો ૧૨ દિવસમાં કરે, તો તે જ કામનો ૩/૪ ભાગ ૨૦ માણસો રોજ ૬ કલાક પ્રમાણે કરતાં કેટલા દિવસમાં કરે?

(૩૨) માણસ દીઠ ૧/૪ શેર ચોખા વાપરતાં ૫ મણ ચોખા ૨૫ માણસને ૩૨ દિવસ ચાલે, તો માણસ દીઠ રોજ ૧/૩ શેર ચોખા વાપરતાં ૬ મણ ચોખા કેટલાં માણસોને ૩૦ દિવસ ચાલે?

(૩૩) રોજ ૮ કલાક પ્રમાણે કરતાં એક કામ ૪૦ પુરુષો ૩૦ દિવસમાં કરે છે, તો તેથી ૨૧/૨ ગણું કામ દર રોજ ૧ કલાક વધારે કરતાં ૪૦ દિવસમાં પુરૂં કરવું હોય તો કેટલી સ્ત્રીઓ કામે લગાડવી? (૨ પુરુષ = ૩ સ્ત્રી)

(૩૪) રોજ ૬ કલાક પ્રમાણે કામ કરતાં ૧૧ લહીઆ ૩૩૦ પાનાંની એક એવી ૪ ચોપડી ૧૦ દિવસમાં લખી રહે, તો રોજ કેટલા કલાક પ્રમાણે કામ કરતાં ૧૦ લહીઆ ૩૦૦ પાનાંની એક એવી ૫ ચોપડી ૧૫ દિવસમાં લખે?

(૩૫) ૨૦ ફૂટ લાંબી ૧૫ ફૂટ ઉંચી અને ૧॥ ફૂટ જાડી દિવાલ બાંધતાં ૬ ઇંચ લાંબી, ૪ ઇંચ પહોળી અને ૩ ઇંચ જાડી એવી ૧૦૮૦૦ ઇંટો જોઇએ; તો ૧૫ ફૂટ લાંબી, ૧૨ ફૂટ ઉંચી અને ૧ ફૂટ જાડી દિવાલ બાંધતાં ૮ ઇંચ લાંબી, ૪૧/૨ ઇંચ પહોળી અને ૪ ઇંચ જાડી એવી કેટલી ઇંટો જોઇએ?

પગથીઉં પાંચમું—(શરત પ્રમાણે કામ પુરૂં કરવાના)

ઉ૦ ૨૪ માણસે એક કામ ૩૦ દિવસમાં પુરૂં કરવાનો કરાર

કર્યો. ૧૨ દિવસે તેમને માલમ પડયું કે માત્ર $\frac{૧}{૬}$ કામ થયું છે, તો શરત પ્રમાણે પુરૂં કરવા કેટલાં માણસોની મદદ લેવા જોઇએ ?

શરત પ્રમાણે પુરૂં કરવું એટલે ૩૦ દિવસે ૧ કામ કરવું. પણ ૨૪ માણસોથી ૧૨ દિવસે $\frac{૧}{૬}$ કામ થયું છે, તેથી હવે ૩૦ − ૧૨ = ૧૮ દિવસમાં; ૧ − $\frac{૧}{૬}$ = $\frac{૫}{૬}$ કામ કરવાનું રહ્યું; તેથી પ્રમાણ ગોઠવતાં

કા.	દિ.	મા.	
$\frac{૧}{૬}$	૧૨	૨૪	$\frac{૧}{૬}$ કા. : $\frac{૫}{૬}$ કા.
$\frac{૫}{૬}$	૧૮	?	૧૮ દિ. : ૧૨ દિ.

} : : ૨૪ મા. : (૮૦ મા.)

પછીના દિવસોમાં ૮૦ માણસો જોઇએ, તેમા ૨૪ છે; માટે ૮૦ − ૨૪ = ૫૬ માણસો મદદમાં લેવાં. ∴ ૫૬ માણસો

ટીપ—પુરૂં કરી શકે છે એમ હોય તો તેટલી શક્તિ છે, પણ પુરૂં કરવાનું માથે લે છે એમ હોય ત્યારે તો જેટલા વખતમાં જેટલું કરે તે શક્તિ છે. એ વાત બરાબર ખ્યાલમાં રાખવી.

(૩૬) ૫૦ માણસોએ એક કામ ૮૦ દિવસમાં કરવાનો કરાર કર્યો, પણ ૩૦ દિવસે માલમ પડયું કે માત્ર $\frac{૧}{૪}$ કામ થયું છે, તો શરત પ્રમાણે કામ પુરૂં કરી આપવાને કેટલાં માણસોની મદદ લેવી ?

(૩૭) એક કંટ્રાકટરે ૩૦ માણસો કામે લગાડીને ૨૦ દિવસમાં એક ખેતર લણી દેવાનું માથે લીધું. પણ ૧૦ દિવસે $\frac{૩}{૪}$ કામ થએલું જણાયું તો કરાર પ્રમાણે પુરૂં કરવા કેટલાં માણસોને રજા આપવી ?

(૩૮) એક માણસે ૮ માઇલની સડક ૬ માસમાં બાંધી આપવાનું માથે લઈ ૧૫૦ માણસો કામે લગાડયાં. બે માસ પછી તેને માલમ પડયું કે માત્ર ૧$\frac{૧}{૩}$ માઇલની સડક બંધાઈ છે તો વખતસર કામ પુરૂં કરી આપવા કેટલાં વધારે માણસો કામે લગાડવાં જોઇએ ?

(૩૯) એક કામ ૫૦ માણસો રોજ ૬ કલાક પ્રમાણે કરતાં ૬૦ દિવસમાં કરવાનું માથે લે છે. ૨૦ દિવસે તેમને માલમ પડયું કે માત્ર ૧/૪ કામ થયું છે તેથી તેમણે ૧૦ માણસોનો વધારો કર્યો તો વખતસર પુરૂં કરવા ત્યારપછી રોજ કેટલા કલાક કામ કરવું જોઇએ ?

(૪૦) એક કામ ૭૦ માણસો રોજ ૬ કલાક પ્રમાણે કરતાં ૫૦ દિવસમાં કરી આપવાનું માથે લે છે. ૩૦ દિવસે તેમને માલમ પડયું કે માત્ર ૧/૩ કામ થયું છે તેથી તેમણે ૭ કલાક પ્રમાણે કરવા માંડયું અને બીજાં માણસોની મદદ લીધી; તો વખતસર પુરૂં કરી આપવા કેટલાં માણસોની મદદ લીધી હશે ?

પ્રકરણ ૨૮ મું—વ્યાજ

વ્યવહાર ચલાવવાનું મુખ્ય સાધન નાણું છે. બીજા પાસેથી નાણું બે રીતે મેળવી શકાય છે. એક રીતે માત્ર સ્નેહસંબંધથી કંઈ પણ દેખાતો બદલો આપ્યા વગર; એટલે બીજા પાસેથી જે રકમ આણી હોય તે જ રકમ પાછી આપવામાં આવે. બીજી રીતે બદલો આપીને; એટલે બીજા પાસેથી જે રકમ આણી હોય તે પાછી આપતાં મૂળ રકમ ઉપરાંત કંઇક વધારે પણ આપવામાં આવે. જેમકે ૧૦૦ રૂ. લાવી ૬ માસ રાખી પાછા આપતાં ૧૦૩ રૂ. આપવામાં આવે. આવી રીતે અપાએલા વધારાના ૩ રૂપીઆ તે ૧૦૦ રૂ. નું ૬ માસનું **વ્યાજ** કહેવાય છે.

પાઠ પહેલું—(વ્યાજ)

(૧) ૧૨૫ રૂ. ૮ માસ રાખીને ૧૩૪ રૂ. આપ્યા તો વ્યાજ શું ?

(૨) ૪ માસ ૫૦૦ પૌંડ રાખીને ૫૦૭ પૌંડ આપ્યા તો વ્યાજ શું ?

(૩) ૧૬૬ રૂ. ૧૦ આ. ૮ પા., ૯ માસ રાખીને ૧૭૨ રૂ. ૫ આ. ૪ પા. આપવામાં આવ્યા. તેમાં વ્યાજ કેટલું આપ્યું ?

પગથીઉં બીજું—(ભાવ ઉપરથી વ્યાજ શોધવાના)

વ્યાજ એ અમુક રકમ અમુક સમય સુધી રાખ્યાનો બદલો છે. આ બદલા સંબંધી કંઇક નિયમ હોવાની જરૂર છે. જેમ મકાનના ભાડા સંબંધી નિયમ હોય કે મહીને અથવા તો વરસે આટલું ભાડું આપવું; તેમ નાણાના વ્યાજ માટે પણ નિયમ હોય છે. એનો નિયમ ઘણે ભાગે ૧૦૦ ઉપર હોય છે. એટલે ૧૦૦ રૂ. ૧ વરસ સુધી રાખવામાં આવે તેનું વ્યાજ આટલા રૂપીઆ. આવો ઠરાવ તે **વ્યાજનો દર** કહેવાય. જેમકે ૧૦૦ રૂ. નું ૧ વરસનું વ્યાજ ૭ રૂ. ઠરાવ્યું હોય તો ૭ રૂપીઆ વ્યાજનો દર. (દર એટલે ભાવ)

ઉ૦ ૫ રૂ. વ્યાજનો દર હોય તો ૨૦૦ રૂ. નું ૩ વરસનું વ્યાજ કેટલું ?

	૧૦૦ રૂ. નું ૧ વ. નું વ્યાજ ૫ રૂ.	$\frac{5}{1}\times\frac{200}{1}\times\frac{1}{100}=10$
તો	૨૦૦ રૂ. નું ૧ વ. નું વ્યાજ ૧૦ રૂ.	$\frac{10}{1}\times\frac{3}{1}=30$ રૂ. જ.
∴	૨૦૦ રૂ. નું ૩ વ. નું વ્યાજ ૩૦ રૂ.	

(૪) ૪ રૂ. વ્યાજનો દર હોય તો ૩૦૦ રૂ. નું ૨ વરસનું વ્યાજ કેટલું ?

(૫) ૩ રૂ. વ્યાજનો દર ગણતાં ૪૦૦ રૂ. નું ૭ વરસનું વ્યાજ કેટલું ?

(૬) ૫ રૂ. વ્યાજનો દર ગણીને ૨૦૦ રૂ. નું ૯ વરસનું વ્યાજ કાઢો.

પગથીઉં ત્રીજું—(વ્યાજ ગણવામાં વપરાતા શબ્દોનો ઉપયોગ)

૪ રૂ. વ્યાજનો દર હોય તો ૫૦૦ રૂ. નું ૩ વરસનું વ્યાજ ૬૦ રૂ. થાય. આમાં ૪ રૂ. તે **વ્યાજનો દર**, ૫૦૦ રૂ. તે **મુદ્દલ**, ૫૬૦ રૂ. તે **વ્યાજમુદ્દલ** કે **રાશ** અને ૩ વરસ તે **મુદત** કહેવાય.

મુદ્દલ—વ્યાજે રાખવામાં આવી હોય તે રકમ

મુદત—વ્યાજે રાખવામાં આવ્યાનો વખત

રાશ કે વ્યાજમુદ્દલ—વ્યાજ અને મુદ્દલ મળવાથી થતી રકમ

વ્યાજનો દર ૧૦૦ મુદ્દલ અને ૧ વરસ ઉપર ઠરે છે. એમાં ૧૦૦ તે રૂપીઆ, પૌંડ કે બીજા સિક્કા હોય છે, તેથી વ્યાજનો દર અમુક રૂપીઆ, અમુક પૌંડ કે અમુક બીજા સિક્કા એમ બોલવાને

મુદ્દલે અમુક ટકા બોલવામાં આવે છે. વ્યાજનો દર ૭ ટકા; એનો અર્થ ૧૦૦ રૂપીએ ૭ રૂપીઆ, ૧૦૦ પાંડે ૭ પાંડ અને ૧૦૦ ગિનીએ ૭ ગિની. આ પરથી ટકા એટલે એકમના શતાંશ; પણ વ્યાજના હિસાબમાં ટકાનો અર્થ ૧૦૦ નું એટલે દર સેંકડાનું ૧ વરસનું એટલે દર વરસનું એટલું બ્યાજ, એવો છે.

ઉ૦ વ્યાજનો દર ૬ ટકા, મુદ્દલ ૫૦૦ રૂ. ને મુદત ૨ વરસ હોય તો વ્યાજ કેટલું આવે ?

૬ ટકાનો અર્થ ૧૦૦ રૂ. નું ૧ વરસનું વ્યાજ ૬ રૂ. થાય.
તો ૫૦૦ રૂ. ,, ૧ ,, ,, ૩૦ રૂ. ,,
∴ ૫૦૦ રૂ. ,, ૨ ,, ,, ૬૦ રૂ. જવાબ

(૭) વ્યાજનો દર ૩ ટકા, મુદ્દલ ૪૦૦ રૂ.ને મુદત ૫ વરસ તો વ્યાજ શું ?
(૮) ,, ૪ ,, ,, ૫૦૦ રૂ. ,, ૯ ,, ,,
(૯) ,, ૯ ,, ,, ૨૦૦ પાં. ,, ૩ ,, તો રાશ કેટલા ?

પગથીઉં ચોથું—(સંયુક્ત પ્રમાણનો ઉપયોગ)

ઉ૦ ૪½ ટકા લેખે ૨૫૦ રૂ. નું ૪ વરસનું વ્યાજ શું ? આ હિસાબમાં ઉપલક નજરે જોતાં ૩ પદ દેખાય છે; ટકા, મુદ્દલ ને મુદત; પણ વાસ્તવિક રીતે જોતાં ૫ પદ છે. એટલે કે ટકામાં ૩ પદનો અર્થ છે; (૧ સેંકડો, ૧ વરસ અને ઠરાવેલું વ્યાજ); તે ઉપરાંત મુદ્દલ અને મુદત મળી ૫ પદ થઈ રહ્યાં; તેથી આ હિસાબ પંચરાશિની રીતે પ્રમાણથી નીચે પ્રમાણે થાય.

મુદ્દલ ૧૦૦ રૂ. : ૨૫૦ રૂ. } રૂ. વ્યા. રૂ. વ્યા.
} : : ૪½ : (૪૫)
મુદત ૧ વ. : ૪ વ. } $\frac{૧}{૧} \times \frac{૨૫૦}{૧} \times \frac{૪}{૧} \times \frac{૯}{૨} \times \frac{૧}{૧૦૦}$ = ૪૫ રૂ. જવાબ

ટીપ—વ્યાજના હિસાબનાં પદ હંમેશાં સમ પ્રમાણમાં હોય.

(૧૦) ૬¼ ટકા લેખે ૩૨૦ રૂ. નું ૨½ વરસનું વ્યાજ શું ?

*(૧૧) ૭$\frac{૧}{૨}$ % લેખે ૮૪૦ પૌં. નું ૪$\frac{૩}{૪}$ વરસનું વ્યાજમુદ્દલ શું ?

(૧૨) ૨$\frac{૩}{૪}$ % લેખે ૬૬૬ પૌં, ૧૩ શિ. ૪ પે.નું ૩ વરસનું વ્યાજ શું ?

પગથીઉં પાંચમું—(આનાની તેરીખ)

કોઈ વાર ૧૦૦ રૂ. નું ૧ માસનું વ્યાજ અમુક આના ઠરાવવામાં આવે છે. એવે વખતે તેટલા આનાની તેરીખે, એમ બોલાય છે. જેમકે ૭ આનાની તેરીખે, એટલે ૧૦૦ રૂ. નું ૧ માસનું વ્યાજ ૭ આના પ્રમાણે.

ઉ૦ ૫ આનાની તેરીખે ૨૦૦ રૂ. નું ૮ માસનું વ્યાજ શું ?

૧૦૦ રૂ. નું ૧ માસનું વ્યાજ $\frac{૫}{૧૬}$ રૂ.	૫ આના = $\frac{૫}{૧૬}$ રૂ.
તો ૨૦૦ રૂ. ,, ૧ ,, ,, $\frac{૫}{૮}$ રૂ.	$\frac{૫}{૧૬} \times \frac{૨૦૦}{૧૦૦} = \frac{૫}{૮}$ રૂ.
∴ ૨૦૦ રૂ. ,, ૮ ,, ,, ૫ રૂ.	$\frac{૫}{૮} \times \frac{૮}{૧}$ = ૫ રૂ. જ.

ઉપરના હિસાબ પંચરાશિથી નીચે પ્રમાણે થાય.

મુદ્દલ ૧૦૦ રૂ. . ૨૦૦ રૂ.
મુદત ૧ માસ : ૮ માસ } : : રૂ.વ્યા. $\frac{૫}{૧૬}$: રૂ.વ્યા. (૫) $\frac{૫}{૧૬} \times \frac{૨૦૦}{૧} \times \frac{૮}{૧} \times \frac{૧}{૧૦૦}$
= ૫ રૂ. જ.

(૧૩) ૬ આનાની તેરીખે ૧૦૦ રૂ. નું ૧૦ માસનું વ્યાજ શું ?

(૧૪) ૧૧ ,, ૧૩૩ રૂ. ૫ આ. ૪ પા. નું ૧ વરસ ૯ માસનું વ્યાજ શું ?

(૧૫) ૯ આનાની તેરીખે ૧૮૦ રૂ. નું ૭$\frac{૩}{૪}$ માસનું વ્યાજ શું ?

---

* ટકા લખવાને બદલે ટુંકામાં આમ % લખવામાં આવે છે.

ટીપ—આના તે એક માસનું વ્યાજ છે. તે પરથી ૧ વરસનું વ્યાજ કાઢવું હોય તો બાર ગણા આના થાય. બાર ગણા આના તે પોણા ગણા રૂપીઆની બરાબર છે. તેથી જેટલા આનાની તેરીખ કહી હોય તેના પોણા કરતાં જે આવે તેટલા ટકાની તેરીખ થાય. ૭ આનાની તેરીખ હોય તો ૭ × ૦।।। = ૫। ટકા.

પગથીઉં છઠ્ઠું—(પૈસાની અને દોકડાની તેરીખ)

કોઈ વાર ૧૦૦ ને બદલે ૧ રૂ. પર માસિક વ્યાજ ઠરાવવામાં આવે છે. તેવે વખતે દર રૂપીએ અમુક દોકડા કે અમુક પૈસા એમ વ્યાજ ઠરે છે. તે દોકડાની કે પૈસાની તેરીખ કહેવાય છે. ૨ પૈસાની તેરીખે એટલે ૧ રૂપીએ ૧ માસે ૨ પૈસા વ્યાજ. ૨ દોકડાની તેરીખે એટલે ૧ રૂપીએ ૧ માસે ૨ દોકડા વ્યાજ. ઉ૦ પૈસાની તેરીખે ૩૨ રૂ. નું ૪ માસનું વ્યાજ શું ? ૧ પૈસો $=\frac{૧}{૬૪}$ રૂપીઆ; તેથી પૈસાની તેરીખે ૧ રૂ. નું ૧ માસનું વ્યાજ $\frac{૧}{૬૪}$ રૂ. થાય. તે પરથી ૩૨ રૂ. નું ૪ માસનું શોધી કાઢતાં ૨ રૂ. થાય.

(૧૬) દોઢ દોકડાની તેરીખે ૧૫૦ રૂ. નું ૩ વરસનું વ્યાજ શું ?

(૧૭) બે પૈસાની તેરીખે ૬૪ રૂ. નું ૧$\frac{૧}{૨}$ વરસનું વ્યાજ શું ?

(૧૮) अ એ ब ને ૪૦૦ રૂ. દોકડાની તેરીખે અને क ને ૩૦૦ રૂ. પૈસાની તેરીખે વ્યાજે આપ્યા, તો બે વરસે કોની પાસેથી કેટલું વધારે વ્યાજ મળશે ?

પગથીઉં ૭ મું—(વરસ સાથે માસ ને દિવસ હોય.)

કોઈ વાર વરસની સાથે એકલા દિવસ, અગર મહીના અને દિવસ આપવામાં આવે છે. તે અંગ્રેજી રીતના હોય, તો ૩૬૫ દિવસનું વરસ ગણવું; પણ દેશી રીતના હોય, તો ૩૦ દિવસનો મહીનો અને ૧૨ મહીનાનું વરસ, એમ ગણવું.

૩ વ. ૨૧૯ દિ. એમ કહેલું હોય તો ૨૧૯ દિવસનાં વરસ કરતાં ૨૧૯ ÷ ૩૬૫ = $\frac{૩}{૫}$ વ. + ૩ વ. = ૩$\frac{૩}{૫}$ વરસ; પણ

ટીપ—પૈસાની તેરીખ ને ૧ રૂ. નું ૧ માસનું વ્યાજ છે. તે પરથી ૧૦૦ રૂ. નું. ૧૦૦ પૈસા એટલે ૨૫ આના. ૨૫ આના તે ૧ માસનું; તે પરથી ૧૨ માસનું ૨૫ ના ૧૨ ગણા આના અથવા પોણા ગણા રૂપીઆ એટલે ૧૮॥ રૂપીઆ (ટકા) થાય. ૨ પૈસાની તેરીખ એટલે ૨ × ૧૮॥ = ૩૭॥ ટકા. તેની જ રીતે અમુક દોકડાની તેરીખ એટલે તેના ૧૨ ગણા ટકા થાય. ૨॥ દોકડાની તેરીખ એટલે ૨॥ × ૧૨ = ૩૦ ટકા.

૩ વ. ૭ મા. ને ૯ દિ. એમ કહેલું હોય તો $\frac{૯}{૧} \times \frac{૧}{૩૦} = \frac{૩}{૧૦}$ માસ

$\frac{૩}{૧૦} + ૭ = \frac{૭૩}{૧૦} \times \frac{૧}{૧૨} = \frac{૭૩}{૧૨૦}$ વ. $\frac{૭૩}{૧૨૦} + ૩ = ૩\frac{૭૩}{૧૨૦}$ વરસ

(૧૯) ૭ ટકા લેખે ૨૯૨ રૂ. નું ૨ વ. ૧૪૫ દિ. નું વ્યાજ શું ?

(૨૦) ૯ આનાની તેરીખે ૩૬૩ રૂ. ૫ આ. ૪ પા. નું ૩ વરસ ૭ માસનું વ્યાજ શું ?

(૨૧) દોકડાની તેરીખે ૪૮૦ રૂ. નું ૬ મા. ૨૦ દિ. નું વ્યાજ શું ?

(ઉચ્ચ કોટિના વિદ્યાર્થીઓ માટે)*

પગથીઉં ૮ મું—(દેશી તિથિ ગણવાના)

કોઈ વાર અમુક મુદતને બદલે અમુક તિથિથી અમુક તિથિ સુધીનું વ્યાજ ગણવાનું હોય છે. જેમકે માગશર વદ ૭ થી જેઠ વદ ૯ સુધીનું અમુક રકમનું વ્યાજ ગણવું છે.

	મા. દિ.	
માગશર	૦—૮	આમાં માગશર વદ ૭ થી જેઠ વદ ૯ સુધીના
પોષ	૧	દિવસ ગણવા પડે. માગશર માસના ૮ દિવસ
મહા	૧	બાકી છે. પછી પોષ. મહા, ફાગણ, ચૈત્ર અને
ફાગણ	૧	વૈશાખ એ ૫ આખા માસ. જેઠ સુદના ૧૫
ચૈત્ર	૧	અને વદના ૯ મળી ૨૪ દિવસ, એટલે ૫ માસ
વૈશાખ	૧	અને ૩૨ દિવસ થતાં ૬ માસ અને ૨ દિવસનું
જેઠ	૦—૨૪	વ્યાજ ગણાય.
	૬—૨	

ટીપ—વ્યાજના દિવસ ગણવામાં જે દિવસથી શરૂ કરવામાં આવે છે તે દિવસ ગણાતો નથી પણ જે દિવસે પૈસા પાછા આપવામાં આવે છે તે દિવસ ગણાય છે; પરંતુ કેટલાક શરૂ કરવામાં આવે છે તે દિવસ ગણે છે પણ પાછા આપવામાં આવે છે તે ગણતા નથી. બંને રીતે જવાબ એકનો એક જ આવે છે.

ઉ૦ ૬ આનાની તેરીખે ૭૫૦ રૂ. નું વૈશાખ સુદ ૬ થી ભાદરવા વદ ૧૧ સુધીનું વ્યાજ કેટલું ?

* આ ભાગ પાંચમા ધોરણ માટે રાખી શકાશે.

મુદ્દલ ૧૦૦ રૂ. : ૭૫૦ રૂ. મુદત ૧ મા. : ૪$\frac{૨}{૩}$ મા.	રૂ. આ. રૂ. આ. :: $\frac{૩}{૮}$: (૧૩$\frac{૧}{૮}$)	મા. દિ. વૈશાખ ૦–૨૪ જેઠ ૧ અષાડ ૧ શ્રાવણ ૧ ભાદરવો ૦–૨૬ ૪–૨૦

$\frac{૩}{૮} \times \frac{૭૫૦}{૧} \times \frac{૧૪}{૩} \times \frac{૧}{૧૦૦} = \frac{૧૦૫}{૮} = ૧૩\frac{૧}{૮}$

= ૧૩ રૂ. ૨ આ. જવાબ

(૨૨) દોઢ દોકડાની તેરીખે ૩૨૦ રૂ. નું કારતક વદ ૮ થી શ્રાવણ વદ ૩ સુધીનું વ્યાજ શું?

(૨૩) ૧૦ આનાની તેરીખે ૨૦૦ રૂ. નું જેઠ સુદ ૩ થી આસો વદ ૦)) સુધીનું વ્યાજ શું?

(૨૪) પૈસાની તેરીખે ૩૬ રૂ. નું ભાદરવા વદ ૧૧ થી પોષ સુદ ૧૦ સુધીનું વ્યાજ શું?

પગથીઉં ૯ મું—(અંગ્રેજી દિવસ ગણવાના)

કોઈ વાર અંગ્રેજી તારીખો આપેલી હોય છે. તે પ્રસંગે અંગ્રેજી માસનાં નામ અને તેના દિવસ જાણવા જોઇએ.

જાન્યુઆરી	૩૧	મે	૩૧	સપ્ટેંબર	૩૦
ફેબ્રુઆરી	૨૮ કે ૨૯	જુન	૩૦	ઓકટોબર	૩૧
માર્ચ	૩૧	જુલાઈ	૩૧	નવેંબર	૩૦
એપ્રિલ	૩૦	ઓગસ્ટ	૩૧	ડીસેંબર	૩૧

ફેબ્રુઆરી સિવાય બધાના દિવસ મુકરર છે. છતાં નીચેની કવિતા ખાસ યાદ રાખવા જેવી છે.

" ચાર, છ, નવ, અગિઆરમાં, તેના તો દિન ત્રીસ;
અવરે એકત્રીસ છે, બીજે અઠ્ઠાવીસ.
ચડ્ડુ ચોથા વરસનો, બીજે જે બોલાય;
ને તો ઓગણત્રીસનો. ગણતાં એમ ગણાય.
પણ સૈકાના વરસમાં, અઠ્ઠાવીસ ગણાય;
દર ચોથા સૈકા વિષે, ઓગણત્રીસ લખાય. "

દર ચોથે વરસે ફેબ્રુઆરી ૨૯ દિવસનો, એટલે જે સાલને ૪ વડે નિઃશેષ ભગાય તેનો ફેબ્રુઆરી ૨૯ દિવસનો થાય. જેમકે ૧૯૦૪, ૧૯૧૬ ને ૧૭૫૨ માં ૨૯ દિવસનો; પણ જેને ૪ વડે ભાગતાં શેષ વધે તેમાં ૨૮ નો. જેમકે ૧૯૧૧, ૧૯૨૭ ને ૧૨૫૩ માં ૨૮ નો.

સૈકાની સાલને ૪ વડે નિઃશેષ ભગાય છે પણ તેને માટે જુદો નિયમ છે. એટલે દર સૈકામાં ફેબ્રુઆરી ૨૯ નો નહિ; પણ માત્ર ચોથા સૈકામાં જ. એટલે જે સૈકાની સાલને આંકડાથી લખતા તેનાં છેલ્લાં બે મીડાંને કાઢી નાખ્યા પછી રહેલા આંકડાને ૪ વડે નિઃશેષ ભગાય તેનો ફેબ્રુઆરી ૨૯ દિવસનો ગણવો. જેમકે ૧૯૦૦ ની સાલમાં ફેબ્રુઆરી કેટલા દિવસનો ગણાય. તેને માટે વિચારતા ૧૯ મો સૈકો એટલે ચારસો ચારસો વરસના પુરા જથા થઈ ગયા પછીનો ત્રીજો સૈકો છે. માટે તેમાં ફેબ્રુઆરી ૨૮ દિવસનો; અથવા ઉપર બતાવેલી રીતે ૧૯૦૦ નાં બે મીડાં જતાં બાકી રહેલા ૧૯ ને ૪ વડે ભાગવાથી ૩ શેષ વધે છે. માટે ફેબ્રુઆરી ૨૮ દિવસનો પણ ૧૬૦૦, ૨૦૦૦ ને ૨૪૦૦ એ સાલનો ફેબ્રુઆરી ૨૯ દિવસનો થાય. જે વરસનો ફેબ્રુઆરી ૨૯ દિવસનો હોય તે સાલને અંગ્રેજીમાં “લીપ યયર” કહે છે જ્યાં સાલ આવી ન હોય ત્યાં ફેબ્રુઆરીના ૨૮ દિવસ ગણવા.

“અમુક રકમનું ફેબ્રુઆરીની ૨૦ મી તારીખથી જુનની ૨૭ મી તારીખ સુધીનું વ્યાજ કાઢવું હોય તો પ્રથમ મુદત ગણતાં

ફેબ્રુઆરી ૮ + માર્ચ ૩૧ + એપ્રિલ ૩૦ + મે ૩૧ + જુન ૨૭ = ૧૨૭ દિ. થયા. તેને ૩૬૫ વડે ભાગતાં $\frac{૧૨૭}{૩૬૫}$ વ. થાય. પછી નિયમ પ્રમાણે $\frac{૧૨૭}{૩૬૫}$ વ. નું વ્યાજ કાઢવું.

કોઈ રકમનું ૭ મી માર્ચ ૧૮૯૧ થી ૨૩ મી મે ૧૯૦૧ સુધીનું વ્યાજ કાઢવું હોય તો મુદત ગણતાં

૧૮૯૧	દિ.	વ. દિ.		
માર્ચ	૨૪	૧૮૯૨–૧–૧ (લી. ઇ.)	૧૯૦૧	દિ.
એપ્રિલ	૩૦	૧૮૯૩–૧	જાન્યુઆરી	૩૧
મે	૩૧	૧૮૯૪–૧	ફેબ્રુઆરી	૨૮
જુન	૩૦	૧૮૯૫–૧	માર્ચ	૩૧
જુલાઈ	૩૧	૧૮૯૬–૧–૧ (લી. ઇ.)	એપ્રિલ	૩૦
ઓગસ્ટ	૩૧	૧૮૯૭–૧	મે	૨૩
સપ્ટેંબર	૩૦	૧૮૯૮–૧		૧૪૩
ઓક્ટોબર	૩૧	૧૮૯૯–૧		
નવેંબર	૩૦	૧૯૦૦–૧	૨૯૯ + ૨ + ૧૪૩ = ૪૪૪ દિ.	
ડીસેંબર	૩૧	૯–૨	= ૧ વ. ૭૯ દિ.	
			+ ૯ વ.	
	૨૯૯		= ૧૦ વ. ૭૯ દિ.	

= ૧૦ ૭૯/૩૬૫ વ. થાય તેનું વ્યાજ કાઢવું.

(૨૫) ૮ ટકા લેખે ૨૫૫ રૂ. ૮ આ. નું મેની પાંચમી તારીખથી ડીસેંબરની ૧૬ મી તારીખ સુધીનું વ્યાજ શું ?

(૨૬) ૬ ટકા લેખે ૫૦૦ રૂ. નું ૭ મી જુલાઈ ૧૯૧૯ થી ૨૪ મી એપ્રિલ ૧૯૨૦ સુધીનું વ્યાજ શું ?

(૨૭) ૪½ ટકા લેખે ૩૩૩ રૂ. ૫ આ. ૪ પા. નું ૧૧ મી જાન્યુઆરી ૧૯૦૦ થી ૧૩ મી જુન ૧૯૦૧ સુધીનું વ્યાજ શું ?

(૨૮) ૯ ટકા લેખે ૧૯૨૩ ના નવેંબરની પાંચમી તારીખથી ૧૯૨૪ના જાન્યુઆરીની ૧૭ મી તારીખ સુધીનું ૧૩૩ પૌં. ૬ શિ. ૮ પે. નું વ્યાજ શું ?

(૨૯) ૧૦ ટકા લેખે ૨૫૭ રૂ. નું ૧૩ મી મે ૧૮૯૮ થી ૨૨ મી ઓગસ્ટ ૧૯૦૧ સુધીનું વ્યાજ શું ?

(૩૦) ૯½ ટકા લેખે ૧૯૧૫ ના જાન્યુઆરીની પહેલી તારીખથી ૧૯૨૪ ના માર્ચની ૯ મી તારીખ સુધીનું ૮૦૦ રૂ.નું વ્યાજ-મુદ્દલ કેટલું થાય ?

પગથીઉં ૧૦ મું—(એક સાથે ઘણી રકમો)

ઉ૦ એક માણસે વરસની શરુઆતમાં ૫૦ રૂ. બેંકમાં વ્યાજે

મૂક્યા પછી દર માસે ૫૦ રૂ. મૂકતો જાય તો ૪ ટકા લેખે વરસની આખરે તેને ખાતે કુલ કેટલું જમા થાય ?

૫૦ રૂ. નું ૧૨ મા. નું=૬૦૦ રૂ. નું ૧ મા.નું	દર માસે ૫૦ રૂ. મૂકે છે
૫૦ ,, ૧૧ ,, =૫૫૦ ,, ,,	તેથી પહેલા ૫૦ નું ૧૨
૫૦ ,, ૧૦ ,, =૫૦૦ ,, ,,	માસનું, બીજા ૫૦ નું ૧૧
૫૦ ,, ૯ ,, =૪૫૦ ,, ,,	માસનું, એમ વ્યાજ કાઢતાં
૫૦ ,, ૮ ,, =૪૦૦ ,, ,,	૧૨ ત્રિરાશિ કરવી પડે;
૫૦ ,, ૭ ,, =૩૫૦ ,, ,,	પણ બાજુમાં દર્શાવ્યા
૫૦ ,, ૬ ,, =૩૦૦ ,, ,,	પ્રમાણે તેની બરાબર કેટ-
૫૦ ,, ૫ ,, =૨૫૦ ,, ,,	લાનું ૧ માસનું વ્યાજ
૫૦ ,, ૪ ,, =૨૦૦ ,, ,,	મળે તે શોધી સરવાળો
૫૦ ,, ૩ ,, =૧૫૦ ,, ,,	કરતાં ૩૯૦૦ રૂ. ના ૧
૫૦ ,, ૨ ,, =૧૦૦ ,, ,,	માસના વ્યાજ બરા-
૫૦ ,, ૧ ,, = ૫૦ ,, ,,	બર થાય. બીજી રીતે
	ગણતાં ૫૦ રૂ. નું ૭૮
૫૦ ,, ૭૮ ,, =૩૯૦૦ ,, ,,	માસનું વ્યાજ ગણાય.

મુદ્દલ ૧૦૦ રૂ. : ૩૯૦૦ રૂ.
મુદ્દત ૧ વ. : ૧/૧૨ વ. } : : ૪ રૂ. વ્યા. : (૧૩ રૂ. વ્યા.)

૧૩ + ૬૦૦ = ૬૧૩ રૂ. વ્યા. મુ. જવાબ

(31) એક માણસ ૧૦૦ રૂ. વ્યાજે મૂકી ખાતું પડાવે છે. પછી દર માસે ૧૦૦ રૂ. મૂકે છે, તો વરસ આખરે તેને ખાતે કુલ કેટલા રૂપીઆ જમા થશે ? વ્યાજનો દર ૫ ટકા છે.

(32) અ પોતાના પગારમાંથી દર માસે ૨૫ રૂ. બેંકમાં મૂકે છે, જો બેંકનો વ્યાજનો દર ૪ ટકા હોય તો એક વરસે તેને ખાતે કેટલું જમા થશે ?*

(33) અ ૫૦૦૦ રૂ. ૬ ટકા લેખે વ્યાજે મૂકવાને બદલે મકાન ખરીદવામાં રોકે છે. મકાનનું માસિક ભાડું ૩૦ રૂ. આવે છે તે ૪ ટકા લેખે વ્યાજે મૂકે છે, તો વરસ આખરે તેને કેટલો ફાયદો થશે ?

---

* મહીનો પુરો થતાં મૂકે માટે પહેલા મહીનાનું વ્યાજ ન મળે.

(૩૪) **અ** એ પ્રથમ ૨૦૦ રૂ. વ્યાજે મૂકયા, પછી ૨ માસે ૩૦૦ રૂ. મૂકયા. પછી ૩ માસે ૭૦૦ રૂ. મૂકયા અને ત્યારપછી ૪ માસે ૮૦૦ રૂ. મૂકયા; તો ૫ ટકા લેખે વરસ આખરે વ્યાજ સહિત કેટલા રૂપીઆ થયા હશે ?

(૩૫) **અ** એ **બ** પાસેથી ૧૦ ટકા લેખે ૧૦૦૦ રૂ. વ્યાજે લીધા. હવે જો તે દર ત્રણ માસે ૨૫૦ રૂ. ભરતો જાય તો વરસ આખરે તેને કેટલું દેવું રહે ?

(ઉચ્ચ કોટિના વિદ્યાર્થીઓ માટે)*

પ્રકરણ ૨૯ મું–પરિમાણ વિભાગ

ચોરસ માપ

કોઈ પણ બે બિંદુ વચ્ચેનું અંતર જાણવાનાં માપ વાર, ફૂટ, હાથ, વેંત, વગેરે છે. તેમનો સંબંધ પાછળ આવી ગયો છે. અહીં કોઈ પણ જગાની સપાટી યા પૃષ્ઠ જાણવાનાં માપનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. સપાટી એ વિસ્તાર છે. એનાં માપ ચોરસમાં કહેવાય છે.

બાજુ પરની આકૃતિની લંબાઈ ૧ ઇંચ છે. તેમ જ પહોળાઈ પણ ૧ ઇંચ છે. હવે તે આકૃતિએ રોકેલી સપાટી કેટલી છે એમ કહેવું હોય તો તે ૧ ચોરસ ઇંચ કહેવાય. નીચેની આકૃતિની સપાટી ૩ ચો. ઇંચ છે.

આ પ્રમાણે ૧ ફૂટ લાંબી ને ૧ ફૂટ પહોળી સપાટી ૧ ચો. ફૂટ અને ૧ વાર લાંબી ને ૧ વાર પહોળી સપાટી ૧ ચો. વાર કહેવાય. તેવી જ રીતે ચો. મુઠી, ચો. હાથ વગેરેનું સમજવું.

* આ ભાગ ચલાવવાની ફરજ નથી.

દેશી	વિદેશી
૯ ચો. મુઠી = ૧ ચો. વેંત	૧૪૪ ચો. ઇંચ = ૧ ચો. ફૂટ
૪ ચો. વેંત = ૧ ચો. હાથ	૪ ચો. ફૂટ = ૧ ચો. ગજ
૩૪$\frac{1}{36}$ ચો. હાથ } કે ૧૨૨૫ ચો. મુઠી } = ૧ ચો. કાઠી	૯ ચો. ફૂટ = ૧ ચો. વાર
૨૦ કાઠી = ૧ વસો	૩૦$\frac{1}{4}$ ચો. વાર = ૧ ચો. પોલ
૨૦ વસા = ૧ વીઘો	૪૦ ચો. પોલ = ૧ રૂડ
	૪ રૂડ = ૧ એકર

ટીપ–હાથ બે પ્રકારના ગણાય છે. ૧૨ તસુનો અને ૧૪ તસુનો. (તસુ=૨ આંગળ) જો ૧૨ તસુનો હાથ ગણ્યો હોય તો ૩૪$\frac{1}{36}$ ચો. હાથની કાઠી, પણ ૧૪ તસુનો ગણ્યો હોય તો ૨૫ ચો. હાથની કાઠી. વસો, વીઘો, રૂડ, એકર ને ગુંઠો માત્ર ચોરસ માપ છે, તેથી તેની પહેલાં ચો. શબ્દ મૂકયો નથી.

(૨)

૧૦૮૯ ચો. ફૂટ = ૧ ગુંઠો
૪૦ ગુંઠા = ૧ એકર
૬૪૦ એકર = ૧ ચો. માઇલ

(૩)

૪૩૫૬ ચો. ફૂટ } કે ૧૦૦૦૦ ચો.લીંક } = ૧ ચો. સાંકળ
૧૦ ચો. સાંકળ = ૧ એકર

(૪)

૪૩૫૬૦ ચો. ફૂટ = ૧ એકર
૪૮૪૦ ચો. વાર = ૧ એકર

દેશી અને વિદેશીનો સંબંધ

૧ ચો. વેંત=૯૮$\frac{1}{100}$ ચો. ઇંચ	૧ ચો. પોલ = ૧૦૦ ચો. હાથ
૧ વીઘો = { ૩૪$\frac{1}{36}$ ગુંઠા કે $\frac{245}{288}$ એકર	૧ ગુંઠો = ૪૦૦ ચો. હાથ
	૧ એકર = { ૧૬૦૦૦ ચો. હાથ કે $\frac{288}{245}$ વીઘા

ઘન માપ

કિન્ડરગાર્ટન બક્ષિસો પૈકી ત્રીજી બક્ષિસની પેટીમાં જે છુટા છુટા ૮ ઘન છે. તેમાંનો એક ઘન તપાસીએ તો તેની લંબાઈ, પહોળાઈ અને જાડાઈ એ ત્રણે એક એક ઇંચ છે. આ આકારનું કદ અથવા તેમાં વપરાએલું લાકડું ૧ ઘન ઇંચ કહેવાય. તેમ જ ૧ ફૂટ લાંબો, ૧ ફૂટ પહોળો અને ૧ ફૂટ જાડો આકાર તે ૧ ઘન ફૂટ કહેવાય.

૨૭ ઘન મુઠી = ૧ ઘન વેંત	૧૭૨૮ ઘન ઇંચ = ૧ ઘન ફૂટ
૮ ઘન વેંત = ૧ ઘન હાથ	૮ ઘન ફૂટ = ૧ ઘન ગજ
	૨૭ ઘન ફૂટ = ૧ ઘન વાર

પરચુરણ–(૪)

(૧) ઓછામાં ઓછી કેટલી કેરી હોય કે તેમાંથી ૧૩૫, ૨૨૫ કે ૩૭૫ ના ઢગલા કરતાં દરેક વખતે પુરેપુરા ઢગલા થતાં કંઈ ન વધે ?

(૨) $\frac{૩}{૪} + \frac{૭}{૮} - \frac{૫}{૧૨} - \frac{૫}{૬} + ૨$ ને સાદું રૂપ આપો.

(૩) એક શિલિંગની ૭ પેનસિલ આવતી હોય તો ૧૪ પૌં. ૧૨ શિ. ની કેટલી પેનસિલ આવે ?

(૪) ૧૫ માણસો એક કામ ૧૨ દિવસમાં કરે છે; તો તે જ કામ ૩૦ માણસો કેટલા દિવસમાં કરે ?

(૫) $\frac{૩}{૫}$, $\frac{૭}{૮}$, $\frac{૯}{૧૦}$ અને $\frac{૨૪}{૩૩}$ ને ચઢતા ક્રમમાં ગોઠવો.

(૬) મોટામાં મોટી સંખ્યા શોધી કાઢો કે જે વડે ૮૦૫ અને ૯૨૭ ને ભાગતાં અનુક્રમે ૧ ને ૩ શેષ વધે.

(૭) $૩\frac{૧}{૮} \times ૧\frac{૧}{૫} \div \frac{૪}{૭} \times ૩\frac{૩}{૭} \div ૪\frac{૩}{૪}$ ને સાદું રૂપ આપો.

(૮) એક મિલ્કતના $\frac{૩}{૫}$ ભાગની કીંમત ૬૦ પૌં. ૧૨ શિ. ૯ પે. થાય છે. તો તે જ મિલ્કતના $\frac{૬}{૭}$ ભાગની કીંમત કેટલી થાય ?

(૯) ૮ રૂ. ૧૦ આ. ૩ પા. તે ૨૫ રૂ. ૧૪ આ. ૯ પા. નો કયો અપૂર્ણાંક છે ?

(૧૦) ૧૪૦૦ ને ૧૫૦૦ વચ્ચેની એવી કઈ સંખ્યા છે કે જેને ૨૪ ૩૬, ૪૮, ૬૦ કે ૭૨ વડે ભાગતાં ૧૯ શેષ વધે ?

(૧૧) $૪\frac{૧}{૪} + ૨\frac{૩}{૮} + ૧\frac{૧}{૧૧} - ૧\frac{૩}{૪} \div ૨\frac{૧}{૪} \times ૧\frac{૨}{૭}$ ને સાદું રૂપ આપો.

(૧૨) ૩ વાર ૨ ફૂટની વાડ બનાવતાં ૧ રૂ. ૧૧ આ. ૬ પા. ખર્ચ થયો, તો એ લેખે ૮ વાર ૨ ફૂટની વાડ કરતાં કેટલો ખર્ચ થાય ?

(૧૩) ૯૦ વા. ૨ ફૂ. અને ૧૦૧ વા. ૧ ફૂ. લંબાઇના ૨ તાકા છે. તે દરેકમાંથી એક સરખા કેટલી લંબાઇના મોટામાં મોટા પુરા કકડા થાય ?

(૧૪) (૭ + ૪) × ૨ + ૧૫ ÷ (૭ − ૨) −૧૮ ÷ ૬ × ૨ એને સાદું રૂપ આપો.

(૧૫) જે કામ ૧૪ મરદ ૧૫ દિવસમાં કરે તે જ કામ ૭૦ છોકરાં કેટલા દિવસમાં કરશે ? ૧ મરદ=૩ છોકરાં

(૧૬) એક માણસ પાસે ૫૪૬૦ પૌંડ છે. તેની ગિની કેટલી આવે ?

(૧૭) ઓછામાં ઓછું કેટલું અનાજ હોય કે તેમાંથી ૨ મ. ૮ શે., ૧ મ. ૨૮ શે. કે ૩ મ. ૧૨ શે. જેવડા પુરા ઢગલા થાય ?

(૧૮) $\frac{૪}{૫} \times \left(૨\frac{૧}{૭} - \frac{૩}{૧૪} \right) \times \left(૪\frac{૨}{૩} + ૭ \right) - ૪\frac{૧}{૨} \div \frac{૩}{૮}$ ને સાદું રૂપ આપો.

(૧૯) ૯ ટન ખાંડમાંથી પાંચપાંચ શેરનાં કેટલાં પડીકાં થાય ?

(૨૦) એક માણસે પોતાની $\frac{૩}{૫}$ મિલ્કત સ્ત્રીને, $\frac{૧}{૪}$ દીકરીને અને બાકીની ધર્માદામાં આપી; તો ધર્માદામાં કેટલી મિલ્કત અપાઈ ?

(૨૧) $\frac{૩\frac{૧}{૨}}{૩}$, $\frac{૫\frac{૧}{૨}}{૬\frac{૧}{૨}}$ અને $\frac{\frac{૩}{૪} \text{ ના } \frac{૪}{૫}}{\frac{૩}{૪} \text{ ના } ૫}$ ને ચઢતા ક્રમમાં ગોઠવો.

(૨૨) એક કામ ૨૫ માણસો ૪૦ દિવસમાં કરી શકે છે, પણ ૧૦ દિવસ પછી ૫ માણસો મદદમાં આવ્યાં. તો ત્યારપછી કેટલે દિવસે કામ પુરૂં થયું હશે ?

(૨૩) દર રૂપીએ ૪ પાઈ પ્રમાણે એક માણસ ૨૦ રૂ. ૩. આ. ઇન્કમ ટેક્સ આપે તો તેની પેદાશ શી હશે ?

(૨૪) એક દેવાળિયો પોતાના માગનારાને દર રૂપીએ શું આપી શકે ? તેનું દેવું ૧૦૦૦૦ રૂ. ને પૂંજી ૪૦૦૦ રૂ. છે.

(૨૫) ૮ વાર લાંબી ને ૩ વાર પહોળી શેતરંજીની કીંમત ૧૫ રૂ. બેસે તો એ લેખે ૧૧ વાર લાંબી ને ૪ વાર પહોળી શેતરંજીનું શું બેસે ?

(૨૬) ૫ ટકા લેખે ૨૭૨ રૂ. નું ૨ વ. ૨ મા. નું વ્યાજ શું થાય ?

(૨૭) ૨૫ ટન ૧૫ હંદ્ર. ૧૦ પા. × ૫૬

(૨૮) કયી રકમને $\frac{૩}{૪}$ વડે ગુણી, ગુણાકારમાંથી $\frac{૨}{૭}$ બાદ કરીએ તો ૧$\frac{૩}{૭}$ આવે ?

(૨૯) ૧૫ ફૂટ લાંબી અને ૧૦ ફૂટ ઉંચી દિવાલ કેટલાક માણસ ૧૨ દિવસમાં ચણી શકે છે, તો ૪૦ ફૂટ લાંબી અને ૧૫ ફૂટ ઉંચી દિવાલ તેટલા જ માણસ કેટલા દિવસમાં ચણે ?

(૩૦) ૪$\frac{૧}{૨}$ ટકા લેખે ૪૩૮ પૌંડનું ૧૧ મી જાન્યુઆરીથી ૩૧ મી જુલાઈ સુધીનું વ્યાજ શું થાય ?

(૩૧) ૬૬૬ પૌં, ૧૩ શિ. ૪ પે. ના પેન્સ કેટલા ?

(૩૨) ૧$\frac{૧}{૨}$ ના $\frac{૧}{૨}$ + $\frac{૨}{૯}$ − $\frac{૩}{૪}$ ના ૧$\frac{૧}{૨}$ ÷ ૪$\frac{૧}{૨}$ × $\frac{૧}{૩}$ + $\frac{૧}{૪}$ ના ૧$\frac{૧}{૩}$ ને સાદું રૂપ આપો.

(૩૩) દર રોજ ૮ કલાક પ્રમાણે કામ કરતાં એક કામ ૨૭ માણસ ૧૬ દિવસમાં કરે છે તો તે જ કામ દર રોજ ૬ કલાક પ્રમાણે કરતાં ૧૮ માણસ કેટલા દિવસમાં કરશે ?

(૩૪) દોકડાની તેરીએ મહા વદ ૬ થી શ્રાવણ વદ ૨ સુધીનું ૨૦૦ રૂ. નું વ્યાજમુદ્દલ કેટલું થાય ?

(૩૫) કોઈ સંખ્યાને ૫$\frac{૩}{૨૫}$ વડે ભાગવાથી ૩$\frac{૩}{૧૦}$ આવે છે. તો તે જ સંખ્યાને $\frac{૨}{૨૫}$ વડે ભાગવાથી શું આવે ?

(૩૬) $\frac{૧\frac{૧}{૭}}{\frac{૨}{૩}-\frac{૪}{૭}} - \frac{\frac{૩}{૫} \div \frac{૧}{૪}}{\frac{૭}{૨૦}}$ ના $\frac{\frac{૩}{૧૬} \text{ ના } ૧\frac{૭}{૯}}{\frac{૧}{૫}+\frac{૩}{૧૦}} + \frac{૩}{૫}$ ને સાદું રૂપ આપો.

(૩૭) એક ગંજીનું ઘાસ દરેક બળદને રોજ અર્ધો મણ આપતાં ૨૫ બળદને ૪૮ દિવસ ચાલે છે; તો તે જ ગંજીનું ઘાસ દરેક બળદને રોજ પોણો મણ આપતાં ૪૦ બળદને કેટલા દિવસ ચાલે ?

(૩૮) ૯ ટકા લેખે ૧૮૨ રૂ. ૮ આ. નું તા. ૫-૨-૧૯૦૦ થી તા. ૧૧-૯-૧૯૦૫ સુધીનું વ્યાજ કેટલું ?

(૩૯) $\frac{૨\frac{૧}{૩}}{\frac{૧}{૨}} - (\frac{૧}{૪} \text{ ના } ૧\frac{૧}{૭} + ૧\frac{૧}{૧૪}) + \frac{૧\frac{૧}{૯} \text{ ના } \frac{૪}{૫}}{૩\frac{૧}{૩} \div ૧\frac{૧}{૪}}$ ને સાદુ રૂપ આપો.

(૪૦) ઘઉંનો ભાવ ૨$\frac{૧}{૨}$ રૂપીએ મણ હોય તો ૬૦ રૂ. ના ઘઉં ૨૪ માણસને ૮૦ દિવસ ચાલે, ત્યારે ઘઉંનો ભાવ ૩ રૂપીએ મણ

થતાં તેટલા જ રૂ. ના વડે ૩૨ માણસને કેટલા દિવસ ચાલે ?

(૪૧) પૈસાની તેરીખે ૧૨૮ રૂ. ની ૧ વ. ૨ મા. ૧૫ દિ. ની રાશ કેટલી થાય ?

(૪૨) ૧૫$\frac{૧}{૨}$ ફૂટ લાંબાં શેતરંજીની કીંમત ૫ રૂ. ૨ આ. ૮ પા. થાય, તો એ લેખે ૩૦ વાર લાંબી શેતરંજીની કીંમત કેટલી થાય ?

(૪૩) $\dfrac{\frac{૧}{૪} \times (\frac{૧}{૨} \div \frac{૧}{૩}) - (\frac{૧}{૫} - \frac{૧}{૬})}{\frac{૧}{૪} \div (\frac{૧}{૨} \times \frac{૧}{૩}) + (\frac{૧}{૫} + \frac{૧}{૬})}$ ને સાદું રૂપ આપો.

(૪૪) ૫ મરદ કે ૮ બૈરી જે કામ ૧૨ દિવસમાં કરે, તે જ કામ ૧૨ મરદ અને ૧૬ બૈરી કેટલા દિવસમાં કરશે ?

(૪૫) એક માણસે **અ** ને ૫૦૦ રૂ. આઠ આનાની તેરીખે **અને બ** ને ૭૦૦ રૂ. ૭ આનાની તેરીખે વ્યાજે ધીર્યા, તો ૩ વરસે બંનેના વ્યાજમાં કેટલો તફાવત પડશે ?

(૪૬) ૬ રૂ. ૧૦ આ. ૮ પા. ના $\dfrac{૨\frac{૨}{૭}}{૩\frac{૩}{૭}}$ + ૪ આ. ના $\frac{૩}{૫}$ ના ૨$\frac{૨}{૩}$ − ૯$\frac{૩}{૪}$ પાઇની કીંમત કાઢો.

(૪૭) ૨૪ સ્ત્રીઓ રોજ ૬ કલાક પ્રમાણે કામ કરે તો જે કામ ૪૦ દિવસમાં કરી શકે. તે જ કામ રોજ ૫ કલાક પ્રમાણે કરીને ૩૨ દિવસમાં કરવું હોય તો કેટલી સ્ત્રીઓ જોઇએ ?

(૪૮) એક માણસે બીજાને ૭ આનાની તેરીખે ૧૫૦ રૂ. એક વરસની શરતે વ્યાજે આપ્યા, પણ ૯ મહીને તેને પૈસાની જરૂર પડતાં મૂળ રૂપીઆ પાછા લીધા તો કેટલી ખોટ ગઈ ? *

(૪૯) ૨૫ કડીઆ રોજ ૩૦ ફૂટ લાંબી એવી ૧૫ ફૂટ ઉંચી દિવાલ ચણી શકતા હોય તો ૨૦ કડીઆ રોજ ૩૬ ફૂટ લાંબી એવી કેટલી ઉંચી દિવાલ ચણી શકે ?

(૫૦) ૧૮ માણસોએ એક કામ ૪૨ દિવસમાં કરવાનું માથે લીધું. ૧૫ દિવસે તેમને માલમ પડયું કે ત્રીજા ભાગનું કામ થયું છે તો તે કામ વખતસર પુરૂં કરવાને બીજાં કેટલાં માણસ મદદમાં લેવાં જોઇએ ?

---

* વ્યાજ ન મળ્યું તે ખોટ, માટે વ્યાજ શોધવું.

પાંચમા ધોરણનો અભ્યાસક્રમ

ચોથા ધોરણના અભ્યાસ ઉપરાંત
પુનરાવૃત્ત દશાંશ સાથે દશાંશ અપૂર્ણાંક
સાદું અને ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ પુરું.

પ્રકરણ ૩૦ મું– દશાંશપદ્ધતિ

$\frac{૫}{૭}$	$\frac{૫}{૧૦}$
$\frac{૩૧}{૪૨}$	$\frac{૩૧}{૧૦૦}$
$\frac{૧૪૧}{૧૯૮}$	$\frac{૧૪૧}{૧૦૦૦}$

બીજા ખાનામાં જે અપૂર્ણાંકો છે, તેમાંના પહેલાનો છેદ ૧૦, બીજાનો ૧૦૦ એટલે ૧૦ × ૧૦ અને ત્રીજાનો ૧૦૦૦ એટલે ૧૦×૧૦×૧૦ છે. મતલબ કે તેના છેદ એવા પ્રકારના છે, કે તેના અવયવ પાડતાં ૧૦ ની અમુક સંખ્યા આવે છે. આ અપૂર્ણાંકો એક બીજી રીતે બાજુમાં દર્શાવેલી રીતે લખાય છે ત્યારે તે દશાંશ અપૂર્ણાંક કહેવાય છે. (દશાંશ = દશ – દસ + અંશ – ભાગ = દસના ભાગવાળા)

$\frac{૫}{૧૦}$ = ·૫

$\frac{૩૧}{૧૦૦}$ = ·૩૧

$\frac{૧૪૧}{૧૦૦૦}$ = ·૧૪૧

આનું અવલોકન કરતાં માલમ પડે છે, કે પ્રથમ અંશનો આંકડો લખી તેની જમણી તરફ · આવું નિશાન કરવામાં આવે છે. આ નિશાનનું નામ **દશાંશચિહ્ન** છે. એ નિશાનની મહત્તા આથી સમજાશે કે ૫ નો અર્થ ૫, પણ ·૫ નો અર્થ $\frac{૫}{૧૦}$ છે. ·૫, ·૩૧ અને ·૧૪૧ દશાંશ અપૂર્ણાંક કહેવાય.

દશાંશ અપૂર્ણાંક—જેના છેદમાં ૧૦ કે ૧૦ ના દસદસ ગણા હોય તેવા અપૂર્ણાંક.

પગથીઉં પહેલું—(સામાન્યને દશાંશમાં)

$\frac{૧૭}{૧૦૦}$, $\frac{૯}{૧૦૦}$, $\frac{૧૪૧}{૧૦૦૦}$, $\frac{૪૧}{૧૦૦૦}$, $\frac{૭}{૧૦૦૦}$, $\frac{૫૪૭}{૧૦૦}$, $૩\frac{૯}{૧૦}$ અને

દશાંશમાં લખવા હોય તો ·૧૭, ·૦૮, ·૧૪૧, ·૦૪૧, ·૦૦૭, ૫·૪૭, ૩·૯ આમ લખાય. એટલે અંશની રકમ એમનેએમ લખી, છેદમાં જેટલાં મીંડાં હોય તેટલાં સ્થાન તે સંખ્યાની જમણી તરફ ગણીને ચિહ્ન મૂકાય. જો અંશના આંકડા ઓછા હોય તો મીંડાં મૂકીને પુરું કરવું પડે. મિશ્રસંખ્યાના પૂર્ણાંક, ચિહ્નની જમણી તરફ મૂકાય.

દશાંશમાં લખો.

(૧) $\frac{૫}{૧૦}$, $\frac{૪૭}{૧૦}$ અને $\frac{૧૫૩}{૧૦}$ ને (૨) $\frac{૭}{૧૦૦}$, $\frac{૪૨}{૧૦૦}$, અને $\frac{૫૪૧}{૧૦૦}$ ને
(૩) $\frac{૩}{૧૦૦૦૦}$, $\frac{૪૯}{૧૦૦૦૦}$, અને $\frac{૨૫૩}{૧૦૦૦૦}$ ને (૪) $\frac{૫૦૩}{૧૦૦૦૦૦}$ અને ૨$\frac{૨૧૦૭}{૧૦૦૦૦૦૦}$ ને
(૫) $\frac{૨૭૯}{૧૦૦૦}$, $\frac{૩૧}{૧૦૦૦૦૦૦}$, ૪$\frac{૯}{૧૦૦}$, $\frac{૫૪૯}{૧૦}$ અને $\frac{૩૦૯}{૧૦૦૦૦}$ ને

પગથીઉં બીજું—(દશાંશને સામાન્ય અપૂર્ણાંકમાં)

·૦૫૧ આને સામાન્ય અપૂર્ણાંકમાં લખવા હોય તો પ્રથમ ૫૧ ને અંશમાં લખવા અને દશાંશ ચિહ્ન પછી ત્રણ આંકડા છે. માટે છેદમાં ૧ ઉપર ત્રણ મીંડાં ચઢાવતાં થતા ૧૦૦૦ લખવા. એટલે $\frac{૫૧}{૧૦૦૦}$ આમ લખાય.

સામાન્ય અપૂર્ણાંકમાં લખો.

(૬) ·૬૨, ·૫ અને ·૬૪૨ ને (૭) ·૪૫૪૧ અને ·૦૦૦૦૯ ને
(૮) ·૦૩, ·૦૨૪ અને ·૦૦૩૧ ને (૯) ૯·૧૪૨ અને ૭૫૯·૦૪ ને
(૧૦) ·૦૦૯, ૮૧૯૭·૦૨, ·૮૫ અને ૩·૧૦૦૯ ને

પગથીઉં ત્રીજું—(વાંચવાના)

$\frac{૫}{૧૦}$ અને ·૫ આ બંનેને વાંચતાં પાંચ દશાંશ વંચાય, પણ $\frac{૭૧}{૧૦૦}$ આ એકોતેર સોયાંશ અને ·૭૧ આ એકોતેર શતાંશ વંચાય. દશાંશ અપૂર્ણાંકોને વાંચતાં સોમા, હજારમા, દસહજારમા અને લાખમા ભાગને માટે ખાસ સંસ્કૃત શબ્દો વપરાય છે અને તે શતાંશ, સહ-

સ્રાંશ, દશ સહસ્રાંશ અને લક્ષાંશ બોલાય છે.

રીત–દશાંશચિહ્‌ન નથી એમ સમજી પૂર્ણાંકની માફક રકમ બોલવી. પછી રકમની જમણી તરફથી દશાંશચિહ્‌ન સુધી એકમ, દશક એમ ગણતાં જવું. દશાંશચિહ્‌ન સુધી જે સ્થાન આવે તેના સંસ્કૃત નામને અંશ લગાડીને બોલવું. દશાંશચિહ્‌નની ડાબી તરફનાં આંકડા પૂર્ણાંક છે, તે સામાન્ય અપૂર્ણાંકની પેઠે જ બોલાય. જેમકે ૧૭ ·૦૩૭૫ તે સત્તર પૂર્ણાંક, ત્રણસો પંચોતેર દશ સહસ્રાંશ; એમ વંચાય.

વાંચો.

(૧૧) ·૪૧, ·૭, ·૫૩૨ **(૧૨)** ·૦૦૯૧, ·૦૭૦૦૪

(૧૩) ૨·૭, ૧·૦૯, ૫·૧૬૮ **(૧૪)** ·૦૦૯, ૨·૯૧૦૭

(૧૫) ૫·૧, ·૦૧૪૫૧, ·૯૬૮૬૭, ૨·૧૦૪૭

પગથીઉં ચોથું–(આંકડાથી લખવાના)

પંદર સહસ્રાંશને આંકડાથી લખવા હોય તો પ્રથમ ૧૫ લખવા. પછી સહસ્રાંશ કહ્યા છે માટે જમણી તરફથી એકમ, દશક વગેરે ગણતાં હજાર સુધી જવું. હજારને બદલે દશાંશચિહ્‌ન મૂકવું. તેમ ગણતાં આંકડા ઘટે છે માટે મીંડું મૂકીને પુરૂં કરવું. એટલે ·૦૧૫ આમ લખાય.

આંકડાથી લખો.

(૧૬) સાત દશાંશ; પંદર શતાંશ.

(૧૭) છસો બે સહસ્રાંશ; નેવું હજાર તેર લક્ષાંશ.

(૧૮) નવ શતાંશ; એકસો ત્રીસ લક્ષાંશ.

(૧૯) અઢાર સહસ્રાંશ; પાંચસો ત્રેસઠ દશ સહસ્રાંશ.

(૨૦) બાર પૂર્ણાંક, બે હજાર સત્તર દશ સહસ્રાંશ.

પગથીઉં પાંચમું–(મીડાંની અસર)

·૭ અને ·૭૦ આ રકમોનો અર્થ તપાસીએ તો ·૭ એટલે એક વસ્તુના દસ ભાગ કરી ૭ લીધેલા; અને ·૭૦ એટલે ૧૦૦ ભાગ કરી ૭૦ લીધેલા. ૧૦ કરી ૭ લેવા અને ૧૦૦ કરી ૭૦ લેવા

એમાં ૭ અને ૭૦ ની કીંમત સરખી છે, કેમકે જેમ ભાગ ૧૦ ગણા નાના થયા છે તેમ લીધેલી સંખ્યા ૧૦ ગણી વધી છે; એટલે ·૭ અને ·૭૦ બંનેની કીંમત સરખી છે. આની સ્થિતિ તપાસતાં માલમ પડે છે, કે મૂળ ·૭ ઉપર જમણી તરફ મીંડું ચઢાવેલું છે. આમાં જમણી તરફ મીંડું ચઢવાથી કીંમતમાં કાંઈ ફેર પડતો નથી.

તેવી જ રીતે ·૯૦ અને ·૯ એ બંને પણ સરખા છે. આમાં મૂળ ·૯૦ પરથી જમણી તરફનું મીંડું કમી કર્યું છે. આ બંને પરથી **નિયમ** નીકળે છે, કે દશાંશ રકમો પર જમણી તરફ ગમે તેટલાં મીંડાં ચઢાવવાથી અથવા જમણી તરફથી ગમે તેટલાં મીંડાં કમી કરવાથી કીંમતમાં ફેર પડતો નથી.

હવે ·૭ અને ·૦૭ ને તપાસીએ. ·૭ એટલે ૧૦ ભાગ કરી ૭ લીધેલા, અને ·૦૭ એટલે ૧૦૦ ભાગ કરી ૭ લીધેલા; આમાં ભાગ વધારે થાય છે પણ લેવાની સંખ્યા વધતી નથી, તેથી વધારે ભાગ વખતે પ્રથમ જેટલા જ ભાગ લીધા હોય તો તેની કીંમત ઓછી એટલે દસમા ભાગની થાય છે. આ પરથી નીચેનો નિયમ નીકળે છે.

નિયમ—પૂર્ણાંક ન હોય તેવી દશાંશ રકમના આંકડા અને દશાંશ ચિહ્ન વચ્ચે ૧ મીંડું વધારવાથી કીંમત દસમા ભાગની ને ૨ મીંડાં વધારવાથી સોમા ભાગની થાય છે. એથી ઉલટું આંકડા અને દશાંશચિહ્ન વચ્ચેનાં મીંડાં કમી કરવાથી કીંમત દસદસ ગણી થતી જાય છે. ·૦૩ કરતાં ·૩ દસ ગણા છે.

(૨૧) ·૭૦, ·૧૫૦૦, ·૨૦૦૦ અને ૨૧·૦૦૨૩૦ નાં, કીંમતમાં ફેર ન થાય એવી રીતે ટૂંકાં દશાંશરૂપ લખો.

(૨૨) ·૩૧, ·૭, ·૦૨૦૫ અને ૨·૬૮૭ ને કીંમતમાં ફેર ન થાય તેમ લક્ષાંશમાં લખો.

(૨૩) ·૫૦૦૦, ·૨૧૩, ૨·૧૭ અને ·૧૫૨૦૦ ને એવા સ્વરૂપમાં મૂકો, કે દરેકમાં ૪ દશાંશસ્થળ થાય ને કીંમતમાં ફેર ન પડે.

(૨૪) ·૭, ·૩૧૮, ·૪૦૨૫ અને ·૦૦૭૧ ને એવું રૂપ આપો, કે કીંમત દસમા ભાગની થાય.

(૨૫) ·૦૦૧૭, ·૦૦૦૪, ·૦૦૦૦૯ અને ·૦૦૮ ને એવું રૂપ આપો કે કીંમત સો ગણી થાય.

પગથીઉં છઠ્ઠું–(દશાંશચિહ્ન ફેરવીને કીંમત વધારવાઘટાડવાના)

·૦૦૭ આની કીંમત દસ ગણી કરવી હોય તો ઉપલા નિયમ પ્રમાણે દશાંશચિહ્ન પછીનું એક મીંડું કમી થાય. એટલે ·૦૭ જવાબ આવે. આમાં એક મીંડું કમી કરીએ છીએ. તેને જો બીજા અર્થમાં બોલીએ તો ચિહ્નને જમણી તરફ ૧ જગા ખસેડીએ છીએ. એટલે ·૦૦૭ ને બદલે ૦·૦૭ આમ મૂકીએ છીએ. દશાંશચિહ્નની ડાબી તરફના એકલા ૦ ની કીંમત કાંઈ નથી માટે તેને છોડી દઇએ છીએ. આ પરથી **નિયમ** નીકળે છે, કે રકમને જો દસ ગણી કરવી હોય તો દશાંશચિહ્નને જમણી તરફ એક જગા, સો ગણી કરવી હોય તો બે જગા અને હજાર ગણી કરવી હોય તો ત્રણ જગા ખસેડવું. એમ જેટલા ગણી કરવી હોય તેનાં જેટલાં મીડાં હોય તેટલી જગા જમણી તરફ ખસેડવું. જગા ઘટે તો મીડાં ચઢાવી પુરી કરવી.

ઉ૦ ·૦૧૫ આની કીંમત ૧૦૦ ગણી કરવી છે. આમાં ૧૦૦માં બે મીડાં આવે છે માટે દશાંશચિહ્ન બે જગા ખસે. એટલે ૦૧·૫ આમ જવાબ આવે. પૂર્ણાંકની ડાબી તરફનું મીંડું નકામું છે માટે કાપી નાખ્યું તો જવાબ ૧·૫

ટીપ — આથી ઉલટું જો કીંમત ઘટાડી દસમા, સોમા કે એવા ભાગની કરવી હોય તો દશાંશચિહ્નને ડાબી તરફ ખસેડવું.

ઉ૦ ૫૪·૦૭ ની કીંમત ૧૦૦૦ મા ભાગની કરો. હજારમાં ત્રણ મીડાં છે. તેથી દશાંશચિહ્ન ત્રણ જગા ડાબી તરફ ખસેડતાં જવાબ ·૦૫૪૦૭.

દશાંશચિહ્ન ખસેડીને કરો.

(૨૬) નીચેની રકમોને ૧૦૦ ગણી કરો.

·૭૧૩, ·૨૫, ·૨, ૯·૧૨૦૮

(૨૭) નીચેની રકમોને ૧૦૦૦૦ વડે ગુણો.

·૪, ·૨૧૭, ·૧૮, ૫·૨૪૬૯૩

(૨૮) એક કવરના ·૦૬૨૫ રૂપીઆ બેસે, તો ૧૦૦ કવરના કેટલા ?

(૨૯) નીચેની રકમોની કીંમત દસમા ભાગની કરો.

૫·૪૨, ૫૭૯·૦૧, ·૨૪૭, ·૦૦૨૯

(૩૦) નીચેની રકમોને ૧૦૦૦ વડે ભાગો.

૨૭·૨૬, ૯૪૭·૦૦૩, ૧·૩૨૫. ·૧૮૭૫

(૩૧) ૧૦૦ પેનસિલના ૪·૧૨૫ રૂપીઆ બેસે, તો એક પેનસિલના ?

પગથીઉં ૭ મું-(સમચ્છેદ કરવાના)

·૨	·૦૦૭
૪·૧૭	·૩૧૮
·૦૦૨	૭·૩૦૦

આમાં બીજા ખાનામાંની રકમોનાં દશાંશસ્થળ સરખાં છે, મતલબ કે ત્રણેનો છેદ સરખો છે. સરખો છેદ તે સમચ્છેદ કહેવાય; તેથી બીજા ખાનાની ત્રણે રકમો સમચ્છેદમાં છે. એટલે જે રકમોનાં દશાંશસ્થળ સરખાં હોય તે રકમો સમચ્છેદમાં છે એમ કહેવાય.

રીત—સમચ્છેદ કરવો હોય, તો દશાંશસ્થળ સરખાં કરવાં.

આ રીતે ·૦૦૭, ·૩૧૮૩ અને ૭·૩ નો સમચ્છેદ કરવો હોય, તો ·૦૦૭૦, ·૩૧૮૩, ૭·૩૦૦૦ આમ અને ·૦૦૭૦૦, ·૩૧૮૩૦, ૭·૩૦૦૦૦ આમ એ બંને રીતે થાય. બંને સમચ્છેદ છે પણ પહેલી યોજના લઘુતમ સમચ્છેદ છે.

લઘુતમ સમચ્છેદ કરવાની રીત—આપેલી રકમો પૈકી જેમાં વધારેમાં વધારે દશાંશસ્થળ હોય તેટલાં દશાંશસ્થળ બધી રકમોનાં કરવાં.

·૧૫ અને ૨·૩૭૪૨ નો લઘુતમ સમચ્છેદ કરવો હોય તો બીજીમાં

૪ સ્થળ છે માટે પહેલીમાં પણ ચાર કરવાં. એટલે ·૧૫ ઉપર બે મીડાં ચઢાવી ·૧૫૦૦ કરવા; એટલે જવાબ ·૧૫૦૦ અને ૨·૩૭૪૨ થયો.

લઘુતમ સમચ્છેદ કરો.

(૩૨) ·૫૬૭, ·૪૨, ·૪, ·૧૯ અને ·૫ નો

(૩૩) ·૦૩, ·૦૦૫, ·૦૦૦૦૨ અને ·૮ નો

(૩૪) ૫·૪૭, ૯૧૩·૮, ૭·૦૦૦૫ અને ·૧૭ નો

પગથીઉં ૮ મું–(દરેક અંકની કીંમત કાઢવાના)

૩૧ માં ૩ ની કીંમત ૩૦ છે અને ૧ ની કીંમત ૧ છે. તેમ ·૩૧ માં ૩ ની કીંમત ·૩૦ કે ·૩ છે અને ૧ ની કીંમત ·૦૧ છે. તેમ ·૦૭૭ માં પહેલા ૭ ની કીંમત ·૦૭૦ કે ·૦૭ છે અને બીજા ૭ ની કીંમત ·૦૦૭ છે. આ પરથી કોઈ પણ દશાંશ રકમના અંકોની કીંમત જાણવી હોય તો જે અંકની કીંમત કહેવી હોય તે અંક સુધીનાં દશાંશસ્થળ તેના છેદમાં બોલવાં કે લખવાં. ઉ૦ ૫૪·૭૦૯ ના દરેક અંકની કીંમત ૫૦, ૪, ·૭ ને ·૦૦૯

દરેક અંકની કીંમત લખો.

(૩૫) ·૪૧૩૫, ·૫૦૧ અને ·૦૦૭૯૧ ના

(૩૬) ·૩૨૦૦૩, ૭૧·૮૦૦૭ અને ૫૨૪૭·૧૩ ના

પગથીઉં ૯ મું–(રકમોનું મહત્ત્વ જાણવાના)

·૭ અને ·૦૭ આ બે રકમો તપાસીએ તો માલમ પડે છે કે બંનેમાં ૭ છે પણ પહેલો ૭ તે ·૭ છે અને બીજો ૭ તે ·૦૭ છે. એટલે પહેલા ૭ ની કીંમત વધારે છે. આમાંનો પહેલીનો ૭ તે દશાંશચિહ્નની પાસે જ છે અને બીજીનો ૭ તે દશાંશચિહ્ન પછી બીજી જગાનો છે. તે પરથી **નિયમ** – જેમ આંકડા દશાંશચિહ્નથી જમણી તરફ દૂર હોય તેમ તેની કીંમત ઓછી થાય છે. ·૯ અને ·૯૧ ની સ્થિતિ તપાસતાં માલમ પડે છે, કે પહેલી ·૯ તે ·૯૦ છે

અને બીજી ·૯૧ છે, તેથી બીજીની કીંમત વધારે છે. આમાં દશાંશ-ચિહ્નો પછીના આંકડા બંનેમાં સરખા છે પણ બીજા સ્થાનમાં પહેલીમાં કંઈ નથી જ્યારે બીજીમાં ૧ છે. આ પરથી **નિયમ** – જે રકમોના એક જ સ્થળના આંકડા સરખા હોય તેનું મહત્ત્વ જાણવા, પછીના અંકો તપાસવા. તેમાં જેમ અંક મોટો તેમ રકમ મોટી. પૂર્ણાંક હોય ત્યારે જેના પૂર્ણાંક વધારે તે મોટી.

(૩૭) ·૦૮૪, ·૭૧૫ અને ·૮૪ માં મોટામાં મોટી કઈ?

(૩૮) ·૨, ·૦૬૫ અને ·૩૧૭૮ માં નાનામાં નાની કઈ?

(૩૯) ·૫૬, ·૦૮૭૪, ·૩ અને ·૯૭૦૯ ને ચઢતા ક્રમમાં ગોઠવો.

(૪૦) ·૪૨, ·૪૧૮, ·૦૦૬૪ અને ·૮૪૩ ને ઉતરતા ક્રમમાં ગોઠવો.

પ્રકરણ ૩૧ મું–દશાંશસરવાળા

ઉ૦ ·૫, ·૧૭ અને ·૨૭૩ નો સરવાળો કરો. આ રકમોને વ્યાવહારિક અપૂર્ણાંકમાં લખીએ, તો $\frac{૫}{૧૦}$, $\frac{૧૭}{૧૦૦}$ અને $\frac{૨૭૩}{૧૦૦૦}$ આમ લખાય. પછી તેનો સરવાળો કરતાં $\frac{૫૦૦+૧૭૦+૨૭૩}{૧૦૦૦} = \frac{૯૪૩}{૧૦૦૦}$ થાય. તેને દશાંશમાં લખતાં ·૯૪૩ આમ લખાય. આ જવાબ દશાંશ રીતે ઝડપથી થઈ શકે છે.

વ્યાવહારિક રીતે કરતાં લઘુતમ સમચ્છેદ કરવો પડે છે. તેમ દશાંશ રીતે પણ પ્રથમ લઘુતમ સમચ્છેદ કરવો. લઘુતમ સમચ્છેદ કરતાં ·૫૦૦, ·૧૭૦, ·૨૭૩ થયો. તેને બાજુ પર દર્શાવ્યા પ્રમાણે ગોઠવી સરવાળો કરતાં ·૯૪૩ થાય. આમ કરતાં ત્રણેનું દશાંશચિહ્ન એક લીટીમાં આવી જાય છે. એ લક્ષમાં રાખી એ જ હિસાબ બાજુમાં બતાવેલી ટૂંકી રીતે કરી શકાય છે અને તેનો જવાબ

·૫૦૦	·૫
·૧૭૦	·૧૭
·૨૭૩	·૨૭૩
·૯૪૩	·૯૪૩

પણ ·૯૪૬ આવે છે. પહેલી રીતમાં અને બીજી રીતમાં મુખ્ય ફેર એ છે, કે પહેલીમાં સમચ્છેદ કરેલા રકમો લખી છે પણ બીજીમાં મૂળ રકમો લખી છે. પાછળ આવી ગયું છે, કે ·૫૦૦ અને ·૫ એ બંને સરખા જ છે. તેથી બીજી રીતે લખતાં માત્ર મીડાં મૂક્યાં નથી એટલો જ ફેર છે. દશાંશમાં જમણી તરફ મીડાં મૂકીએ યા તે તરફથી કાઢીએ તો કીંમતમાં ફેર પડતો નથી. એટલે મીડાં ચઢાવ્યા સિવાય દશાંશચિહ્ન એક હારમાં મૂકી સરવાળો કરી નાખ્યો છે.

રીત—દશાંશચિહ્ન એક હારમાં આવે તેમ રકમો ગોઠવવી. પછી દશાંશચિહ્ન નથી એમ સમજી સાદા સરવાળાની પેઠે સરવાળો કરવો. સરવાળો કર્યા પછી ઉપરની હારોમાં જે સ્થળે દશાંશચિહ્ન હોય તે સ્થળે સરવાળામાં પણ મૂકવું.

·૪૭૮	ઉ૦ ·૪૭૮, ·૦૦૨૯, ·૫૭, ૩·૦૯ અને
·૦૦૨૯	૨૭·૫૪૭૯૭ નો સરવાળો કરો.
૫૭	આ હિસાબ બાજુમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે કરવો.
૩·૦૯	દશાંશમાં સાદી રકમોની પેઠે એકનું સ્થાન બીજીના
૨૭·૫૪૭૯૭	કરતાં દસ ગણું છે. તેથી બધું સાદા સરવાળાની
૩૧·૬૮૮૮૭	પેઠે થઈ શકે છે.

(૧) ·૪, ·૫૪૨, ·૯૭૯૭૫, ·૦૨૦૫ અને ૫·૭ નો સરવાળો કરો.
(૨) ·૦૦૯ માં ·૧૭, ૮·૧૭૯ અને ·૫૪૨૭૯ ઉમેરો.
(૩) ૫૭·૫ + ૨૨૯·૯ + ·૦૦૦૨૨ + ·૨૪૭૯
(૪) ·૪૯ + ·૪૭૧ + ·૦૦૦૦૩ + ૮ + ૧૭·૯
(૫) ·૫ + ·૭ + ·૦૦૫૭૯ + ·૪૫ + ·૧૯૭
(૬) ·૦૭ + ·૦૮૯ + ૬·૦૯૮૩ + ·૫ + ૧૩
(૭) ·૦૦૧૨૩ + ·૭૯ + ૪·૯ + ·૦૦૨૫૬
(૮) ૨૨·૭ + ·૦૨૫૩ + ·૦૦૪૬૮ + ૨·૫૯
(૯) ·૬૨૫ + ·૩ + ·૩૧૨૫ + ૩·૫

(૧૦) ·૦૭૯ + ·૦૭૦૦૯ + ૭·૦૯ + ·૭૯

(૧૧) ૫·૯૨ + ૧૭·૩૧૨૫ + ·૦૦૦૯૭ + ·૩ + ·૦૯૦૯

(૧૨) એક રકમનો ·૦૦૮ ધર્માદામાં, ·૨૭ ખર્ચમાં, ·૧૨૫ કરમાં અને ·૩ દેવામાં ગયો, તો કુલ કેટલો ભાગ વપરાયો ?

(૧૩) એક શહેરમાં **अ** નો ભાગ ·૨૭, **ब** નો ભાગ ·૩૨૫, **क** નો ભાગ ·૧૧૨૫ અને **ड** નો ભાગ ·૧૫ છે; તો ચારેના ભાગનો સરવાળો કેટલો ?

(૧૪) ·૨૪૭, ·૦૫૦૯, ·૯ અને ૨·૪૫ ને ઉતરતા ક્રમમાં ગોઠવ્યા પછી સરવાળો કરો.

(૧૫) ૪·૧૯, ૩·૦૦૦૦૭, ·૦૧૫ અને ૨·૦૮ ને ચઢતા ક્રમમાં ગોઠવ્યા પછી સરવાળો કરો.

પ્રકરણ ૩૨ મું – દશાંશબાદબાકી

ઉ૰ ·૭૧ માંથી ·૫૪૭ બાદ કરવા હોય, તો દશાંશસરવાળાની પેઠે બાજુમાં દર્શાવેલી રીતે થાય.

```
 ·૭૧
 ·૫૪૭
 ────
 ·૧૬૩
```

રીત – પ્રથમ દશાંશચિહ્ન એક હારમાં આવે તેમ રકમો ગોઠવવી. પછી સાદી બાદબાકીની પેઠે બાદબાકી કરી ચિહ્ન મૂકવું. ઉપરની કે નીચેની રકમમાં જે સ્થાન ખાલી હોય ત્યાં ૦ સમજી લેવું.

(૧) ·૩૪ – ·૨૪૯ (૨) ૫·૦૦૩ – ૨·૮૭

(૩) ૪·૦૧૬૩ – ·૯૮૪૭૫ (૪) ૮ – ·૪૨૬૦૯

(૫) ૬·૨૫૦૦૯ – ૪ (૬) ·૨૪૦૬૧ – ·૧૩૮

(૭) ·૨૫૦૭ માં કેટલા ઉમેરીએ, તો ·૯૧૬ થાય ?

(૮) ૯·૨ માંથી ૭·૦૦૦૫ બાદ કરી વધેલામાંથી ·૦૪૭૯ બાદ કરો.

(૯) ૮૭·૯ – ૨૫·૭૫૯ – ૪·૯ – ૪૦·૬૩૮૨૫

(૧૦) એક શહેરની ઉપજમાં **અ** નો ભાગ ·૦૬૨૩ અને **બ** નો ભાગ ·૬૭૯૩ છે; તો કોનો કેટલો વધારે ?

સરવાળા અને બાદબાકી

ઉ૦ ·૪૭ + ૫·૫૦૦૧ – ૨·૦૭૯

```
   ·૪૭          ૫·૯૭૦૧
+ ૫·૫૦૦૧     – ૨·૦૭૯
  ———————      ———————
  ૫·૯૭૦૧       ૩·૮૯૧૧
```

રીત–પ્રથમ મૂળ રકમમાં + આ ચિહ્નવાળી રકમો ઉમેરી દેવી. પછી ઓછાનાં ચિહ્નવાળી બધી રકમો છુટી છુટી કે એકત્ર કરીને બાદ કરવી

(૧૧) ૨·૭૯ + ૩·૨૪૮૨૫ – ·૪૦૦૯૭૯

(૧૨) ·૫૧૮ + ૨·૦૩૯ – ૧·૬૮૭૨૫ + ·૯૪

(૧૩) ૪૭·૩ – ૨૪·૨૯૩ – ·૭૬ + ·૫૦૦૦૯

(૧૪) ·૧૯ – (·૦૦૯૭ – ·૦૦૦૦૮) + ·૦૧૭

(૧૫) ૨·૧૭ + ·૭૫ + ૩ – (·૮ – ·૧૯) – ૨·૦૧૪૯૭

પ્રકરણ ૩૩ મું – દશાંશગુણાકાર

ઉ૦ ·૫ ના ·૯ ગણા કરો. આને પ્રથમ વ્યાવહારિક રીતે કરતાં $\frac{૫}{૧૦} \times \frac{૯}{૧૦} = \frac{૪૫}{૧૦૦}$ એવો જવાબ આવે. તેને દશાંશરૂપ આપતાં ·૪૫ થાય. એ જ જવાબ બાજુ પર દર્શાવેલી રીતે પણ લાવી શકાય છે. આમાં પ્રથમ પાંચને ૯ વડે ગુણતાં ૪૫ આવ્યા તે લખીને બે આંકડા પર ચિહ્ન મૂક્યું છે. તેનું કારણ એવું છે, કે ગુણ્યના છેદમાં ૧૦ છે એટલે એક દશાંશસ્થળ છે અને ગુણકના છેદમાં પણ એક દશાંશસ્થળ છે. ૧૦ અને ૧૦ નો ગુણાકાર સો, એટલે બે સ્થળ થાય; તેથી છેદમાં બે સ્થળ મૂક્યાં છે.

```
  ·૫
× ·૯
 ————
 ·૪૫
```

રીત– પ્રથમ દશાંશચિહ્‌ન નથી એમ સમજી સાદા ગુણાકારની પેઠે ગુણાકાર કરવો. પછી ગુણ્ય અને ગુણકનાં દશાંશસ્થળના સરવાળા જેટલાં સ્થળ, ગુણાકારમાં કરવા જમણી તરફથી ગણીને ચિહ્‌ન મૂકવું. જગા ઘટતી હોય તો મીડાં મૂકી પુરૂં કરવું.

ઉ૦ ·૭૨૫ × ·૨૪ રકમો લખ્યા પછી ૭૨૫ ને ૨૪ વડે ગુણ્યા. ગુણાકાર ૧૭૪૦૦ આવ્યો. પછી ગુણ્ય અને ગુણકનાં દશાંશસ્થળોનો સરવાળો કરતાં પાંચ થયો. તે પાંચ સ્થળ ગણીને ચિહ્‌ન મૂકયું અને જમણી તરફનાં છેલ્લાં મીડાં કાપી નાખ્યાં, તો જવાબ ·૧૭૪

```
  ·૭૨૫
   ·૨૪
 ------
  ૨૯૦૦
 ૧૪૫૦×
 ------
·૧૭૪૦૦
```

(૧) ·૪૧૪ × ·૨૮ (૨) ·૨૦૭ × ·૧૯

(૩) ·૪૧૮૪ × ·૭ (૪) ·૦૧૭ × ·૩૫

(૫) ૨·૦૫ × ૩·૧ (૬) ૨૫૦૦૦ × ·૦૦૦૪

(૭) ૨૪૬·૮ × ·૦૨૫ (૮) ·૦૭૯ × ·૪૭

(૯) ૬૪૦૦૦ × ·૧૫ (૧૦) ·૦૦૦૭ × ૬૩

(૧૧) ·૯ × ·૩ × ·૨ × ·૦૪ × ·૭

(૧૨) ૪·૨ × ૩·૧ ના ·૦૦૫ × ·૨ × ૫

(૧૩) ૩·૫ × (·૦૨૯ × ·૦૪૧) × ·૦૦૦૦૯

(૧૪) ·૦૫૯ × (·૫ – ·૧૫) × ૩·૬

(૧૫) (૨·૧ – ૧·૪) × (૨ – ૧·૫) × (૨·૫ + ૧·૫)

પ્રકરણ ૩૪ મું – દશાંશભાગાકાર

પગથીઉં પહેલું – (ભાજકમાં માત્ર પૂર્ણાંક હોય.)

ઉ૦ ·૮ ÷ ૨ આને વ્યાવહારિક રીતે કરતાં $\frac{૮}{૧૦} \div \frac{૨}{૧}$ થાય.

એને સાદું રૂપ આપતાં $\frac{\cancel{૮}^{૪}}{૧૦} \times \frac{૧}{\cancel{૨}} = \frac{૪}{૧૦} =$ ·૪ આવે. આમાં ૮ ને ૨ વડે ભગાય છે તેથી ૪ આવે છે, તે અંશમાં લખાય છે; અને છેદમાં ૧૦ કાયમ રહે છે. આ હિસાબ બાજુમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે પણ થાય.

૨) ·૮ (·૪ પ્રથમ ૮ ને ૨ વડે ભાગ્યા તો ૪ આવ્યા. પછી
    ૮ ભાજ્યમાં ૧ સ્થળ છે તે ૧, ભાગાકારમાં ગણી
    ૦ ચિહ્‌ન મૂક્યું.

રીત–દશાંશચિહ્‌ન નથી એમ સમજી સાદા ભાગાકારની પેઠે ભાગાકાર કરવો. પછી ભાજ્યનાં સ્થળ જેટલાં સ્થળ, ભાગાકારમાં જમણી તરફથી ગણીને ચિહ્‌ન મૂકવું.

ઉ૦ ૪૦·૧૨૫ ÷ ૨૫

૨૫) ૪૦·૧૨૫ (૧·૬૦૫ જ.
    ૨૫
    ૧૫૧
    ૧૫૦
    ૧૨૫
    ૧૨૫
    ૦૦૦

(૧) ·૫૬ ÷ ૪ (૨) ·૧૩૫ ÷ ૧૫

(૩) ·૨૮૮ ÷ ૩૨ (૪) ૭·૫૬ ÷ ૪૨

(૫) ·૦૯૮૭૫ ÷ ૭૯ (૬) ૩૦૧૬·૭ ÷ ૯૭

(૭) ૪૨·૨૫ ÷ ૬૫ (૮) ૧૦૯·૦૨૧ ÷ ૫૩

પગથીઉં બીજું–(**ભાજ્યમાં વધારે દશાંશસ્થળ હોય.**)

·૧૨૫ ÷ ·૨૫ આને વ્યાવહારિક રીતે કરતાં $\frac{125}{1000} \times \frac{100}{25}$ $= \frac{5}{10} =$ ·૫ જવાબ આવે. આનું અવલોકન કરતાં માલમ પડે છે, કે ૧૨૫ ને ૨૫ વડે ભગાય છે. તેનો ભાગાકાર ૫ આવે છે તે અંશમાં રહે છે, અને ૧૦૦૦ ને ૧૦૦ વડે ભગાય છે. તેનો ભાગાકાર ૧૦ આવે છે તે છેદમાં રહે છે. ૧૦૦૦ ને ૧૦૦ વડે ભાગવાની સહેલી રીત એવી છે. કે ૧૦૦ માં બે મીંડાં છે, તો ૧૦૦૦ નાં ત્રણ મીંડાંમાંથી બે કમી કરવાં.

·૨૫) ·૧૨૫ (·૫ **રીત** – ભાગાકાર કર્યા પછી ભાજ્યનાં સ્થળમાંથી
    ૧૨૫ ભાજકનાં સ્થળ બાદ કરવાં. બાદબાકી જેટલાં
    ૦૦૦ સ્થળ ભાગાકારમાં કરવાં.

ઉ૦ ૨·૪૮૪ ÷ ·૯૨

·૯૨) ૨·૪૮૪ (૨·૭
૧૮૪
―――
૬૪૪
૬૪૪ જવાબ ૨·૭
―――
૦૦૦

ઉ૦ ·૦૫૬૨૫ ÷ ૧૨·૫

૧૨·૫) ·૦૫૬૨૫ (·૦૦૪૫
૫૦૦
―――
૬૨૫ જવાબ
૬૨૫ ·૦૦૪૫
―――
૦૦૦

(૯) ·૧૮૯૬૩ ÷ ·૯ (૧૦) ·૦૦૭૫૬ ÷ ·૪
(૧૧) ·૮૫૫ ÷ ·૪૫ (૧૨) ·૦૭૧૮૧ ÷ ·૪૩
(૧૩) ·૦૦૯૩૫ ÷ ·૫૫ (૧૪) ·૦૮૬૪ ÷ ·૦૨૭
(૧૫) ·૭૨૫૨ ÷ ૨·૮ (૧૬) ૧૯૬·૩૯ ÷ ૪·૧

પગથીઉં ત્રીજું-(બંનેનાં સ્થળ સરખાં હોય.)

·૭૫ ÷ ·૧૫ આને વ્યાવહારિક રીતે કરતાં $\frac{૭૫}{૧૦૦} \times \frac{૧૦૦}{૧૫} = \frac{૫}{૧}$ = ૫ આમાં ભાજ્ય અને ભાજકનો છેદ સરખો છે તેથી અરસપરસ ઉડી જતાં ૭૫ ને ૧૫ વડે ભાગતાં આવેલો ભાગાકાર ૫, પૂર્ણાંક થાય છે.

રીત – બંનેનાં દશાંશસ્થળ સરખાં હોય ત્યારે ભાગાકારમાં આવેલા અંકો પૂર્ણાંક થાય.

(૧૭) ·૪૨ ÷ ·૧૪ (૧૮) ·૯૬ ÷ ·૦૮
(૧૯) ·૮૪ ÷ ·૦૪ (૨૦) ·૬૨૫ ÷ ·૦૨૫
(૨૧) ·૯૮૭ ÷ ·૦૨૧ (૨૨) ·૮૫૪૫૯ ÷ ·૦૦૦૧૭

પગથીઉં ચોથું-(ભાજકમાં વધારે સ્થળ)

·૨૫ ÷ ·૦૦૫ આમાં ભાજ્યમાં ૨ અને ભાજકમાં ૩ સ્થળ છે. તો બંનેમાં ૩ કરવાં. એમ કરવા ·૨૫ ઉપર એક મીંડું ચઢાવી દેવું. એટલે ·૨૫ ને બદલે ·૨૫૦ થશે. પછી ·૨૫૦ ને ·૦૦૫ વડે ભાગવા.

રીત– બંનેનાં સ્થળ સરખાં કરવાં. પછી ત્રીજા પગથીઆ પ્રમાણે કરવું. જો ભાજ્યમાં માત્ર પૂર્ણાંક જ હોય તો પૂર્ણાંકની જમણી

તરફ દશાંશચિહ્ન મૂકી જેટલાં સ્થળ કરવાં હોય તેટલાં મીંડાં મૂકવાં.

```
·૦૦૫) ·૨૫૦ (૫૦
       ૨૫
      ———
       ૦૦૦

જવાબ ૫૦
```

ઉ૦ ૧૯·૩૬ ÷ ·૦૦૪૪ આમાં ભાજકમાં ૪ સ્થળ છે તો ભાજ્યમાં પણ ૪ સ્થળ કરવા માટે બે મીંડાં ચઢાવ્યાં. પછી ભાગાકાર કર્યો.

```
·૦૦૪૪) ૧૯·૩૬૦૦ (૪૪૦૦
        ૧૭૬
        ———
         ૧૭૬
         ૧૭૬
         ———
         ૦૦૦૦૦
```

જવાબ ૪૪૦૦

ટીપ— આવા હિસાબ બીજી રીતે પણ થાય છે. પ્રથમ ભાગાકાર કરવો. પછી ભાજ્યનાં સ્થળ કરતાં ભાજકનાં સ્થળ, જેટલાં વધારે હોય તેટલાં મીંડાં ભાગાકાર પર ચઢાવવાં. જે રકમ થાય તે પૂર્ણાંક.

```
·૦૦૪૪) ૧૯·૩૬ (૪૪૦૦
        ૧૭૬
        ———
         ૧૭૬
         ૧૭૬
         ———
         ૦૦૦
```

(૨૩) ૧૯·૨ ÷ ·૧૨ (૨૪) ૩·૪૫ ÷ ·૦૧૫

(૨૫) ૪૦૯·૬ ÷ ·૬૪ (૨૬) ૨·૫ ÷ ·૦૦૦૫

(૨૭) ·૦૦૧ ÷ ·૦૦૦૦૧ (૨૮) ૯૫૭·૬ ÷ ·૦૮૪

પગથીઉં પાંચમું—(**ભાગ ચલાવવા મીંડાં ચઢાવવાં પડે.**)

ઉ૦ ૨૦·૮ ÷ ૩·૨ આમાં ૨૦·૮ ને ૩·૨ વડે ભાગવાના છે. બંનેમાં સ્થળ સરખાં છે. ભાગાકાર કરતાં ૬ વડે ભાગ ચાલ્યો, બાકી ૧૬ વધ્યા, તેથી ભાજ્યમાં ૧ મીંડું ચઢાવ્યું ને તે ૧૬ પર ઉતારી ભાગ ચલાવ્યો. હવે ભાજ્યમાં બે સ્થળ થયાં ને ભાજકમાં ૧ છે તેથી ૨ − ૧ = ૧ એટલે એક અંક ગણી ભાગાકારમાં ચિહ્ન મૂકયું.

```
૩·૨) ૨૦·૮૦ (૬·૫
     ૧૯૨
     ———
     ૦૧૬૦
      ૧૬૦
     ———
      ૦૦૦
```

રીત— ભાગ ચલાવતાં કંઈ વધે તો ભાજ્યમાંના દશાંશના આંકડા પર મીંડાં ચઢાવતા જવાં અને તે મીંડાં શેષ પર ઉતારતા જઈ નવા ભાગ ચલાવતા જવું. એમ છેવટ મીંડું આવે ત્યાંસુધી

કરવું. જો ભાજ્યમાં પૂર્ણાંક આંકડા હોય તો મીડાં ચઢાવતા પહેલાં દશાંશચિહ્ન મૂકવું.

(૨૯) ૧૫·૨ ÷ ·૨૫ (૩૦) ·૦૫૪૬ ÷ ·૦૮૪

(૩૧) ૧૪૮·૮ ÷ ૯૬ (૩૨) ૧૩·૧૧ ÷ ૪૭·૫

(૩૩) ૭ ÷ ·૫૬ (૩૪) ૨૧ ÷ ૧૨·૫

(૩૫) ૨૯ ÷ ·૬૨૫ (૩૬) ૧૩૧૭ ÷ ·૦૬૪

પગથીઉં છઠ્ઠું — (ભાગાકારમાં અમુક સ્થળ લાવવાં.)

કેટલાક હિસાબોમાં ભાગાકાર કરતાં છેવટ ૦ આવતું નથી. એવે વખતે ભાગમાં અમુક સ્થળ આવે ત્યાંસુધી કરી પછી છોડી દેવાનું હોય છે.

ઉ૦ ·૫૪૭ ÷ ·૭૩ આમાં ·૫૪૭ ને ·૭૩ વડે ભાગતાં છેવટ ૦ આવશે જ નહિ. તેથી એવી સૂચના કરવામાં આવે છે, કે ભાગાકાર ચાર સ્થળ સુધી કરવો. એ તો ખુલ્લું છે, કે ભાગાકારમાં આવતાં સ્થળ; તે ભાજ્યનાં સ્થળ, ઓછા ભાજકનાં સ્થળ બરાબર છે. આમ હોવાથી ભાગાકારમાં ૪ સ્થળ લાવવાં હોય તો ભાજ્યમાં એ ૪, + ભાજકનાં ૨ સ્થળ, એટલે ૬ સ્થળ હોય તો જ બને. આમ હોવાથી ભાગાકાર કરતા પહેલાં ભાજ્યમાં ૬ સ્થળ કરવાં ને તેમ કરવા ૩ મીડાં ચઢાવવાં.

·૭૩)·૫૪૭૦૦૦(·૭૪૯૩
૫૧૧
———
૩૬૦
૨૯૨
———
૬૮૦
૬૫૭
———
૨૩૦
૨૧૯
———
૧૧

રીત—જેટલાં સ્થળ માગ્યાં હોય તે ઉપરાંત ભાજકના સ્થળ હોય તેના સરવાળા જેટલાં સ્થળ ભાજ્યમાં મીડાં ચઢાવીને કરવાં યા તો વધારે આંકડા હોય તો તે કાપી નાખીને તેટલાં રાખવાં. પછી નિયમસર બધા આંકડા આવી જાય ત્યાંસુધી ભાગાકાર કરવો. છેવટના શેષ જતા કરવા.

જવાબ ·૭૪૯૩

ઉ૦ ·૨૪૯૭૯ ÷ ૩·૧ ભાગમાં બે સ્થળ લાવવાં.

૩·૧) ·૨૪૯ (·૦૮ આમાં બે સ્થળ માગ્યાં છે, ભાજકમાં
૨૪૮ ૧ છે; તેથી ભાજ્યમાં ૩ રાખી વધા-
જવાબ ·૦૮ ૧ રાનાં બે કાપી નાખ્યાં.

(૩૭) ૪·૨૫ ÷ ·૦૨૩ ભાગાકારમાં ૨ દશાંશસ્થળ લાવવાં.

(૩૮) ·૮૫૭ ÷ ૨·૯ ભાગાકારમાં ૪ દશાંશસ્થળ લાવવાં.

(૩૯) ૭ ÷ ·૪૭ ભાગાકારમાં ૨ દશાંશસ્થળ લાવવાં.

(૪૦) ·૯૪૩ ÷ ૧૯ ભાગાકારમાં ૫ દશાંશસ્થળ લાવવાં.

(૪૧) ·૨૬૮૨૫ ÷ ૪·૭ ભાગાકારમાં ૩ દશાંશસ્થળ લાવવાં.

પગથીઉં ૭ મું — (કૌંસનો ઉપયોગ)

(૪૨) ·૦૨૫ ÷ (·૧૪ + ·૦૬)

(૪૩) ૨૪·૮ ÷ (·૬૨૫ × ·૫)

(૪૪) (૩·૫૧ – ૨·૨૬ + ·૦૩) ÷ ·૦૦૦૬૪

(૪૫) (૩·૦૩૮ + ૧·૧૦૨) ÷ (૨૭ – ૬·૩)

(૪૬) ૫ ÷ (·૨ × ·૧૭) ભાગાકારમાં ૪ દશાંશસ્થળ લાવવાં.

પગથીઉં ૮ મું — (બે કે તે કરતાં વધારે ભાગાકાર)

ઉ૦ ·૧૫૬૨૫ ÷ ·૨૫ ÷ ·૫

·૨૫) ·૧૫૬૨૫ (·૬૨૫
૧૫૦
૬૨
૫૦
૧૨૫
૧૨૫
૦૦૦

·૫) ·૬૨૫ (૧·૨૫
૬૨૫
૦૦૦

પ્રથમ ·૧૫૬૨૫ ને ·૨૫ વડે ભાગ્યા, ભાગાકાર ·૬૨૫ આવ્યો. તેને ·૫ વડે ભાગ્યા છેલ્લો ભાગાકાર ૧·૨૫ તે જવાબ

રીત–એક ભાગાકાર આવે તેને બીજા ભાજકે ભાગવા. એમ છેવટ સુધી કરવું.

(૪૭) ૮૦·૬૪ ÷ ·૦૬ ÷ ·૮૪

(૪૮) ·૦૪૩૨ ÷ ·૫ ÷ ·૦૩૬ ÷ ૨૫

(૪૯) ૨·૦૦૭૦૪ ÷ ·૨ ÷ ૩·૫ ÷ ·૦૧૭

(૫૦) ·૭૯૯૨૮ ÷ ૧૦·૩ ÷ ·૯૭ ÷ ·૦૨૫

પ્રકરણ ૩૫ મું – દશાંશની ચારે રીતો

રીત—પ્રથમ ગુણ્યાભાગ્યાનાં ચિહ્નોનો ઉપયોગ કરવો. પછી તેથી બનેલી રકમોમાં વત્તાઓછાનાં ચિહ્નોનો ઉપયોગ કરવો.

ઉ૦ ·૩૬ + ૨·૪૪ − ૧·૦૬ × ·૫ ÷ ૪

= ·૩૬ + ૨·૪૪ − ·૧૩૨૫ | ૧·૦૬ × ·૫ = ·૫૩
·૫૩ ÷ ·૪ = ·૧૩૨૫

```
  ·૩૬        ૨·૮
+૨·૪૪   −   ·૧૩૨૫
------      ------
 ૨·૮૦       ૨·૬૬૭૫
```

જવાબ ૨·૬૬૭૫

(૧) ૭·૪ − ૨·૯ + ·૨૫ ÷ ·૦૫ × ·૧૩૫

(૨) ·૯૬ × ૨·૫ + ૫·૭ − ·૪ ÷ ·૧૨૫

(૩) ·૫ ÷ ૧·૬ − ·૧૨૫ × ૯·૭૫ ÷ ૨૫

*(૪) (·૨૫ × ·૨૫ − ·૦૫ × ·૦૫) ÷ (·૨૫ + ·૦૫)

*(૫) (·૦૫૯ × ·૦૫૯ − ·૦૪૧ × ·૦૪૧) ÷ (·૦૫૯ − ·૦૪૧)

---

* શિક્ષકે નીચે આપેલી આની ટુંકી રીત તરફ લક્ષ ખેંચવું.

(·૨૭ × ·૨૭ − ·૧૩ × ·૧૩) ÷ (·૨૭ + ·૧૩) = ·૨૭ − ·૧૩ = ·૧૪ જવાબ

(·૨૭ × ·૨૭ − ·૧૩ × ·૧૩) ÷ (·૨૭ − ·૧૩) = ·૨૭ + ·૧૩ = ·૪૦ = ·૪ જવાબ

પ્રકરણ ૩૬ મું–દશાંશ રકમોના ગુ૦ સા૦ અ૦ અને લ૦ સા૦ અવયવી

પગથીઉં પહેલું—(ગુ૦ સા૦ અવયવ)

ઉ૦ ·૩૫ અને ·૦૨૫ નો ગુ૦ સા૦ અવયવ શોધવો છે.

સરખાં સ્થળઃ – ·૩૫૦, ·૦૨૫

૩૫૦ અને ૨૫ નો ગુ૦ સા૦ અવયવ શોધ્યો તો ૨૫ આવ્યો.

```
૨૫) ૩૫૦ (૧૪
    ૨૫
    ───
    ૧૦૦
    ૧૦૦
    ───
    ૦૦૦
```

દશાંશચિહ્ન મૂક્યું. ·૦૨૫

જવાબ ·૦૨૫

રીત—પ્રથમ જેનો ગુ૦ સા૦ અવયવ શોધવો હોય તે બધી રકમોનાં દશાંશ-સ્થળ સરખાં કરવાં. પછી દશાંશચિહ્ન નથી એમ સમજી પૂર્ણાંક રકમોની પેઠે ગુ૦ સા૦ અવયવ શોધવો. જે આવે તેના છેદમાં સરખાં દશાંશસ્થળ જેટલાં સ્થળ ગણીને ચિહ્ન મૂકવું.

ગુ૦ સા૦ અવયવ શોધો.

(૧) ·૪ અને ·૨૪ નો (૨) ·૮૭ અને ·૫૮ નો

(૩) ·૧ અને ·૦૭૫ નો (૪) ·૦૫૬૭ અને ·૦૦૦૮૪ નો

(૫) ·૬, ૩ અને ·૪૫ નો (૬) ૯૪, ૨·૩૫ અને ૪·૭ નો

(૭) (·૫૧ + ·૪), (૨ – ·૭) અને (૩·૯ × ·૦૮) નો

(૮) એવો કયો મોટામાં મોટો દશાંશ અપૂર્ણાંક છે, કે જે ·૨૮૧૩, ·૦૫૮ અને ૨·૦૩ નો નિઃશેષ ભાજક થાય ?

પગથીઉં બીજું—(લ૦ સા૦ અવયવી)

ઉ૦ ·૧૫, ·૩ અને ૨·૨૫ નો લ૦ સા૦ અવયવી શો ?

·૧૫, ·૩૦, ૨·૨૫ બધી રકમોમાં બબ્બે સ્થળ કર્યાં.

૧૫|~~૧૫~~,૩૦,૨૨૫ દશાંશચિહ્નો કાઢી નાખી રકમો લખી.

  ૨, ૧૫ પૂર્ણાંક રકમો માફક કરતાં ૪૫૦ આવ્યા.

૧૫ × ૨ × ૧૫=૪૫૦ બે સ્થળ ગણી ચિહ્ન મૂક્યું તો ૪·૫૦ થયા.

૪·૫૦=૪·૫ જં. જમણી તરફનું મીંડું કાપી નાખ્યું.

રીત–પ્રથમ દશાંશસ્થળ સરખાં કરવાં. પછી દશાંશચિહ્ન નથી એમ ધારી પૂર્ણાંક રકમોની પેઠે લ૦ સા૦ અવયવી શોધવો. જે આવે તેમાં, સરખાં કરેલાં સ્થળ જેટલાં સ્થળ ગણીને ચિહ્ન મૂકવું

લ૦ સા૦ અવયવી શોધો.

(૯) ૧·૬, ૪·૮ અને ૫·૬ નો (૧૦) ·૪૨, ૧·૨૬ અને ૧·૪ નો
(૧૧) ·૫, ·૭૫ અને ૧·૨ નો (૧૨) ૨·૧, ·૨૮ અને ·૦૧૨ નો
(૧૩) ૭·૮૪ અને ૧·૭૫ નો (૧૪) ·૨, ·૩, ·૭૨ અને ·૪૫ નો
(૧૫) ૭, ·૫૨૫, ·૦૨૮ અને ·૮૪ નો નાનામાં નાનો સાધારણ નિઃશેષ ભાજ્ય શો ?

પ્રકરણ ૩૭ મું–સામાન્ય અપૂર્ણાંકનું દશાંશરૂપ

પગથીઉં પહેલું—(છેદના અવિભાજ્ય અવયવમાં ૨ કે ૫ હોય.)

$\frac{૨૪૭}{૧૦૦૦}$ ને દશાંશમાં લખવા હોય તો ·૨૪૭ આમ લખાય તે વાત પાછળ આવી ગઈ છે; એટલે જેના છેદમાં ૧૦, ૧૦૦ કે ૧૦૦૦ હોય તેને દશાંશમાં લખી શકાય. તેમ જ જેનો છેદ ૧૦, ૧૦૦ કે ૧૦૦૦ બની શકે તેવો હોય તેને દશાંશમાં લખાય. $\frac{૧}{૨}$ ને તપાસીએ તો તેના છેદમાં ૨ છે, એટલે દશાંશમાં ન લખાય; પણ જો કોઈ પણ રીતે તેનો છેદ ૧૦ બને તો જરૂર દશાંશમાં લખાય. પાછળ આવેલી રીતો ઉપરથી કોઈ રકમનો અમુક છેદ બનાવવો હોય તો બનાવી શકાય છે અને તેમ કરવા માટે છેદ જેટલા ગણો કરવામાં આવે તેટલા જ ગણો અંશ કરવો પડે. આમ હોવાથી $\frac{૧}{૨}$ ને એવું રૂપ આપવું, કે છેદમાં ૧૦ થાય. તેમ કરતાં $\frac{૫}{૧૦}$ થાય. હવે $\frac{૫}{૧૦}$ ને દશાંશમાં લખતાં ·૫ લખાય. આ પરથી ખુલ્લું છે, કે $\frac{૧}{૨}$ નું દશાંશરૂપ ·૫ છે. તે જ પ્રમાણે $\frac{૩}{૪}$ ને દશાંશરૂપ આપવું હોય તો તેનો છેદ ૪ છે તેને બદલે ૧૦ કે ૧૦૦ બનાવવો પડે. ૧૦ તે ૪ નો અવયવી નથી પણ ૧૦૦ તે ૪ નો અવયવી છે; તેથી છેદમાં ૧૦૦ કરતાં

૩/૪ = ૭૫/૧૦૦ થયા. તેનું દશાંશરૂપ ·૭૫ થાય. ભાગાકારની રીતે આ રૂપ નીચે પ્રમાણે લાવી શકાય.

```
૪) ૩·૦૦ ( ·૭૫
   ૨ ૮
   ----
    ૨૦
    ૨૦
   ----
    ૦૦
```

પ્રથમ ૩ ને ૪ વડે ભાગ્યા. ભાગ નથી ચાલતો માટે દશાંશચિહ્ન મૂકી મીંડાં ચઢાવ્યાં અને ભાગ ચલાવ્યો. પછી ભાગાકારની પેઠે દશાંશચિહ્ન મૂક્યું.

રીત—અંશને છેદ વડે ભાગવા. છેવટ ૦ આવે ત્યાંસુધી કરવું. જરૂર પડે તેટલાં મીંડાં, દશાંશચિહ્ન મૂકીને ભાજ્ય પર ચઢાવવાં. ભાગાકારમાં, ચઢાવેલાં મીંડાં જેટલાં સ્થળ ગણીને ચિહ્ન મૂકવું.

દશાંશરૂપ આપો.

(૧) ૨/૫ (૨) ૧/૮ (૩) ૧૭/૨૫ (૪) ૭/૮

(૫) ૧૧૯/૧૨૫ (૬) ૧૩/૧૬ (૭) ૪૩૫/૧૬૦ (૧૦) (૫ ૫/૧૪)/(૧ ૧/૪૯)

(૮) ૯ ૧/૧૬ (૯) ૩ ૧/૯ ના ૧ ૨/૭ ના ૧૭/૨૦

પ્રકરણ બીજું–(અમુક સ્થળ લાવવાના)

ઉ૦ ૫/૭ ને દશાંશરૂપ આપો. ભાગાકારમાં બે દશાંશસ્થળ લાવવાં.

```
૭) ૫·૦૦ ( ·૭૧
   ૪૯
   ----
    ૧૦
     ૭
   ----
     ૩
```

રીત—અંશને છેદ વડે ભાગવા. તેમ કરતાં, પ્રથમ માગેલાં સ્થળ જેટલાં મીંડાં ચઢાવી દેવાં. પછી ભાગ ચલાવવો.

જવાબ ·૭૧

(૧૧) ૭/૧૧ ને દશાંશરૂપ આપો. ભાગાકારમાં ૨ દશાંશસ્થળ લાવવાં.

(૧૨) ૫/૧૩ ને દશાંશરૂપ આપો. ભાગાકારમાં ૩ દશાંશસ્થળ લાવવાં.

(૧૩) ૧૪૭/૧૬૯ ને દશાંશરૂપ આપો. ભાગાકારમાં ૪ દશાંશસ્થળ લાવવાં.

(૧૪) ૨/૩ ના ૪/૭ ના ૧ ૧/૫ ને દશાંશરૂપ આપો. „ ૫ દશાંશસ્થળ લાવવાં.

(૧૫) (૧ ૧/૨)/(૨ ૧/૪) ને દશાંશરૂપ આપો. ભાગાકારમાં ૩ દશાંશસ્થળ લાવવાં.

પ્રકરણ ૩૮ મું-દશાંશપરિમાણોની કીંમત

પગથીઉં પહેલું-(માત્ર સાદા)

ઉ૦ ·૧૫ રૂપીઆની કીંમત કાઢો.

·૧૫ રૂ.	કીંમત કાઢવી એટલે તેમાંથી હલકાં પરિમાણો
× ૧૬	બનતાં હોય તો બનાવવાં. આમાં પ્રથમ ·૧૫
૨·૪૦ આ.	રૂ. ને ૧૬ વડે ગુણી આના બનાવ્યા તો ૨·૪
× ૧૨	આના થયા. તેમાંના ·૪ આનાને ૧૨ વડે
૪·૮ પા.	ગુણી પાઈ બનાવી તો ૪·૮ પાઈ થઈ. પા-

ઇથી નાનું પરિમાણ નથી. માટે જવાબ ૨ આ. ૪·૮ પા.

રીત – ભારે પરિમાણના અપૂર્ણાંક ભાગનાં હલકાં પરિમાણો બનાવવાં.

કીંમત કાઢો.

(૧) ·૨૫ રૂપીઆની (૨) ·૦૮૭ રૂપીઆની

(૩) ·૧૭ પૌંડની (૪) ·૦૧૨૩ મણની

(૫) ·૦૦૨૮૭ ટનની (૬) ·૪૩૧ દિવસની(કલાક મિનિટમાં)

(૭) ·૫ માઇલ ના ·૭ ની (૮) $\frac{૨·૨૫}{૧·૬}$ તોલાની

પગથીઉં બીજું-(સરવાળો-બાદબાકી કર્યા પછી થાય તેવા)

રીત—સરવાળોબાદબાકી કર્યા પછી પહેલા પગથીઆ પ્રમાણે કરવું.

કીંમત કાઢો.

(૯) ·૩ રૂ. + ·૨૫ રૂ. + ·૩૧ રૂ. ની

(૧૦) ·૧૪૭ પૌ. – ૨·૪ પૌ. × ·૦૧ ની

(૧૧) ૨·૪ હંદ્ર. ÷ ·૮ × ૧·૫ + ·૧૭ હંદ્ર. – ·૦૦૯ હંદ્ર. ની

(૧૨) ૮·૧૭ ખાંડી ના ·૫ – ·૨૪ ખાં. × ૯ + ·૫ ખાં. ÷ ·૧૬ ની

પ્રકરણ ૩૯ મું-અમુકના દશાંશમાં આણવાના

પગથીઉં પહેલું-(ઉમેરવા ન પડે તેવા)

ઉ૦ ૮·૪ પાઇને રૂપીઆના દશાંશનું રૂપ આપો

૧૨) ૮·૪ પા. પ્રથમ પાઇને ૧૨ વડે ભાગી આના કર્યા. પછી

·૭ આ. આનાને ૧૬ વડે ભાગી રૂપીઆ કર્યા.

૧૬) ·૭૦૦૦૦ આ. રીત—એક પછી એક ચઢતાં રૂપ આ-

·૦૪૩૭૫ રૂ. જ. પતા જવાં.

દશાંશમાં આણો.

(૧) ·૩ પાઇને આનાના (૨) ·૨૮ આનાને રૂપીઆના

(૩) ૧·૯૨ મિનિટને કલાકના (૪) ૯·૫ હંડ્રવેટને ટનના

(૫) ૧૮૭·૫ દંડને ગાઉના (૬) ૧૯·૨ પાઇને રૂપીઆના

(૭) ૧૪·૪ મિનિટને દિવસના (૮) ૨૪૭·૨૮ શેરને મણના

(૯) ૯·૨૭ રતીને તોલાના (૧૦) ·૭૧·૪ પાઉંડને ટનના

પ્રથમથી ઉઠ બીજું—(ઉમેરવા પડે તેવા)

ઉ૦ ૫ આના ૪·૨ પાઇને રૂપીઆના દશાંશનું રૂપ આપો.

૧૨) ૪·૨૦ પા. ૧૬) ૫·૩૫૦૦૦૦ આ.

·૩૫ આ. + ૫ = ૫·૩૫ આ. ·૩૩૪૩૭૫ રૂ. જ.

રીત—સૌથી નાનાને તેનાથી ભારે પરિમાણનું રૂપ આપી તેમાં તે જાતનું આપેલું પરિમાણ ઉમેરીને તેનું પાછું ચઢતું પરિમાણ બનાવવું.

ટીપ—આવા હિસાબ બીજી રીતે ઘણા સરલ બને છે; એટલે કે પ્રથમ તેને વ્યાવહારિક રીતે ચઢતું રૂપ આપી પછી દશાંશરૂપ આપવું. તે રીતે ૪·૨ = $૪\frac{૨}{૧૦} = \frac{૪૨}{૧૦}$ પા. $\frac{૪૨}{૧૦} \times \frac{૧}{૧૨} = \frac{૭}{૨૦}$ આ. $\frac{૭}{૨૦} + ૫ = ૫\frac{૭}{૨૦}$ આ. = $\frac{૧૦૭}{૨૦} \times \frac{૧}{૧૬} = \frac{૧૦૭}{૩૨૦}$ રૂ.

૩૨૦) ૧૦૭·૦૦૦૦૦૦ (·૩૩૪૩૭૫ રૂ. જવાબ

(૧૧) ૯ આના ૭·૨ પાઇને રૂપીઆના દશાંશમાં આણો.

(૧૨) ૧૪ મણ ૧૨·૮ શેરને ખાંડીના દશાંશમાં આણો.

(૧૩) ૨ પૌંડ ૫ શિલિંગ ·૬ પેન્સને પૌંડના દશાંશમાં આણો.

(૧૪) ૫ ટન ૩ હંડ્ર. ૩·૨ ક્વાર્ટરને ટનના દશાંશમાં આણો.

(૧૫) ૮ વરસ ૭ માસ ૧૫ દિવસને વરસના દશાંશમાં આણો.

પગથીઉં ત્રીજું—(કયો ભાગ છે તે બતાવવાના)

ઉ૦ ૨ મણ ૩·૨ શેર તે ·૫૨ ખાંડીનો કયો દશાંશ છે ?

$\frac{૩૨}{૧૦} \times \frac{૧}{૪૦} = \frac{૨}{૨૫} + ૨ = ૨\frac{૨}{૨૫}$ મ. $= \frac{૫૨}{૨૫} \times \frac{૧}{૨૦} = \frac{૧૩}{૧૨૫}$ ખાં.

$\frac{૧૩}{૧૨૫}$ ખાં. $\div \frac{૫૨}{૧૦૦}$ ખાં. $= \frac{૧૩}{૧૨૫} \times \frac{૧૦૦}{૫૨} = \frac{૧}{૫} = ·૨$ જ.

રીત—બંનેનાં એક જ જાતનાં પરિમાણ બનાવ્યા પછી જેનો ભાગ માગ્યો હોય તેણે ભાગવા. ભાગાકાર સાદી સંખ્યા ગણાય.

(૧૬) ૨ ગદિ. ૬·૪ વાલ તે ૯·૬ તોલાનો કયો દશાંશ છે ?

(૧૭) ૮ પૌં. ૭ શિ. ૬ પેન્સ તે ૬૭ પૌંડનો કયો દશાંશ છે ?

(૧૮) ૭ આના ૩·૬ પાઈ તે ૧ રૂ. ૪ આનાનો કયો દશાંશ છે. ?

(૧૯) ·૮ રૂ. + ·૬૪ આ. તે ૧·૨૯ રૂ. − ૧·૪૪ આનાનો કયો દશાંશ છે ?

(૨૦) ૧૭ શિલિંગ ૬ પેન્સનો કયો દશાંશ ૭ પૌં. ૫ શિ. ૩ પે. થાય ?

પ્રકરણ ૪૦ મું—પુનરાવર્ત દશાંશ

પગથીઉં પહેલું—(પુનરાવર્તની સમજ)

છોકરાને $\frac{૩}{૪}$ ને દશાંશનું રૂપ આપવાનું કહેતાં અગાઉ શીખી ગયા પ્રમાણે તરત જ કરી લાવશે કે ·૭૫; પછી તેમને $\frac{૭}{૯}$ ને દશાંશનું રૂપ આપવાનું કહીશું તો કરવા માંડશે પણ ભાગ ચાલ્યા જ કરશે ને અંત આવશે જ નહિ. ગમે તેટલી વાર ભાગ ચલાવશે પણ છેવટ વધશે જ, એટલું જ નહિ પણ વારંવાર ૭ આવ્યા જ કરશે. આવે વખતે તે મુંઝાશે ત્યારે તેમનું ધ્યાન ખેંચવું, કે આ હિસાબમાં છેલ્લે મીંડું આવવાનું જ નથી; એટલું જ નહિ પણ વારંવાર એનોએ આંકડો આવ્યા કરશે. આવે વખતે વારંવાર ૭ વડે ભાગ ચલાવવા નહિ, પણ સાત ફરીફરીને આવે છે તે બતાવવા $·\dot{૭}$ આવી રીતે દર્શાવવા. $·\dot{૭}$ નો અર્થ એવો છે, કે ૭ ફરીફરીને આવે છે. $·\dot{૭}$ = ·૭૭૭૭૭...અનંત છે. આમાં ૭ ફરીફરીને આવે છે તેથી આવા દશાંશને **પુનરાવર્ત દશાંશ** કહે છે. પુનરાવર્તનો **અર્થ** (પુનઃ − ફરીને + આવર્ત − આવનાર) ફરીફરીને આવનાર એવો થાય છે.

·૭̇ આમાં ૭ ઉપર · આવું ચિહ્‌ન કર્યું છે તે **પુનરાવર્ત ચિહ્‌ન** કહેવાય છે.

$\frac{૩}{૪}$ ને દશાંશરૂપ આપતાં ·૭૫ આવે છે ને છેલ્લે કંઈ વધતું નથી, તેથી ·૭૫ તે **અંતવાન** (અંત – છેડો + વાન – વાળા = છેડાવાળા) **દશાંશ** કહેવાય છે.

$\frac{૫}{૧૬}$, $\frac{૨}{૩}$, $\frac{૫}{૯૯}$ અને $\frac{૬}{૭}$ ને દશાંશરૂપ આપવું હોય અને તે કેવા દશાંશ થાય છે એ કહેવું હોય તો નીચે પ્રમાણે કહી શકાય.

```
૧૬)૫·૦૦૦૦(·૩૧૨૫                         ૭)૬·૦૦૦૦૦૦(·૮̇૫૭૧૪૨̇
   ૪૮       અંતવાન                         ૫૬        પુનરાવર્ત
   ――                                      ――
    ૨૦            ૩)૨·૦(·૬̇                   ૪૦        ૩૦
    ૧૬               ૧૮ પુનરાવર્ત             ૩૫        ૨૮
    ――               ――                      ――        ――
    ૦૪૦               ૨                       ૫૦        ૨૦
     ૩૨                                       ૪૯        ૧૪
     ――          ૯૯)૫·૦૦(·૦̇૫̇                   ――        ――
     ૦૮૦             ૪૯૫ પુનરાવર્ત             ૧૦         ૬
      ૮૦             ―――                       ૭
      ――              ૫                       ―
      ૦૦
```

રીત—દશાંશભાગાકારની રીતે અંશને છેદે ભાગવા. પછી એક વાર ચાલેલો ભાગ ફરીને આવે કે તરત કામ બંધ કરવું અને તેના પર · આવું ચિહ્‌ન કરવું.

જો બે આંકડા ફરીને આવતા હોય તો બંને પર · · આવાં ચિહ્‌નો કરવાં; પણ જો બે કરતાં વધારે આંકડા ફરીને આવતા હોય તો પહેલા તથા છેલ્લા પર · · આવાં ચિહ્‌નો કરવાં.

પુનરાવર્ત પ્રદેશ—પુનરાવર્ત ચિહ્‌નોની અંદરના બધા આંકડા તે પુનરાવર્ત પ્રદેશ કહેવાય છે. ·૭̇ માં ૭; ·૦̇૫̇ માં ૦ ને ૫ અને ·૮̇૫૭૧૪૨̇ માં ૮ થી ૨ સુધીના અંકો પુનરાવર્ત પ્રદેશ કહેવાય.

નીચેના અપૂર્ણાંકોને દશાંશરૂપ આપો અને કઇ જાતના દશાંશ બને છે તે લખો.

(૧) $\frac{૧}{૩}$ (૪) $\frac{૩૧}{૯૯}$ (૭) $\frac{૨૯}{૧૨૫}$

(૨) $\frac{૫}{૯}$ (૫) $\frac{૪}{૭}$ (૮) $\frac{૩}{૪}$ ના $\frac{૨}{૧૫}$ (૧૦) $\frac{\frac{૧}{૪}}{\frac{૩}{૫}}$

(૩) $\frac{૧૯}{૮૦}$ (૬) $\frac{૭}{૨૪}$ (૯) $\frac{૨૩}{૧૩૨}$

પગથીઉં બીજું–(અંતવાન કે પુનરાવર્ત થશે તે છેદ પરથી)

$\frac{૩}{૮}$, $\frac{૨}{૨૫}$ અને $\frac{૧૧}{૪૦}$ ને દશાંશરૂપ આપતાં અનુક્રમે ·૩૭૫, ·૦૮ અને ·૨૭૫ એવાં રૂપો આવશે. આ અંતવાન દશાંશ છે. આની મૂળ રકમો $\frac{૩}{૮}$, $\frac{૨}{૨૫}$ અને $\frac{૧૧}{૪૦}$ ના છેદ અનુક્રમે ૮, ૨૫ અને ૪૦ છે. તેના અવિભાજ્ય અવયવો પાડતાં ૮ = ૨ × ૨ × ૨; ૨૫ = ૫ × ૫ અને ૪૦ = ૨ × ૨ × ૨ × ૫ થાય છે, આ અવયવોને તપાસતાં જણાય છે, કે તેમાં ૨ કે ૫ સિવાય બીજો કોઈ અંક નથી.

હવે $\frac{૧૪}{૯૯}$, $\frac{૫}{૨૧}$ અને $\frac{૧૧}{૧૨}$ ને દશાંશરૂપ આપતાં અનુક્રમે ·૧̇૪̇; ·૨̇૩૮૦૯૫̇ ; ·૯૧૬̇ આવાં રૂપો આવશે. આ પુનરાવર્ત દશાંશ છે. આની મૂળ રકમો $\frac{૧૪}{૯૯}$, $\frac{૫}{૨૧}$ અને $\frac{૧૧}{૧૨}$ ના છેદ અનુક્રમે ૯૯, ૨૧ અને ૧૨ છે. તેના અવિભાજ્ય અવયવો પાડતાં ૯૯ = ૩ × ૩ × ૧૧; ૨૧ = ૩ × ૭ અને ૧૨ = ૨ × ૨ × ૩ થાય છે. આ અવયવોને તપાસતાં જણાય છે, કે તેમાં ૨ કે ૫ સિવાયના બીજા અંકો પણ છે. આ પરથી એવી રીત નીકળે છે, કે

રીત—અંતવાન કે પુનરાવર્ત દશાંશ થશે એ છેદ પરથી જાણવું હોય ત્યારે છેદના અવિભાજ્ય અવયવો પાડવા. એ અવયવોમાં બગડા કે પાંચડા સિવાયનો બીજો અંક ન હોય તો તેને દશાંશરૂપ આપતાં અંતવાન દશાંશ થશે;* પણ જો બગડા કે પાંચડા સિવાયનો બીજો અવયવ હોય તો પુનરાવર્ત દશાંશ થશે.

---

* કારણ કે ૨ અને ૫, દસના અવયવ છે; પણ ૨ અને ૫ સિવાયનો બીજો કોઈ અવિભાજ્ય અંક દસનો અવયવ નથી.

નીચેના અપૂર્ણાંકોને દશાંશરૂપ આપતાં કેવા દશાંશ થશે. તે છેદ પરથી કહો.

ઉ૦ $\frac{૧૭}{૨૦}$ ૨૦ = ૨ × ૨ × ૫; છેદના અવિભાજ્ય અવયવોમાં ૨ કે ૫ સિવાય બીજો કોઈ અવયવ નથી માટે અંતવાન થશે.

ઉ૦ $\frac{૫}{૩૭}$ ૩૭ = ૧ × ૩૭; છેદના અવિભાજ્ય અવયવોમાં બગડા ને પાંચડા સિવાયના અવયવ છે માટે પુનરાવર્ત થશે.

ટીપ—સંક્ષેપ રૂપ થતું હોય તો જવાબ દેતા પહેલાં કરી લેવું. જેમકે $\frac{૨૫}{૪૫} = \frac{૫}{૯}$; તેમ જ સંયુક્ત કે મિશ્ર અપૂર્ણાંક હોય તો તેનું સાદું રૂપ કરી લેવું.

નીચેના અપૂર્ણાંકોને દશાંશ રૂપ આપતાં કેવા દશાંશ થશે તે છેદ પરથી કહો.

(૧૧) $\frac{૮}{૧૫}$ (૧૪) $\frac{૬૬}{૮૮}$ (૧૭) $\frac{૪}{૯}$ ના $\frac{૫}{૧૪}$

(૧૨) $\frac{૬}{૧૩}$ (૧૫) $\frac{૧૩}{૧૦૦}$ (૧૮) $\frac{૯}{૨૦}$ ના $\frac{૧}{૩}$ ના $\frac{૫}{૭}$ (૨૦) $\frac{\frac{૫}{૭}}{\frac{૯}{૧૪}}$ ના $\frac{૧}{૮}$

(૧૩) $\frac{૧૭}{૮૦}$ (૧૬) $\frac{૪૨}{૧૮૦}$ (૧૯) ૨$\frac{૧}{૨}$ ના $\frac{૫}{૯}$ ના $\frac{૪}{૫}$

પગથીઉં ત્રીજું-(પુનરાવર્તના પ્રકાર)

$\frac{૬}{૭}$ ને અને $\frac{૭}{૧૨}$ ને દશાંશરૂપ આપતાં અનુક્રમે $\cdot\dot{૮}૫૭૧૪\dot{૨}$ અને $\cdot૫૮\dot{૩}$ આવે છે. પહેલામાં દશાંશના બધા અંકો પુનરાવર્ત છે પણ બીજામાં થોડા પુનરાવર્ત છે ને થોડા નથી. આમ હોવાથી પહેલાને **શુદ્ધ પુનરાવર્ત** અને બીજાને **મિશ્ર પુનરાવર્ત** કહે છે.

જે પુનરાવર્ત દશાંશના બધા અંકો પુનરાવર્ત હોય તેને શુદ્ધ પુનરાવર્ત કહે છે.

જે પુનરાવર્ત દશાંશના બધા અંકો પુનરાવર્ત ન હોય તેને મિશ્ર પુનરાવર્ત કહે છે.

નીચેના દશાંશો કેવા પુનરાવર્ત છે તે કહો.

(૨૧) $\cdot\dot{૭}\dot{૫}$ (૨૪) $\cdot૨૫૭\dot{૪}$ (૨૫) $\cdot\dot{૩}$

(૨૨) $\cdot\dot{૨}૫\dot{૭}$ (૨૬) $\cdot૮૫૭૨\dot{૪}૬૪\dot{૭}$

(૨૩) $\cdot૦\dot{૦}૭\dot{૮}$ (૨૭) $\cdot\dot{૦}૦૨૫૮૭\dot{૪}$

પગથીઉં ચોથું–(શુદ્ધ કે મિશ્ર થશે તે છેદ પરથી)

ઉ૦ $\frac{૫}{૭}$ ને દશાંશરૂપ આપતાં ·૭̇૧૪૨૮૫̇ આવું શુદ્ધ પુનરાવર્તનું રૂપ આવે છે; પણ $\frac{૫}{૪૪}$ ને દશાંશરૂપ આપતાં ·૧૧૩̇૬̇ આવું મિશ્ર પુનરાવર્તનું રૂપ થાય છે. હવે બંનેના છેદના અવિભાજ્ય અવયવ પાડીએ તો ૭ ના અવયવ ૧ × ૭ થાય છે અને ૪૪ ના અવયવ ૨×૨×૧૧ થાય છે. આમાં પ્રથમના અવયવમાં બગડો કે પાંચડો નથી, પણ પછીના અવયવોમાં બગડા સાથે બીજા અવયવ છે. આ પરથી એવી રીત નીકળે છે, કે

રીત — છેદના અવિભાજ્ય અવયવમાં બગડો કે પાંચડો ન હોય તો શુદ્ધ પુનરાવર્ત થાય. પણ બગડા કે પાંચડા સાથે બીજા અવયવ હોય તો મિશ્ર પુનરાવર્ત થાય.

ટીપ — સંક્ષેપ રૂપ થતું હોય તો પ્રથમ કરી લેવું.

નીચેના અપૂર્ણાંકોને દશાંશરૂપ આપતાં કેવા પુનરાવર્ત થશે તે છેદ તપાસીને કહો.

(૨૮) $\frac{૮}{૩૫}$ (૩૧) $\frac{૨૪૫}{૧૧૨૫}$ (૩૪) $\frac{૨}{૫}$ ના $\frac{૩}{૪}$ ના $\frac{૮}{૭}$

(૨૯) $\frac{૨૦}{૭૫}$ (૩૨) $\frac{૧૨૭}{૧૮૦૯}$ (૩૫) $\frac{૨\frac{૧}{૩}}{૩}$ ના $\frac{૧૫}{૩૭}$

(૩૦) $\frac{૨૩}{૮૭}$ (૩૩) $\frac{૨૫૦}{૬૩૦૦}$

પગથીઉં પાંચમું–(સ્થળ વધારવાં.)

ઉ૦ ·૩ ને એવું રૂપ આપો, કે જવાબમાં પાંચ દશાંસ્થળ થાય. આનો જવાબ ·૩૦૦૦૦ છે. આમાં આપણે જેટલાં સ્થળ ખૂટતાં હતાં તેટલાં મીડાં જમણી તરફ ચઢાવી દીધાં. કેમકે દશાંશ રકમો પર જમણી તરફ મીડાં ચઢાવતાં કીમતમાં ફેર પડતો નથી; પણ જો ·૭̇ ને અને ·૬̇૭̇ ને એવું રૂપ આપવું હોય તો અનુક્રમે ·૭૭૭૭૭··· અને ·૬૭૬૭૬···આમ કરાય, પણ ·૭૦૦૦૦ કે ·૬૭૦૦૦ આમ ન કરાય. એટલે જો પુનરાવર્ત દશાંશનાં સ્થળ વધારવાં હોય તો

રીત — જેટલાં સ્થળ કરવાં હોય તેટલાં સ્થળ સુધી, જે આંકડા પુનરાવર્ત હોય તેને ફરીફરીને નોંધવા.

(૩૬) ·૬̇ ને એવું રૂપ આપો કે જવાબમાં ૭ સ્થળ દેખાય.
(૩૭) ·૫̇૪̇ ને એવું રૂપ આપો કે જવાબમાં ૬ સ્થળ દેખાય.
(૩૮) ·૨̇૫૪૭̇ ને એવું રૂપ આપો કે જવાબમાં ૫ સ્થળ દેખાય.
(૩૯) ·૨૪૬̇૮૩̇ ને એવું રૂપ આપો કે જવાબમાં ૮ સ્થળ દેખાય.
(૪૦) ·૩૪૦̇૭̇ને એવું રૂપ આપો કે જવાબમાં ૯ સ્થળ દેખાય.

પ્રકરણ ૪૧ મું –પુનરાવર્તનું સાદું રૂપ

પગથીઉં પહેલું — (માત્ર શુદ્ધનું)

$\frac{૧૪}{૯૯}$ ને દશાંશરૂપ આપીએ તો ·૧̇૪̇ આવું રૂપ થાય છે. એટલે ·૧̇૪̇ = $\frac{૧૪}{૯૯}$ છે. ·૧̇૪̇ તે શુદ્ધ પુનરાવર્ત દશાંશ છે ને $\frac{૧૪}{૯૯}$ તે સાદા અપૂર્ણાંક છે. આમ હોવાથી શુદ્ધ પુનરાવર્તમાંથી સાદા અપૂર્ણાંક થઈ શકે. હવે ·૧̇૪̇ = $\frac{૧૪}{૯૯}$ થાય છે. તેને નિહાળીએ તો ·૧̇૪̇ પૈકીના ૧૪ અંશમાં આવે છે અને છેદમાં બે નવડા આવે છે. આ પરથી નીચેની રીત નીકળે છે.

રીત— પુનરાવર્ત દશાંશને સાદા અપૂર્ણાંકમાં દર્શાવવા હોય ત્યારે પુનરાવર્ત દશાંશની રકમ અંશમાં લખવી અને જેટલાં દશાંશ-સ્થળો હોય તેટલા નવડા છેદમાં લખવા. પછી સંક્ષેપ રૂપ થતું હોય તો કરવું. સાથે પૂર્ણાંક હોય તો મિશ્રસંખ્યાની માફક નોંધવા.

·૫̇૧૭૫̇ ને સાદા અપૂર્ણાંકમાં દર્શાવતાં $\frac{૫૧૭૫}{૯૯૯૯} = \frac{૫૭૫}{૧૧૧૧}$ થાય.

સાદા અપૂર્ણાંકનું રૂપ આપો.

(૧) ·૩̇ (૨) ·૫̇૪̇ (૩) ·૨̇૨૬̇ (૪) ·૦̇૦૬૨૫̇ (૫) ૨·૯̇૦૦૯̇

પગથીઉં બીજું—(મિશ્રનું)

$\frac{૧૩}{૯૦}$ ને દશાંશરૂપ આપીએ તો ·૧૪̇ આવું રૂપ થાય છે; એટલે ·૧૪̇ = $\frac{૧૩}{૯૦}$ છે. ·૧૪̇ મિશ્ર પુનરાવર્ત છે અને $\frac{૧૩}{૯૦}$ સાદા અપૂર્ણાંક

છે. આમ હોવાથી મિશ્ર પુનરાવર્તમાંથી સાદા અપૂર્ણાંક થઈ શકે છે. હવે ·૧૪̇ = $\frac{૧૩}{૯૦}$ થાય છે. તેને નિહાળીએ તો ૧૪–૧ = ૧૩ અંશ થાય છે અને એક આંકડો પુનરાવર્ત ને એક પુનરાવર્ત વગરનો હોવાથી છેદમાં ૧ નવડો ને ૧ મીંડું આવે છે. તેમ જ

·૨૭̇ = $\frac{૨૫}{૯૦}$ = $\frac{૫}{૧૮}$;   ·૪૫̇૭̇ = $\frac{૪૫૩}{૯૯૦}$ = $\frac{૧૫૧}{૩૩૦}$;

·૨૬૮̇ = $\frac{૨૪૨}{૯૦૦}$ = $\frac{૧૨૧}{૪૫૦}$;   ૩·૦૦૦૮̇ = ૩$\frac{૮}{૯૦૦૦}$ = ૩$\frac{૧}{૧૧૨૫}$

રીત — દશાંશ અંકોથી થતી રકમમાંથી પુનરાવર્ત સિવાયના અંકોથી થતી સંખ્યા બાદ કરી બાદબાકી અંશમાં લખવી. પછી છેદમાં પુનરાવર્ત અંકો જેટલા નવડા અને તે પર પુનરાવર્ત વગરના અંકો જેટલાં મીંડાં મૂકવાં. પછી સંક્ષેપ રૂપ કરી જવાબ નોંધવો.

સાદા અપૂર્ણાંકનું રૂપ આપો.

(૬) ·૧૭̇   (૮) ·૨૪૭̇૮̇   (૧૦) ૪૨·૨૫૭૬̇

(૭) ·૨૫̇૭̇   (૯) ૨·૦૦૬̇   (૧૧) ·૦૦૪̇૨૮૫૭૧

પગથીઉં ત્રીજું -- (અંકોની કીંમત—શુદ્ધના)

·૧૪ આના દરેક અંકની કીંમત લખતાં ·૧ ને ·૦૪ આમ લખાય, પણ ·૧̇૪̇ = $\frac{૧૪}{૯૯}$ છે. તેમાં પ્રથમના ૧ ની કીંમત ૧૦ છે. તેથી ·૧̇૪̇ ના દરેક અંકની કીંમત $\frac{૧૦}{૯૯}$ ને $\frac{૪}{૯૯}$ એમ થાય છે.

રીત — શુદ્ધ પુનરાવર્તના દરેક અંકની કીંમત નોંધતાં, દશાંશ-ચિહ્ન ન હોય તેમ ધારી, દરેક સ્થાનના અંકની જે કીંમત થાય તે સંખ્યા અંશમાં લખી છેદમાં દશાંશસ્થળ જેટલા નવડા મૂકવા.

આ રીતે ·૫̇૪૭૨̇ ના દરેક અંકની કીંમત નીચે પ્રમાણે થાય.

$\frac{૫૦૦૦}{૯૯૯૯}$, $\frac{૪૦૦}{૯૯૯૯}$, $\frac{૭૦}{૯૯૯૯}$, $\frac{૨}{૯૯૯૯}$

ટીપ – પૂર્ણાંક અંકોની કીંમત પૂર્ણાંકના નિયમ પ્રમાણે નોંધાય.

દરેક અંકની કીંમત નોંધો.

(૧૨) ·૨̇૪૬̇   (૧૪) ·૦̇૦૫૦૭̇

(૧૩) ·૪̇૬૭૮̇   (૧૫) ૧૨·૮̇૦૭̇

પગથીઉં ચોથું—(અંકોની કીંમત—મિશ્રના)

$\cdot\dot{૧}\dot{૭} = \frac{૧૭}{૯૯}$ છે; તેથી દરેક અંકની કીંમત નોંધતાં $\frac{૧૦}{૯૯}$ ને $\frac{૭}{૯૯}$ એમ નોંધાય; પણ $\cdot૧\dot{૭} = \frac{૧૬}{૯૦}$ છે; તેથી તેના દરેક અંકની કીંમત નોંધતાં કીંમતનો સરવાળો $\frac{૧૬}{૯૦}$ થવો જોઇએ. $\frac{૧૬}{૯૦}$ ના બે ભાગ, $\frac{૯}{૯૦}$ ને $\frac{૭}{૯૦}$ એવા પડે તો $\frac{૧૬}{૯૦}$ થાય. $\frac{૯}{૯૦} = \frac{૧}{૧૦}$ છે; તેથી પહેલા અંકની કીંમત $\frac{૧}{૧૦} = \cdot૧$ છે, અને બીજાની $\frac{૭}{૯૦}$ છે.

રીત—પુનરાવર્ત સિવાયના અંકોની કીંમત, અંતવાન દશાંશના આંકડાની કીંમત નોંધાય છે, તેમ નોંધાવી. પછી પુનરાવર્ત અંકોની કીંમત નોંધતાં દરેક અંકોની કીંમત તેના સ્થાન પ્રમાણે થાય તે અંશમાં નોંધી સમસ્ત છેદ, છેદમાં નોંધવો.

$\cdot૨૪\dot{૭}૫\dot{૮}$ ના દરેક અંકોની કીંમત ઉપરની રીતે નીચે પ્રમાણે નોંધાય.

$\cdot૨,\ \cdot૦૪,\ \frac{૭૦૦}{૯૯૯૦૦},\ \frac{૫૦}{૯૯૯૦૦},\ \frac{૮}{૯૯૯૦૦}$

દરેક અંકની કીંમત નોંધો.

(૧૬) $\cdot૧\dot{૫}\dot{૩}$ (૧૭) $\cdot\dot{૨}\dot{૪}\dot{૭}$ (૧૮) $\cdot૪\dot{૬}\dot{૮}$

(૧૯) $\cdot\dot{૩}૫૬\dot{૭}$ (૨૦) $૪૨૫\cdot૨૩૮\dot{૫}૭૬૨\dot{૪}$

પ્રકરણ ૪૨ મું – પુનરાવર્ત દશાંશ – ચારે રીત

પગથીઉં પહેલું—(સામાન્ય રીત)

(સરવાળો, બાદબાકી, ગુણાકાર ને ભાગાકાર)

રીત — સાદા અપૂર્ણાકનું રૂપ આપી, તેની રીતે સરવાળો, બાદબાકી, ગુણાકાર કે ભાગાકાર જે કહ્યું હોય તે કરવું. જવાબને દશાંશરૂપ આપતાં સહેલાઇથી અંતવાન કે પુનરાવર્ત રૂપ ન આવતું હોય તો અમુક દશાંશસ્થળ કાઢી અટકી જવું.

ઉ૦ $\cdot\dot{૫} + \cdot૧\dot{૭}$ $\qquad \cdot૧\dot{૭} = \frac{૧૬}{૯૦} = \frac{૮}{૪૫}$

$= \frac{૫}{૯} + \frac{૮}{૪૫} = \frac{૨૫+૮}{૪૫} = \frac{૩૩}{૪૫} = \frac{૧૧}{૧૫} = \cdot૭\dot{૩}$ જ.

ઉ૦ ·૪૬ં − ·૪૧૬ં   ·૪૬ં = $\frac{૪૨}{૯૦}$ = $\frac{૭}{૧૫}$ ·૪૧૬ં = $\frac{૩૭૫}{૯૦૦}$ = $\frac{૫}{૧૨}$

$\frac{૭}{૧૫}$ − $\frac{૫}{૧૨}$ = $\frac{૨૮-૨૫}{૬૦}$ = $\frac{૩}{૬૦}$ = $\frac{૧}{૨૦}$ = ·૦૫ જ.

ઉ૦ ·૦ં૭૪ં × ·૮ં૧ં   ·૦ં૭૪ં = $\frac{૭૪}{૯૯૯}$ = $\frac{૨}{૨૭}$ | $\frac{૮૧}{૯૯}$ = $\frac{૯}{૧૧}$

= $\frac{૨}{૨૭}$ × $\frac{૯}{૧૧}$ = $\frac{૨}{૩૩}$ = ·૦ં૬ં જ.

ઉ૦ ·૩ં૮૦૯૫૨ં ÷ ·૭ં૧૪૨૮૫ં   ·૩ં૮૦૯૫૨ં = $\frac{૩૮૦૯૫૨}{૯૯૯૯૯૯}$ = $\frac{૮}{૨૧}$

= $\frac{૮}{૨૧}$ ÷ $\frac{૫}{૭}$ = $\frac{૮}{૨૧}$ × $\frac{૭}{૫}$ = $\frac{૮}{૧૫}$ = ·૫૩ં જ. ·૭ં૧૪૨૮૫ં = $\frac{૭૧૪૨૮૫}{૯૯૯૯૯૯}$ = $\frac{૫}{૭}$

સાદું રૂપ આપો.

(૧) ·૬ં + ·૨ં

(૨) ·૫ં૪ં + ·૩ં૧ં

(૩) ·૮૩ં + ·૭ં

(૪) ·૧૬ં + ·૦૨૭ં

(૫) ·૩ં૬ં − ·૩ં

(૬) ·૦૮૩ં − ·૦૬ં

(૭) ·૯૩ં − ·૯૧૬

(૮) ૧·૨ં૬ં − ·૦ં૯ં

(૯) ·૨ં૭ં × ·૪૬ં

(૧૦) ·૪૧૬ં × ·૬ં૩ં

(૧૧) ·૩૮ં ÷ ·૫ં

(૧૨) ·૦ં૭૪ં ÷ ·૦૨ં

(૧૩) ·૩ં + ·૧૩ં + ·૦૩ં + ·૦૧૬ં

(૧૪) ·૭ં૧૪૨૮૫ં + ·૪ં૭૬૧૯૦ં

(૧૫) ·૭ં૨ં + ૨·૭૩ં + ·૦૩ં૬ં

(૧૬) ૩·૬ં૧ં − ·૫૮૩ં − ·૩૦૫ં

(૧૭) ·૬ં૧૫૩૮૪ં − ·૦૩ં૮૪૬૧૫ં

(૧૮) ૧·૮ − ·૮૩ં − ·૦૫ં − ·૦૧ં૮૫ં

(૧૯) ·૧ં૪ં × ·૯૧૬ં × ·૮ં૫૭૧૪૨ં

(૨૦) ·૦ં૭૩૧૭ં × ·૮૫૪૧૬ં × ·૮ં

(૨૧) ·૪ં × ·૬ં૯૨૩૦૭ં × ·૧૩ × ·૫ં૪ં

(૨૨) ·૦૩ં ÷ ૧·૪૬ ÷ ·૧૩ં૬ં ÷ ·૩ં

(૨૩) ·૫ં૭૧૪૨૮ં ÷ ·૬ં૪૨૮૫૭૧ં ÷ ·૨૭ં

(૨૪) ·૫૩ં ÷ ·૨ં૪ં ÷ ૩·૩ ÷ ·૨૭ં

પગથીઉં બીજું –(સરવાળા અને બાદબાકી—દશાંશરીત)

ઉ૦ ·૪ં + ૧·૧ં૩ં | ઉ૦ ·૨ં૫૭ં + ·૮ં૪ં

આ બંને ઉદાહરણો જો સાદા અપૂર્ણાંકનું રૂપ આપીને કરીએ તો નીચે પ્રમાણે થાય.

$\frac{૪}{૯}$ + $\frac{૧૧૨}{૯૯}$ = $\frac{૪૪+૧૧૨}{૯૯}$ = $\frac{૧૫૬}{૯૯}$ = ૧ $\frac{૫૭}{૯૯}$ = ૧·૫ં૭ં જ.

$\frac{૨૫૭}{૯૯૯}$ + $\frac{૮૪}{૯૯}$ = $\frac{૨૮૨૭+૯૩૨૪}{૧૦૯૮૯}$ = $\frac{૧૨૧૫૧}{૧૦૯૮૯}$ = ૧·૧ં૦૫૭૪૨ં જ.

ઉપરના જવાબ દશાંશ રીતે નીચે પ્રમાણે કાઢી શકાય, અને એ રીતે કરતાં ઘણા સરલ પડે છે.

.૪૪ ૪૪	.૨૫૭૨૫૭ ૨૫૭
૧.૧૩ ૧૩	.૮૪૮૪૮૪ ૮૪૮
૧.૫૭ ~~૫૭~~	૧.૧૦૫૭૪૨ ~~૧૦૫~~
જ. ૧.૫̇૭̇	જ. ૧.૧̇૦૫૭૪૨̇

આ બે હિસાબો તપાસો. તેની રકમો, અંતવાન દશાંશના સરવાળાની માફક દશાંશચિહ્નો એક હારમાં આવે તેમ ગોઠવેલી છે; પણ આંકડા પુનરાવર્ત હોવાથી કેટલીક વાર તેના તે અંકો ફરીફરીને લખેલા છે, અને પછી દશાંશ સરવાળાની માફક સરવાળો કરેલો છે. એ સરવાળો તપાસતાં જણાય છે, કે પહેલા સરવાળામાં બે આંકડા પુનરાવર્ત થાય છે અને બીજામાં ૭ થાય છે. હવે મૂળ હિસાબો પૈકી પહેલાની રકમોમાં અનુક્રમે ૧ અને ૨ પુનરાવર્ત અંકો છે, પણ બીજામાં ૩ અને ૨ છે. આ પરથી એવો નિયમ માલમ પડે છે, કે મૂળમાં જેટલા આંકડા પુનરાવર્ત હોય તેના લ૦ સા૦ અવયવી જેટલા અંકો જવાબમાં પુનરાવર્ત થાય.

રીત – રકમોના પુનરાવર્ત આંકડાની સંખ્યાનો લ૦ સા૦ અવયવી શોધવો. તે આવે એ ઉપરાંત બે કે ત્રણ વધારે એટલા આંકડા દરેક રકમના બને તેમ રકમો, દશાંશચિહ્ન એક હારમાં મૂકીને ગોઠવવી. પછી અંતવાન દશાંશના સરવાળાની માફક સરવાળો કરવો. સરવાળો કર્યા પછી વધારાના અંકો કાપી નાખી જવાબ માંડવો. જવાબમાં લ૦ સા૦ અ૦ જેટલા અંકો પુનરાવર્ત થશે.

ટીપ — બાદબાકી વખતે બધું સરવાળા પ્રમાણે કરવું. ફેર ફક્ત એટલો જ કે સરવાળાને બદલે બાદબાકી કરવી.

ઉ૦ .૫̇ + .૭̇૩̇ + .૧̇૦૦૩̇

·૫૫૫૫ ૫૫૫
·૭૩૭૩ ૭૩૭
·૧૦૦૩ ૧૦૦
૧·૩૯૩૨ ૩૯૨
જ. ૧·૩ં૯૩૨ં

પહેલી રકમમાં ૧, બીજીમાં ૨ અને ત્રીજીમાં ૪ પુનરાવર્ત દશાંશ છે. તેનો લ૦ સા૦ અ૦ કરતાં ૪ થાય અને ૩ વધારે એટલે દરેકમાં ૭ સ્થળો બનાવી રકમો નોંધી. સરવાળો કરતાં ૧·૩૯૩૨૩૯૨ આવ્યો. તેમાંથી વધારાના છેલ્લા ત્રણ કાપી નાખી જવાબ માંડયો ને પુનરાવર્ત ચિહ્નો મૂકયાં. સરવાળા તરફ પણ નજર કરતાં જણાય છે, કે ·૩૯૩૨ પુનરાવર્ત છે.

ઉ૦ ·૩ં૫૭ં − ·૨ં૪ં

·૩૫૭૩૫૭૩૫
·૨૪૨૪૨૪૨૪
·૧૧૪૯૩૩૧૧
જ. ·ં૧૧૪૯૩ં૩

આમાં અધિકાંકમાં પુનરાવર્તના ૩ ને ન્યૂનાંકમાં ૨ અંકો છે. તેનો લ૦ સા૦ અ૦ ૬ થાય. તેથી ૬+૨ વધારાનાં એમ ૮ સ્થળ સુધી રકમો લઈ બાદબાકી કરી. જવાબ માંડતાં વધારાનાં સ્થળ કાપી નાખ્યાં.

(૨૫) ·૪ં + ·૨ં૪૭ં
(૨૬) ·૧ં૫ં + ·૪ં૨ં
(૨૭) ૨·૩ં૬ં − ૧·૬ં૭ં
(૨૮) ૩૭·૧ં − ·૮ં૪૯ં
(૨૯) ·૩ં૪ં + ૨·૭ં + ·૧ં૪૧ં
(૩૦) ·૪ં૨૬૫૭ં + ·૩ં૬ં + ૧·૭ં
(૩૧) ·૪ં૬૩ં − ·૩ં૯૫૭૬૨ં
(૩૨) ૧·૨ં૪૧ં − ·૬ં૪૭૯ં

ટીપ—જો રકમોમાં કોઈ મિશ્ર પુનરાવર્ત કે અંતવાન દશાંશ હોય તો બધી રકમો પૈકી જેનાં અંતવાન સ્થળ વધારેમાં વધારે હોય તેટલાં અંતવાન સ્થળ જવાબમાં પણ આવે. એટલે એવે વખતે રકમો નોંધતાં તેટલાં વધારે સ્થળ દરેક રકમમાં નોંધવાં જોઇએ.

ઉ૦ ૨·૧૭ં + ·૬૪ં૫૧૩ં + ·૦૧૬ં૫૯ં

આ હિસાબમાં પહેલીમાં ૧, બીજીમાં ૨ અને ત્રીજીમાં ૩ અંતવાન અંકો છે. તેથી જવાબમાં વધારેમાં વધારે ૩ અંતવાન સ્થળ + ૬ પુનરાવર્ત સ્થળ + ૩ વધારાનાં. એમ ૧૨ સ્થળ બધીમાં બનાવી સરવાળો કર્યો. સરવાળામાંથી વધારાનાં ૩ કાપી નાખી જવાબ માંડયો. જવાબમાં પહેલા ત્રણ અંતવાન ને છેલ્લા ૭ પુનરાવર્ત થાય છે.

૨·૧૭૭૭૭૭૭૭૭૭૭૭
·૬૪૫૧૩૫૧૩૫૧૩૫
·૦૧૬૫૯૫૯૫૯૫૯૫
૨·૮૩૯૫૦૮૮૭૨૫૦૭
જ. ૨·૮૩૯ં૫૦૮૮૭૨ં

ટીપ—રકમો પૈકી કોઈ અંતવાન દશાંશ હોય તો તેને અંતવાન દશાંશ પ્રમાણે નોંધવી.

(૩૩) ·૧૪૩̇ + ·૨૫૦૭̇૮̇ (૩૬) ·૬̇૩̇ + ·૪̇૨૭̇ + ·૫૯૭૧̇
(૩૪) ·૯૬̇૭̇ + ·૭૬૫̇૯૭̇ (૩૭) ·૫૯̇૧૪૭૬૭̇ – ·૧૦૯̇૩̇ – ·૦૩̇
(૩૫) ·૮૫૮ – ·૪૭̇૫૯૧̇ (૩૮) ·૫ + ·૧૫૯૩̇૬̇ + ·૦̇૦૧̇

પગથીઉં ત્રીજું—(સરવાળાબાદબાકી–અમુક સ્થળ લાવવાના)

ઉ૦ ·૮̇૭૫૬૭̇ + ·૨̇૪૭̇ + ·૧̇૪૯૭̇ જવાબમાં ૫ દશાંશસ્થળ લાવવાં.
·૮૭૫૬૭૮૭ આમાં પહેલીમાં ૫, બીજીમાં ૩ અને ત્રીજીમાં
·૨૪૭૨૪૭૨ ૪ પુનરાવર્તના અંકો છે. તેથી નિયમ પ્રમાણે તેનો
·૧૪૯૭૧૪૯ લઘુતમ સા૦ અ૦ જે ૬૦, તેટલા અંકો પુનરાવર્ત
૧·૨૭૨૬૪~~૦૮~~ થાય. આમ હોવાથી દરેક રકમમાં ૬૩ આંકડા
જ·૧·૨૭૨૬૪ નોંધવા પડે અને તે ઘણું લાંબું થાય; તેથી બાજુ પર કહેવામાં આવ્યું છે, કે પુનરાવર્ત થાય ત્યાંસુધી નહિ કરતાં જવાબમાં માત્ર ૫ સ્થળો આવે ત્યાંસુધી કરવો. એ પાંચ સ્થળ ખરાં લાવવા માટે આપણે દરેક રકમને ૫ + ૨ વધારાનાં, એમ ૭ સ્થળ લઈને નોંધી. પછી નિયમસર સરવાળો કરી વધારાનાં ૨ સ્થળ કાપી નાખી જવાબ નોંધ્યો.

ટીપ—આમ કરતાં આંકડા ઘટતા હોય તો ચઢાવીને પુરા કરવા ને વધતા હોય તો છોડી દેવા.

(૩૯) ·૧̇૪૨૮૫૭̇ + ·૦̇૨૪૩૯̇	જવાબમાં	૫	દ.સ્થ.	લાવવાં.
(૪૦) ·૦̇૩૭̇ – ·૦̇૦૮૫૭૯૩̇	,,	૭	,,	,,
(૪૧) ·૪̇ + ૨૬૩ + ·૧̇૨૮̇ + ·૪̇૬૮૭૫̇	,,	૬	,,	,,
(૪૨) ·૭̇૫̇ – ·૬̇૭૮૫૯૭૬૪૫૮૧̇	,,	૫	,,	,,
(૪૩) ·૨૪૯̇૭̇ + ·૭̇ + ·૨̇ – ·૬૮̇૭૫૪૩̇	,,	૪	,,	,,
(૪૪) ·૫̇૫૨૬૭૬૫̇ – ·૨̇૮૯૪̇ + ૩·૨	,,	૩	,,	,,
(૪૫) ·૯૪૧̇૭̇ – ·૭૮̇૫૪૩૨̇ – ·૦૬̇૯૭̇	,,	૮	,,	,,

પગથીઉં ચોથું — (બધાં ચિહ્નોનો ઉપયોગ)

ઉ૦ $.\dot{૫}$ ના $.૧\dot{૬}$ $\times$ $.\dot{૨}$ $-$ $.\dot{૭}$ $\div$ $.૧\dot{૫}$ $\times$ $૧.\dot{૮}$ $+$ $૧૦.\dot{૧}$ ને સાદું રૂપ આપો.

$= \frac{૫}{૯}$ ના $\frac{૧૫}{૯૦} \times \frac{૨}{૯} - \frac{૭}{૯} \div \frac{૧૪}{૯૦} \times \frac{૧૭}{૯} + \frac{૯૧}{૯}$ $\frac{૫}{૯} \times \frac{૧૫}{૯૦} = \frac{૫}{૫૪}$

$= \frac{૫}{૫૪} \times \frac{૨}{૯} - \frac{૭}{૯} \div \frac{૧૪}{૯૦} \times \frac{૧૭}{૯} + \frac{૯૧}{૯}$ $\frac{૫}{૫૪} \times \frac{૨}{૯} = \frac{૫}{૨૪૩}$ $\frac{૭}{૯} \times \frac{૯૦}{૧૪} \times \frac{૧૭}{૯} = \frac{૮૫}{૯}$

$= \frac{૫}{૨૪૩} - \frac{૮૫}{૯} + \frac{૯૧}{૯} = \frac{૫ - ૨૨૯૫ + ૨૪૫૭}{૨૪૩} = \frac{૧૬૭}{૨૪૩} = .૬૮૭૨૪$...જવાબ

રીત—દરેકને સાદા અપૂર્ણાંકનું રૂપ આપી તેની રીતે ક્રમસર ચિહ્નો છોડવાં. જવાબને દશાંશનું રૂપ આપતાં સહેલાઇથી પુનરાવર્ત ન આવે તો પાંચેક સ્થળ સુધી જવાબ કાઢી બાકીનો ભાગ છોડી દેવો.

(૪૬) $.\dot{૩}\dot{૭} \div .૨\dot{૪} \times .\dot{૨}૪\dot{૨} - .\dot{૩} + .૭\dot{૨}$ ના $૧.\dot{૧}૫૩૮૪\dot{૬}$

(૪૭) $.\dot{૬}$ ના $.૬ - .૪\dot{૬} \div ૧.૧૩\dot{૮} \times .૪૧$ ના $.\dot{૫} + .૫૧\dot{૬}$

(૪૮) $૪.\dot{૩} - [\, .૧\dot{૬} - \{ .૦૮\dot{૩} - (.૦૪૧\dot{૬} - .૦૨૦૮\dot{૩}) \} \,] \div .\dot{૦}૨\dot{૭}$

(૪૯) $\frac{.\dot{૫} \text{ ના } .\dot{૪}}{.\dot{૮} + .\dot{૧}\dot{૨}} - \frac{.૦\dot{૪} - .૦૦\dot{૫}}{.\dot{૩}\dot{૫}} + \frac{.૯\dot{૩}}{.\dot{૪}\dot{૨}} - (\, .૦\dot{૧} + .\dot{૮} \,)$

(૫૦) $.\dot{૨}\dot{૪}$ રૂ. ના $.૬૬ + .\dot{૮}૦\dot{૦}$ આ. $\div .\dot{૦}૫\dot{૪} - .૧\dot{૯}\dot{૩}$ પા. $\div .૦\dot{૨}\dot{૪}$

(૫૧) $.\dot{૪}$ પૈ. $\times .\dot{૧}\dot{૫} \div .\dot{૬}\dot{૪} + ૨.૫$ શિ. $\div .૨\dot{૭} \times .\dot{૧}\dot{૬}$

(૫૨) $.\dot{૮}$ ટન ના $.૯ \times .\dot{૨}૫\dot{૯} \div .૦\dot{૩} - ૨$ ટન ૧૯ હં. $\times .\dot{૩}૭\dot{૦} \div ૫.\dot{૯}\dot{૬}$

(૫૩) એક ગામમાં **અ** નો ભાગ $.\dot{૭}\dot{૨}$ છે અને **બ** નો ભાગ **અ** ના ભાગનો $.\dot{૩}$ છે, તો બંનેના ભાગનો સરવાળો શો ?

(૫૪) $\frac{૪}{૭}$ અને $.\dot{૪}૨૮૫૭\dot{૧}$ ની બાદબાકીમાંથી શું બાદ કરીએ, તો $.\dot{૦}૪૭૬૧\dot{૯}$ આવે ?

(૫૫) એક સોનાના સિક્કામાં $.૦૮\dot{૩}$ ભાગ તાંબું મેળવેલું છે, તો તેવા ૧૮૦ સિક્કામાંથી તાંબા વગરના કેટલા સિક્કા થાય ?

પ્રકરણ ૪૩ મું – ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ

પગથીઉં પહેલું – (ત્રિરાશિની રીતે)

૫ ટકા પ્રમાણે ૪૦૦ રૂપીઆનું ૨ વરસનું વ્યાજ કાઢીએ તો

૧૦૦ રૂ. નું ૧ વરસનું વ્યાજ ૫ રૂ.
૪૦૦ ,, ૧ ,, ,, ૨૦ રૂ.
૪૦૦ ,, ૨ ,, ,, ૪૦ રૂ.

અગાઉ આવી ગયા પ્રમાણે બાજુમાં દર્શાવેલી રીતે ૪૦ રૂ. થાય. હવે આ હિસાબ બીજી રીતે આમ પૂછેલો હોય, કે દર વરસે વ્યાજ, મુદ્દલમાં ઉમેરતા જઇએ એવી રીતે ૫ ટકા પ્રમાણે ૪૦૦ રૂ નું ૨ વરસનું વ્યાજ શું ? તો

૧૦૦ રૂ. નું ૧ વરસનું વ્યાજ ૫ રૂ.
૪૦૦ ,, ૧ ,, ,, ૨૦ રૂ.
૪૦૦ + ૨૦ = ૪૨૦ બીજા વરસનું મુદ્દલ
૧૦૦ રૂ. નું ૧ વરસનું વ્યાજ ૫ રૂ.
૪૨૦ ,, ૧ ,, વ્યાજ ૨૧ રૂ.
૨૦ + ૨૧ = ૪૧ રૂ. જવાબ

બાજુમાં દર્શાવેલી રીતે થાય. પ્રથમ પહેલા વરસનું વ્યાજ કાઢ્યું તો ૨૦ રૂ. થયું. તે ૪૦૦ રૂ. મુદ્દલમાં ઉમેરતાં ૪૨૦ રૂ. વ્યાજમુદ્દલ થયું. બીજા વરસનું વ્યાજ, ૪૨૦ રૂ. નું ગણવું જોઇએ. તેનું વ્યાજ ૨૧ રૂ. થયું, એટલે બંને વરસનું વ્યાજ ૨૦ + ૨૧ = ૪૧ રૂ.

આ રીતે ૪૧ રૂ. વ્યાજ થાય છે, પણ પહેલી રીતે ૪૦ રૂ. થાય છે. બંને રીતમાં દર, મુદ્દલ ને મુદત એ બધું સરખું જ છે પણ ગણવાની રીતમાં ફેર છે. પહેલી રીતે માત્ર મુદ્દલનું જ વ્યાજ ગણાય છે. જ્યારે બીજી રીતે વ્યાજનું પણ વ્યાજ ગણાય છે. વ્યાજનું પણ વ્યાજ ગણવાથી વધારે વ્યાજ આવે છે. આ પરથી **પહેલી રીતે ગણેલું તે સાદું, સૂંઢ કે સળંગ** અને **બીજી રીતે ગણેલું તે ચઢતું કે ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ** કહેવાય છે. (ચક્ર – પૈડું + વૃદ્ધિ – વધવું તે = પૈડાની માફક આગળ ને આગળ વધતું.) ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ, પહેલા કરતાં બીજે વરસે અને બીજા કરતાં ત્રીજે વરસે વધારે થાય છે તેથી આ નામ પડયું છે.

ઉ૦ ૪ ટકા લેખે ૩૧૨૫ રૂ. નું ૨ વરસનું ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ શું ?
૧૦૦ રૂ.મુ. : ૩૧૨૫ રૂ.મુ. : : ૪. રૂ.વ્યા. : (૧૨૫ રૂ વ્યા.) પહેલે વરસે.
૩૧૨૫ + ૧૨૫ = ૩૨૫૦ રૂ. પહેલા વરસનું વ્યા. મુ. તે બીજાનું મુદ્દલ.
૧૦૦ રૂ.મુ. : ૩૨૫૦ રૂ.મુ. : : ૪ રૂ. વ્યા. : (૧૩૦ રૂ. વ્યા.) બીજે વરસે
૩૨૫૦ + ૧૩૦ = ૩૩૮૦ રૂ. બીજા વરસનું વ્યા. મુ.
૩૩૮૦ રૂ. વ્યા. મુ.–૩૧૨૫ રૂ. મુ. = ૨૫૫ રૂ. વ્યાજ જવાબ

ટીપ—વ્યાજમુદ્દલ કર્યાં પછી મુદ્દલ બાદ કરવાને બદલે બારોબાર બંને વરસના વ્યાજનો સરવાળો કરવાથી પણ જવાબ આવે.

(૧) ૧૦ ટકા લેખે ૪૦૦ રૂ. નું ૨ વરસનું ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ શું ?
(૨) ૩ ટકા લેખે ૧૦૦૦ રૂ. નું ૨ વરસનું ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ શું ?
(૩) ૮ ટકા લેખે ૬૨૫ રૂ. નું ૩ વરસનું ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ શું ?
(૪) ૫ ટકા લેખે ૪૦૦ પૌંડનું ૩ વરસનું ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજમુદ્દલ શું ?
(૫) ૪ ટકા લેખે ૫૦૦ પૌંડનું ૨ વરસનું ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજમુદ્દલ શું ?

પગથીઉં બીજું – (બીજી રીતો)

ઉ૦ ૪ ટકા પ્રમાણે ૨૫૦ રૂ. નું ૨ વરસનું ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ શું ?

પહેલી રીતે ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ કાઢવાની રીતમાં દરેક ત્રિરાશિમાં મુદ્દલને વ્યાજનો દર ગુણે છે અને ગુણાકારને ૧૦૦ વડે ભગાય છે. એ ઉપરથી ત્રિરાશિ માંડવાને બદલે નીચે પ્રમાણે બારોબાર મુદ્દલને દરે ગુણી, ૧૦૦ વડે દશાંશ રીતે ભાગી તેમાં મુદ્દલ ઉમેરીને આગળ દર વરસનું બનાવવામાં આવે તો હિસાબ ટુંકો થાય.

પહેલી રીત

રૂ. ૨૫૦ મુદ્દલ
×૪
રૂ. ૧૦.૦૦ પહેલા વરસનું વ્યા.
\+ ૨૫૦
રૂ. ૨૬૦ પહેલા વરસનું વ્યા. મુ.
×૪
રૂ. ૧૦.૪૦ બીજા વરસનું વ્યા.
\+ ૨૬૦
રૂ. ૨૭૦.૪ બીજા વરસનું વ્યા. મુ
– ૨૫૦ મુદ્દલ
રૂ. ૨૦.૪ વ્યાજ
×૧૬
આ. ૬.૪ જવાબ
×૧૨
પા. ૪.૮ ૨૦રૂ.૬ આ.૪.૮ પા.

આમાં પ્રથમ ચાર વડે ગુણી પછી મુદ્દલ ઉમેરવામાં આવે છે તેને બદલે મુદ્દલને પરબારા ૧૦૪ વડે ગુણવામાં આવે તો મુદ્દલ ઉમેરવાની કડાકુટમાંથી બચાય ને હિસાબ ટુંકો થાય.

આમ કરતાં ૧૦૪ વડે ગુણી ૧૦૦ વડે ભાગવામાં આવે છે. તેને બદલે ૧૦૪ ને ૧૦૦ વડે ભાગી પછી ગુણવામાં આવે તો પણ તે જ જવાબ આવે. તેથી નીચેની રીતમાં ૧૦૪ ÷ ૧૦૦ = ૧.૦૪ વડે ગુણવામાં આવે છે.

બીજી રીત

```
રૂ. ૨૫૦ મુદ્દલ
× ૧·૦૪
-----------
રૂ. ૨૬૦·૦૦  વ્યા.મુ.  પહેલે વરસે
   × ૧·૦૪
-----------
રૂ. ૨૭૦·૪૦  વ્યા.મુ.  બીજે વરસે
 – ૨૫૦
-----------
રૂ.  ૨૦·૪ વ્યાજ
```

૧·૦૪ તે ૧ રૂપીઆનું ૧ વરસનું વ્યા.મુ. છે. તે પરથી નીચેની રીત બોલાય.

રીત— પ્રથમ ૧ વરસનું ૧ રૂ. નું વ્યાજમુદ્દલ શોધી કાઢી તેણે મુદ્દલને ગુણવા. એમ જેટલાં વરસનું કહ્યું હોય તેટલી વાર કરવું. જે આવે તે વ્યાજમુદ્દલ. તેમાંથી મુદ્દલ બાદ કરતાં વ્યાજ રહે.

ત્રીજી રીત

```
      ૧·૦૪   વ્યા.મુ.
     ×૧·૦૪
     ------
       ૪૧૬
     ૧૦૪××
     ------
    ૧·૦૮૧૬
      ×૨૫૦
   ---------
રૂ. ૨૭૦·૪૦૦૦  વ્યા.મુ.
 –૨૫૦
   ---------
રૂ.  ૨૦·૪ વ્યાજ
```

ઉપરની રીતમાં ૨૫૦ ને પ્રથમ ૧·૦૪ વડે ગુણી તેને પાછા ૧·૦૪ વડે ગુણેલા. આમ કરવાને બદલે આમાં પ્રથમ ૧·૦૪ ને ૧·૦૪ વડે ગુણી પછી ૨૫૦ વડે ગુણ્યા છે. ઉપરની રીતમાં ને આમાં માત્ર ક્રમફેર સિવાય બીજો ફેર નથી.

રીત–પ્રથમ ૧ મુદ્દલનું ૧ વરસનું વ્યાજમુદ્દલ શોધી કાઢવું. એ વ્યાજ-મુદ્દલનો કહેલાં વરસ જેટલો ઘાત કરવો. (રકમને એનીએ રકમે ગુણવા.) પછી આવેલા ઘાતને કહેલા મુદ્દલે ગુણવા. ગુણાકાર તે વ્યાજમુદ્દલ.

ચોથી રીત

ઉપરની ત્રણ દશાંશ રીતો કહેવાય છે. દશાંશ રીતો સિવાય એક બીજી રીત છે. તે અપૂર્ણાંક રીત કહેવાય છે. કોઈ કોઈ વાર એ રીતે સરલ પડે છે. આ રીતમાં કંઈ ખાસ વિશેષતા નથી. ફક્ત દશાંશમાં કરવાને બદલે અપૂર્ણાંકમાં કરવું, એટલો જ ફેર છે. ઉપરનો હિસાબ ૧·૦૪ × ૧·૦૪ × ૨૫૦ = ૨૭૦·૪ આમ છે. તે જ હિસાબ

$\frac{૨૬}{૨૫} \times \frac{૨૬}{૨૫} \times \frac{૨૫૦}{૧} = \frac{૧૩૫૨}{૫} = ૨૭૦\frac{૨}{૫}$ આમ કરવામાં આવે તો અપૂર્ણાંક રીત થઈ. આમાં પ્રથમ ૧ રૂ. નું ૧ વરસનું વ્યાજમુદ્દલ $\frac{૨૬}{૨૫}$ થયું, તે પરથી ઉપરની રીતે હિસાબ કરાય છે. નીચેના હિસાબમાં અપૂર્ણાંક રીત વાપર્યા સિવાય છૂટકો નથી, કેમકે છેદમાં ૩ હોવાથી દશાંશરૂપ ન થાય.

ઉ૦ $૩\frac{૧}{૩}$ ટકા પ્રમાણે ૪૫૦ રૂ. નું ૨ વરસનું ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ શું ?
૧૦૦ રૂ.મુ. : ૧ રૂ.મુ. :: $\frac{૧૦}{૩}$ રૂ.વ્યા. : ($\frac{૧}{૩૦}$ રૂ.વ્યા.)
$\frac{૧}{૩૦} + ૧ = \frac{૩૧}{૩૦}$ રૂ. વ્યા. મુ.
$\frac{૩૧}{૩૦} \times \frac{૩૧}{૩૦} \times \frac{૪૫૦}{૧} = \frac{૯૬૧}{૨} = ૪૮૦\frac{૧}{૨}$ રૂ. વ્યા. મુ. – ૪૫૦ રૂ. મુ. = ૩૦ રૂ. ૮ આ. વ્યાજ જવાબ

ટીપ—શિક્ષકે આ બધી રીતો એક દિવસે બતાવવાની નથી. કોઈ પણ એક બતાવવી અને તે રીતે ઉદાહરણો કરાવવાં.*

(૬) ૪ ટકા લેખે ૨૦૦ રૂપીઆનું ૩ વરસનું ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ શું ?
(૭) ૫ ટકા લેખે ૬૦૦ રૂપીઆનું ૪ વરસનું ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ શું ?
(૮) ૭ ટકા લેખે ૯૦૦ રૂપીઆનું ૩ વરસનું ચક્રવૃદ્ધિ વ્યા. મુ. શું ?
(૯) ૨ ટકા લેખે ૨૫૦ પૌંડનું ૪ વરસનું ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજમુ. શું ?
(૧૦) ૯ ટકા લેખે ૧૦૦ પૌંડનું ૩ વરસનું ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજમુ. શું ?
(૧૧) $૪\frac{૨}{૭}$ ટકા લેખે ૯૮૦ રૂપીઆનું ૨ વરસનું ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ શું ?
(૧૨) $૬\frac{૧}{૪}$ ટકા લેખે ૨૫૬ રૂપીઆનું ૩ વરસનું ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ શું ?
(૧૩) ૮ ટકા લેખે ૧૩૩ રૂ.૫ આ. ૪ પાઈનું ૨ વરસનું ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ શું?
(૧૪) $૨\frac{૧}{૨}$ ટકા લેખે ૨૬૬ પૌં. ૧૩ શિ. ૪ પેન્સનું ૩ વરસનું ચ.વ્યા.મુ.શું ?
(૧૫) $૮\frac{૧}{૩}$ ટકા લેખે ૧૭૨૮ રૂ. નું ૪ વરસનું ચક્રવૃદ્ધિ વ્યા. મુ. શું ?

પગથીઉં ત્રીજું – (વરસમાં અપૂર્ણાંક)

ઉ૦ ૪ ટકા પ્રમાણે $૨\frac{૧}{૨}$ વરસનું ૬૨૫ રૂપીઆનું ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ શું ?

---

* આ સિવાય પાંતીની રીત છે. પણ આ ધોરણમાં પાંતીનો વિષય નહિ હોવાથી લીધી નથી.

૧૦૦ રૂ. મુ. : ૧ રૂ. મુ. : : ૪ રૂ. વ્યા : ($\frac{૧}{૨૫}$ રૂ. વ્યા.)

$\frac{૧}{૨૫}$ + ૧ = $\frac{૨૬}{૨૫}$ રૂ. વ્યા. મુ. ૧ વરસનું

૧૦૦ રૂ. મુ. : ૧ રૂ. મુ. } : : ૪ રૂ. વ્યા. : ($\frac{૧}{૫૦}$ રૂ. વ્યા.)
૧ વ. : $\frac{૧}{૨}$ વ. }

$\frac{૧}{૫૦}$ + ૧ = $\frac{૫૧}{૫૦}$ રૂ. વ્યા. મુ. $\frac{૧}{૨}$ વરસનું.

$\frac{૨૬}{૨૫} \times \frac{૨૬}{૨૫} \times \frac{૫૧}{૫૦} \times \frac{૬૨૫}{૧} = \frac{૧૭૨૩૮}{૨૫}$ = ૬૮૯ $\frac{૧૩}{૨૫}$ રૂ. વ્યા. મુ.
− ૬૨૫ રૂ. મુ. = ૬૪ $\frac{૧૩}{૨૫}$ રૂ. વ્યા. = ૬૪ રૂ. ૮ આ. ૩ $\frac{૨૧}{૨૫}$ પા. જવાબ

રીત—પ્રથમ જેમ આખા વરસનું વ્યાજ કાઢવામાં આવે છે, તેમ વરસના ભાગનું શોધી કાઢવું. તેમાં મુદ્દલ ઉમેરવું. પછી આખા વરસની સાથે તેણે પણ ગુણવા.

(૧૬) ૬ ટકા લેખે ૫૦૦ પૌંડનું ૨ $\frac{૧}{૪}$ વરસનું ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ શું ?
(૧૭) દોકડાની તેરીખે ૪૦૦ રૂપીઆનું ૧ વ. ૭ માસનું ચ. વ્યા. શું ?
(૧૮) પૈસાની તેરીખે ૨૫૬ રૂપીઆનું ૨ વ. ૮ માસનું ચ. વ્યા. શું ?
(૧૯) ૫ ટકા લેખે ૧૦૦૦ રૂ. નું ૨ વ. ૭૩ દિવસનું ચ. વ્યા.મુ. શું ?
(૨૦) ૪ ટકા લેખે ૧૨૫ પૌંડનું ૧ વ. ૧૦ માસનું ચ. વ્યા. મુ. શું ?

પગથીઉં ચોથું – (૧ વરસ સિવાયના હપ્તા)

ઉ૦ છછ માસે વ્યાજ ફેરવીને અમુક રકમનું ૬ ટકા પ્રમાણે ૧ વરસનું વ્યાજ શું થાય ? બેંક વગેરે કેટલાંક ખાતાંમાં છછ માસે વ્યાજ ગણીને મુદ્દલમાં ઉમેરી દે છે. આ પણ ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ થયું.

આમાં પ્રથમ ૬ માસનું ૧ મુદ્દલનું વ્યાજમુદ્દલ કાઢતાં $\frac{૧૦૩}{૧૦૦}$ આવે. મુદતમાં ૧ વરસ આપેલ છે. તેના છછ માસના બે હપ્તા થાય, તેથી $\frac{૧૦૩}{૧૦૦} \times \frac{૧૦૩}{૧૦૦}$ એમ બે વાર કરી મુદ્દલે ગુણવા.

રીત—જેટલી મુદતે ફેરવવાનું કહ્યું હોય તેટલી મુદતનું ૧ મુદ્દલનું વ્યાજમુદ્દલ શોધી કાઢવું. પછી કહેલી મુદતના તે મુદત પ્રમાણે જેટલા હપ્તા થતા હોય તેટલી વાર આવેલા વ્યાજમુદ્દલનો ગુણાકાર કરવો. બાકીનું નિયમ પ્રમાણે.

(૨૧) છછ માસે વ્યાજ ફેરવતાં ૧૬૦૦ રૂપીઆનું ૧ વરસ ૬ માસનું ૮ ટકા પ્રમાણે વ્યાજ શું થાય ?

(૨૨) ચચ્ચાર માસે વ્યાજ ફેરવતાં ૩૧૨ પૌંડ ૧૦ શિલિંગનું ૯ ટકા પ્રમાણે ૧ વરસનું વ્યાજ શું થાય ?

(૨૩) બબ્બે વરસે વ્યાજ ફેરવતાં ૫ ટકા પ્રમાણે ૪૦૦ પૌંડનું ૫ વરસનું વ્યાજમુદ્દલ શું થાય ?

(૨૪) ૮ ટકા પ્રમાણે ૫૦૦ રૂપીઆનું ૨ વરસનું વરસે વરસે ફેરવીને અને છછ માસે ફેરવીને એમ બે રીતે વ્યાજ કાઢીએ તો શો તફાવત પડે ?

(૨૫) **अ** અને **ब** દરેકે **क** ને ૫ ટકાના દરે ૧૦૦૦ રૂપીઆ વ્યાજે આપ્યા. **अ** દર બબ્બે વરસે વ્યાજ, મુદ્દલમાં ઉમેરાવી નવું ખાતું પડાવતો ગયો; પણ **ब** ત્રણત્રણ વરસે તેમ કરતો ગયો, તો ૭ વરસે બંનેની રકમો કેટલી થશે ?

પગથીઉં પાંચમું—(સાદા અને ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજમાં તફાવત)

રીત—બંને પ્રકારનાં વ્યાજ કાઢી પછી તફાવત શોધવો.

(૨૬) ૮½ ટકા પ્રમાણે ૯૦૦ રૂપીઆના ૨ વરસના સાદા અને ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજમાં તફાવત શો ?

(૨૭) ૪ ટકા પ્રમાણે ૩૯૦ પૌંડ ૧૨ શિલિંગ ૬ પેન્સના ૩ વરસના સાદા અને ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજમાં તફાવત શો ?

(૨૮) **अ** અને **ब** એ જુદા જુદા સાહુકાર પાસેથી ૫૦૦ રૂપીઆ દોકડાની તેરીખે અનુક્રમે સાદા અને ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજે લીધા; તો ૩ વરસે **ब** એ **अ** ના કરતાં કેટલું વધારે વ્યાજ આપવું પડશે ?

પગથીઉં છઠ્ઠું – (જુદો જુદો દર)

ઉ૦ પહેલે વરસે ૩ ટકા અને બીજે વરસે ૪ ટકા, એ પ્રમાણે ૨૫૦૦ રૂપીઆનું ૨ વરસનું ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ શું ?

પહેલા વરસનું ૧ રૂ. નું વ્યાજમુદ્દલ ૩ ટકા પ્રમાણે ૧૦૩/૧૦૦ રૂ.

બીજા વરસનું ૧ રૂ. નું વ્યાજમુદ્દલ ૪ ટકા પ્રમાણે $\frac{૧૦૪}{૧૦૦} = \frac{૨૬}{૨૫}$ રૂ.
માટે $\frac{૧૦૩}{૧૦૦} \times \frac{૨૬}{૨૫} \times \frac{૨૫૦૦}{૧}$ = ૨૬૭૮ રૂ. – ૨૫૦૦ રૂ. = ૧૭૮ રૂ.જ.

(૨૯) પહેલે વરસે ૮ ટકા અને બીજે વરસે ૧૦ ટકા લેખે ૭૫૦ પૌંડનું ૨ વરસનું ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ શું ?

(૩૦) પહેલે વરસે ૫ ટકા અને બીજે વરસે ૬ ટકા પ્રમાણે ૨૦૦૦ રૂપીઆનું ૨ વરસનું ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજમુદ્દલ શું ?

(૩૧) પહેલે વરસે ૧૨॥ ટકા, બીજે વરસે ૧૦ ટકા અને ત્રીજે વરસે ૭॥ ટકા લેખે ૩ વરસનું ૩૨૦૦ પૌંડનું ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ શું ?

પગથીઉં ૭ મું – (રકમમાં વધારા ઘટાડા)

ઉ૦ એક માણસ ૧૦ ટકા પ્રમાણે ૩૦૦ રૂ. ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજે લઈ દર વરસે ૧૦૦ રૂ. ભરે, તો ૩ વરસે કેટલું દેવું રહેશે ?

૩૦૦	૨૩૦	૧૫૩
×૧.૧	×૧.૧	×૧.૧
૩૩૦	૨૫૩	૧૬૮.૩
–૧૦૦	–૧૦૦	–૧૦૦
૨૩૦ રૂ. પહેલે વરસે.	૧૫૩ રૂ. બીજે વરસે.	૬૮.૩ રૂ. ત્રીજે વરસે.

જવાબ ૬૮ રૂ. ૪ આ. ૯.૬ પા.

આવે વખતે ત્રિરાશિની રીતે અથવા ઉપર દર્શાવેલી રીતે હિસાબ કરી શકાય.

રીત—ઠરાવેલા હપ્તાનું વ્યાજમુદ્દલ શોધી કાઢી તેમાંથી ભરાએલ રકમ કમી કરવી; પણ જો મુદ્દલ વધતું હોય તો ઉમેરતા જવું. એમ છેવટ સુધી કરવું.

(૩૨) એક માણસે ૪ ટકા લેખે ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજે ૨૫૦ રૂપીઆ કરજે લીધા. તે દર વરસે ૧૨૫ રૂપીઆ ભરે તો ૨ વરસે શું બાકી રહે ?

(૩૩) એક ખેડુતે ૬૦૦ રૂપીઆ ૫ ટકા લેખે ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજે કરજે લીધા. તે દર વરસે ૨૦૦ રૂપીઆ ભરે તો ૩ વરસે કેટલું બાકી રહે ?

(૩૪) એક માણસે ૫ ટકાના દરે ૪૦૦ રૂપીઆ એક બેંકમાં મૂકયા. પછી દર વરસે પોતાના પગારમાંથી ૨૦૦ રૂપીઆ બચાવી મૂકતો ગયો, તો ૩ વરસે તેને ખાતે વ્યાજ સહિત કેટલું જમા થશે ? (એ બેંકમાં વરસે વરસે ફેરવીને વ્યાજ ગણવામાં આવે છે.)

(૩૫) એક માણસે ૫૦૦ રૂપીઆ એક બેંકમાં મૂકી ખાતું પડાવ્યું. પછી પોતાની પેદાશમાંથી દર વરસે ૧૦૦ રૂપીઆ બચાવી બેંકમાં મૂકતો ગયો, તો ૨ વરસે બેંકમાં તેને ખાતે કેટલી રકમ જમા થશે ? બેંકનો વ્યાજનો દર ૪ ટકા છે. (એ બેંક છછ માસે વ્યાજ મુદ્દલમાં ઉમેરે છે.)

પરચુરણ - (૫)

(૧) ૨૬। તો. ૦। ગ. ૩॥ વાલનો એક સોનાનો ટુકડો છે, તેમાંથી ૨૦॥ તો. ૦। ગ. ૩॥ વા. ૦॥ રતીનો દાગીનો કરાવીએ, તો બાકી કેટલું વધે ?

(૨) ૨ ટન ૫ હંદ્ર. ભાર લઈ જવાનો ખર્ચ ૨ પૌં. ૧૫ શિ. થાય એ લેખે ૧૦ પૌંડમાં કેટલો ભાર લઈ જઈ શકાય ?

(૩) ·૬૨, ·૬૨૭, ·૮, ·૫૨૫૨૬, ૧·૨ અને ·૦૦૧૯ ને ઉતરતા ક્રમમાં ગોઠવો.

(૪) ૫ ટકા લેખે ૩ વરસનું ૩૦૦ પૌંડનું ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ શું ?

(૫) $\left[\frac{૬}{૯} \div \left\{ \frac{\frac{૧}{૪}}{૩} - \left(\frac{૨}{૩} \text{ ના } \frac{\frac{૭}{૮}}{૩} - \frac{૧}{૪} \times \frac{૨}{૩} \right) + \frac{૧}{૨} \right\} \times \frac{૫}{૮} \right]$

(૬) ૧૨ ઘોડા એક ગંજીનું ઘાસ ૪૦ દિવસમાં ખાઈ શકે તો તે કરતાં બમણા ઘોડા તે ગંજીનો $\frac{૩}{૪}$ ભાગ કેટલા દિવસમાં ખાઈ શકે ?

(૭) ૩·૫ – ·૦૪૨૦૯ – ૧·૧૯ + ·૯૬૨૫ + ૩·૮ – ૨·૨૭

(૮) ૪$\frac{૧}{૨}$ ટકા લેખે ૫૭ પૌં. ૧૨ શિ. નું ૨ વરસનું ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ શું ?

(૯) ૧૧ ખાં. ૯ મ. ૭ શે. ÷ ૨ મ. ૧૫ શે.

(૧૦) એક ઘડિઆળ દર કલાકે ૫ સેકંડ ધીમું ચાલે છે. સોમવારે બપોરે બાર વાગે બરાબર મૂકયા પછી બુધવારે રાત્રે ૮ વાગે તેમાં કયો ટાઇમ હશે ?

(૧૧) ·૦૪૮ × ૧૨·૫ × ૧૩ × ૧·૫ × ·૦૦૪

(૧૨) ૧૦ ટકા લેખે ૪૦૦ રૂપીઆનું ૨ વરસ ૧૪૬ દિવસનું ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ શું ?

(૧૩) કઈ રકમમાં $\frac{\frac{૪}{૫} \text{ ના } \frac{૨}{૭} + \frac{૧}{૬}}{\frac{૩}{૫} \div ૧\frac{૧}{૬} \div ૬}$ ઉમેરીને તેમાંથી $\frac{\frac{૬}{૭}}{૧\frac{૧}{૫}}$ બાદ કરીએ તો બાકી $\frac{\frac{૮}{૧૦}}{\frac{૭}{૧૫૦}}$ રહે ?

(૧૪) ૮૦૦ યાર્ડ લાંબું ને ૮૦૦ ફૂટ પહોળું ખેતર કેટલાંક માણસો ૬ દિવસમાં લણી શકે છે, તો તેટલાં જ માણસો ૫ દિવસમાં ૬૦૦ વાર લાંબું એવું કેટલા ફૂટ પહોળું ખેતર લણી શકે ?

(૧૫) ·૧૭૧૯૨ ÷ ૩·૦૭ ÷ ·૦૦૦૦૮

(૧૬) ૮ ટકા લેખે રૂ. ૨૫૦ નું સંવત ૧૯૭૮ ના મહા સુદ ૪ થી સંવત ૧૯૮૦ ના વૈશાખ સુદ ૪ સુધીનું ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ શું ?

(૧૭) ૩૨·૪૯ ÷ ·૦૭૯ (જવાબમાં ૩ દશાંશસ્થળ લાવવાં.)

(૧૮) $\frac{૨\frac{૧}{૫} - \frac{૨}{૩}}{\frac{૩}{૫} \text{ ના } ૧\frac{૧}{૩}}$ ભાગની કીંમત ૩ રૂ. ૪ આ. ૬$\frac{૬}{૭}$ પા. થાય, તો એ લેખે $\frac{૨}{૯} \div \frac{૧}{૪}$ ના $\frac{૬}{૯} - \frac{૧}{૮}$ ભાગની કીંમત શી ?

(૧૯) (૩·૮ – ૧·૨) ÷ (૧ – ·૩૫) × (·૧૨૫ ÷ ૨·૫)

(૨૦) છછ માસે ફેરવીને દોકડાની તેરીખે ૧૨૫૦ રૂપીઆનું ૧ વરસ ૩ માસનું વ્યાજ શોધી કાઢો.

(૨૧) $$\frac{૪\frac{૧}{૨} - \left(\frac{૨}{૫} \text{ ના } \frac{૩}{૪} - \frac{૩}{૪} \div ૫\right)}{\frac{૧}{૨} + \frac{૨}{૫} \times ૧\frac{૧}{૪} - \frac{૪}{૫} \text{ ના } \frac{૨}{૩}} - \frac{૩\frac{૧}{૩}}{૧ + \frac{૧}{૧ + \frac{૧}{૨}}}$$

(૨૨) કલાકનાં ૫ બેડાં પાણી આપે એવા ૭ નળ એક ટાંકી ૨૦ કલાકમાં ભરે છે; તો કલાકનાં ૬ બેડાં પાણી આપે એવા ૧૦ નળ તે ટાંકી કેટલા વખતમાં ભરે ?

(૨૩) ૪·૨, ૧·૨૬, ·૬૩, ૭ અને ·૮૪ નો લ૦ સા૦ અ૦ શોધો.

(૨૪) ૬ ટકા લેખે બબ્બે વરસે ફેરવીને કાઢતાં ૬૨૫ રૂપીઆનું ૫ વરસનું વ્યાજ કેટલું થાય ?

(૨૫) એક શાળામાં ૩૦૦, બીજીમાં ૨૪૦ અને ત્રીજીમાં ૧૫૦ છોકરાઓ છે. ત્રણે શાળામાં મોટામાં મોટા સરખી સંખ્યાના વર્ગો બનાવવા હોય તો દરેક વર્ગમાં કેટલા છોકરા રાખવા ?

(૨૬) $\dfrac{\text{·૧૪૭} \times \text{·૧૪૭} - \text{·૦૫૭} \times \text{·૦૫૭}}{\text{·૧૪૭} + \text{·૦૫૭}}$ ને સાદું રૂપ આપો.

(૨૭) $\dfrac{\text{૧·૮૫૭} \times \text{૫·૧૨}}{\text{૧·૨૫}} - \dfrac{\text{૧·૧૨૫}}{\text{૫} \div \text{૩·૨}}$ ને સાદું રૂપ આપો.

(૨૮) **અ** અને **બ** દરેક પાસે ૫૦૦ રૂપીઆ હતા. **અ** એ પોતાની રકમ ૮ આનાની તેરીખે સાદે વ્યાજે મૂકી અને **બ** એ પોતાની રકમ તે જ દરથી ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજે મૂકી, તો ત્રણ વરસે બંનેના વ્યાજમાં તફાવત કેટલો પડશે ?

(૨૯) ૪·૨૫ તોલા ના ·૪ ના ·૭૫ + ૭·૬૮ ગદિ. × ·૦૨૫ ની કીંમત કાઢો.

(૩૦) ૬ કલાક પ્રમાણે કામ કરતાં ૩૬ વીઘાનું ખેતર ૩૨ માણસો એક દિવસમાં લણી શકે છે, તો રોજ કેટલા કલાક વધારે કામ કરવાથી ૩૦ વીઘાનું ખેતર ૨૦ માણસો એક દિવસમાં લણી શકે ?

(૩૧) $\dfrac{\text{૧·૨૫ ના } \frac{\text{૩}}{\text{૫}}}{\text{૧·૨} \div \frac{\text{૫}}{\text{૮}}} \div \dfrac{\text{૧}\frac{\text{૧}}{\text{૭}} \times \text{૨}\frac{\text{૧}}{\text{૩}}}{\text{·૩૨}} \div \left(\frac{\text{૫}}{\text{૩૨}} - \text{·૫} \times \text{·૨૫} \right)$ તે ૭·૫ નો કયો દશાંશ છે ?

(૩૨) એક માણસે ૧૦૦૦ પૌંડ ૧૦ ટકા લેખે ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજે લીધા

અને ૧૧ ટકા લેખે સાદે વ્યાજે ધીર્યાં. ત્રણ વરસે હિસાબ કરતાં તેને ફાયદો થશે કે નુકસાન અને તે કેટલું ?

(૩૩) એવી નાનામાં નાની રકમ શોધો કે જેને ૨૦, ૨૫, ૩૦ અને ૩૫ વડે ભાગતાં અનુક્રમે ૬, ૧૧, ૧૬ અને ૨૧ શેષ વધે.

(૩૪) ૫ સ્ત્રી અથવા ૧૦ છોકરાં જે કામ ૧૨ દિવસમાં કરે તે જ કામ ૧૦ દિવસમાં કરવાને ૮ છોકરાંની મદદમાં કેટલી સ્ત્રીઓ જોઇએ ?*

(૩૫) એક કિલ્લામાં ૩૦૦ સિપાઇને ૧૦૦ દિવસ ચાલે તેટલો ખોરાક છે. ૪૦ દિવસ પછી તેમાંથી ૫૦ સિપાઈ ચાલ્યા ગયા, તો બાકીનો ખોરાક બાકીના સિપાઇઓને કેટલા દિવસ ચાલે ?

(૩૬) એક માણસે ૧૦ ટકા લેખે ૬૦૦ રૂપીઆ ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજે કરજે લીધા. તે દર વરસે ૨૦૦ રૂપીઆ ભરતો જાય તો ૩ વરસે તેને કેટલું દેવું રહે ?

(૩૭) એક માણસે પોતાની મિલ્કતનો $\frac{1}{3}$ છોકરીને, બાકીનીનો $\frac{3}{4}$ છોકરાને અને પછી વધ્યું તે સ્ત્રીને આપ્યું. સ્ત્રીના અને છોકરાના ભાગ વચ્ચે ૫૦૦ રૂ. નો તફાવત હતો તો કૂલ મિલ્કત કેટલી ?

(૩૮) ૬ કડીઆને ૫ રોજના ૬૧ રૂ. ૧૪ આ. મળે અને ૮ મજુરને ૪ રોજના ૨૮ રૂપીઆ મળે તો એ લેખે ૧૮ કડીઆ અને ૯ મજુરને ૧૦ રોજનું શું મળે ?+

(૩૯) ૨૦ ઘન વાર ૫ ઘન ફૂટનો એક પત્થર છે. તેમાંથી ૧૦૯ સરખા કકડા કરીએ તો દરેકનું ઘનમાપ કેટલું થાય ?

(૪૦) એક નોકર પોતાના પગારમાંથી દર વરસે ૨૦૦ રૂપીઆ બચાવી ૫ ટકાને દરે બેંકમાં મૂકે છે તો ૪ વરસે તેને ખાતે બેંકમાં કેટલી રકમ જમા હોય ? (બેંક દર વરસે વ્યાજ, મુદ્દલમાં ઉમેરે છે.)

---

* પ્રથમ કેટલાં છોકરાં જોઇએ તે શોધી કાઢી તેમાંથી ૮ છોકરાં છે તે બાદ કરવાં. પછી વધારાનાં છોકરાંની સ્ત્રીઓ બનાવવી.

+ બે પંચરાશિથી થશે. પહેલીથી ૧૮ કડીઆનું અને બીજીથી ૯ મજુરનું નીકળશે.

(૪૧) $૨\frac{૧}{૨}$ રૂ. ના $\frac{૫\frac{૧}{૩}}{૧\frac{૧}{૭}}$ + $\frac{૧}{૪}$ પૈં. × $\frac{\frac{૩}{૪}}{.૨૫ + \frac{૩}{૨}}$ − .૨૫ શિ. × $\frac{૪.૮}{.૭૨}$ ની કીંમત રૂપીઆમાં કાઢો. (૧ પૈં. = ૧૫ રૂ.)

(૪૨) એક દેવાળીએ પોતાનું દેવું દર રૂપીએ ૮ આના ૬ પાઈ પ્રમાણે પતાવ્યું, તેથી તેના માગનારાને ૩૧૫૦ રૂપીઆની ખોટ ગઈ; તો તેનું દેવું કેટલું અને પુંજી કેટલી ?

(૪૩) બે રકમનો લ૦ સા૦ અવયવી ૧૦૯૨ છે અને તે જ બે સંખ્યાનો ગુ૦ સા૦ અ૦ ૭ છે. હવે જો તે પૈકીની એક સંખ્યા ૮૪ હોય તો બીજી કેટલી ?

(૪૪) પૈસાની તેરીખે ૮૦ રૂપીઆનું કારતક વદ ૪ થી શ્રાવણ સૂદ ૧૦ સુધીનું વ્યાજ શું ?

(૪૫) $\left[૫.૫ - \left\{ ૪.૫ \text{ ના } .\dot{૮} - (૨.૨૫ \times ૧.૩\dot{૮} - \overline{૨.૫ - .૨૫} - .\dot{૬}) + ૨.૨ \right\} \div ૧.\dot{૩} \right]$ ને સાદું રૂપ આપો.

(૪૬) એક નિબંધ છપાવવો છે. જો દર લીટીમાં ૨૫ અક્ષર અને દરેક પૃષ્ઠમાં ૨૦ લીટી રખાવીએ તો તે નિબંધ ૧૨ પૃષ્ઠમાં સમાય, પણ જો દર લીટીમાં ૧૫ અક્ષર અને દર પૃષ્ઠમાં ૨૫ લીટી રખાવીએ તો કેટલાં પૃષ્ઠમાં સમાય ?

(૪૭) એક શહેરની વસ્તીનો $\frac{૧}{૨૫}$ ભાગ અંગ્રેજી જાણે છે. બાકીનો $\frac{૨}{૩}$ ભાગ ગુજરાતી લખીવાંચી જાણે છે અને બાકીના અભણની સંખ્યા ૧૭૬૦ ની છે; તો તે શહેરની વસ્તી કેટલી ?

(૪૮) ૬ ટકા પ્રમાણે પૌંડ ૮૦૩ નું તા. ૭ મી જાન્યુઆરી ૧૭૯૯ થી તા. ૯ મી મે ૧૮૦૫ સુધીનું સાદું વ્યાજ શું ?

(૪૯) $\frac{૧.\dot{૧}૪૨૮૫\dot{૭}}{.\dot{૬} - .\dot{૫}૭૧૪૨\dot{૮}} - \frac{.૬ \div .૨૫}{.૩૫}$ ના $\frac{.૪૩૭૫ \text{ ના } ૧.\dot{૭}}{.૨ + .૩}$ + .૬ ને સાદું રૂપ આપો.

(૫૦) ૧૦ માણસો દર રોજના ૪ કલાક પ્રમાણે કામ કરતાં ૮ દિવ-

સમાં ૨૮ ઇંચ પનાની ૪૦૦ વાર ખાદી વણી શકે છે ત્યારે જો ૧૬ માણસે દર રોજના ૫ કલાક પ્રમાણે કામ કરીને ૭ દિવસમાં ૯૮૦ વાર ખાદી વણી, તો તે ખાદીનો પનો કેટલો હશે?

(૫૧) કઈ રકમમાં ૪$\frac{૩}{૪}$ ઉમેરી, સરવાળાને ૧$\frac{૧}{૩}$ વડે ભાગી, ભાગાકારમાંથી $\frac{૩}{૪}$ ઓછા કરી, બાદબાકીને $\frac{૨}{૭}$ વડે ગુણવાથી ૮$\frac{૪}{૭}$ આવે?

(૫૨) એક માણસ પાસે ૧૦૦૦ રૂ. છે. તેમાંના ૪૦૦ રૂ. ૪ ટકાના દરે, ૨૦૦ રૂપીઆ ૬ ટકાના દરે અને બાકીના દોકડાની તેરીખે વ્યાજે ધીરે છે તો તેને વાર્ષિક કેટલું વ્યાજ ઉપજશે?

(૫૩) ·૦૪૫̇ અને ·૦̇૬̇ ને કઈ મોટામાં મોટી એક જ સંખ્યાએ ભાગીએ તો ભાગાકાર પૂર્ણાંક થાય?

(૫૪) એક માણસની વાર્ષિક આવક ૨૫૦૦ રૂપીઆ છે અને તેનો દર રોજનો ખર્ચ ૫ રૂપીઆ છે; તો આવક પર દર રૂપીએ ૬ પાઈ પ્રમાણે કર આપ્યા પછી ૧૯૨૪ ની સાલમાં તે શું બચાવી શકશે?

(૫૫) એક કોથળીમાં જેટલા પૈસા છે તેથી બમણા ઢબુ, ઢબુથી બમણી આની, આનીથી બમણી બેઆની, બેઆનીથી બમણી પાવલી, પાવલીથી બમણા અર્ધા અને અર્ધાથી બમણા રૂપીઆ છે. હવે જો તે પેટીમાં એકંદરે નાણું રૂ. ૩૪૧।– હોય તો દરેક જાતના સિક્કાની સંખ્યા લખો.

(૫૬) એક માણસે માસિક ૫૦ રૂપીઆના ભાડાથી દર માસે ભાડું આપવું એ શરતે ઘર ભાડે રાખ્યું, તે દર માસે ભાડું આપવાને બદલે ૬ માસે સામટું ભાડું આપવા ગયો. એટલે ઘરના માલીકે ૮ આનાની તેરીખે વ્યાજ સહિત રૂપીઆ લીધા તો તેને કેટલા રૂપીઆ આપવા પડયા હશે?

(૫૭) ૧·૯૧૬̇ મણ ના ·૫̇૭૧૪૨૮̇ – ૧$\frac{૩}{૪}$ કળશી × ·૦̇૭૬૯૨૩̇ + ૨ ખાં: ૧ મ. ના ·૦̇૨૪૩૯̇ ÷ ૧·૩̇ × ૧$\frac{૬}{૧}$ ની કીંમત કાઢો.

(૫૮) એક કન્ટ્રાકટરે ૬૦ દિવસમાં એક મકાન બાંધી આપવાનું માથે લીધું અને તે પૂરું કરવા ૬૩ માણસો કામે લગાડયાં. તે

માણસો દર રોજ ૮ કલાક પ્રમાણે કામ કરતાં હતાં. ૨૫ દિવસે તેને માલમ પડયું કે માત્ર ૧/૩ કામ થયું છે. તેથી તેણે કેટલાંક નવાં માણસો કામે લગાડયાં અને રોજ ૯ કલાક કરવા માંડયું; તો વખતસર પુરૂં કરવા બીજાં કેટલાં માણસો કામે લગાડેલાં?

(૫૯) એક વેપારીએ ૨૫ મણ ખાંડ આપવાનું સાટું કર્યું, પણ તેની પાસે ૯ હંડ્રવેટ છે, તો કેટલી ખૂટશે ?

(૬૦) એક માણસે ૧૯૨૧ ના જાન્યુઆરીની પહેલી તારીખે ૮૦૦ રૂપીઆ પોસ્ટલ સેવિંગ્સ બેંકમાં મૂકી ખાતું પડાવ્યું. સેવિંગ્સ બેંકનો વ્યાજનો દર ૩ ટકાનો હોય તો ૧૯૨૨ ના એપ્રિલની પહેલી તારીખે તેને ખાતે કેટલી રકમ જમા થાય ? સેવિંગ્સ બેંક દર એપ્રિલની પહેલી તારીખે વ્યાજ, મુદ્દલમાં ઉમેરી આપે છે અને પહેલી ચાર તારીખ સુધીમાં મૂકેલા રૂપીઆનું આખા માસનું વ્યાજ ગણે છે.

પ્રકરણ ૪૪ મું – આણુપાણુના ગુણાકાર*

પગથીઉં પહેલું—(માત્ર પૂર્ણાંક વડે ગુણવાના)

ઉ૦ રૂ. ૪૭ા≡ાા ના ૨૫ ગણા કરીએ તો કેટલા થાય ?

રૂ. ૪૭ા≡ાા ×૨૫ ૧૧૭૫ ૬ા ૪ાા≡ ૦ાાા૦ાા જ. રૂ. ૧૧૮૬ાા≡ાા	૨૫ વડે પ્રથમ ૪૭ ને ગુણતાં ૧૧૭૫ આવ્યા. પછી અનુક્રમે ૦ા ને ગુણતાં ૬ા, ૦)≡ ને ગુણતાં ૪ાા≡ અને ૦)૦ાા ને ગુણતાં ૦ાાા૦ાા આવ્યા તે એક પછી એક નોંધી સરવાળો કર્યો.

---

* કેટલીક ખાનગી શાળાઓ હજુ આણુપાણુના ગુણાકારભાગાકાર ચલાવે છે. એવી શાળાઓ પણ આ ગણિતનો ઉપયોગ કરી શકે તે માટે જ આ પ્રકરણ અત્રે આપવામાં આવ્યાં છે.

(૧) ૨૫। × ૧૭ (૨) ૩૭॥= × ૨૬
(૩) ૪૨॥≈। × ૧૮ (૪) ૭૫)≈॥। × ૨૩
(૫) એક ખુરસીના રૂ. ૫॥।≈। બેસે, તો તેવી ૧૯ ખુરસીનું શું બેસે ?

પગથીઉં બીજું—(ગુણકમાં પૂર્ણાંક સાથે ચોથા ભાગ હોય.)

રૂ. ૨૫॥≈।
×૭।
———
૧૭૫
૩।।
૧।–
૦)–॥।
૬।≈॥।–
———
જ. રૂ. ૧૮૬।–॥–

ઉ૦ રૂ. ૨૫॥≈। ને સવાસાત ગણા કરો.

પ્રથમ ૨૫॥≈। ને સાતે ગુણ્યા. પછી ૦। વડે ૨૫ ને ગુણતાં ૬।, ૦॥ ને ગુણતાં ૦)= [૦॥ એટલે ૮ આ. તેનું ૦। કરતાં ૨ આ.], ૦)≈ ને ગુણતાં ૦)૦॥। અને ૦)૦। ને ગુણતાં ૦)૦)– [૦)૦। એટલે ૪ ઉપ-આના, તેનું ૦। કરતાં ૦)૦)–]

ટીપ—આનાનો સોળમો ભાગ ઉપઆનો કહેવાય છે.

(૬) ૧૯॥।≈। × ૯। (૭) ૪૩॥≈॥ × ૮॥
(૮) ૨૫)–॥। × ૧૩॥। (૯) ૯૩॥।૦। × ૧૮।
(૧૦) એક મણ સાકરના રૂ. ૧૦।≈॥। બેસે, તો ૬। મણ સાકરનું શું બેસે ?

પગથીઉં ત્રીજું—(ગુણકમાં આના હોય.)

રૂ. ૧૭॥।–॥।
×૭॥≈
———
૧૧૯)
૫।
૦।≈
૦।–।
૮॥।≈॥।=
૩)≈
≈।≈
૦)≈।
———
જ. રૂ. ૧૩૭ ૦।≈।

ઉ૦ એક શેર રેશમના રૂ.૧૭॥।–॥। બેસે તો શે. ૭॥≈ (૭॥ શે. ૩ આ.) રેશમનું શું બેસે ?

પ્રથમ ૭ અને ૦॥ વડે ગુણ્યા. પછી ૦)≈ વડે ૧૭ ને ગુણતાં ૫૧ આના એટલે ૩)≈, ૦॥। ને ગુણતાં ૦)≈।, ૦)– ને ગુણતાં ૦)૦)≈ [આનો ૧૬ મો ભાગ છે તેને, આના એટલે ૧૬ મા ભાગ વડે ગુણતાં ૨૫૬ મો ભાગ આવે તે ઉપ-આના થાય.] અને ૦)૦॥। ને ગુણતાં ૦)૦)≈। આવ્યા.

(૧૧) ૨૭॥≈॥ × ૧૧।= (૧૨) ૪૮।૦॥। × ૨૫॥–
(૧૩) ૨૦।≈ × ૧૫॥।૦। (૧૪) ૨૬)= × ૮। ૦॥
(૧૫) એક મણ બાજરીના રૂ. ૩॥≈॥ બેસતા હોય, તો મ. ૧૪॥– (૧૪॥ મ. ૨॥ શે.) નું શું બેસે ?

કૃ. ૨–૩–૧૧

પગથીઉં ચોથું—(ગુણ્યમાં વિવિધનું દશ્ય હોય.)

ખાં.	મ.	શે.
૭ા	૪ાા	૬ાા
		× ૯ાા
૬૫ા		
૨)	૦ાા	
	૧૧	૮ાા
૩ાા	૨ાા	
	૨ા	૩ા
ખાં.૭૧)	૧ાા	૧ાા

ઉ૦ ૭ા ખાં. ૪ાા મ. ૬ાા શે. × ૯ાા

પ્રથમ ૯ વડે ૭ા ખાં. ને ગુણતાં ૬૫ા ખાં., ૪ાા મ. ને ગુણતાં ૪૦ાા મ. = ૨ ખાં. ૦ાા મ., ૬ાા શે. ને ગુણતાં ૫૮ાા શેર = ૧૧ મ. ૮ાા શેર આવે. પછી ૦ાા વડે ૭ ખાં. ને ગુણતાં ૩ાા ખાં., ૦ા ખાં. ને ગુણતાં [૦ા ખાંડીના મણ ૫, તેનું અર્ધું ૨ાા] ૨ાા મ., ૪ાા મ. ને ગુણતાં ૨ા મ. અને ૬ાા શે. ને ગુણતાં ૩ા શે. આવે.

(૧૬) ૧૪ા ખાં. ૪ાા મ. × ૭ (૧૭) ૨૫ાા ગજ ૪ા ત. × ૯
(૧૮) ૨૫ાા મ. ૮ાા શે. × ૧૫ાા (૧૯) ૧૭ાા ક. ૧૦ાા મિ. × ૧૩ા
(૨૦) એક કોઠીમાં ૫ા ખાં. ૩ાા મ. ૯ા શે. અનાજ સમાય, તો તેવી ૧૪ કોઠીમાં કેટલું સમાય ?

પ્રકરણ ૪૫ મું—આણપાણના ભાગાકાર*

પગથીઉં પહેલું—(માત્ર પૂર્ણાંકે ભાગવાના)

ઉ૦ રૂ. ૨૫૮ાા–ા ના ૧૯ સરખા ભાગ કરો.

```
૧૯) રૂ. ૨૫૮ાા–ા ( રૂ. ૧૩ાા–ાાા
    ૧૯           જવાબ
    ----
     ૬૮ાા–ા
     ૫૭          ૨)–ા
    ----         ૧)≡
     ૧૧ાા–ા      ----
      ૯ાા        ૦ાા≡ા
    ----         ૦ાા≡ા
                 ----
                 ૦) ૦)
```

પ્રથમ સાદા ભાગાકારના નિયમ પ્રમાણે ૧ દશક ને ૩ એકમ આવ્યા અને ૧૧ાા–ા વધ્યા. પછી ૦ાા વડે ભાગ ચલાવતાં ૨)–ા વધ્યા. તેમાં ૦)– અને ૦)૦ાા વડે અનુક્રમે ભાગ ચલાવ્યો.

ટીપ—પાણથી ભાગ ન ચાલે ત્યારે) મૂકવો અને આખા આનાથી ભાગ ન ચાલે ત્યારે ૦ મૂકવું. પ્રથમ જ પૂર્ણાંકે ભાગ ન ચાલતો હોય તો ૦ મૂકી આગળ ચાલવું.

(૧) ૨૬૮ા≡ાા ÷ ૨૧ (૨) ૧૪૭)–ાા ÷ ૧૮
(૩) ૪૧૫ાાા≡ ÷ ૨૪ (૪) ૧૩ાા≡ાાા ÷ ૨૫
(૫) રૂ. ૩૨૭ાાા૦ા, ૧૭ માણસને સરખે ભાગે વહેંચતાં દરેકને શું મળે ?

* જુઓ, પૃષ્ઠ ૧૬૦ મે

પગથીઉં બીજું—(ભાજકમાં આનાપાણુ હોય.)

ઉ૦ ૫૬૮ાઽા ÷ ૯ાાઽ

```
૯ાાઽ) ૫૬૮ાઽા ( ૫૭)ઽા
      ૪૯ાાઽ      જવાબ
      -----
       ૬ા–        ૭૧ાા–ા
      ×૧૦         ૬૯ાા–
      -----       -----
       ૬૦         ૨)૦ાા
        ૨ા        ૧ાા–ાા–
        ૦ાા=      -----
       ૮ાઽા       ૦) ઽાઽ
      -----       ૦) ઽાઽાા
                  -----
             શેષ ૦) ૦)ઽા
```

પ્રથમ ૫૬ દશકમાં પાંચે ભાગ ચલાવતાં ૬ા– દશક વધ્યા. તેના એકમ કરવા માટે ૧૦ વડે ગુણી ૮ાઽા ઉમેરતાં ૭૧ાા–ા થયા; પછી સાતે ભાગ ચલાવતાં ૨)૦ાા વધ્યા. તેમાં ૦ા, ૦ાા કે ૦ાાા થી ભાગ ચાલતો નથી. તેથી ઓળાયો કર્યો. પછી ૩ આને અને ૦ા આને ભાગ ચલાવ્યો.

(૬) ૨૪૦ાાઽ ÷ ૧૩ાા (૭) ૪૧૯૫ાા૦ાા ÷ ૨૧ા

(૮) ૨૬૮ાાઽાા ÷ ૧૪ાા– (૯) ૨૫૨૪ા૦ાા ÷ ૪ાાઽ

(૧૦) ૧૫૦૦)૦ા ને ૧૭)ઽા વડે ભાગો.

પગથીઉં ત્રીજું—(દસ કે તેથી મોટી સંખ્યાએ ભાગ ચાલે.)

ઉ૦ ૩૪૮૭ાઽા ÷ ૧૭)ઽ

```
૧૭)ઽ) ૩૪૮૭ાઽા     (૧
      ૧૭)ઽ         ૧૦૨ાાા=ા
      -----        -----
      ૧૬ાાા–    જ. ૨૦૨ાાા=ા
      ×૧૦
      -----        ૪૯ાાાઽા
       ૧૬૦         ૩૪ા =
        ૭ાા        -----
        ૦ાા=       ૧૫ાા–ા
         ૮         ૧૨ાાા=ા
      -----        -----
      ૧૭૬)=        ૨ાાઽ
      ૧૭૧ાાા=      ૨) = =
      -----        -----
        ૪ા         ૦ાા ૦ાા=
       ×૧૦         ૦ાા ૦ા'=ાા
      -----        -----
       ૪૨ાા        ૦) ૦) ૦ાા શેષ
       ૭ાઽા
      -----
```

પ્રથમ ૧ શતક વડે ભાગ ચલાવતાં ૧૬ાાા– શતક વધ્યા. તેના દશક બનાવી ૮ દશક ઉમેરતાં ૧૭૬)= થયા. તેમાં ૧૦ વડે ભાગ ચાલે છે. એ ૧૦, દશક હોવાથી તેનો એકડો શતક છે માટે પ્રથમનો ૧ શતક છે, તેની નીચે આ શતકનો ૧ આવે તેમ નોંધ્યો. બાકીના ભાગો નિયમ

પ્રમાણે ચલાવીને બીજી લીટીના આંકડા પર મૂકયા. છેલ્લે બંને લીટીના અંકોનો સરવાળો કર્યો તો ૨૦૨।।।=।। જવાબ.

આમાં પ્રથમ ૧ શતકે ભાગ ચાલ્યો હતો. પણ છેવટે ૨ શતક થયા તેનું કારણ ખુલ્લું છે. ભાજ્યમાં ૩૪।। શતક કરતાં વધારે છે. તેથી ૨ શતકે ભાગ ચાલે જ. પણ શરુઆતમાં માત્ર ૩૪ શતકનો જ ઉપયોગ લેવાય છે તેથી ૨ શતકે ભાગ ન ચાલ્યો, પણ છેવટે તો ૨ શતક આવ્યા જ.

ટીપ—જ્યારે બે કે તેથી વધારે અંકની સંખ્યાએ ભાગ ચાલતો હોય ત્યારે તેને પ્રથમના ભાગની નીચે બીજી લીટીમાં એવી રીતે નોંધવો કે તેનો છેલ્લો અંક જમણી તરફ બહાર રહે. પહેલો જ ભાગ બે અંકનો હોય ત્યારે તો જેમ એક અંકનો ભાગ લખાય છે તેમ જ લખવું.

(૧૧) ૮૮૭।।। =।।। ÷ ૪। **(૧૨)** ૫૬૯૭)=। ÷ ૫।।
(૧૩) ૮૮૩૯।।। ૦। ÷ ૪।≡ **(૧૪)** ૧૫૪૯૪)=।। ÷ ૧।।।-
(૧૫) ૮૮૯।।।=।। ને ૨।।≡ વડે ભાગો.

પગથીઉં ચોથું—(ભાજ્યમાં વિવિધ પરિમાણનું દશ્ય હોય.)

ઉ૦ ૨૫૭।। મ. ૯।। શેર ÷ ૯।

૯।) ૨૫૭।। મ. ૯।। શે. (૨૭।। મ. ૪।। શે.

૧૮।।	
૬।।	૭।।। ૯।।
×૧૦	૬।।। ૭।।
૬૫)	૧) ૨)
૭।।૯।।	૦।। ૭
૭૨।।૯।।	૫)
૬૪।।।	૪।।=
૭।।૯।। શેષ શે.	૦।=

આમાં દરેક પક્તીના સ્થાન સાથે ચોથા ભાગનો સંબંધ નથી તેથી ભાગ ચલાવતાં તે સ્થાનના સંબંધ પ્રમાણે ગોઠવણ કરવી. જેમકે ૦।।। મણનું ૦।, ૩ આના નહિ પણ ૦।।। મ. એટલે ૩૦ શે., તેનું ૦।, ૭।। શે.

(૧૬) ૭૪।। ખાં. ૧।।। મ. ÷ ૧૩।। **(૧૭)** ૨૩। ક. ૬। મિ. ÷ ૪।।।
(૧૮) ૧૬૮। મ. ૧।।। શે. ÷ ૨૫। **(૧૯)** ૧૨૫।।। વ. ૨। મા. ÷ ૯।।।
(૨૦) ૮।।। રૂપીઆનું ૭૨।।। ગજ ૪ તસુ કપડું આવે, તો ૧ રૂપીઆનું કેટલું આવે?

જવાબ

પ્રકરણ બીજું—(૧) ૫ મ. ૫ શે. ૧૦ પૈ. ભા. (૨) ૧૦૮ રૂ. ૧૫ આ. (૩) ૨૫ ઘ. ૩૦ પળ ૩૫ વિ. (૪) ૩૧ તોલા (૫) ૭ (૬) ૩૮ પૌં. ૧૩ શિ. ૪ પે. (૭) ૩૧ (૮) ૩૭૦ ક. ૨૪ મિ. (૯) ૨ ક્વા. ૨૭ પા. (૧૦) ૪ માઇલ

પ્રકરણ ત્રીજું—(૧) ૨,૫ (૨) ૩,૭ (૩) ૫,૫ (૪) ૩,૧૩ (૫) ૭,૧૧ (૬) ૨,૯; ૩,૬ (૭) ૨, ૧૫; ૩, ૧૦; ૫,૬ (૮) ૨,૧૨; ૩,૮; ૪,૬ (૯) ૨, ૨૦; ૪,૧૦; ૫,૮ (૧૦) ૨,૧૮; ૩,૧૨; ૪,૯; ૬,૬ (૧૧) ૪,૬ (૧૨) ૪,૮ (૧૩) ૪,૧૦ (૧૪) ૪,૧૨; ૬,૮ (૧૫) ૪,૧૫; ૬,૧૦ (૧૬) ૨, ૩, ૫ (૧૭) ૨,૩,૫,૫ (૧૮) ૩, ૧૧,૧૩ (૧૯) ૩,૩,૫,૧૧ (૨૦) ૨,૨,૨,૨,૨,૨,૨,૨,૨ (૨૧) ૫,૫, ૫, ૫, ૫ (૨૨) ૨,૨,૨,૨,૨,૨,૩,૫,૫ (૨૩) ૨,૩,૫,૧૧,૨૩ (૨૪) ૩,૩,૭,૧૧,૧૩ (૨૫) ૨,૨,૨,૨,૫,૫,૫,૫

પ્રકરણ ચોથું—(૧) ૭ (૨) ૨,૩,૬ (૩) ૩,૯ (૪) ૩,૫,૧૫ (૫) ૨ (૬) ૧૦ (૭) ૭ (૮) ૩૬ (૯) ૨૮ (૧૦) ૬ (૧૧) ૩૩ (૧૨) ૩ (૧૩) ૪૦ (૧૪) ૫૧ (૧૫) ૨૧ (૧૬) ૨૭ (૧૭) ૪૪ (૧૮) ૫૬ (૧૯) ૧૦૪ (૨૦) ૪૫ ફૂ. (૨૧) ૨૫ (૨૨) ૪૨ (૨૩) ૫૫ (૨૪) ૧૦૨ (૨૫) ૨ ફૂ. ૬ ઇં. (૨૬) રૂ. ૧॥~ (૨૭) ૪૦ મિ. (૨૮) ૧૩ વાલ (૨૯) ૫,૭ (૩૦) ૫,૭,૮

પ્રકરણ પાંચમું—(૧) ૪,૮,૧૨,૧૬,૨૦; ૧૧,૨૨,૩૩,૪૪,૫૫; ૧૩,૨૬,૩૯,૫૨,૬૫; ૧૫,૩૦,૪૫,૬૦,૭૫; ૨૫,૫૦,૭૫,૧૦૦,૧૨૫ (૨) ૨૧,૨૮ (૩) ૯૨૩,૯૯૪ (૪) ૫૬૦,૬૪૦ (૫) ૬,૧૨,૧૮,૨૪; ૧૨,૨૪,૩૬,૪૮; ૨૪,૪૮,૭૨,૯૬; ૬૦,૧૨૦,૧૮૦,૨૪૦; ૨૪,૪૮,૭૨, ૯૬ (૬) ૩૧૫,૩૬૦ (૭) ૧૬૮૦ (૮) ૭૫ (૯) ૧૨૦ (૧૦) ૩૬ (૧૧) ૩૦૦ (૧૨) ૪૫૦ (૧૩) ૧૨૬૦ (૧૪) ૧૨૦ (૧૫) ૯૦૦ (૧૬) ૨૨૫ (૧૭) ૪૮૦ (૧૮) ૬૦૦૦ (૧૯) ૨૬૮૮ (૨૦) ૬૩૦ (૨૧) ૧૩ રૂ. ૮ આ. (૨૨) ૪૨ મ. (૨૩) ૯૩॥ રૂ. (૨૪) ૬૦૭ (૨૫) ૨૪૧ (૨૬) ૭૧,૧૩૧,૧૯૧,૨૫૧ (૨૭) ૭૫ (૨૮) ૩૬ (૨૯) ૫૮ મ. (૩૦) ૧૪૯ વા. (૩૧) ૨૩૯૩,૨૯૯૩,૩૫૯૩ (૩૨)

૧૫૯૭૯ (૩૩) ૮૨૮૬૧ (૩૪) ૮૮૨૭ (૩૫)૩૫ (૩૬) ૩૨ (૩૭) ૭ (૩૮) ૭૨ (૩૯) ૧૦૮ (૪૦) ૩૭૫

પ્રકરણ છઠ્ઠું—(૧) ૨૮૩૧૫ (૨) ૨૬૭૫૬૧ (૩) ૮૨૪૧૮૭ (૪) ૫૮૨ શે. ૧૨ અ. (૫) ૭૭૬ રૂ. ૫ આ. ૬ પા. (૬) ૬૦૬૬ ખાં. ૧૦ મ. (૭) ૬૦૯ (૮) ૧૦૦૭ (૯) ૫૬૦ (૧૦) ૫ રૂ. ૧૩ આ. (૧૧) ૧૩ ખાં. ૮ મ. (૧૨) ૯ તો. ૧ રતી (૧૩) ૫૯, શેષ ૨૪ (૧૪) ૨૭, શેષ ૨૨ (૧૫) ૨૭૩, શેષ ૧૧૯ (૧૬) ૩ રૂ. ૫ આ. ૬ પા., શેષ ૩ આ. (૧૭) ૧૨ ગ. ૪ ત., શેષ ૧ ગ. ૧ ત. (૧૮) ૫ વા. ૨૧ ઇં., શેષ ૧ વા. ૨૮ ઇં. (૧૯) ૨ રૂ. ૭ આ. ૩ પા., શેષ ૬ આ. ૨ પાઈ (૨૦) ૮૨ કેરી, શેષ ૩૩ કેરી

પ્રકરણ ૭ મું—(૧) $\frac{૧}{૪}$, $\frac{૧}{૯}$, $\frac{૧}{૧૬}$, $\frac{૧}{૨૦}$ (૨) $\frac{૩}{૮}$, $\frac{૭}{૯}$, $\frac{૫}{૪}$ (૩) $૭\frac{૯}{૧૬}$ (૪) $૧\frac{૨}{૩}$ (૫) $\frac{૪}{૯}$ (૬) એક વસ્તુના ૩ સરખા ભાગ કરી ૧ લીધો; એક વસ્તુના ૯ સરખા ભાગ કરી ૧ લીધો; એક વસ્તુના ૭ સરખા ભાગ કરી તેવા ૧૫ લીધા; ૨ આખી વસ્તુ સાથે એક વસ્તુના ૩ સરખા ભાગ કરી ૧ લીધો. (૭) ૨ વસ્તુનો પાંચમો ભાગ; ૧૩ વસ્તુનો ૭ મો ભાગ; ૫ વસ્તુનો ૧૨ મો ભાગ; ૩ આખી વસ્તુ અને ૩ વસ્તુનો ચોથો ભાગ (૯) × × (૧૦) ૨, ૫, ૭૧, ૮૧, ૯ (૧૧) ૧૬, ૧૫, ૧૭, ૧૫, ૧૨ (૧૨) છેદ, અંશ, અંશ, છેદ (૧૩) $\frac{૯}{૧૭}$, $\frac{૧૫}{૮}$, $૪\frac{૮}{૧૩}$ (૧૪) આઠ સત્તરાંશ, પાંચ અષ્ટમાંશ, નવ પૂર્ણાંક તેર પંદરાંશ, સાત પૂર્ણાંક એક દ્વિતીયાંશ (૧૫) બે પંચમાંશ, ત્રણ સપ્તમાંશ, નવ ઓગણીસાંશ, ત્રણ પૂર્ણાંક સાત અગિઆરાંશ (૧૬) $\frac{૫}{૧૨}$, $\frac{૨૩}{૫}$, $૨\frac{૧}{૪}$, $૬\frac{૧૨}{૨૫}$, $\frac{૭}{૯}$ (૧૭) એક પૂર્ણાંક ત્રણ ચતુર્થાંશ (૧૮) શુદ્ધ, અશુદ્ધ, મિશ્રસંખ્યા, અશુદ્ધ (૧૯) મિશ્રસંખ્યા, શુદ્ધ, અશુદ્ધ, અશુદ્ધ, શુદ્ધ (૨૦) અશુદ્ધ, શુદ્ધ, મિશ્રસંખ્યા

પ્રકરણ ૮ મું—(૧) $૨\frac{૧}{૭}$ (૨) $૩\frac{૬}{૧૩}$ (૩) $૩૨\frac{૨}{૧૯}$ (૪) $૧૦૧\frac{૯}{૯૧}$ (૫) $૬૬\frac{૮૫}{૧૧૭}$ (૬) ૯ (૭) ૪ (૮) ૭ (૯) ૭૦ (૧૦) $\frac{૭}{૩}$ (૧૧) $\frac{૩૧}{૭}$ (૧૨) $\frac{૪૨}{૧૧}$ (૧૩) $\frac{૯૨૯}{૧૨}$ (૧૪) $\frac{૧૩૩૨૭}{૧૩૫}$ (૧૫) $\frac{૧૯૦૮૯}{૩૨૦}$ (૧૬) $\frac{૧૭૧}{૯}$, $\frac{૨૨૫}{૯}$, $\frac{૧૩૨૩}{૯}$, $\frac{૯}{૯}$ (૧૭) $\frac{૬૦૦}{૨૫}$, $\frac{૧૭૭૫}{૨૫}$, $\frac{૨૫૦૦}{૨૫}$, $\frac{૨૫}{૨૫}$ (૧૮) $\frac{૪૮}{૪}$, $\frac{૪૮}{૩}$, $\frac{૪૮}{૨}$, $\frac{૪૮}{૧}$ (૧૯) $\frac{૬૦૦}{૬૦}$, $\frac{૬૦૦}{૨૪}$, $\frac{૬૦૦}{૮}$, $\frac{૬૦૦}{૧}$ (૨૦)

૨૪/૪૦, ૨૪/૨૭, ૨૪/૩૪ (૨૧) ૧૪૦/૯૧, ૧૪૦/૨૫, ૧ ૧૪૦/૨૪૫ (૨૨) ૬/૩૦, ૩૦/૩૦, ૫૫/૩૦ (૨૩) ૫૧૬/૪૦૦, ૧૪૪/૪૦૦, ૬ ૧૭૫/૪૦૦ (૨૪) ૧૨; ૫૬ (૨૫) ૮/૯, ૮/૧૧, ૮/૫, ૮/૩, ૮/૧૦ (૨૬) ૭/૫, ૮/૫, ૩/૫, ૧૭/૫, ૧૨/૫ (૨૭) ૧/૩, ૩/૫, ૧૦/૯, ૩ ૫/૭, ૬/૫, ૫/૬, ૨ ૭/૯, ૧૧/૨૩, ૪/૨૭, ૧૧/૧૬ (૨૮) ૪,૨,૧/૧૨ (૨૯) ૨૦,૨૧,૨૨/૪૮ (૩૦) ૧૦૫,૮૫,૬૩/૧૫૦ (૩૧) ૧૪,૨૧,૩૦/૩૫ (૩૨) ૨૪,૨૧,૩૫/૪૨ (૩૩) ૩૦,૨૦,૧૫,૧૨,૧૦/૬૦ (૩૪) ૧૨/૧૮,૧૫,૧૪ (૩૫) ૬૦/૩૩,૪૬,૫૨

પ્રકરણ ૯ મું—(૧) ૧/૨ (૨) ૩/૭૧ (૩) ૧/૩, ૧/૪, ૧/૭, ૧/૯, ૧/૧૨ (૪) ૧૭/૬૩, ૧૭/૩૨, ૧ ૬/૧૧, ૩ ૨/૫, ૧૭/૨ (૫) ૧૧/૧૨ (૬) ૭/૩૦ (૭) ૧૩/૧૮, ૧૭/૧૮, ૩૫/૧૮, ૨ ૧/૧૮ (૮) ૧ ૮/૩૭, ૧૫/૩૭, ૧૩/૩૭, ૯/૩૭ (૯) ૭/૬ (૧૦) ૭/૧૦ (૧૧) ૨૦/૧૧, ૧ ૧/૪૪, ૧૫/૩૩, ૭/૨૨ (૧૨) ૯/૨૪ (૧૩) ૧૦/૭ (૧૪) ૯/૩૮ (૧૫) ૨૫/૩૩, ૭૫/૮૯, ૫૦/૫૧, ૧૦૦/૯૧ (૧૬) મથુરને

પ્રકરણ ૧૦ મું—(૧) ૩/૫ (૨) ૧ ૯/૧૭ (૩) ૨ ૭/૧૯ (૪) ૨ ૧/૪ (૫) ૩ ૧/૮ (૬) ૧ ૨૩/૩૦ (૭) ૨ ૧/૪૮ (૮) ૧ ૧/૪ (૯) ૩ ૨૩/૩૦ (૧૦) ૨ ૧૩/૩૨ રૂ. (૧૧) ૨ ૧૭/૨૪૩ મ. (૧૨) ૧૧/૧૫ (૧૩) ૩/૪ (૧૪) ૧ ૭/૯ (૧૫) ૫/૮ (૧૬) ૨૩ ૧/૫ (૧૭) ૧૧ ૧૨૧/૨૫૨ (૧૮) ૩ ૯/૧૦ (૧૯) ૨૮ ૭૭/૧૨૦ (૨૦) ૧૭ ૩૩/૬૪ (૨૧) ૧૦ ૧૭/૬૦ (૨૨) ૨૪ રૂ. ૮ ૭/૨૪ આ. (૨૩) ૨૩૮ મ. ૮ ૨/૫ શે. (૨૪) ૪૮ તો. ૧ ગ. ૮ ૭/૨૪ વા. (૨૫) ૨૨૮ પાં. ૧૧ શિ. ૧૧ ૭/૩૦ પે.

પ્રકરણ ૧૧ મું—(૧) ૨/૧૧ (૨) ૧૪/૬૫ (૩) ૧૧૧/૧૪૦ (૪) ૩/૧૦ (૫) ૧/૭ (૬) ૧/૪ (૭) ૧/૩૦ (૮) ૫/૧૨ (૯) ૨૩/૯૬ (૧૦) ૪૪/૪૫ (૧૧) ૭/૨૭ (૧૨) ૫/૧૨ (૧૩) ૧/૧૦ (૧૪) ૪ ૧/૧૨ (૧૫) ૧/૨૦ (૧૬) ૭ ૩/૫ (૧૭) ૧૬ ૧૦૧/૩૦૭ (૧૮) ૩૭ ૧૩/૧૯ (૧૯) ૩ ૫/૨૪ (૨૦) ૧/૩૬ (૨૧) ૪૩ ૭૭/૨૧૬ (૨૨) ૩ ૨૨/૩૭ (૨૩) ૨ ૬૪/૭૩ (૨૪) ૨૨ ૬/૨૫ (૨૫) ૫૭ ૧૪/૭૧ (૨૬) ૩ ૧૯/૨૨ (૨૭) ૨૩ ૬૭/૧૨૦ (૨૮) ૩૩ ૯૯/૧૦૦ (૨૯) ૪ ૭/૨૪ (૩૦) ૨ ૧/૧૨ (૩૧) ૩ ૧૩/૪૮ (૩૨) ૧ ૨૭/૧૬૦ (૩૩) ૫ ૧૯/૨૧ (૩૪) ૧ રૂ. ૮ આ. ૧૧ ૧/૧૦ પા. (૩૫) ૭ પૌં. ૧૭ શિ. ૮ ૨/૩ પે.

પ્રકરણ ૧૨ મું—(૧) ૭/૧૨૦ (૨) ૧ ૫/૩૬ (૩) ૧ ૧૧/૭૮ (૪) ૦ (૫) ૨ ૧/૨ (૬) ૧૧/૧૨૦ (૭) ૧૧/૩૬ (૮) ૧૭/૩૦ (૯) ૧/૧૮ (૧૦) ૧ ૧૯/૩૦

પ્રકરણ ૧૩ મું—(૧) ૨૦/૨૭ (૨) ૨૪/૩૫ (૩) ૨ ૧૩/૨૫ (૪) ૨ ૧/૭૧ (૫) ૨૦ ૧૧/૧૯ (૬) ૨ ૨/૩ (૭) ૬/૭ (૮) ૧૭ ૧/૩ (૯) ૫૮ ૧/૨ (૧૦) ૬૪ ૪/૫

(૧૧) $\frac{૩૫}{૪૮}$ (૧૨) ૧$\frac{૭}{૧૧}$ (૧૩) $\frac{૨}{૯}$ (૧૪) $\frac{૯}{૧૪}$ (૧૫) $\frac{૪}{૨૧}$ (૧૬) $\frac{૧}{૧૬}$ (૧૭) ૧$\frac{૧}{૯}$ (૧૮) ૨$\frac{૧૧}{૩૨}$ (૧૯) $\frac{૫}{૭૨}$ (૨૦) $\frac{૧૪૩}{૧૫૩}$

પ્રકરણ ૧૪ મું—(૧) $\frac{૩}{૫}$ (૨) $\frac{૫}{૭}$ (૩) $\frac{૧}{૬}$ (૪) $\frac{૩}{૧૦}$ (૫) ૧$\frac{૬}{૭}$ (૬) $\frac{૨}{૯૯}$ (૭) $\frac{૧}{૧૦}$ (૮) $\frac{૧}{૧૧}$ (૯) $\frac{૯}{૬૫}$ (૧૦) $\frac{૯}{૩૭}$ (૧૧) ૧૫ (૧૨) $\frac{૨}{૩}$ (૧૩) ૧$\frac{૧}{૫}$ (૧૪) $\frac{૧}{૧૮}$ (૧૫) ૩ (૧૬) ૧$\frac{૧}{૩}$ (૧૭) ૨$\frac{૮}{૧૧}$ (૧૮) $\frac{૧૨}{૫૫}$ (૧૯) $\frac{૧}{૨}$ (૨૦) $\frac{૩}{૫}$ (૨૧) ૧$\frac{૧}{૩}$ (૨૨) ૧ (૨૩) ૧$\frac{૩}{૭}$ (૨૪) ૪$\frac{૪}{૪૫}$ (૨૫) ૭$\frac{૧૩}{૧૬}$

પ્રકરણ ૧૫ મું—(૧) $\frac{૪}{૭}$ (૨) $\frac{૧}{૨}$ (૩) ૩$\frac{૩}{૪}$ (૪) ૧$\frac{૩}{૭}$ (૫) $\frac{૧}{૯}$

પ્રકરણ ૧૬ મું—(૧) $\frac{૧૩}{૨૪}$ (૨) $\frac{૩}{૮}$ (૩) $\frac{૧}{૧૪}$ (૪) $\frac{૨}{૩}$ (૫) ૧$\frac{૧૧}{૨૦}$ (૬) ૧$\frac{૩}{૨૨}$ (૭) ૨$\frac{૧}{૯}$ (૮) ૪$\frac{૫}{૨૮}$ (૯) $\frac{૨}{૫}$ (૧૦) $\frac{૨૩}{૨૪}$

પ્રકરણ ૧૭ મું—(૧) ૬ આ. (૨) ૧૪ શે. (૩) ૧૦ પા. (૪) ૮ શિ. ૪ પે. (૫) ૨ કલાક ૨૮ મિ. (૬) ૩ આ. ૪ પા. (૭) ૧૧ વા. ૧ રતી (૮) ૪ વા. ૨ ફૂ. ૧ ઇં. (૯) ૧ ટ. ૬ હં. ૨ ક્વા. (૧૦) ૧ ફ. ૩૪ પો. (૧૧) ૬ રૂ. ૬ આ. ૬ પા. (૧૨) ૬ શિ. ૬$\frac{૩}{૪}$ પે. (૧૩) ૨ ગા. ૧૨૬૬ દં. ૨ હા. ૧ વેં. ૧ મુ. (૧૪) ૧ ઔં. ૫ પે. ૬ ગ્રે. (૧૫) ૧ દિ. ૨૦ ક. ૨૬ મિ. ૪૦ સે. (૧૬) ૬ શિ. ૧$\frac{૧}{૨૩}$ પે. (૧૭) ૩ હં. ૨ ક્વા. ૧૫$\frac{૩}{૧૧}$ પા. (૧૮) ૧૩$\frac{૧}{૩}$ રૂ. ભાર (૧૯) ૧ મા. ૩૮ પો. ૨$\frac{૧}{૫}$ વા. (૨૦) ૨ તો. ૧ ગ. ૯ વા. ૧$\frac{૪}{૫}$ રતી

પ્રકરણ ૧૮ મું—(૧) $\frac{૭}{૧૨}$ આ. (૨) $\frac{૧૩}{૪૦}$ મ. (૩) $\frac{૩}{૭}$ શિ. (૪) $\frac{૬૪}{૧૪૩}$ પોલ (૫) $\frac{૨}{૧૭}$ શે. (૬) $\frac{૨}{૯}$ ક્વા. (૭) $\frac{૩}{૧૬}$ રૂ. (૮) $\frac{૧}{૭}$ પા. (૯) $\frac{૫}{૩૨}$ તો. (૧૦) $\frac{૧}{૬૦}$ ટ. (૧૧) $\frac{૫}{૧૨}$ રૂ. (૧૨) $\frac{૧}{૧૨}$ પૌં. (૧૩) $\frac{૩}{૩૨}$ મ. (૧૪) $\frac{૭}{૨૪}$ તો. (૧૫) $\frac{૧}{૧૨}$ ટ. (૧૬) ૧$\frac{૧}{૨}$ (૧૭) $\frac{૫}{૨૬}$ (૧૮) $\frac{૩૫}{૧૭૬}$ (૧૯) $\frac{૩૫}{૯૬}$ (૨૦) $\frac{૧}{૨}$

પ્રકરણ ૧૯ મું—(૧) $\frac{૩}{૪}$ ના $\frac{૫}{૬}$; $\frac{૩}{૪}$ ના $\frac{૧}{૪}$ (૨) $\frac{૧}{૫}$ ના $\frac{૧}{૩}$ (૩) ત્રણ ચતુર્થાંશ ના એક પંચમાંશ ના સાત સોળાંશ (૪) એક વસ્તુના ત્રણ સરખા ભાગ કરી તેમાંથી બે લીધા, એ એના પાંચ ભાગ કરી તેમાંથી ચાર લીધા; એ ચારના ૧૨ ભાગ કરી તેમાંથી સાત લીધા.

(૬) | × | | | | | | |

(૭) $\frac{૪}{૨૧}$ (૮) $\frac{૫}{૨૪}$ (૯) $\frac{૩}{૫}$ (૧૦) ૧ (૧૧) $\frac{૪૫}{૧૩૩}$ (૧૨) $\frac{૫}{૮}$ (૧૩) $\frac{૨}{૩}$ (૧૪) $\frac{૩}{૪}$ (૧૫) $\frac{૧}{૩}$ (૧૬) $\frac{૭}{૮}$ (૧૭) ૧$\frac{૨}{૩}$ (૧૮) ૧$\frac{૩}{૨૮}$ (૧૯) $\frac{૨}{૨૧}$

(૨૦) $૧\frac{૧}{૪}$ (૨૧) $૨\frac{૭}{૩૦}$ (૨૨) $\frac{૧}{૩૦}$ (૨૩) $\frac{૪}{૫}$ (૨૪) $\frac{૪૪}{૪૫}$ (૨૫) $\frac{૩}{૧૦}$ (૨૬) ૨ આ. ૮ પા. (૨૭) ૧૩ મ. ૧૩ શે. $૧૩\frac{૧}{૩}$ રૂ. ભા. (૨૮) $૭\frac{૧}{૫}$ ઇં. (૨૯) ૩ શિ. ૬ પે. (૩૦) ૧૫ હં. ૧ ક્વા. ૨૦ પા.

પ્રકરણ ૨૦ મું—(૧) $\frac{\frac{૪}{૭}}{\frac{૩}{૪}}$; $\frac{૨\frac{૨}{૩}}{૭}$ (૨) $\frac{૩}{૯\frac{૧}{૨}}$; $\frac{૧\frac{૨}{૩}\text{ ના }\frac{૧}{૪}}{\frac{૫}{૬}}$

(૩) $\frac{૪}{૫} \div ૯$, $૩ \div ૨\frac{૧}{૩}$, $\frac{૪}{૭} \div \frac{૧}{૯}$ (૪) ત્રણ સપ્તમાંશ, છેદમાં બે પૂર્ણાંક એક તૃતીયાંશ; પાંચ, છેદમાં એક પૂર્ણાંક ત્રણ અષ્ટમાંશ; બે પૂર્ણાંક એક પંચમાંશ, છેદમાં નવ; ત્રણ પંચમાંશ ના સાત અષ્ટમાંશ, છેદમાં પાંચ સપ્તમાંશ (૫) $૩\frac{૧}{૫}$ (૬) $૨\frac{૧}{૩}$ (૭) $૪\frac{૪}{૫}$ (૮) $\frac{૧}{૨}$ (૯) $૫\frac{૩}{૫}$ (૧૦) $\frac{૮}{૨૫}$ (૧૧) $\frac{૧૫}{૪૪}$ (૧૨) $\frac{૨}{૯}$ (૧૩) $\frac{૧}{૫}$ (૧૪) $૧\frac{૧૮}{૪૭}$ (૧૫) $\frac{૨૫}{૩૬}$ (૧૬) $૧\frac{૨}{૨૧}$ (૧૭) $\frac{૨૦}{૨૭}$ (૧૮) $\frac{૨}{૩૩}$ (૧૯) $૧\frac{૧}{૨૫}$ (૨૦) $\frac{૧}{૩૬}$ (૨૧) $\frac{૧}{૧૨}$ (૨૨) $૨\frac{૬}{૭}$ (૨૩) $\frac{૩}{૧૦}$ (૨૪) $\frac{૧૭}{૧૮}$ (૨૫) $\frac{૩}{૮}$ (૨૬) $૧\frac{૧}{૫}$ (૨૭) $૧૦\frac{૧}{૨}$ (૨૮) $૧\frac{૧}{૮}$ (૨૯) $\frac{૧૧}{૧૫}$ (૩૦) $૧\frac{૭}{૧૦}$ (૩૧) $\frac{૯}{૮૦}$

પ્રકરણ ૨૧ મું—(૧) $\frac{૧૩}{૬૦}$ (૨) $\frac{૧}{૬}$ (૩) $૧\frac{૭}{૧૨}$ વા. (૪) $૧\frac{૨}{૧૫}$ (૫) $\frac{૯}{૨૨}$ (૬) $૫\frac{૧}{૪}$ શે. (૭) $\frac{૪૩}{૪૮}$ (૮) $૩\frac{૨}{૫}$ (૯) $૧૦\frac{૩}{૨૦}$ મ. (૧૦) $\frac{૧૮}{૭૭}$ (૧૧) $\frac{૪}{૫}$ (૧૨) ૧૧૪ મા. (૧૩) ૪૨ (૧૪) $૩\frac{૪}{૧૧}$ (૧૫) $૧૦\frac{૧}{૨}$ વા. (૧૬) $\frac{૩}{૧૦}$ (૧૭) $૨\frac{૧}{૪}$ (૧૮) $૧\frac{૧૩}{૩૬}$ (૧૯) $૬\frac{૯}{૧૬}$ (૨૦) $૨\frac{૧}{૨}$ (૨૧) ૧૨ રૂ. (૨૨) $\frac{૩}{૪૦}$, $\frac{૧}{૧૨૦}$ (૨૩) રૂ. ૬–૫–૪, રૂ. ૨–૫–૪ (૨૪) પાં. ૮–૧૦, પાં. ૧–૧૦ (૨૫) રૂ. ૩૬૦ (૨૬) ૬૦૦ પાં. (૨૭) ૫૦૦ દાડમ (૨૮) ૭૦ વાર (૨૯) રૂ. ૨૫૦૦ સાહિત્યના, રૂ. ૧૦૦૦ મજુરીના, રૂ. ૨૫૦ બીજા ખર્ચના અને રૂ. ૧૨૫૦ ભોંય-તળીઆના (૩૦) ગાયના રૂ. ૧૦૦, ઘોડાના રૂ. ૧૪૦

પ્રકરણ ૨૨ મું—(૧) $\frac{૧}{૧૨}$ (૨) $\frac{૪}{૭૫}$ (૩) $\frac{૩}{૬૫}$ (૪) $૩\frac{૩}{૪}$ (૫) $\frac{૯}{૨૮}$ (૬) ૨૪ (૭) $૮\frac{૨}{૫}$ (૮) $૧૪\frac{૨}{૫}$ (૯) $૨૩\frac{૧}{૩}$ (૧૦) ૧૬૮ (૧૧) $\frac{૫}{૬૩૭}$ (૧૨) $\frac{૧૭}{૭૬૮}$ (૧૩) $\frac{૨૫}{૨૮૮}$ (૧૪) ૩૬૦ (૧૫) $૫૭\frac{૧}{૭}$

પ્રકરણ ૨૩ મું—(૧) ૬ (૨) ૧૭ (૩) ૫ (૪) $\frac{૧}{૩}$ (૫) ૧૧૭ (૬) $\frac{૧}{૨૦}$ (૭) $\frac{૫}{૧૭}$ (૮) ૧૨૧ (૯) $૧\frac{૧૧}{૧૬}$ (૧૦) $૧\frac{૧}{૪}$ (૧૧) ૭ (૧૨) $૨\frac{૨}{૫}$ (૧૩) ૨૫ (૧૪) $\frac{૧}{૧૫}$ (૧૫) $૩\frac{૯}{૧૭}$

પ્રકરણ ૨૪ મું—(૧) ૪ : ૭ :: ૨૪ : ૪૨ (૨) ૮૧ : ૫૪ :: ૯ : ૬ (૩) ૧૬ : ૧૦ :: ૨૪ : ૧૫ (૪) ૯ : ૧૧ :: ૬૩ : ૭૭

(૫) ૧૬ : $૩\frac{૧}{૫}$ :: ૭ : $૧\frac{૨}{૫}$ (૬) ૫૫ (૭) ૨૨ (૮) ૫ (૯) ૨ (૧૦) ૪૫ (૧૧) $૧૬\frac{૭}{૮}$ (૧૨) $૨૩\frac{૪}{૭}$ (૧૩) ૪ (૧૪) $૭૩\frac{૧}{૮}$ રૂ. (૧૫) ૨ ગદિ. ૩ વા.

પ્રકરણ ૨૫ મું—(૧) ૨૩૫ રૂ. (૨) ૫૫ રૂ. (૩) ૬૦ શેર (૪) ૨૮ રૂ. (૫) ૩૦ ક. (૬) ૪૪ ડબા (૭) ૧૫ થાળી (૮) ૩૮૪ પેન (૯) ૧૦૦ મા. (૧૦) ૮૫ રૂ. (૧૧) $૬૪\frac{૪}{૧૭}$ કેરી (૧૨) $૩\frac{૪}{૭}$ થાંભલી (૧૩) $૫૭\frac{૧}{૭}$ દિ. (૧૪) $૫૧\frac{૧}{૪}$ પૃ. (૧૫) $૧૦\frac{૩}{૮}$ સાં. (૧૬) ૧૬ રૂ. ૧૦ આ. ૮ પા. (૧૭) ૨ માસ ૧૨ દિ. (૧૮) ૨૨ મ. ૧૧ શે. (૧૯) ૫ હં. ૨ કવા. ૨૪ પા. (૨૦) $૧૭\frac{૧}{૨}$ વાર (૨૧) ૧૬૬ રૂ. ૧૦ આ. ૮ પા. (૨૨) ૧૬૪૧ રૂ. (૨૩) ૯૬૦ રૂ. (૨૪) ૯૬૦૦ રૂ. (૨૫) ૪૮૬૯ રૂ. ૧૨ આ. ૮ પા. (૨૬) ૬ આના (૨૭) ૧૧ આ. ૪ પા. (૨૮) ૨૦૦૦ રૂ. (૨૯) ૨૨૯૬ રૂ. (૩૦) ૨૧૨૫ રૂ.

પ્રકરણ ૨૬ મું—(૧) ૮૪ દિ. (૨) ૫૬ દિ. (૩) ૧૮૧૩ દિ. (૪) ૧૭૭૫ (૫) ૧૬૦૦ ને (૬) ૨૦ ને (૭) ૫ દિ. (૮) ૨૦ મા. (૯) $૭\frac{૧}{૨}$ દિ. (૧૦) $૭\frac{૧}{૫}$ દિ. (૧૧) ૬ દિ. (૧૨) ૮ મા. (૧૩) $૧૬\frac{૨}{૩}$ મ. (૧૪) ૪૨ (૧૫) $૧૦\frac{૨}{૭}$ ક. (૧૬) ૧૨૦ (૧૭) ૭૮ દિ. (૧૮) ૬૦ મ. (૧૯) ૧૬ દિ. (૨૦) ૧૦ મા. (૨૧) ૧૬ મિ. (૨૨) ૨૪૦ રૂ. નું (૨૩) $૨\frac{૨}{૩}$ માસ (૨૪) ૭ રૂ. ૪ આ. ૮ પા. (૨૫) ૧૨૬૭૨ ડગલાં (૨૬) $૧૨૩\frac{૧}{૫}$ મા. (૨૭) ૭ રૂ. ૮ આ. (૨૮) ૨૯૩૬ રૂ. ૪ આ. (૨૯) ૯ દિ. (૩૦) ૧૧૬૨ રૂ. ૮ આ.; ૧૨૦૦ રૂ. નાં (૩૧) ૧૦ દિ. (૩૨) ૧૦ દિ. (૩૩) ૫૦ મા. (૩૪) ૨૦ દિ. (૩૫) $૧૨\frac{૧}{૨}$ દિ. (૩૬) ૧૦ દિ. (૩૭) $૧૮\frac{૬}{૧૩}$ દિ. (૩૮) ૬ દિ. (૩૯) ૧૮ છો. (૪૦) ૧૦ બળદ

પ્રકરણ ૨૭ મું—(૧) ૬૦૦ રૂ. (૨) ૩૨૫ રૂ. (૩) ૭૭૦ રૂ. (૪) ૧૩૨ પૂળા (૫) ૧૪૪૦ પતંગ (૬) ૪૪૧ ફૂ. (૭) ૧૯૯ રૂ. ૮ આ. (૮) ૪૮૬ મણ (૯) ૧૩૬ પહેરણ (૧૦) ૯ રૂ. ૮ આ. (૧૧) ૮ દિ. (૧૨) ૨૦ દિ. (૧૩) $૨\frac{૨}{૧૫}$ મા. (૧૪) ૪૦ દિ. (૧૫) ૯૬ મા. (૧૬) $૯\frac{૪}{૫}$ દિ. (૧૭) $૭\frac{૧}{૨}$ મા. (૧૮) $૧૨\frac{૧}{૨}$ પૃષ્ઠ (૧૯) $૮\frac{૩}{૪}$ ફૂ. (૨૦) ૨૫ દિ. (૨૧) ૬૩ મા. (૨૨) ૧૨ મા. (૨૩) $૧૪\frac{૨}{૫}$ દિ. (૨૪) ૧૪ મા. (૨૫) ૩૦ વાર (૨૬) $૪\frac{૧}{૨}$ મા. (૨૭)

૭૨ દિ. (૨૮) ૬૬$\frac{૨}{૩}$ વા. (૨૯) ૮૯૬૦ આંટા (૩૦) ૧૫ દિ. (૩૧) ૬૩ દિ. (૩૨) ૨૪ મા. (૩૩) ૧૦૦ સ્ત્રી (૩૪) ૫ ક. (૩૫) ૨૧૬૦ ઇંટો (૩૬) ૪૦ મા. (૩૭) ૧૦ મા. (૩૮) ૧૭૫ મા. (૩૯) ૭$\frac{૧}{૨}$ ક. (૪૦) ૧૧૦ મા.

પ્રકરણ ૨૮ મું—(૧) ૫ રૂ. (૨) ૭ પૌં. (૩) ૫ રૂ. ૧૦ આ. ૮ પા. (૪) ૨૪ રૂ. (૫) ૮૪ રૂ. (૬) ૯૦ રૂ. (૭) ૬૦ રૂ. (૮) ૧૮૦ રૂ. (૯) ૨૫૪ પૌં. (૧૦) ૪૫ રૂ. (૧૧) ૧૧૧૩ પૌં. (૧૨) ૫૦ પૌં. (૧૩) ૨૬ રૂ. ૪ આ. (૧૪) ૧૯ રૂ. ૪ આ. (૧૫) ૭ રૂ. ૯ આ. ૬ પા. (૧૬) ૮૧ રૂ. (૧૭) ૨૮ રૂ. (૧૮) ૧૬ રૂ. ૮ આ. क પાસેથી વધારે મળે. (૧૯) ૪૯ રૂ. (૨૦) ૮૦ રૂ. ૧૦ આ. (૨૧) ૩૨ રૂ. (૨૨) ૪૨ રૂ. ૬ આ. ૪$\frac{૪}{૫}$ પા. (૨૩) ૬ રૂ. ૨ આ. (૨૪) ૧ રૂ. ૧૫ આ. ૨$\frac{૨}{૫}$ પા. (૨૫) ૧૨ રૂ. ૯ આ. ૭$\frac{૧}{૫}$ પા. (૨૬) ૨૪ રૂ. (૨૭) ૨૧ રૂ. ૪ આ. ૭$\frac{૧૭}{૭૩}$ પા. (૨૮) ૨ પૌં. ૮ શિ. (૨૯) ૨૧૫ રૂ. ૪ આ. ૫$\frac{૧૯}{૨૫}$ પા. (૩૦) ૧૪૭૧ રૂ. (૩૧) ૧૨૩૨ રૂ. ૮ આ. (૩૨) ૩૦૫ રૂ. ૮ આ. (૩૩) ૬૬ રૂ. ૯ આ. ૭$\frac{૧}{૫}$ પા. (૩૪) ૨૦૫૨ રૂ. ૧૪ આ. ૮ પા. (૩૫) ૬૨ રૂ. ૮ આ.

પરચુરણ—(૪) (૧) ૩૩૭૫ (૨) ૨$\frac{૫}{૧૮}$ (૩) ૨૦૪૪ (૪) ૬ દિ. (૫) $\frac{૮}{૧૫}$, $\frac{૩}{૫}$, $\frac{૨૪}{૩૩}$, $\frac{૭}{૯}$ (૬) ૧૨ (૭) ૪$\frac{૧૪}{૧૯}$ (૮) ૮૬ પૌં. ૧૨ શિ. ૬ પે. (૯) $\frac{૧}{૩}$ (૧૦) ૧૪૫૯ (૧૧) ૬$\frac{૬૩}{૮૮}$ (૧૨) ૩ રૂ. ૧૪ આ. ૬ પા. (૧૩) ૫ વા. ૧ ફૂ. (૧૪) ૧૯ (૧૫) ૨૧ દિ. (૧૬) ૫૨૦૦ (૧૭) ૩૩ મ. (૧૮) ૬ (૧૯) ૩૯૨૦ (૨૦) $\frac{૩}{૨૦}$ (૨૧) $\frac{\frac{૩}{૪}\text{ ના }\frac{૪}{૫}}{\frac{૩}{૪}\text{ ના }૫}$, $\frac{૫\frac{૧}{૫}}{૬\frac{૧}{૨}}$, $\frac{૩\frac{૧}{૨}}{૩}$ (૨૨) ૨૫ દિ. (૨૩) ૯૬૯ રૂ. (૨૪) ૬ આ. ૪$\frac{૪}{૫}$ પા. (૨૫) ૨૭ રૂ. ૮ આ. (૨૬) ૨૯ રૂ. ૭ આ. ૫$\frac{૩}{૫}$ પા. (૨૭) ૧૪૪૨ ટ. ૫ હં. (૨૮) ૧$\frac{૫}{૭}$ (૨૯) ૪૮ દિ. (૩૦) ૯ પૌં. ૭ શિ. (૩૧) ૧૬૦૦૦૦ પેન્સ (૩૨) ૧$\frac{૨}{૯}$ (૩૩) ૩૨ દિ. (૩૪) ૧૯૦ રૂ. ૮ આ. ૧૧$\frac{૧૩}{૨૫}$ પા. (૩૫) ૨૬$\frac{૨}{૫}$ (૩૬) ૮$\frac{૧}{૩૫}$ (૩૭) ૨૦ દિ. (૩૮) ૯૧ રૂ. ૧૫ આ. ૮$\frac{૪}{૨૫}$ પા. (૩૯) ૩$\frac{૯}{૧૪}$ (૪૦) ૫૦ દિ. (૪૧) ૧૫૭ રૂ. (૪૨) ૩૦ રૂ. (૪૩) $\frac{૪૧}{૨૨૪}$ (૪૪) ૨$\frac{૮}{૧૧}$ દિ. (૪૫) ૪ રૂ. ૮ આ. (૪૬) ૪ રૂ. ૧૨ આ. ૮$\frac{૮}{૨૫}$ પા. (૪૭) ૩૬ સ્ત્રી (૪૮) ૫ રૂ. ૧૪ આ. ૬ પા. (૪૯) ૧૦ ફૂ. (૫૦) ૨ મા.

પ્રકરણ ૩૦ મું—(૧) ·૫, ૪·૭, ૧૫·૩ (૨) ·૦૭, ·૪૨, ૫·૪૧ (૩) ·૦૦૩, ·૦૪૯, ·૨૫૩ (૪) ·૦૫૦૩, ૨·૦૨૧૦૭ (૫) ·૨૭૯, ·૦૦૦૩૧, ૪·૦૯, ૫૪·૯, ·૦૩૦૯ (૬) $\frac{૬૨}{૧૦૦}$, $\frac{૫}{૧૦}$, $\frac{૬૪૨}{૧૦૦૦}$ (૭) $\frac{૪૫૪૧}{૧૦૦૦૦૦}$, $\frac{૯}{૧૦૦૦૦૦૦}$ (૮) $\frac{૩}{૧૦૦}$, $\frac{૨૪}{૧૦૦૦૦}$, $\frac{૩૧}{૧૦૦૦૦૦}$ (૯) ૯$\frac{૧૪૨}{૧૦૦૦}$, ૭૫૯$\frac{૪}{૧૦૦}$ (૧૦) $\frac{૯}{૧૦૦૦૦}$, ૮૧૯૭$\frac{૨}{૧૦૦}$, $\frac{૮૫}{૧૦૦}$, ૩$\frac{૧૦૦૯}{૧૦૦૦૦૦}$ (૧૧) એકતાળીસ શતાંશ, સાત દશાંશ, પાંચસો બત્રીસ સહસ્રાંશ (૧૨) એકાણું દશ સહસ્રાંશ, સાત હજાર ચાર લક્ષાંશ (૧૩) બે પૂર્ણાંક સાત દશાંશ, એક પૂર્ણાંક નવ શતાંશ, પાંચ પૂર્ણાંક એકસો અડસઠ સહસ્રાંશ (૧૪) નવ સહસ્રાંશ, બે પૂર્ણાંક નવ હજાર એકસો સાત દશ સહસ્રાંશ (૧૫) પાંચ પૂર્ણાંક એક દશાંશ, એક હજાર ચારસો એકાણું લક્ષાંશ, છન્નું હજાર આઠસો સડસઠ લક્ષાંશ, બે પૂર્ણાંક એક હજાર સુડતાળીસ દશ સહસ્રાંશ (૧૬) ·૭, ·૧૫ (૧૭) ·૬૦૨, ·૯૦૦૧૩ (૧૮) ·૦૫, ·૦૦૧૨૩ (૧૯) ·૦૧૮, ·૦૫૬૩ (૨૦) ૧૨·૨૦૧૭ (૨૧) ·૭, ·૧૫, ·૨, ૨૧·૦૦૨૩ (૨૨) ·૩૧૦૦૦, ·૭૦૦૦૦, ·૦૨૦૫૦, ૨·૬૮૭૦૦ (૨૩) ·૫૦૦૦, ·૨૧૩૦, ૨·૧૭૦૦, ·૧૫૨૦ (૨૪) ·૦૭, ·૦૩૧૮, ·૦૪૦૨૫, ·૦૦૦૭૧ (૨૫) ·૧૭, ·૦૪, ·૦૦૯, ·૮ (૨૬) ૭૧·૩, ૨·૫, ૨૦, ૯૧૨·૦૮ (૨૭) ૪૦૦૦, ૨૧૭૦, ૧૮૦૦, ૫૨૪૬૯·૩, (૨૮) ૬·૨૫ (૨૯) ·૫૪૨, ૫૭·૯૦૧, ·૦૨૪૭, ·૦૦૦૨૯ (૩૦) ·૦૨૭૨૬, ·૯૪૭૦૦૩, ·૦૦૧૩૨૫, ·૦૦૦૧૮૭૫ (૩૧) ·૦૪૧૨૫ (૩૨) ·૫૬૭, ·૪૨૦, ·૪૦૦, ·૧૫૦, ·૫૦૦ (૩૩) ·૦૩૦૦૦, ·૦૦૫૦૦, ·૦૦૦૦૨, ·૮૦૦૦૦ (૩૪) ૫·૪૧૭૦૦, ૯૧૩·૮૦૦૦, ૭·૦૦૦૫, ·૧૭૦૦ (૩૫) ·૪, ·૦૭, ·૦૦૩, ·૦૦૦૫, ·૫, ·૦૦૧, ·૦૦૭, ·૦૦૦૯, ·૦૦૦૦૧ (૩૬) ·૩, ·૦૨, ·૦૦૦૦૩, ૭૦, ૧, ·૮, ·૦૦૦૭, ૫૦૦૦, ૨૦૦, ૪૦, ૭, ·૧, ·૦૩ (૩૭) ·૮૪ (૩૮) ·૦૬૫ (૩૯) ·૦૮૭૪, ·૩, ·૫૬, ·૯૭૦૯ (૪૦) ·૮૪૩, ·૪૨, ·૪૧૮, ·૦૦૬૪

પ્રકરણ ૩૧ મું—(૧) ૭·૬૪૨૨૫ (૨) ૮·૯૦૦૭૯ (૩) ૨૮૭·૬૪૮૧૨ (૪) ૨૬·૮૬૧૦૩ (૫) ૧·૮૫૨૭૯ (૬) ૧૯·૭૫૮૩ (૭) ૫·૬૯૩૭૯ (૮) ૨૫·૩૧૯૯૮ (૯) ૪·૭૩૭૫ (૧૦) ૮·૦૨૯૦૯ (૧૧) ૨૩·૬૨૪૩૭ (૧૨) ·૭૦૩ (૧૩) ·૮૫૭૫ (૧૪) ૩·૬૪૭૯ (૧૫) ૯·૨૮૫૦૭

પ્રકરણ ૩૨ મું—(૧) ·૦૯૧ (૨) ૨·૧૩૩ (૩) ૩·૦૩૧૫૫ (૪) ૭·૫૭૩૯૧ (૫) ૨·૨૫૦૦૯ (૬) ·૧૦૨૬૧ (૭) ·૬૬૫૩ (૮)

૨·૧૫૧૬ (૯) ૧૬·૬૦૨૭૫ (૧૦) **ब** નો ·૬૧૭ વધારે (૧૧) ૫·૬૩૭૨૭૧ (૧૨) ૧·૮૦૯૭૫ (૧૩) ૨૨·૭૪૭૦૯ (૧૪) ·૧૯૭૩૮ (૧૫) ૩·૧૨૫૦૩

પ્રકરણ ૩૩ મું—(૧) ·૧૧૫૯૨ (૨) ·૦૩૯૩૩ (૩) ·૨૯૨૮૮ (૪) ·૦૦૫૯૫ (૫) ૬·૩૫૫ (૬) ૧૦ (૭) ૬·૧૭ (૮) ·૦૩૭૧૩ (૯) ૪૮૦૦૦ (૧૦) ·૦૪૪૧ (૧૧) ·૦૦૧૫૧૨ (૧૨) ·૦૬૫૧ (૧૩) ·૦૦૦૦૦૦૩૭૪૫૩૫ (૧૪) ·૦૭૪૩૪ (૧૫) ૧·૪

પ્રકરણ ૩૪ મું—(૧) ·૧૪ (૨) ·૦૦૯ (૩) ·૦૦૯ (૪) ·૧૮ (૫) ·૦૦૧૨૫ (૬) ૩૧·૧ (૭) ·૬૫ (૮) ૨·૦૫૭ (૯) ·૨૧૦૭ (૧૦) ·૦૧૮૯ (૧૧) ૧·૯ (૧૨) ·૧૬૭ (૧૩) ·૦૧૭ (૧૪) ૩·૨ (૧૫) ·૨૫૯ (૧૬) ૪૭·૯ (૧૭) ૩ (૧૮) ૧૨ (૧૯) ૨૧ (૨૦) ૨૫ (૨૧) ૪૭ (૨૨) ૫૦૨૭ (૨૩) ૧૬૦ (૨૪) ૨૩૦ (૨૫) ૬૪૦ (૨૬) ૫૦૦૦ (૨૭) ૧૦૦ (૨૮) ૧૧૪૦૦ (૨૯) ૬૦·૮ (૩૦) ·૬૫ (૩૧) ૧·૫૫ (૩૨) ·૨૭૬ (૩૩) ૧૨·૫ (૩૪) ૧·૬૮ (૩૫) ૪૬·૪ (૩૬) ૨૦૫૭૮·૧૨૫ (૩૭) ૧૮૪·૭૮ (૩૮) ·૨૯૫૫ (૩૯) ૧૪·૮૯ (૪૦) ·૦૪૯૬૩ (૪૧) ·૦૫૭ (૪૨) ·૧૨૫ (૪૩) ૭૯·૩૬ (૪૪) ૨૦૦૦ (૪૫) ·૨ (૪૬) ૧૪૭·૦૫૮૮ (૪૭) ૧૬૦૦ (૪૮) ·૧૬ (૪૯) ૪૦·૯૬ (૫૦) ૩·૨

પ્રકરણ ૩૫ મું—(૧) ૫·૧૭૫ (૨) ૪·૯ (૩) ·૨૬૩૭૫ (૪) ·૨ (૫) ·૧

પ્રકરણ ૩૬ મું—(૧) ·૦૮ (૨) ·૨૯ (૩) ·૦૨૫ (૪) ·૦૦૦૪૨ (૫) ·૧૫ (૬) ૨·૩૫ (૭) ·૦૨૬ (૮) ·૦૦૨૯ (૯) ૩૩·૬ (૧૦) ૧૨·૬ (૧૧) ૬ (૧૨) ૪·૨ (૧૩) ૧૯૬ (૧૪) ૩·૬ (૧૫) ૨૧

પ્રકરણ ૩૭ મું—(૧) ·૪ (૨) ·૨૫ (૩) ·૬૮ (૪) ·૮૭૫ (૫) ·૯૫૨ (૬) ·૮૧૨૫ (૭) ૨·૭૧૮૭૫ (૮) ૯·૦૬૨૫ (૯) ૩·૪ (૧૦) ૫·૨૫ (૧૧) ·૬૩ (૧૨) ·૩૮૪ (૧૩) ૭·૭૩૬૮ (૧૪) ·૩૪૨૮૫ (૧૫) ·૧૨૪

પ્રકરણ ૩૮ મું—(૧) ૪ આ. (૨) ૧ આ. ૮·૭૦૪ પા. (૩) ૩ શિ. ૪·૮ પે. (૪) ૧૯·૬૮ રૂ. ભા. (૫) ૬·૪૨૮૮ પા. (૬) ૧૦ ક. ૨૦·૬૪ મિ. (૭) ૨ રૂ. ૩૨ પો. (૮) ૧ તો. ૧ ગ. ૧૨ વા. (૯) ૧૩ આ. ૯·૧૨ પા. (૧૦) ૨ શિ. ૫·૫૨ પે. (૧૧) ૪ હં. ૨ કેવા. ૧૮·૦૩૨ પા. (૧૨) ૫ ખાં. ૧ મ.

પ્રકરણ ૩૯ મું—(૧) ·૦૨૫ આ. (૨) ·૦૧૭૫ રૂ. (૩) ·૦૩૨ ક. (૪) ·૪૭૫ ટન (૫) ·૦૯૩૭૫ ગાઉ (૬) ·૧ રૂ. (૭) ·૦૧ દિ. (૮) ૬·૧૮૨ મણ (૯) ·૦૯૬૫૬૨૫ તો. (૧૦) ·૦૩૧૮૭૫ ટન (૧૧) ·૬ રૂ. (૧૨) ·૭૧૬ ખાં. (૧૩) ૨·૨૫૨૫ પૈ. (૧૪) ૫·૧૯ ટન (૧૫) ૮·૬૨૫ વ. (૧૬) ·૧૨૫ (૧૭) ·૧૨૫ (૧૮) ·૩૬૫ (૧૯) ·૭ (૨૦) ૮·૩

પ્રકરણ ૪૦ મું—(૧) ·૩ં પુનરાવર્ત (૨) ·૫ં પુનરાવર્ત (૩) ·૨૩૭૫ અંતવાન (૪) ·૩ં૧ં પુનરાવર્ત (૫) ·૫ં૭૧૪૨૮ં પુનરાવર્ત (૬) ·૨૯૧૬ં પુનરાવર્ત (૭) ·૨૩૨ અંતવાન (૮) ·૧૩ં૬ં પુનરાવર્ત (૯) ·૧૭૪ં૨ં પુનરાવર્ત (૧૦) ·૪૧૬ં પુનરાવર્ત (૧૧) પુનરાવર્ત (૧૨) પુનરાવર્ત (૧૩) અંતવાન (૧૪) અંતવાન (૧૫) અંતવાન (૧૬) પુનરાવર્ત (૧૭) પુનરાવર્ત (૧૮) પુનરાવર્ત (૧૯) પુનરાવર્ત (૨૦) પુનરાવર્ત (૨૧) શુદ્ધ (૨૨) શુદ્ધ (૨૩) મિશ્ર (૨૪) મિશ્ર (૨૫) શુદ્ધ (૨૬) મિશ્ર (૨૭) શુદ્ધ (૨૮) મિશ્ર (૨૯) મિશ્ર (૩૦) શુદ્ધ (૩૧) મિશ્ર (૩૨) શુદ્ધ (૩૩) મિશ્ર (૩૪) મિશ્ર (૩૫) શુદ્ધ (૩૬) ·૬૬૬૬૬૬૬·· (૩૭) ·૫૪૫૪૫૪·· (૩૮) ·૨૫૪૭૨·· (૩૯) ·૨૪૬૮૩૬૮૩·· (૪૦) ·૩૪૦૭૦૭૦૭૦··

પ્રકરણ ૪૧ મું—(૧) $\frac{૧}{૩}$ (૨) $\frac{૬}{૧૧}$ (૩) $\frac{૨૨૬}{૯૯૯}$ (૪) $\frac{૬૨૫}{૯૯૯૯૯૯}$ (૫) $૨\frac{૯૧}{૧૦૧}$ (૬) $\frac{૮}{૪૫}$ (૭) $\frac{૧૭}{૬૬}$ (૮) $\frac{૪૦૯}{૧૬૫૦}$ (૯) $૨\frac{૧}{૧૬૫૦}$ (૧૦) $૪૨\frac{૭૭૩}{૩૦૦૦}$ (૧૧) $\frac{૩}{૭૦૦}$ (રકમમાં ૨·૦૦૪ં૨૮૫૭ં જોઇએ.) (૧૨) $\frac{૨૦૦}{૯૯૯}$, $\frac{૪૦}{૯૯૯}$, $\frac{૬}{૯૯૯}$ (૧૩) $\frac{૪૦૦૦}{૯૯૯૯૯}$, $\frac{૬૦૦}{૯૯૯૯૯}$, $\frac{૭૦}{૯૯૯૯૯}$, $\frac{૮}{૯૯૯૯૯}$ (૧૪) $\frac{૫૦૦}{૯૯૯૯૯૯}$, $\frac{૭}{૯૯૯૯૯૯}$ (૧૫) ૧૦, ૨, $\frac{૮૦૦}{૯૯૯}$, $\frac{૭}{૯૯૯}$ (૧૬) ·૧, ·૦૫, $\frac{૩}{૯૦૦}$ (૧૭) ·૨, $\frac{૪}{૯૯}$, $\frac{૭}{૯૯૦}$ (૧૮) (રકમમાં ·૨૪ં૬ં૮ જોઇએ.) ·૨, ·૦૪, $\frac{૬}{૯૯૦}$, $\frac{૮}{૯૯૦૦}$ (૧૯) ·૩, $\frac{૫૦}{૯૯૯}$, $\frac{૬}{૯૯૯}$, $\frac{૭}{૯૯૯૦}$ (૨૦) ૪૦૦, ૨૦, ૫, ·૨, ·૦૩, ·૦૦૮ $\frac{૫૦}{૯૯૯૯૯૯}$, $\frac{૭}{૯૯૯૯૯૯}$, $\frac{૬}{૯૯૯૯૯૯૦}$, $\frac{૨}{૯૯૯૯૯૯૦૦}$, $\frac{૪}{૯૯૯૯૯૯૦૦૦}$

પ્રકરણ ૪૨ મું—(૧) ·૮ં (૨) ·૮ં૫ં (૩) ૧·૬૧ં (૪) ·૧૯૪ં (૫) ·૦ં૩ં (૬) ·૦૧૬ં (૭) (રકમમાં ·૯૧૬ં જોઇએ.) ·૦૧૬ં (૮) ·૦૩ં૫ં (૯) ·૧૨ં૭ં (૧૦) ·૨૬૫ં૧ં (૧૧) ·૭ (૧૨) ૩·૩ં (૧૩) ·૫૧૬ં (૧૪) ૧·૧ં૯૦૪૭૬ં (૧૫) ૩·૪૯ં૬ં (૧૬) ૨·૭૨ં (૧૭) ·૫૭ં૬૯૨૩૦ં (૧૮) ·૮૯ં૨૫ં (૧૯) ·૧ં (૨૦) ·૦૫ં (૨૧) ·૦૨૧ં૮ં (૨૨) (રકમમાં ·૧૩ં૬ં જોઇએ.) ·૫ (૨૩) ૩·૨ (૨૪) ૨·૪ (૨૫) ·૬ં૯૧ં (૨૬) ·૫ં૭ં (૨૭) ·૬ં૮ં (૨૮) (રકમમાં

·૮૪૯ં જોઇએ.) ૩૬·૨ં૬૧ં (૨૯) ૩·૨ં૬૨૩૫૩ં (૩૦) ૨·પં૬૭૯૮૮૪૦૭૧ં (૩૧) ·૦ં૬૭૭૦૧ં (૩૨) ·પં૯૩૨૭૬૪૪૪૭૬૧ં (૩૩) ·૩૯૪૧ં૨ં (૩૪) ૧·૭૩૩ં૬૫૨૭૪ં (૩૫) ·૩૮૨૦ં૮૨૪ં (૩૬) ૧·૬૬૦૯ં૦૨૧૭૪ં (૩૭) ·૪૪૮ં૭૪૯૫૧ં (૩૮) ·૬૬૦૩ં૬૪૬૩૦ં (૩૯) ·૧૬૭૨૪ (૪૦) ·૦૨૮૪૫૭૭ (૪૧) ૨૬૪·૦૪૧૩૨૭ (૪૨) ·૦૭૮૯૭ (૪૩) ·૫૬૨૨ (૪૪) ૩·૪૬૩ (૪૫) ·૦૮૬૫૧૪૫૪ (૪૬) ·૮૦ં૦૩ં (૪૭) ૧·૨૨૩ં (૪૮) ·૪૭૯૧૬ં (૪૯) (રકમમાં ·૯૩ં જોઇએ.) ૧·૪૩૪ં (૫૦) રૂ. ૧–૦–૮·૪૯૦ં (૫૧) શિ. ૩–૬·૪ંપં (૫૨) ટન ૬–૦–૩–૩·૧ં (૫૩) ·૯ં૬ં (૫૪) ·૦ં૯૫૨૩૮ં (૫૫) ૧૬૫ સિક્કા

પ્રકરણ ૪૩ મું—(૧) ૮½ રૂ. (૨) ૬૦ રૂ. ૧૪ આ. ૪$\frac{૪}{૫}$ પા. (૩) ૧૬૨ રૂ. ૫ આ. ૧$\frac{૧૧}{૨૫}$ પા. (૪) ૪૬૩ પૌં. ૧ શિ. (૫) ૫૪૦ પૌં. ૧૬ શિ. (૬) ૨૪ રૂ. ૧૫ આ. ૬·૭૭૭૬ પા. (૭) ૧૨૯ રૂ. ૪ આ. ૧૦·૩૨ પા. (૮) ૧૧૦૨ રૂ. ૮ આ. ૭·૪૩૦૪ પા. (૯) ૨૭૦ પૌં. ૧૨ શિ. ૧·૯૨૯૬ પે. (૧૦) ૧૨૯ પૌં. ૧૦ શિ. ·૬૯૬ પે. (૧૧) ૮૫ રૂ. ૧૨ આ. ૯$\frac{૩}{૫}$ પા. (૧૨) ૫૧ રૂ. ૧ આ. (૧૩) ૨૨ રૂ. ૨ આ. ૧૧$\frac{૨૧}{૨૫}$ પા. (૧૪) ૨૮૭ પૌં. ૩ શિ. ૫ પે. (૧૫) ૨૩૮૦ રૂ. ૧ આ. ૪ પા. (૧૬) ૭૩ પૌં. ૮$\frac{૧૬}{૨૫}$ પે. (૧૭) ૭૯ રૂ. ૫ આ. ૯$\frac{૩}{૨૫}$ પા. (૧૮) ૧૫૦ રૂ. ૨ આ. (૧૯) ૧૧૧૩ રૂ. ૮ આ. ૪$\frac{૪}{૫}$ પા. (૨૦) ૧૩૪ પૌં. ૬ શિ. ૮ પે. (૨૧) ૧૯૯ રૂ. ૧૨ આ. ૬$\frac{૧૩૯}{૨૨૫}$ પા. (૨૨) ૨૮ પૌં. ૧૯ શિ. ૬$\frac{૨૧}{૪૦}$ પે. (૨૩) ૫૦૮ પૌં. ૪ શિ. (૨૪) ૧ રૂ. ૧૧ આ. ૮·૦૨૧૭૬ પા. (૨૫) **અ** ની ૧૩૩૧ રૂ., **બ** ની ૧૩૨૨ રૂ. ૮ આ. (૨૬) ૬ રૂ. ૪ આ. (૨૭) ૧ પૌં. ૧૮ શિ. (૨૮) ૨૨ રૂ. ૭ આ. ૫$\frac{૧૧}{૧૨૫}$ પા. (૨૯) ૧૪૧ પૌં. (૩૦) ૨૨૨૬ રૂ. (૩૧) ૧૦૫૭ પૌં. (૩૨) ૧૫ રૂ. ૬ આ. ૪·૮ પા. (૩૩) ૬૪ રૂ. ૧ આ. ૨·૪ પા. (૩૪) ૧૦૯૩ રૂ. ૮ આ. ૯·૬ પા. (૩૫) ૭૪૫ રૂ. ૪ આ. ૧·૧૬૭૩૬ પા.

પરચુરણ-(૫) (૧) ૫ાા તો. ૦। ગ. ૩ાા વા. ૦। રતી (૨) ૮$\frac{૨}{૧૬}$ ટન (૩) ૧·૨, ·૮, ·૬૨૭, ·૬૨, ·૫૨૫૨૬, ·૦૦૧૯ (૪) ૪૭ પૌં. ૫ શિ. ૯ પે. (૫) ૧ (૬) ૧૫ દિવસ (૭) ૪·૭૬૦૪૧ (૮) ૪ પૌં. ૧૮ શિ. (૯) ૯૬, શેષ ૧ મ. ૭ શે. (૧૦) ૭ ક. ૫૫ મિ. ૨૦ સે. (૧૧) ·૦૪૬૮ (૧૨) ૧૦૩ રૂ. ૫ આ. ૯$\frac{૬}{૨૫}$ પા. (૧૩)

૬$\frac{૧૩}{૨૪}$ (૧૪) ૮૮૮$\frac{૨૯}{૬૪}$ ફૂટ (૧૫) ૭૦૦ (૧૬) ૪૭ રૂ. ૬ આ. ૧૦$\frac{૧૧૯}{૧૨૫}$ પા. (૧૭) ૪૧૧·૨૬૫ (૧૮) ૧ રૂ. ૮ આ. (૧૯) ·૨ (૨૦) ૧૯૬ રૂ. ૧૦ આ. ૧·૯૨ પા. (૨૧) ૫$\frac{૧}{૪}$ (૨૨) ૧૧$\frac{૨}{૩}$ કલાક (૨૩) ૬૩ (૨૪) ૨૦૬ રૂ. ૭·૬૮ પા. (૨૫) ૩૦ (૨૬) ·૦૯ (૨૭) ૬·૮૮૬૨૭૨ (૨૮) ૫ રૂ. ૮ આ. ૧·૫૩૬ પા. (૨૯) ૧ તો. ૧૧ વા. ૨·૬૧૬ રતી (૩૦) ૨ ક. (૩૧) ·૨ (૩૨) ૧ પૌં. નુકસાન (૩૩) ૨૦૮૬ (૩૪) ૨ સ્ત્રી (૩૫) ૭૨ દિ. (૩૬) ૧૩૬ રૂ. ૯ આ. ૭·૨ પા. (૩૭) ૧૫૦૦ રૂ. (૩૮) ૪૫૦ રૂ. (૩૯) ૫ ઘ. ફૂ. (૪૦) ૮૬૨ રૂ. ૪·૮ પા. (૪૧) ૧૧ રૂ. ૧૧ આ. ૨$\frac{૬}{૭}$ પા. (૪૨) ૬૭૨૦ રૂ. દેવું; ૩૫૭૦ રૂ. પુંજી (૪૩) ૯૧ (૪૪) ૧૦ રૂ. ૧૪ આ. (૪૫) ૧·૦૦૬૨૫ (૪૬) ૧૬ પૃષ્ઠ (૪૭) ૫૫૦૦ મા. (૪૮) ૩૦૫ પૌં. ૬ શિ. ૩$\frac{૨૧}{૨૫}$ પે. (૪૯) ૧·૯૩ (૫૦) ૨૦ ઇંચ (૫૧) ૩૬$\frac{૧}{૪}$ (૫૨) ૭૬ રૂ. (૫૩) ·૦૧૫ (૫૪) ૫૯૧ રૂ. ૧૪ આ. (૫૫) ૪ પૈસા, ૮ ઢબુ, ૧૬ આની, ૩૨ બેઆની, ૬૪ પાવલી, ૧૨૮ અર્ધા, ૨૫૬ રૂ. (૫૬) ૩૦૩ રૂ. ૧૨ આ. (૫૭) ૪·૯૫૨૩૮ શે. (૫૮) ૧૭ મા. (૫૯) ૨૦ શે. (૬૦) ૮૩૦ રૂ. ૨ આ. ૧૦$\frac{૧૪}{૨૫}$ પા.

પ્રકરણ ૪૪ મું—(૧) ૪૨૯। (૨) ૯૭૮। (૩) ૭૬૮॥=॥ (૪) ૧૭૨૮॥≡। (૫) રૂ. ૧૧૧॥=॥ (૬) ૧૮૩॥≡॥− (૭) ૩૬૯।≡॥ (૮) ૩૪૫।૦)− (૯) ૧૭૧૧)≡॥− (૧૦) રૂ. ૬૬॥≡)≡ (૧૧) ૩૧૫।૦॥− (૧૨) ૧૨૩૪॥−।=॥ (૧૩) ૩૨૨)≡।−॥ (૧૪) ૨૧૬।−॥− (૧૫) રૂ. ૫૬॥=)=॥ (૧૬) ૧૦૧। ખાં. ૩। મ. (૧૭) ૨૩૩। ગ. ૨। ત. (૧૮) ૪૦૨। મ. ૬॥ શે. (૧૯) ૨૩૪) ક. ૧૧॥ મિ. ૭॥ સે. (૨૦) ૭૬। ખાં. ૦॥ મ. ૯॥ શે.

પ્રકરણ ૪૫ મું—(૧) ૧૨॥૦॥ (૨) ૮)=॥ (૩) ૧૭।−। (૪) ૦॥૦॥ (૫) રૂ. ૧૯।૦॥ (૬) ૧૭॥−।, શેષ ૦)૦)= (૭) ૧૯૭।≡ (૮) ૧૮।≡।, શેષ ૦)૦)=॥ (૯) ૫૩૮॥૦।, શેષ ૦)૦)−। (૧૦) ૮૭)≡, શેષ ૦)−॥=। (૧૧) ૨૦૮॥=॥, શેષ ૦)૦)− (૧૨) ૧૦૩૫॥−॥ (૧૩) ૧૯૯૨)૦॥, શેષ ૦)૦॥=॥ (૧૪) ૮૫૪૮॥ (૧૫) ૩૩૧)=, શેષ ૦)૦)= (૧૬) ૫॥ ખાં. ૦॥ મ. (૧૭) ૪॥ ક. ૧૦ મિ. (૧૮) ૬॥ મ. ૬॥ શે., શેષ શે. ૨॥= (૧૯) ૧૨॥ વ. ૨ મા. (૨૦) ૮। ગ. ૨ ત.

સમાપ્ત

તૈયાર છે.

*મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ ને ×પશ્ચિમહિંદ એજન્સીએ
ટેક્સ્ટ-બુક તરીકે ચલાવવા મંજુર કરેલાં

* ૧ સરલ બાળપોથી (આઠમી આવૃત્તિ)×...રૂ. ૦—૧—૦
* ૨ કુમાર-ગણિત ભાગ પહેલો (ત્રી.આ.)×...રૂ. ૦—૬—૦
* ૩ કુમાર-ગણિત ભાગ બીજો (ત્રી.આ.)×...રૂ. ૦—૮—૦
* ૪ કન્યા-ગણિત ભાગ પહેલો (ત્રી.આ.) ...રૂ. ૦—૮—૦
* ૫ કન્યા-ગણિત ભાગ બીજો (ત્રી.આ.) ...રૂ. ૦—૧૦—૦

૬ સરલ બાળપોથીનાં કાર્ડની પેટી ... ...રૂ. ૦—૮—૦

૭ આંક અને કોષ્ટકો (ત્રી. આ.) ... ...રૂ. ૦—૦—૬

૮ કન્યા-ગણિત ભાગ બીજાનો વધારો...રૂ. ૦—૧—૦

મળવાનાં મુખ્ય સ્થળ

૧. ડાહ્યાભાઈ તુળસીદાસ ભોજાણી
સાંકડી શેરી, દેવજી સરૈયા પોળ, અમદાવાદ.

૨. રતનશી પુરુષોત્તમ અનડા
આવકના હદેરા પાસે, લાલજીનું ઘર, બોરસદ.

સાહિત્ય મુદ્રણાલયમાં ગજાનન વિશ્વનાથ પાઠકે છાપ્યું. રાયખડ, અમદાવાદ.